ISSN 1561 – 1264

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

Філософія

ВИПУСК 1(42) 2019

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 1 (42) 2019

ISSN 1561-1264
Key title: Naukove pìznannâ. Metodologìâ ta tehnologìâ
Abbreviated key title: Nauk. pìznannâ, Metodol. tehnol.
Variant title: Naukove pìznannâ: metodologìâ ta tehnologìâ

Журнал зареєстрований 26 червня 2010 р. Міністерством юстиції України № 17195-5965 Р.

Журнал виходить 2 рази на рік і є фаховим з філософії згідно переліку наукових видань України. Затверджено рішенням МОН України №241 від 09.03.2016.

Підписано до друку та розповсюдження мережею інтернет рішенням вченої ради Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Протокол №7 від 28.02.2019 року.

Друковані матеріали виражають позицію автора, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Передрук матеріалів здійснюється за умови обов'язкового посилання на "Наукове пізнання: методологія та технологія". Рукописи не повертаються.

Редакційна колегія

Боріштейн Євген Руславович, головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Цибра Микола Федорович, заступник головного редактора, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук, професор кафедри регіональної політики та публічного адміністрування (ОРІДУ НАДУ при Президентові України).

Гансова Емма Августівна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук, професор кафедри загально-гуманітарних дисциплін (Міжнародний гуманітарний інститут).

Златіца Плашієнкова, PhD доктор філософії, філософський факультет (Університет Коменського в Братиславі, Словаччина).

Койчева Тетяна Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, проректор з наукової роботи (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Михальченко Микола Іванович, доктор філософських наук, професор (член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України).

Петр Ємелка, PhD доктор філософії (Університет Масарика, Брно, Чеська республіка).

Петінова Оксана Борисівна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Романенко Михайло Ілліч, доктор філософських наук, професор кафедри філософії (Дніпровська академія неперервної освіти).

Халапсіс Олексій Владиславович, доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ).

Чебикін Олексій Якович, академік НАПН України, доктор психологічних наук, ректор (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

©

Одеса, 2019

Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
"НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ"

У наукові журнали **«Наукове пізнання: методологія та технологія», «Перспективи. Соціально-політичний журнал»** приймаються матеріали, що стосуються результатів оригінальних наукових досліджень і розробок з філософії.

Мова – українська, російська, англійська (за вибором).

Кожна стаття супроводжується рецензією доктора наук. Статті авторів, які мають вчений ступінь доктора наук, не рецензуються.

Редакція журналу залишає за собою право скорочення надісланих матеріалів і внесення в них редакційних змін.

Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів. Автори опублікованих статей несуть відповідальність за точність наведених фактів, статистичних даних, власних імен та інших відомостей, а також за зміст матеріалів, що не підлягають відкритій публікації.

Згідно з вимогами МОН України стаття повинна містити актуальність проблеми, аналіз останніх наукових досліджень, мету роботи, виклад основного матеріалу дослідження, висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку, список використаної літератури.

Тексти статей приймаються по електронній пошті (e-mail: **druk.kaffilos@gmail.com**) у вигляді вкладеного файлу, виконаного згідно наведених нижче вимог.

Збірники виходять: «Перспективи. Соціально-політичний журнал» - 4 рази на рік, «Наукове пізнання: методологія та технологія» - 2 рази на рік. Термін виходу статті слід уточнювати безпосередньо перед подачею статті до друку.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

- Обсяг статті – від шести сторінок тексту (20 000 знаків), оформленого відповідно до представлених вимог.
- Стаття набирається в редакторі MS Word, формат А4. Поля: верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм; ліве – 20 мм, праве – 20 мм.
- Загальні вимоги до формату тексту: шрифт Times New Roman Cyr, міжрядковий інтервал – одинарний. Вимоги до кожного елементу статті об'єднані в таблицю:

Елемент статті	Технічні вимоги до елемента статті (розмір шрифту, стиль, величина абзацу, вирівнювання, інтервал)
УДК	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по лівому краю
Ініціали та прізвища авторів	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по центру
Місце роботи	12, курсив, без абзацу, вирівнювання по центру
Назва статті	14, напівжирний, заголовний, без абзацу, вирівнювання по центру
Анотація	12, напівжирний, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Ключові слова	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки, курсивом
Текст статті	14, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Література, посилання і примітки	12, без абзацу, вирівнювання по ширині сторінки

До статті додаються:

– відсканована рецензія доктора наук та наукового керівника (для аспірантів та пошукачів);

– файл з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові повністю, науковий ступінь і вчене звання, місце роботи, номери службового та домашнього телефонів, поштова адреса, адреса електронної пошти). Якщо авторів декілька – потрібно вказати, хто з авторів представляє авторський колектив;

– ***ПІБ автора, назва статті, анотації та ключові слова – трьома мовами (українською, російською, англійською);***
– ***резюме англійською мовою загальним обсягом 4000 знаків.***

- **Малюнки і таблиці** набираються шрифтом Times New Roman 9 з одинарним міжрядковим інтервалом. Малюнки, діаграми і таблиці створюються з використанням чорно-білої гами. Використання кольору і заливок не допускається!
- **Формули** слід набирати за допомогою редактора формул Microsoft Equation і нумерувати в круглих дужках (2).
- Стаття повинна містити прізвища авторів, назву статті, анотацію та ключові слова трьома мовами – українською, російською та англійською (розміщуються безпосередньо за назвою статті).
- **Бібліографічні посилання** по тексту проставляються в квадратних дужках: [номер позиції]. Рекомендована кількість літературних джерел не менш 6.
- **При наявності приміток** у кінці статті бібліографія та примітки розміщуються з наскрізною нумерацією у порядку згадування їх у тексті.

Телефон для довідок з 9.00 до 16.00 в робочі дні:
048 – 732-09-52 кафедра філософії та соціології
063-379-29-10 – Атаманюк Зоя Миколаївна
Свої запитання надсилайте за адресою: e-mail: **druk.kaffilos@gmail.com**

З повагою, редакційна колегія наукових журналів
«Наукове пізнання: методологія та технологія», «Перспективи». Соціально-політичний журнал.

Атаманюк Зоя Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Торгашина Анастасія – студентка 4 курсу соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК:316.6+300.4/5

МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ ЗАСОБАМИ КУЛЬТУРИ

У сучасному світі знання про інструменти та прийоми маніпулювання свідомістю є дуже важливими для людей. Якщо вони стануть доступними для досить великого числа людей, то можливі і спільні акції опору або, спочатку, акції захисту проти маніпуляції.

Метою нашої статті є виявлення актуальних аспектів проблематики дослідження маніпуляцій свідомістю засобами культури.

***Ключові слова**: маніпуляція, масова свідомість, культура, масова культура.*

МАНИПУЛИРОВАНИЯ МАССОВЫМ СОЗНАНИЕМ СРЕДСТВАМИ КУЛЬТУРЫ

В современном мире знания об инструментах и приемы манипулирования сознанием очень важны для людей. Если они станут доступными для достаточно большого числа людей, то возможны и совместные акции сопротивления или, прежде всего, акции защиты против манипуляции.

Целью нашей статьи является выявление актуальных аспектов проблематики исследования манипуляций сознанием средствами культуры.

***Ключевые слова:** манипуляция, массовое сознание, культура, массовая культура.*

MANIPULATION OF MASS CONSCIOUSNESS BY MEANS OF CULTURE

In the modern world, knowledge about tools and methods of manipulating consciousness is very important for people. If they become available for a sufficiently large number of people, then joint actions of resistance or, above all, actions of protection against manipulation are possible.

The purpose of this article is to identify the topical aspects of the problematic of the study of the manipulation of consciousness by means of culture.

***Key words:** manipulation, mass consciousness, culture, mass culture.*

Знання про те, як за допомогою маніпуляції свідомістю одні люди впливають на поведінку інших, досліджуються та накопичуються і в науці, і в художній творчості, і в повсякденному досвіді. Дана тема актуальна, тому що є багато методів та прийомів, які використовуються з метою маніпуляції людською свідомістю. Небезпека таких маніпуляцій полягає в тому, що ми не помічаємо коли потрапили під їх дію, тому і формуємо помилкові судження. Проблема вимагає ретельного вивчення, оскільки впливає на всі сфери життєдіяльності індивіда. Зрозуміло, що знання про маніпуляції в сучасному світі є дуже потрібними. Ці знання важливі, так як вони допомагають не тільки виявити у себе існуючу проблему, а й вчасно її скорегувати й позбутися від пасток свідомості, які кишать у всіх сферах нашої життєдіяльності.

Метою нашої статті є виявлення актуальних аспектів проблематики дослідження маніпуляцій свідомістю засобами культури.

Для досягнення мети необхідно виявити сутність поняття «маніпуляція свідомістю»; проаналізувати найбільш актуальні засоби маніпуляцій свідомістю; зрозуміти їх особливості та причини.

Теоретичною основою статті стали дослідження зарубіжних, вітчизняних і сучасних вчених в сфері філософії, психології та соціології.

Саме слово "маніпуляція" має коренем латинське слово manus − рука (manipulus − пригорща, жменя, від manus і ple -наповнювати). Психологи вважають, що важливим етапом в її розвитку було позначення цим словом фокусників, що працюють без складних пристроїв, руками ("фокусник-маніпулятор"). Саме коли всі ці принципи увійшли в технологію управління поведінкою людей, виникла метафора маніпуляції в її сучасному розумінні – як програмування думок і прагнень мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечити таку їхню поведінку, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції.

Якщо виписати ті визначення, які дають авторитетні зарубіжні дослідники явища маніпуляції, то можна виділити головні, родові ознаки маніпуляції. По-перше, це – вид духовного, психологічного впливу (а не фізичне насильство чи загроза насильства). Мішенню дій маніпулятора є дух, психічні структури людської особистості.

По-друге, маніпуляція− це прихований вплив, факт якого не повинен бути помічений об'єктом маніпуляції. Як зауважує Г. Шиллер, "Для досягнення успіху маніпуляція повинна залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантований, коли маніпульований вірить, що все, що відбувається природно і неминуче. Коротше кажучи, для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, в якій її присутність не буде відчуватися" [12,с.27]. Коли спроба маніпуляції розкривається і викриття стає досить широко відомим, акція звичайно згортається, оскільки розкритий факт такої спроби завдає маніпулятору значної шкоди. Ще більш ретельно приховується головна мета - так, щоб навіть викриття самого факту спроби маніпуляції не привело до з'ясування далеких намірів. Тому приховування інформації - обов'язкова ознака.

Оскільки маніпуляція суспільною свідомістю стала технологією, з'явилися професійні працівники, що володіють цією технологією. Виникла система підготовки кадрів, наукові установи, наукова і науково-популярна література [5,с.15-17].

Важливо розуміти відмінність між маніпуляцією і обманом. Е. Л. Доценко в книзі "Психологія маніпуляції" (1996 г.) пояснює: "Наприклад, хтось запитує у нас дорогу на Мінськ, а ми його направляємо помилково на Пінськ−це лише обман. Маніпуляція буде мати місце в тому випадку, якщо той, інший, збирався йти в Мінськ, а ми зробили так, щоб він захотів піти в Пінськ " [3 ,с. 25-26].

Будь-яка маніпуляція свідомістю є взаємодія. Жертвою маніпуляції людина може стати лише в тому випадку, якщо вона виступає як її співавтор, співучасник. Тільки якщо людина під впливом отриманих сигналів перебудовує свої погляди, думки, настрої, цілі - і починає діяти за новою програмою - маніпуляція відбулася. Маніпуляція−це не насильство, а спокуса. Кожній людині дана свобода духу і свобода волі. Значить, вона навантажена відповідальністю - встояти, не впасти в спокусу.

Перша (і, ймовірно, головна) умова успішної маніпуляції полягає в тому, що в переважній більшості випадків більшість громадян не бажає витрачати ні душевних і розумових сил, ні часу на те, щоб просто засумніватися в повідомленнях [5,с.19-20].

Як ми встановили, маніпуляція - спосіб панування шляхом духовного впливу на людей через програмування їхньої поведінки. Ця дія спрямована на психічні структури людини, здійснюється потай і ставить своїм завданням зміну думок, спонукань і цілей людей в потрібному для влади напрямку [5,с.32].

Батьком маніпуляції свідомістю слід вважати Йозефа Геббельса (1897− 1945)− неперевершеного майстра пропаганди, оратора, маніпулятора і праву руку Адольфа Гітлера. Саме з його подачі почалися космічні масштаби управління свідомістю мас [13].

Провідні американські соціологи П. Лазарсфельд і Р. Мертон: "Ті, хто контролюють погляди і переконання в нашому суспільстві, вдаються менше до фізичного насильства і

більше до масового навіювання. Радіопрограми і реклама замінюють залякування і насильство" [4,с.347].

Відомий і навіть популярний фахівець в галузі управління С.Паркінсон дав таке визначення: "У динамічному суспільстві мистецтво управління зводиться до вміння направляти у потрібне русло людські бажання. Ті, хто досконало оволоділи цим мистецтвом, зможуть домогтися небувалих успіхів" [2,с.317].

У США основні поняття психоаналізу почав пристосовувати для цілей реклами учень Фрейда Ернст Діхтер, психолог з Відня, який емігрував до США в 1938 р. Почав він з реклами мила, потім автомобілів, а на хвилі повального захоплення американців психоаналізом зробив немислиму кар'єру. Він створив "Американський інститут з вивчення мотивації поведінки". Принципово відкидаючи теорію раціонального навіювання, він стверджував, що головна цінність товару для покупця полягає не в його функціональному призначенні, а в задоволенні захованих глибоко в підсвідомості бажань, про які сам покупець може навіть не підозрювати.

На думку Діхтера, рекламні агентства в США стали "найпередовішими лабораторіями психологів". Вони "маніпулюють мотивацією і бажаннями людини і створюють потребу в товарах, з якими люди ще не знайомі або, можливо, навіть не побажали б їх купити".

Успіх інституту Діхтера в маніпуляції поведінкою покупців (а доходи інституту вже в середині 50-х років становили нечувані на ті часи суми) привабили політиків. Так з реклами товарів психоаналіз був перенесений в маніпуляцію свідомістю в політичній сфері. В принципі, завдання були схожі. Як пише журнал "Тайм", "політична реклама наближається до комерційної, просто-напросто замінюючи товар кандидатом". У 1960 р. Діхтер був радником у виборчій кампанії Кеннеді. Після виборів стало можливим перевірити ефективність його рекомендацій на величезному статистичному матеріалі. Його стали залучати як консультанта у виборчих кампаніях в міжнародному масштабі.

У 1957 р. принципи використання психоаналізу в рекламі узагальнив відомий американський соціолог Венс Пеккард в своєму бестселері "Таємні спокусники". Ця книга до сих пір вважається класичною працею в рекламній справі. Надалі психоаналіз став доповнюватися методами герменевтики, семіотики (науки про символи), етнографії та культурології - залишаючись ядром міждисциплінарного підходу.

Слідом за інститутом Діхтера в США виникли інші відомі дослідницькі центри, де вивчалися можливості використання психоаналізу для маніпуляції свідомістю - вже за більш приватним напрямками. Відомий психолог Луї Ческін, який також одним з перших застосував психоаналіз в рекламі, директор "Американського інституту по дослідженню кольору", вів великі роботи по впливу на підсвідомість за допомогою кольорів. На цих роботах будувалася реклама таких фірм, як "Проктер енд Гембл" (парфумерія), "Філіп Морріс" (сигарети), "Дженерал Фудс" (харчові продукти). Все це товари масового попиту, і отриманий при їх продажу статистичний матеріал був величезний, так що Луї Ческін мав хороший об'єкт дослідження і отримав вражаючі результати. За ним можна було визначити, наприклад, які емоції збуджує в підсвідомості колірна гамма виборчого плаката в пристойних кварталах і в трущобах, у людей різного віку, з різними доходами і рівнем освіти, різної національності і т.д.

В області радіомовлення велися великі дослідження того, як впливає на підсвідомість стать диктора, тональність і тембр голосу, темп мови. Всі ці параметри стали підбирати в залежності від того, якої струни в підсвідомості потрібно торкнутися при тому чи іншому повідомленні. Під час виборчої кампанії Кеннеді психоаналітики передбачали, що в радіодебатах він буде програвати Ніксону в певних штатах через занадто високий голос і "гарвардський акцент" – низький і грубуватий голос Ніксона буде сприйматися як більш щирий. Кеннеді радили при першій-ліпшій можливості уникати радіо і використовувати телебачення– при зоровому сприйнятті програвав образ Ніксона. Після виборів аналіз голосування в різних аудиторіях підтвердив розрахунки аналітиків.

Важливий напрямок у використанні психоаналізу відкрив Джеймс Вайкері–він вивчав підсвідомий фактор в семантиці, тобто вплив слова на підсвідомість. Очевидно, що саме в

сфері мови лежать головні можливості маніпуляції свідомістю. Відомо, наприклад, що на підсвідомість сильно діє слово «життя» і похідні від нього, в тому числі приставка «біо-». Вона до того ж має додаткову силу того, що асоціюється з наукою і користується її авторитетом. Тому в рекламі ці знаки використовуються дуже широко. Відпрацьовані на масовому об'єкті в області реклами та в торгівлі, знайдені методи і прийоми семантики були перенесені потім в ідеологічну та політичну сфери [5,с.72-75].

Підготовка до маніпуляції полягає не тільки в тому, щоб зруйнувати якісь уявлення і ідеї, а й в тому, щоб створити, побудувати нові ідеї, бажання, цілі. Це тимчасові, "службові" споруди, головне їхнє завдання - викликати сумбур в думках, зробити їх нелогічними і нескладними, змусити людину засумніватися в стійких життєвих істинах. Це і робить людину беззахисною проти маніпуляції [5, с.82-83].

Розглянемо методи та найпопулярніші техніки маніпуляції свідомістю.

Техніка «нога-в-дверях». З усіх технік маніпулювання, що виключають тиск, які були розроблені або досліджені соціальними психологами, техніка «нога-в-дверях» є предметом найбільшої кількості робіт. Фрідман і Фрейзер хотіли з'ясувати, чи сприяє наша згода виконати абсолютно нешкідливе прохання (назвати час, пояснити, як пройти, відповісти на 4-5 простих питань, підписати петицію, що стосується не надто важливої проблеми і т. д.) до того, що ми згодом будемо більш схильні виконувати серйозні прохання (давати гроші, відповідати на анкети в 50 або 100 питань, виступати за ідею і т. п.).

Так, Аллен з колегами продемонстрували, що їх піддослідні (жителі шведського міста) з більшою легкістю погоджувалися заповнити довгу анкету з проблем енергетики, надіслану поштою, якщо попередньо погодилися відповісти на три прості запитання з тієї ж теми. Белл з колегами, використовуючи техніку «нога-в-дверях», закликали людей пожертвувати гроші асоціації по боротьбі зі СНІДом. Попередньо було прохання підписати петицію, адресовану політичним керівникам і закликану посилити профілактичні заходи проти СНІДу. Белл і колеги відзначили, що при використанні техніки «нога-в-дверях» не тільки більша кількість випробовуваних погодилися на виконання прохання (23,1%) в порівнянні з контрольною групою (10,1%), але також і сума пожертвувань в середньому була істотно вище: 1,63 долара при застосуванні техніки проти 0,65 в контрольній ситуації.

Крім цього, відомо, що техніка «нога-в-дверях» може змусити піддослідних обслуговувати чужі особисті та фінансові інтереси. На межі між особистим інтересом і бажанням допомогти іншій людині знаходяться дослідження, в яких до піддослідного звертаються з настійним особистим проханням. Наприклад, Харріс вдалося показати, що випробовувані охочіше погоджувалися дати їй на вулиці десять центів, якщо попередньо вона питала їх про час або дорогу. У цьому випадку на її прохання відгукнулися 42% випробовуваних, в той час як в контрольній ситуації, при прямій адресації прохання - всього 11% [1, с.62-68].

Гіпотеза взаємних поступок. Ця гіпотеза була висунута Чалдіні. Вона заснована на принципі взаємності, значення якого для людини особливе в соціальних взаємодіях. Голднер встановив, що в усіх суспільствах існує норма взаємності. Вона будується на принципі, згідно з яким «ви принесете користь тому, хто згоден принести користь вам». Багато досліджень підтвердили це. Однак, згідно з Чалдіні, ця норма заснована не тільки на взаємній економічній вигоді, вона може діяти і при соціальних обмінах іншого типу. Фактично не важливо, яка поступка буде прийнята учасниками цієї норми взаємності: ми поступаємося тому, хто поступається нам. Знову ж згідно Чалдіні типовим виразом поступки є договір. Часто для успішного завершення соціальної взаємодії доводиться йти на компроміс. Черткофф і Конлі показали, що число поступок, на які індивід піде при укладенні договору, залежить від числа поступок, які зробить протилежна сторона [1, с.99].

Теорія почуття провини. Згідно з цією теорією, відмова виконати перше прохання викликає у суб'єкта почуття провини, яке, в свою чергу, спонукає його виконати друге прохання, щоб зменшити це відчуття [1, с.104].

Вікно Овертона. Вікно Овертона (або вікно дискурсу)−це рамки допустимого спектру думок з точки зору суспільної моралі. Концепція названа в пам'ять про американського юриста і громадського діяча Джозефа Овертона. Здавалося б, що в цій концепції примітного? І так зрозуміло, що в суспільстві є прийнятні і популярні ідеї, а є немислимі і радикальні.

На концепції Вікна Овертона заснована технологія маніпуляції свідомістю суспільства. За допомогою підміни понять, управління засобами масової інформації, імітації безсторонніх наукових досліджень, вікно зрушують для поступового прийняття суспільством досі чужих йому ідей і зняття табу.

У 1983 році, Девід Копперфільд виконав фокус зі зникненням статуї Свободи. Секрет фокуса полягав в тому, що платформа, на якій сиділи глядачі, поверталася, і коли підняли завісу, люди побачили порожне нічне небо з іншого боку. Справа в тому, що платформа рухалася настільки повільно, що люди не помітили цього. Те ж відбувається і з громадською думкою: якщо зсув вікна відбувається повільно, то люди не помічають, як змінюється їх світогляд.

Цей спосіб маніпуляції можна також назвати «Ефектом Жаби». Справа в тому, що якщо жабу опустити в гарячу воду, вона вистрибне. Але якщо нагрівати воду поступово, то жаба не відчує загрози, поки не звариться.

Ефект фреймінга. Ефект фреймінга – когнітивне спотворення, при якому люди по-різному реагують на одне й те ж питання, в залежності від того, як воно сформульоване.

Наприклад, можна сказати: "Ці ліки не спрацювали для 4 людей з 10", а можна "Ці ліки допомогли 6 людям з 10". Залежно від формулювання, відсоток людей, які погодяться на лікування, зміниться. Стакан наполовину порожній і наполовину повний.

Ефект фреймінга використовують, підміняючи поняття:

- проблема -> можливість
- звільнення -> скорочення
- шпигун -> розвідник
- геноцид -> етнічна чистка
- насильство -> виховання і т.д

Багато разів у житті люди стикаються з ситуаціями, в яких ефект фреймінга використовується проти них. Наприклад, коли пропонують "блискучу" можливість вкласти кудись гроші. Ситуацію посилює ефект симпатії, тому відмовитися від можливості стає вкрай складно.

Закон малих чисел. Всім нам час від часу доводиться чути щось на кшталт "Мій дід кожен день курив і дожив до 100 років" або "Мій друг лікувався уринотерапією і позбувся прищів". Все це - приклади міркувань людей, не знайомих з законом малих чисел.

З закону малих чисел виходить: чим спостережень менше, тим помилковіше на них покладатися.

Можна привести у приклад exit-poll на виборах. Якщо запитати тисячі людей (велика вибірка), за кого вони проголосували, то по їхнім відповідям ми з великою точністю визначимо переможця. Але якщо запитати одного (або кількох) людей, то ймовірність помилитися буде дуже висока. Тому, наприклад, коли в рекламі кажуть "4 з 5 стоматологів рекомендують нашу зубну пасту", варто задуматися - а скількох лікарів вони опитали?

Помилка тих, що вижили. Нас оточує безліч вражаючих історій успіху. Це породжує нескінченну кількість тренінгів, книг і статей, присвячених рецептам успіху і звичкам успішних людей. На жаль, користі від таких порад, як правило, майже немає. І причина цього - помилка тих,що вижили.

Помилка тих, що вижили−схильність робити висновки по групі, що пройшла певний відбір, випускаючи з виду тих, хто не пройшов. Дослідники намагаються шукати спільні риси у "тих,що вижили", про яких у них є багато даних. Але не менш важлива інформація приховується серед "загиблих". Наприклад, відомі історії потопаючих, яких дельфіни виштовхнули на берег. Але чи можна за цими історіям судити про доброту дельфінів? Адже ми

не дізнаємося про тих, кого дельфіни штовхали в зворотному напрямку.

У бізнесі відбувається те ж саме – ми бачимо історії успіху, але не бачимо історії невдач. Цим спекулюють багато бізнес-тренерів. Серед сотень їхніх учнів знаходяться ті, кому пощастило, і тренер може приписати цей успіх собі. Він може розбирати по поличках якості успішних людей і стартапів, але нічого не сказати про помилки, потоп інших, які мали ті ж якості. Наприклад, дехто пов'язує успіхи Стіва Джобса з вживанням ЛСД. Але напевно було безліч інших підприємців, які вживали ЛСД, але нічого не досягли.

Ефект доктора Фокса. У психології є поняття, яке носить назву – "Ефект доктора Фокса". Ефект полягає в тому, що артистичність і харизматичність доповідача може зробити навіть неправдоподібну інформацію цікавою та пізнавальною, при цьому людям буде здаватися, що вони дійсно вивчилися.

Ефект отримав свою назву в 1970 році, коли в медичній школі Каліфорнійського університету був проведений експеримент, в якому підготовлений актор прочитав лекцію під ім'ям доктора Майрона Фокса. Зміст доповіді було витримано в науковому стилі, проте слабо відносився до теми, був незакінченим і містив протиріччя. Актор нічого не розумів в темі доповіді, але виступив яскраво і виразно, чим і завоював великі симпатії слухачів.

Безумовно, подача теж важлива– ніхто не буде слухати занудного лектора, але якщо доповідь перетворюється в театральну виставу, є ризик сприйняти перекручену інформацію.

Кумулятивна перевага і Ефект Матвія. Всім відома фраза "Багаті багатіють, а бідні бідніють". Цей феномен називається Ефектом Матвія (названий так завдяки притчі, розказаної Ісусом в Євангелії від Матвія: "Бо кожному, хто має, дасться та й додасться йому,а у того хто ж не має, забереться і те, що має").

Ефект був сформульований в 1973 році соціологом Робертом Мертоном і йшлося про академічну спільноту. Мертон зауважив, що відомі вчені отримують непропорційно більше слави і почестей, ніж їх менш відомі колеги, навіть якщо їх внесок в науку не сильно вище.

Але дія ефекту не обмежується академічним колом. У 2013 році вийшла книга "Поклик зозулі" за авторством Роберта Гелбрейта. У перші місяці книга не отримала популярності і продалася скромним тиражем. Але потім продажі злетіли на 4000%. Це сталося після того, як було оголошено, що Роберт Гелбрейт - псевдонім Джоан Роулінг, автора Гаррі Поттера і самого касового письменника Великобританії.

Ефект негативності і неприйняття втрат. В тій чи іншій мірі, ми всі песимісти. Виявлено, що події з негативним відтінком (думки, емоції, соціальні взаємодії) надають на наш психологічний стан більший вплив, ніж нейтральні або позитивні події порівнянної значущості. Іншими словами, щось дуже хороше надає менше впливу на нашу поведінку і стан, ніж щось настільки ж емоційне, але погане.

Як відзначав Артур Шопенгауер, "Ми відчуваємо біль, але не відчуваємо безболісності; ми відчуваємо турботу, а не безтурботність, страх, а не безпеку ... три вищі блага життя - здоров'я, молодість і свобода, не зізнаються нами, як такі, поки ми їх маємо: ми починаємо усвідомлювати їх лише тоді, коли втратимо їх. "

Чому природа зробила нас песимістами? Тому що так було вигідно для виживання. Наш мозок запрограмований шукати загрози і думати про неприємності. Наприклад, ми набагато швидше можемо помітити зле обличчя в натовпі, ніж щасливе. А якщо в кущах чується шурхіт, то в першу чергу ми думаємо про можливу загрозу. З цієї ж причини настільки популярні негативні новини. На одному гумористичному малюнку була зображена газета "Хороші новини" з заголовками "7 мільярдів людей живі", "50.000 польотів закінчилися успішної посадкою" і "нові ліки розробляються щодня". На жаль, в житті таку газету навряд чи б чекав успіх.

У нас є безліч слів, щоб описати біль, але дуже мало, щоб описати щастя. Ефект негативності має значення і в економіці. Для більшості з нас розпач від втрати тисячі рублів буде набагато сильніше, ніж радість від отримання такої ж суми. Економісти назвали цей ефект "неприйняттям втрат" і навіть встановили, що втрата деякої суми чинить психологічний вплив

в два рази сильніше, ніж набуття такої ж суми.

Нарративне викривлення (спотворення). Наш мозок дуже любить історії. Коли інформація подається у формі наративу, її легше зрозуміти, запам'ятати і переказати іншим. Передача інформації була важливою для виживання, тому в ході еволюції наш мозок виявився заточеним для історій. Більш того, історії мають дивовижну силу переконання. І як ви вже могли здогадатися, у цього явища є темна сторона.

Нассім Талеб в книзі "Чорний лебідь" описує спотворення наративу– нездатність людини безсторонньо оцінювати інформацію, не віддаючи перевагу спрощеній і красивій історії, навіть якщо вона перекручує правду. Звичайно, багато хто не забариться скористатися цим в своїх корисливих цілях.

Сила наративної маніпуляції може бути багаторазово збільшена завдяки харизмі оповідача. Вже згаданий Ефект доктора Фокса показує, що харизматичні люди викликають більше довіри, навіть якщо розповідають дурниці.

Але спотворення наративу створюють не тільки шахраї і маніпулятори. Розповідаючи історії, ми самі часто несвідомо спотворюємо їх. Це може бути наша упередженість підтвердження– схильність пропускати в оповіданні інформацію, яка суперечить нашим поглядам, раціоналізація– помилкова впевненість в причинах своїх вчинків, помилка хайндсайда– спотворене судження заднім числом, помилкові спогади і багато інших когнітивних спотворень. А головне, ми прагнемо в усьому шукати причини і спрощувати. Наприклад, мільярдер може розповідати, що причина його успіху в тому, що він працював по 16 годин на день. Насправді ж, крім працьовитості, успіх стався завдяки безлічі інших якостей, вчинків і вдалих обставин, але наратив вимагає, щоб історія була простою і красивою [1,с.58-59].

Висновки. У сучасному світі знання про інструменти та прийоми маніпулювання свідомістю є дуже важливими для людей. Якщо вони стануть доступними для досить великого числа людей, то можливі і спільні акції опору або, спочатку, акції захисту проти маніпуляції. Звичайно, маніпулятори будуть винаходити нові інструменти і нові прийоми. Але це вже буде нелегка і дорога боротьба, а не придушення беззбройного і беззахисного населення. І боротьба мізерної меншості (хоча й вони володіють грошима) проти величезної маси творчо мислячих, винахідливих людей. Сам перехід до боротьби означатиме важливий поворот у долі нашого народу, а може бути, і всього людства.

Тільки аналізуючи різні версії, можна наблизитися до істини, особливо коли дійові особи зацікавлені в її приховуванні.

Причиною багатьох маніпуляцій є мінливі потреби людей. Сто років тому не було потреби щороку міняти айфон на нову модель, купувати втридорога "органічну їжу" і "фермерські продукти", кілька разів на рік їздити за кордон. Зростання рівня життя не звільнило людей від необхідності працювати, а лише підсадило їх на більш затратні звички.

Досить уявити індустрію азартних ігор, алкоголю, тютюну та наркотиків. У людей немає істинної потреби просаджувати всі свої гроші в казино, проте за відсутності обмежень, вільний ринок приведе їх до вельми сумного результату.

Вільний ринок заохочує таку поведінку, а так як природа не терпить порожнечі, якщо є дозволений спосіб отримати прибуток, то хтось обов'язково цим скористається. І це стосується не тільки азартних ігор або наркотиків, а практично будь-якого бізнесу.

Вільний ринок безумовно не є досконалим, але тим не менш, це поки найкраще, що людство змогло придумати (альтернативу можна було спостерігати в Радянському Союзі, або зараз в Північній Кореї). Поліпшити ситуацію частково можуть розумні державні регуляції, спрямовані на боротьбу з обманом. Але в першу чергу нам важливо підвищувати свою самосвідомість і раціональне мислення: чим важче буде нас обдурити, тим більш справедливим стане ринок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геген Н. Психология манипуляции и подчинения /[Пер. с франц. И. Бондарь, А. Голованова, И. Жук]. - СПб. : Питер, 2005. - 202 с.;
2. Глазунов О.Н. Государственный переворот. Стратегии и технологии. М.: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2006. 448 с.;
3. Доценко Е.А. Психология манипуляции: феномены, механизм и защита. – М.: ТОО «ЧеРо», 1997. – 342 с.;
4. Кара-Мурза С.Г. Кризисное обществоведение. Ч. 1 : курс лекций— М. : Издательство "Научный эксперт", 2011 .— 465 с.;
5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. — М.: Алгоритм, 2004. — 528 с.; М.: Эксмо, 2005. — 832 с.;
6. Лимнатис Н.Г. Манипулирование: сущность, проявления, пути снятия. – М.: Экон. демократия, 2000. – 216 с.;
7. Панкратов В.Н. Манипуляции в общении и их нейтрализация. – М.: Издво Ин-та психотерапии, 2000.– 201 с.;
8. Сладкова О. Б. Манипулирование общественным сознанием в информационном обществе // Обсерватория культуры. 2006. № 6. С. 4–12.;
9. Тощева Н. (г. саратов) Медиа-манипулирование общественным сознанием;
10. Чалдини Р. Психология влияния. Убеждай, воздействуй, защищайся. — СПб.: Питер, 2010. — 336 с.;
11. Чиж О. К. Речевые средства воздействия на общественное сознание: языковое манипулирование в СМИ // Молодой ученый. — 2012. — №3. — С. 282-284.;
12. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием /Пер. с англ.; Науч. ред. Я. Н. Засурский. — М.: Мысль, 1980;
13. [Електронний ресурс]: https://great-arguros.livejournal.com/3151.html;
14. [Електронний ресурс]: https://vikent.ru/enc/4522/;
15. [Електронний ресурс]: https://pramen.io/ru/2017/12/18-metodov-manipulyatsii-i-propagandy-v-smi/.

Большакова Ольга Віталіївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри загальної підготовки Одеської державної академії регулювання та якості.

УДК: 1.119+316+34:35

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КАТЕГОРІЇ «ЯКІСТЬ» ДО ПОСЛУГ СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРОБЛЕМ ВСТАНОВЛЕННЯ СТАНДАРТІВ ЯКОСТІ

Наукове дослідження присвячено соціально-філософському осмисленню призначення сучасної держави - метою сучасної сервісної держави є не керування суспільством, а надання йому якісних публічних послуг. У цьому контексті ставиться питання про застосування категорії «якість» до послуг держави. У публікації крізь призму соціальної філософії здійснена спроба визначити, переосмислити, що таке якісні послуги держави, які індикатори надання якісних послуг держави, застосування стандартів якості до послуг держави.

***Ключові слова**: соціальна сервісна держава, стандарти якості послуг держави, категорія «якість», послуги держави, якість послуг держави*

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ КАТЕГОРИИ

«КАЧЕСТВО» К УСЛУГАМ СЕРВИСНЫХ ГОСУДАРСТВА И ПРОБЛЕМ УСТАНОВКА СТАНДАРТОВ КАЧЕСТВА

Научное исследование посвящено социально-философскому осмыслению назначения современного государства - целью современного сервисного государства является не управления обществом, а предоставление ему качественных публичных услуг. В этом контексте ставится вопрос о применении категории «качество» к услугам государства. В публикации сквозь призму социальной философии предпринята попытка определить, переосмыслить, что такое качественные услуги государства, индикаторы качества услуг государства, применение стандартов качества к услугам государства.

***Ключевые слова**: социальное сервисное государство, стандарты качества услуг государства, категория «качество», услуги государства, качество услуг государства.*

SOCIO-PHILOSOPHICAL COMPREHENSION OF "QUALITY" CATEGORY APPLICATION IN THE SERVICE STATE FACILITIES AND CONSIDERING THE QUALITY STANDARDS ESTABLISHING PROBLEMS

This research is devoted to the social-philosophical comprehension of the modern state purpose in terms that the modern service state goal is not to manage the society, but to provide the society with high-quality public services. In this context, posed is the question about the "quality" category use applicable to services rendered by the state. In the article an attempt was made to identify and redefine through the social philosophy prism what the state's qualitative services are, which indicators should we apply to the provision of high-quality state services, the quality standards application to the state services.

***Key words**: service state, state services quality standards, "quality" category, services of the state, quality of the state services*

Актуальність досліджуваної теми обумовлена, насамперед, її високої гносеологічною та методологічною цінністю. Дослідження держави як об'єктивного соціального явища у її сучасному сервісному розумінні зумовлене потребами суспільства вирішити низку актуальних проблем, існуючих у сучасній соціально-філософській науці. Головним чином йдеться про зміну ставлення громадянського суспільства і владних інституцій держави до призначення держави, на основі чого мало б відбуватися реформування законотворчості та системи національного законодавства, правової системи в цілому. Протягом тривалого часу, починаючи з проголошення незалежності України, значні зусилля державної влади були спрямовані на удосконалення національного законодавства. Головною метою такої діяльності влади було та залишається на цей час залишається побудова громадянського суспільства та правової держави. Одним із першочергових завдань сучасної вітчизняної соціально-філософської науки є розробка та внесення пропозицій до єдиної ефективної загальнонаціональної правової політики держави як на найближчий час, так і на перспективу, одним із критеріїв ефективності якої є висока соціальна активність загальної та правової культури, правосвідомості громадян і посадових осіб.

Публічно-сервісна концепція держави – це сучасне розуміння соціального призначення держави, згідно з яким пріоритетним завданням демократичного врядування є служіння громадянському суспільству, а основною формою діяльності владних інституцій – надання публічних послуг. У рамках сервісної концепції державного управління влада розуміється як «постачальник послуг», система державного управління – як організація з надання таких державних (публічних) послуг, а громадянин – їх замовник і споживач (клієнт). Окрім того, відбувається новий розподіл прав, обов'язків та відповідальності між громадянським суспільством та державою – сучасна держава не повинна сама виконувати всі завдання, а зобов'язана забезпечити та організувати виконання цих завдань.

Теорія публічно-сервісної діяльності держави, та концепція сервісної держави взагалі,

розроблялася такими зарубіжним фахівцями як Р. Ален, Т. Геблер, К. Кернаган, Н. Менінг, Д. Осборн, Б. Петерс, К. Худ та іншими. Стосовно вітчизняного надбання у зазначеній тематиці слід визнати, що переважною більшістю цю проблематику розробляли фахівці з державного управління та адміністративного права – В. Авер'янов, І. Бондаренко, В. Вакуленко, В. Венедиктова, А. Вишневський, О. КарпенкоГ. Писаренко, О. Рогожин, А Чемерис, А. Ліпенцев, а також фахівці з теорії держави та права – В. Анцупова, О. Варич, О. Джураєва, М. Дзевелюк, Н. Євтушенко та інші. В основному наукові надбання означених науковців присвячено проблемі адміністративних послуг та діяльності держави з надання таких послуг, а також трансформації функцій держави. Дослідженням сутності якості як економічної категорії, якості продукції, стандартами якості займалися такі науковці як: С. Безродна, Л. Боженко Л, Р. Бичківський, О. Вотченікова, В. Коваленко, Ю. Койфман, Т. Корнієнко, М. Шаповал та ін. Однак, соціально-філософське осмислення публічно-сервісної держави залишилась поза науковою увагою, а особливо – якість та стандарти якості надання послуг держави.

Метою наукового дослідження є соціально-філософський та методологічний аналіз категорії «якість» стосовно послуг держави, встановлення можливості застосування стандартів якості до послуг держави та розробка пропозицій щодо індикаторів якості послуг держави.

На теперішній час загальноєвропейською тенденцією є сервісний підхід до системи державного управління, де публічні послуги є критерієм сервісної держави і в межах сервісного підходу набувають певних особливостей. Сервісний підхід до сутності держави пов'язаний з такими напрямками оптимізації владно-правової діяльності, як розвиток мережевих форм управлінської взаємодії, формування «електронної держави» (складовими якої є «електронний уряд» та «електронний суд»), комунікативних технологій контролю та планування, розвиток «онлайнових» послуг, формування багатосторонніх зв'язків, що дозволяють громадянам брати активну участь у здійсненні влади.

Тобто, сервісна концепція держави, розглядає призначення держави в служінні індивіду, і, при її буквальному розумінні, практично будь-яка діяльність держави щодо взаємодії з індивідом виявляється державною послугою.

Державну послугу можна визначити як результат здійснення функцій держави у межах встановлених соціальних гарантій державними органами, підприємствами і установами, а також іншими суб'єктами в наслідок делегування повноважень, спрямований на реалізацію своїх прав або на створення умов для їх реалізації.

Зазначимо, що використання терміну «державна послуга» є характерним для первинного етапу становлення сервісної моделі держави в Україні, в процесі структурування публічних послуг. Сервісна ідея розвитку державної системи ґрунтується на класичній економічній схемі: «виробник послуг - споживач», де стійкість і легітимність державних інститутів пов'язана з ефективністю виявлення, моделювання та реалізації індивідуальних і групових інтересів і потреб. У «сервісної» організації управління домінуючим показником ефективності виступає «задоволеність споживачів», тобто населення. Для цього обґрунтовується необхідність використання комплексного підходу до нормування цілей і завдань управлінської діяльності (системний взаємозв'язок соціальних, соціологічних, психологічних, адміністративних, економічних, інформаційних, правових форм, методів, способів і прийомів). Відповідно, орієнтація на надання послуг громадянам стає підґрунтям модернізації структурних та функціональних складових сучасної держави.

У теорії сформувалися два основні підходи до розуміння державних послуг. Вузький підхід визначає державною послугою надання користувачам результатів виконання функцій державних органів, за допомогою яких останні виконують зобов'язання держави перед громадянами – забезпечують реалізацію їхніх прав і обов'язків [8, с. 120]. Натомість, широкий підхід зараховує до державних послуг й ті, що надаються державними установами і підприємствами, зокрема, освіта, медичне обслуговування транспортні послуги, послуги поліції тощо [4, с. 56].

З точки розу вузького підходу, державні послуги повністю охоплюються послугами адміністративними, що мінімізує цінність їх виокремлення. Використання ж широкого підходу дозволяє розглядати усю сукупність державних інститутів з точки зору зміни пріоритетів і переходу до державного будівництва, повною мірою орієнтованого на потреби суспільства – споживача державних послуг. Саме тому широкий підхід до визначення державної послуги набув особливої актуальності у зв'язку з прийняттям ЗУ «Про адміністративні послуги» від 6.09.2012 р., «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р., «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р., «Про національну поліцію» від 2.07.2015 р., оскільки кожен із них врегульовує сервісні засади діяльності держави в окремих сферах суспільного життя.

Державні послуги, особливо зважаючи на без альтернативність деяких із них, потребують особливої уваги до дотримання стандартів якості їх надання.

На теперішній час, на жаль, немає повної ясності зі змістом поняття «якість послуг». Так, якість можна розглядати: по-перше, як ступінь задоволення очікувань споживачів (саме в такому значенні термін закріплений в міжнародних стандартах ISO 9000); по-друге, як ступінь дотримання запропонованих вимог і стандартів; по-третє, з позицій відповідності послуг, що надаються, їх вартості; по-четверте, як загальну сукупність технічних, технологічних і експлуатаційних характеристик, за допомогою яких послуга буде відповідати потребам споживача.

Подібна термінологічна невизначеність створює методологічні перешкоди для проведення роботи по підвищенню якості послуг держави. Варто погодитися з думкою О. Бондирської, що якість - це змінна у часі. Кожен період розвитку суспільства вносить своє розуміння, підхід та опис якості [6, с. 55].

Зазначимо, що «якість» є універсальною філософською категорією. Категорія якості відображає важливу сторону об'єктивної реальності об'єкта - його визначеність. Саме якість є основою для удосконалення продукції (а у нашому випадку – послуги). Однак, у наш час виявилося, що для практичної діяльності одних філософських сентенцій недостатньо і для ефективної спільної діяльності людей термінологію, пов'язану із визначенням якості, необхідно стандартизувати, тому тут поняття якості набуває вже більше технічного змісту [13]. Хоча це зовсім не означає, що це поняття втрачає своє філософське наповнення.

Філософський енциклопедичний словник дає визначення категорії якості як такій, що «виражає невіддільну від буття об'єкта його значну визначеність, завдяки якій він являється саме цим, а не іншим об'єктом». У словнику також зазначається, що пізнання «йде від якості до кількості і далі до їх єдності – міри» [14, с. 233]. Наведене визначення демонструє, що якість - це сутність речі, основа всіх її властивостей, а «сукупність властивостей» проявляється при відносинах цієї речі з іншими речами. Розуміння філософської сутності категорії якості були закладені ще давньогрецьким ученим Аристотелем та розроблялись, доповнювались і обґрунтовані представниками механістичного світогляду (Р. Декарт, Дж. Локк, Т. Гоббс), німецької класичної філософії (І. Кант, Г. Гегель, Л. Фейєрбах), марксистського матеріалістичного напряму (К. Маркс, Ф. Енгельс).

У своїй праці Аристотель дав таке визначення якості: «Якістю, з одного боку, називається видова відмінність сутності» [5, с. 68]. Він виокремлював чотири різновиди якості: стійкі та перехідні, базова здатність чи нездатність, імпульсивні, якості-обриси. Визначальною рисою (особливістю) категорії якості Аристотель називає подібність або неподібність: «Про подібне і несхоже йдеться тільки щодо якостей. Справді, одне схоже з іншим лише остільки, оскільки воно є чимось якісно визначеним; тому особливістю якості буде те, що про подібне і несхоже говориться лише відносно неї» [5, с. 72-78].

Класифікацію категорій пізнання у вигляді таблиці запропонував Іммануїл Кант у своїй праці «Критика чистого розуму». Категорія якості у І. Канта є перш за все «чистою» формою думки [10, с. 87], апріорною категорією розуму і, таким чином, має необхідний та всезагальний характер.

Філософія Г. Гегеля визначає категорію якості як логічну категорію, яка є основою

пізнання та складовою теорії буття: «Якість є в першу чергу тотожною з буттям визначеністю, так що дещо перестає бути тим, чим воно є, коли воно втрачає свою якість» [7, с. 217]. Сама ж теорія буття за Г. Гегелем складається з трьох категорій: якості, кількості та міри.

Якість відображається вже у споглядані як діалектична єдність, різноманітність властивостей речі: сам так розумів якість К. Маркс [11, с. 360]. Як категорія вона фіксує не лише щось окреме, що існує самостійно, а й будь-який момент у розвитку речі.

Отже, узагальнюючі вище зазначене можна стверджувати, що з філософської точки зору якість – це характеристика певного об'єкта, яким може бути явище, процес, предмет тощо, що визначає певну його властивість чи сукупність властивостей, які дають змогу відрізняти їх один від одного.

Інтегральне розуміння якості, що орієнтує на синтетичне, цілісне охоплення всіх його аспектів, стало можливим з розвитком ринкових відносин. Сьогодні, коли мова йде про якість, мається на увазі загальна споживча оцінка властивостей товарів або послуг, шо включає усі фактори, які впливають на вибір постачальника товарів або послуг споживачем, і, отже, передбачає розширене трактування поняття «якість». Якість можна визначити як сукупність певних властивостей та характеристик об'єкта (процесу, явища, товару, послуги), що мають задовольнити вимоги та потреби споживача, групи споживачів чи суспільства в цілому. При цьому характеристикою є відмінна властивість (фізична, органолептична, етична, часова, ергономічна, функціональна тощо), а вимогою є сформульовані потреби або очікування. Всесвітньо визнаний фахівець в області якості Е. Демінг пише: «Споживач - найважливіша ланка виробничої лінії. Якість має бути направлено на задоволення його потреб – теперішніх і майбутніх»[9, с. 25].

Щодо якості саме послуг держави, то її визначення здійснюється через оцінку таких основних критеріїв, як результативність, тобто рівень задоволення потреби споживача послуги; своєчасність, тобто надання державної послуги в установлений законом або розумний строк; використання інформаційних технологій – можливість отримати послугу із застосуванням мережи інтернет; доступність, що проявляється у фактичній можливості споживача звернутися і максимально швидко отримати послугу; зручність – організаційна досконалість, в тому числі урізноманітнення форм надання послуг; відкритість тобто безперешкодне одержання усієї необхідної для отримання державної послуги інформації; повага до споживача; професійність, що забезпечується належним рівнем кваліфікації працівників суб'єктів надання державних послуг; прозорість та відкритість – доступність до інформації щодо надання послуг; орієнтація на споживача; рівень координації роботи – міжвідомча взаємодія. Вважаємо, що в цілому якість державної послуги може бути представлено: 1) якістю змісту її кінцевого результату; 2) якістю отримання послуги, пов'язаного з комфортністю і доступністю.

Під якістю кінцевого результату послуги ми розуміємо вимоги до кінцевого результату послуги з точки зору відповідності послуги стандарту і регламенту в частині повноти та своєчасність її надання (наприклад, споживач отримує в установлений регламентом термін повний комплект, правильно складених і заповнених відповідно до стандарту комплект необхідних документів).

При цьому оцінка якості державних послуг здійснюється із застосуванням двох основних методів: внутрішня (оцінка визначається на основі періодичного аналізу діяльності з надання послуг самим суб'єктом надання), зовнішня (оцінка визначається споживачем послуг шляхом і здійснюється незалежним суб'єктом на замовлення держави).

Для оцінки об'єктивних показників якості послуг державних послуг можна використовувати такі методи збору та аналізу інформації:1. Метод включеного спостереження в точці надання державних послуг (дозволить оцінити відповідність процесу надання державних послуг прописаному стандарту надання державних послуг в регламенті).2. Метод контрольної закупівлі (дозволить в реальній ситуації оцінити результативність і ефективність процесу надання державних послуг).3. Анкетне опитування населення і підприємців в точці

надання державних послуг (дозволить провести експертний аналіз якості інфраструктури та оптимальність процедури отримання адміністративної послуги).4. Метод групових інтерв'ю з державними службовцями (дозволить оцінити якість роботи співробітників державних установ з надання державних послуг).

Варто зазначити, що труднощі знаходження задовільних показників якості послуг держави зумовлено тим, що будь-який набір таких показників є неповним і валідність кожного з них може бути предметом суперечок і обговорень різних галузевих фахівців.Результативність діяльності в державному секторі має безліч аспектів, жоден з яких не може бути апріорі визнаний незначним; це автоматично веде до надмірного збільшення кількості показників

При формуванні зведених (агрегованих) показників якості та результативності завжди виникають розбіжності і невизначеність у визначенні значимості різних компонентів, обумовлені неможливістю визначити пріоритет показників раціонально. Безліч технічних і методологічних труднощів пов'язано з відмінністю процесу надання / споживання державної послуги від процесу придбання / продажу послуг.

Одним із дієвих заходів побудови ефективної системи управління якістю державних послуг в України є впровадження міжнародного стандарту якості ISO серії 9000, який є універсальним інструментом сприяння суб’єктам надання послуг, незалежно від їх виду, у впровадженні та забезпеченні функціонування ефективних систем управління якістю. При цьому, стандарт ISO серії 9000 не встановлює безпосередньо вимог до послуг, але визначає механізми управління і контролю за процесом надання цих послуг, надає споживачам упевненості в тому, що суб’єкт надання здатен стабільно задовольняти їх вимоги. Повноцінне впровадження міжнародного стандарту якості ISO серії 9000 пов’язано із нормативним визначенням державні стандарти відповідних державних послуг [12]. Прикладом таких кроків можна вважати прийняття Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами України» від 21 серпня 2013 р. [2]Наказу Міністерства соціальної політики «Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації» від 18.05.2015 р. [3], Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» від 21 лютого 2018 р. [1].

У підсумку, вважаємо, що система показників якості надання державних послуг повинна включати показники різних типів, тобто бути комплексною, та ґрунтуватися на таких показниках (індикаторах якості):відповідність стандарту надання державної послуги прописаному порядку і вимогам по стандарту надання послуги;експертна оцінка якості інфраструктури, пов'язаної з наданням державних послуг;експертна оцінка роботи (компетентності, рівня обслуговування) співробітників державних установ з надання державних послуг;експертна оцінка оптимальності організації процедури отримання державних послуг.

У оптимальному варіанті комплексна система, що здатна забезпечити належну якість надання послуги державою, повинна мати такі взаємопов'язані складові: визначеність очікуваного якісного результату надання послуги;адекватність вимог до технології та обладнання, необхідного для досягнення результату; наявність матеріальних ресурсів, які забезпечують виконання вимог до технології та обладнання; зацікавленість фахівців у дотриманні встановлених вимог до технології і в досягненні високих якісних результатів діяльності;систематичне спостереження за тим, чи досягається результат, надається чи фінансування і, головне, чи задоволені споживачі, і за його результатами - коригування стану справ по попередніх позиціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87// [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF

2. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 607 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF

3. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації: Наказ Міністерства соціальної політики№ 514 від 18.05.2015 р. // Електронний ресурс. – Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15

4. Авер'янов В.Б. Вибрані наукові праці / упоряд.: Андріко О.Ф., Нагребельний В.П., Кисіль Л.Є. ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, О.Ф. Андрійко. К.: Інстиут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – 448 с.

5. Аристотель. Категории / Аристотель // Сочинения в четырех томах. – Т. 2. – М. : Мысль, 1978. – 687 с

6. Бандирська О. Якість. Розуміння, підхід, трактування/ О. Бандирська // Стандартизація. Сертифікація.Якість, 2003, № 1, С. 54-60.

7. Гегель Г.В. Наука логики / Г.В. Гегель. – Т.1. – М.: АН СССР, Мысль, 1970. – 502 с.

8. Голосніченко І. Правове регулювання надання державних управлінських послуг та вирішення адміністративних спорів/ І.Голосніченко // Право України, 2003, №10, С.118-124.

9. Деминг Э. Выход из кризиса. Новая парадигма управления людьми, системами и процессами. – М.: изд-во Альпина Паблишер - 2017. - 417с.

10. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. - К.: Юніверс, 2000. - 504 с.

11. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 20. – 540 с.

12. Системи управління якістю: Основні положення та словник. ДСТУ КО 9000:2015 (КО 9000:2015, ГОТ) Видання офіційне. - Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. – 45 с.

13. Сутність, фактори та напрями формування якості на підприємстві // [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://www.managerhelp.org/hoks-58-1.html

14. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с

Боріштейн Євген Руславович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

УДК 101.1+336.748.12+336.748.14

ФІЛОСОФІЯ ІНФЛЯЦІЇ ТА ФІЛОСОФІЯ ДЕФЛЯЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються філософія інфляції та філософія дефляції як системне бачення проблем і перспектив розвитку сучасного суспільства. Вивчається соціоекономічна сутність буття людини. Досліджуються причини, наслідки та специфіка інфляції і дефляції щодо розвитку людини і суспільства XXI століття.

***Ключові слова*:** *інфляція, дефляція, соціоекономічні процеси, філософсько-економічна думка, філософія інфляції, філософія дефляції.*

ФИЛОСОФИЯ ИНФЛЯЦИИ И ФИЛОСОФИЯ ДЕФЛЯЦИИ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются философия инфляции и философия дефляции как системное видение проблем и перспектив развития современного общества. Изучается социоэкономическая сущность бытия человека. Исследуются причины, последствия и специфика инфляции и дефляции относительно развития человека и общества XXI века.

***Ключевые слова*:** *инфляция, дефляция, социоэкономические процессы, философско-экономическая мысль, философия инфляции, философия дефляции.*

PHILOSOPHY OF INFLATION AND THE PHILOSOPHY OF DEFLATION: PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF CURRENT SOCIETY

The article deals with the philosophy of inflation and the philosophy of deflation as a systematic vision of the problems and prospects of development of current society. The socioeconomic essence of human existence is studied. The causes, consequences and specificity of inflation and deflation in relation to human and society development of the XXI century are investigated.

***Key words*:** *inflation, deflation, socio-economic processes, philosophical and economic thought, philosophy of inflation, philosophy of deflation.*

Сучасне суспільство розвивається вкрай суперечливо і схильне до численних трансформацій, характерним для постмодерністського, постпостмодерністського тощо стилю управління сучасними процесами. Для благополуччя держави XXI століття необхідне розуміння сутності соціоекономічних явищ, що становлять основу сучасного існування соціуму. Тому вкрай важливим є дослідження системного взаємозв'язку інфляції та дефляції як природного характеру буття сучасного світу.

Актуальність заявленої проблеми обумовлена значним впливом інфляції і дефляції на динаміку соціоекономічного існування, інвестиції та заощадження, доходи і витрати як усього суспільства в цілому, так і окремих його частин (соціальні класи, соціальні інститути, соціальні групи, особистості). Ці процеси безпосередньо пов'язані із загальним станом всієї сфери життєдіяльності.

Інфляційний процес виникає при перевищенні сукупного попиту на гроші над сукупною грошовою пропозицією. Причина дефляції – перевищення сукупної пропозиції над

сукупним попитом. Аналіз грошового ринку показує, що інфляція зазвичай викликається надмірною грошовою масою, а дефляція – нестачею грошей в обігу. З цього випливає, що інфляційний та дефляційний процеси обумовлюються дією одних і тих же факторів, але при різній спрямованості їх прояви.

Інфляційний і дефляційний процеси зумовлюють зміну купівельної спроможності грошей. Їх регулювання має велике значення для забезпечення стійкості національної валюти з метою підтримки загальної стабільності. Збалансованість інфляції та дефляції, швидка реакція на їх наслідки означає стійкість процесів ціноутворення та відповідно наявність необхідних умов для формування грошових накопичень і реалізації інвестиційних проектів. Незважаючи на дію загальних чинників, в історії світового соціоекономічного розвитку значно частіше проявлялися інфляційні процеси, ніж дефляційні. Це свідчить про наявність причинно-наслідкових зв'язків, що визначають переважання інфляційних процесів. Взаємопов'язаність факторів інфляції та дефляції, симетричні наслідки цих процесів, їх вплив на купівельну спроможність грошей дозволяють зробити висновок про функціонування в соціоекономічній системі єдиного збалансованого механізму інфляції і дефляції і свідчить про благополуччя суспільства.

Інфляція – це знецінення грошей, зниження їх купівельної спроможності, що «виявляється у формі зростання цін на товари і послуги, не обумовленого підвищенням їх якості» [1, с. 161]. Реально, як економічний феномен, інфляція виникла в XX столітті, хоча періоди помітного зростання цін бували і раніше, наприклад, в періоди воєн. Сам термін «інфляція» виник у зв'язку з масовим переходом національних грошових систем обігу нерозмінних паперових грошей. Спочатку в економічний сенс інфляції був вкладений феномен надмірності паперових грошей і в зв'язку з цим їх знецінення. Знецінення грошей веде до зростання товарних цін. У цьому і проявляється інфляція (це слово перекладається з латині як «розбухання»). У сучасній економіці інфляція виникає як наслідок цілого комплексу причин (факторів), що підтверджує, що інфляція не суто грошове явище, а також соціально-філософський, соціокультурний, соціоекономічний та соціально-політичний феномен. Інфляція значною мірою залежить також від соціальної психології та суспільних настроїв. У зв'язку з цим справедливий термін «інфляційні очікування», що розуміється як «передбачувані, прогнозовані, очікувані рівні інфляції, ґрунтуючись на яких виробники і споживачі, продавці і покупці будують свою майбутню грошову і цінову політику, оцінюють доходи, витрати, прибуток, кредити» [1, с. 161]. Тобто, якщо суспільство очікує інфляцію, то вона неодмінно виникне. Вирішальна характеристика інфляції – її величина. Історична практика показує, що чим вище інфляція, тим гірше для суспільства.

Залежно від темпів (швидкості протікання) виділяють наступні види інфляції:

Повзуча (помірна) – зростання цін не більше 10% в рік (оптимальний для суспільства і держави варіант – 3-5% у рік). Зберігається вартість грошей, контракти підписуються в номінальних цінах.

Економічна теорія таку інфляцію розглядає як найкращу, оскільки вона йде за рахунок оновлюваності асортименту, вона дає можливість коригувати ціни, що змінюються умовами попиту і пропозиції. Ця інфляція керована, оскільки її можна регулювати.

Галопуюча (стрибкоподібна) – зростання цін від 10-20 до 50-200% в рік. У контрактах починають враховувати зростання цін, населення вкладає гроші в матеріальні цінності. Інфляція важко керована, часто проводяться грошові реформи. Дані зміни свідчать про хвору економіку, що веде до стагнації, тобто до економічної кризи.

Гіперінфляція-зростання цін більше 50% на місяць. Річна норма більше 100%. Добробут навіть забезпечених верств суспільства і нормальні економічні відносини руйнуються. Гіперінфляція по своїй суті – це некероване знецінення грошей, що вимагає надзвичайних заходів з боку держави. В результаті гіперінфляції виробництво і обмін зупиняються, знижується реальний обсяг національного виробництва, зростає безробіття, закриваються підприємства, і відбувається банкрутство.

Залежно від характеру прояви розрізняють такі види інфляції:

Відкрита-позитивне зростання рівня цін в умовах вільних, нерегульованих державою цін.

Пригнічена (закрита) – посилення товарного дефіциту, в умовах жорсткого державного контролю за цінами.

Залежно від причин викликають інфляцію виділяють:

Інфляцію попиту (інфляція покупців) це вид інфляції, при якому попит перевищує пропозицію. У даному випадку обсяг сукупних грошових доходів населення і підприємств зростає швидше, ніж реальний обсяг пропонованих товарів і послуг.

Інфляцію витрат – процес зростання ціни готового продукту при збільшенні витрат на його виробництво.

Структурну інфляцію – знецінення грошових одиниць, викликане структурними зрушеннями в економіці, поєднання інфляції попиту та інфляції витрат.

Інституційну інфляцію – зміна формальних і неформальних норм соціальних інститутів. На наш погляд, саме ця інфляція найбільш небезпечна для держави, оскільки може призвести до аномії, яка руйнує всі соціоекономічні процеси.

Інші види інфляції: збалансована – ціни різних товарів змінюються в однаковій мірі і одночасно; незбалансована – ціни на товари ростуть неоднаково, що може призвести до порушення цінових пропорцій; очікувана – дозволяє вжити заходи захисту. Зазвичай розраховується державними органами статистики; неочікувана (неочікувана, непрогнозована) – рівень інфляції в країні, що виявився вище очікуваного в ділових колах і серед споживачів, які були захоплені зненацька; імпортована – розвивається під впливом зовнішніх факторів.

Інфляція викликається монетарними, структурними і зовнішніми причинами:

монетарні: невідповідність грошового попиту й товарної маси, коли попит на товари і послуги перевищує розмір товарообігу; перевищення доходів над споживчими витратами; дефіцит державного бюджету; надмірне інвестування – обсяг інвестицій перевищує можливість економіки; випереджаюче зростання заробітної плати порівняно із зростанням виробництва та підвищенням продуктивності праці;

структурні причини: деформація господарської структури, що виражається у відставанні розвитку галузей споживчого сектора; зниження ефективності капіталовкладення і стримування зростання споживання; недосконаліть системи управління економікою;

зовнішні причини – скорочення надходжень від зовнішньої торгівлі, від'ємне сальдо зовнішньоторговельного платіжного балансу.

Розбіжність в оцінках між грошовими потоками і грошовими запасами. Всі грошові запаси (вклади, кредити, залишки на рахунках та інші) знецінюються. Знецінюються також і цінні папери. Різко загострюються проблеми емісії грошей. Стихійне, неконтрольоване перерозподіл доходів: при інфляції програють кредитори, продавці, експортери, працівники бюджетних підприємств, а виграють боржники, покупці, імпортери, працівники реального сектору. Завдяки інфляції виникають «уявні» доходи, які можуть і не надходити у фінансову систему. Інфляція спотворює всі основні економічні показники: ВВП, рентабельність, відсоток і т. п. Зростання цін супроводжується падінням валютного курсу національної грошової одиниці.

Важливі особливості розуміння суті проблеми.

1. Не всяке підвищення цін служить показником інфляції. Ціни можуть підвищуватися в силу поліпшення якості продукції, погіршення умов видобутку паливно-сировинних ресурсів, зміни суспільних потреб. Але традиційно не інфляційний, а певною мірою логічний, виправданий ріст цін на окремі товари.

2. Деякі автори під інфляцією розуміють підвищення загального рівня цін в економіці. При цьому в реальній практиці змінюються не тільки ціни на товари, але і вимірювачі їх цінності – гроші, причому не тільки під впливом цінових зрушень, але і, наприклад, під впливом кон'юнктурних коливань. Іноді говорять про те, що гроші «дешеві» або, навпаки,

«дорогі», що залежить від попиту на позикові кошти, рівня процентних ставок поза прямого зв'язку з динамікою цін на товари.

3. Падіння купівельної спроможності грошей і підвищення цін на товари найтіснішим чином взаємопов'язані. Інфляція-зниження купівельної спроможності грошей, що виявляється найчастіше в повсюдному підвищенні цін. У буквальному перекладі з латинської інфляція означає «здуття», тобто переповнення каналів обігу надлишковими паперовими грошима, не забезпеченими відповідним зростанням грошової маси.

4. Важливо з інфляції, якщо спостерігається постійний систематичний її зріст вище 3% в рік перейти до дезінфляції – зниження темпів інфляції.

Сучасний розвиток виробничих потужностей призвів до розвитку новітніх технологій у виробництві, що дозволили збільшити обсяг випущених у продаж товарів, що, в свою чергу, призвело до необхідності знизити ціни, що і стало основною характеристикою дефляції.

Дефляція (від лат. deflatio – здуватися) – підвищення реальної вартості грошей та зниження цін на товари або, як в класичному економічному розумінні «вилучення з обігу частини грошової маси з метою запобігання її зростання і придушення інфляції... [1, с. 98]. Нам ближче перший варіант, оскільки він відображає сутність процесів виробництва, виробництва, соціоекономічних відносин у сучасному суспільстві. Дефляція характеризується наступними факторами: зростанням купівельної спроможності громадян, падінням індексу цін, вилученням частини «зайвих» грошей з обігу, підвищеним контролем за валютної і зовнішньоторговельної сферою, активним продажем державних паперів.

Види дефляції.

Конфіскаційна – жорсткий і найбільш небезпечний вид. Його особливість – в конфіскації готівкових коштів у людей (компаній) з метою відновлення банківського сектора. Характеризується грубим порушенням прав власності. Наприклад, всі грошові реформи в СРСР були за своєю суттю конфіскаційними, у своєму абсолюті нехтуючими інтересами кожної конкретної людини. Як результат – люди байдуже поставилися до розпаду держави в 1991 році.

Банківського кредиту – процес оновлення банківської системи, витіснення найбільш ненадійних структур. Відбувається при масовому знятті депозитів з рахунків. Підсумок – розорення банків, зниження вартості цінних паперів. Найяскравіший приклад, сучасна Україна. При цьому скорочення банків або їх націоналізація були не завжди логічними, а, частково, корупційним (ПриватБанк, Platinum Bank). Як результат – недовіра до банківської системи України, коли люди воліють не зберігати гроші в банках або зберігати обмежені суми. Одночасно з цим – інфляція гривні і дефляція долара.

Нарощування – ситуація збільшення обсягів валюти на руках і різке зниження витрат на послуги та товари. Індивід збирає багатство заради задоволення потреб накопичення. Такий вид дефляційного процесу свідчить про недовіру людей до уряду країни та погіршення економічної ситуації, вимагає термінових заходів з боку державних структур.

Дефляція зростання – збільшення попиту на той чи інший товар. Результат – підвищення його виробництва і зниження ціни. Може мати різний вплив на внутрішню і зовнішню економіку країни.

Причини дефляції.

Зростання попиту на гроші (як готівкові, так і безготівкові). Подібне відбувається, коли стабільність і прогнозованість розвитку економіки призводить до повсюдного бажання населення нарощувати свої заощадження. Причому не важливо, чи несуть громадяни гроші в банк або зберігають вдома. І в тому, і в іншому випадку відбувається «вимивання» грошової маси з економіки, за рахунок чого зростає цінність грошей і знижується – товарів (купівлі відкладаються на потім). Як наслідок, ціни падають, виробники знижують ціни на свої товари, щоб підвищити купівельну активність і попит. Ще одна причина зростання попиту на гроші – наявність «міхура», в який ідуть вільні кошти громадян і підприємств. Це може бути біржовий спекулятивний "міхур" або, наприклад, валютний (при вільному ходінні двох валют в країні

вигідніше стає вкладати в одну з них, через що друга виявляється в дефіциті).

Скорочення кредитування. Зниження обсягу коштів, що видаються банками у вигляді кредитів, також скорочує грошову масу в обігу. Поведінка банківського сектора диктується економічними умовами або державними обмежуючими заходами. У першому випадку при нульовій і негативній інфляції процентні ставки знижуються, кредитування перестає бути вигідним бізнесом. У другому випадку спроба держави обмежити кредитування покупок, наприклад, нерухомості в період високих цін на неї може привести до обвалення галузі і тяжких наслідків для всієї економіки.

Зростання виробництва, не забезпечено попитом. Класичний приклад – криза перевиробництва. Товарів випускається все більше, але населення їх не купує, оскільки віддає перевагу стратегії заощадження, через що грошова маса не зростає. Якщо це супроводжується скороченням банківського кредитування, то ситуація посилюється ще більше. Ціни починають падати, інфляція змінюється на дефляцію.

Зайве державне регулювання грошової маси в економіці. Заходи щодо стримування інфляції хороші тоді, коли вони виправдані і знаходяться під контролем.

Наслідки дефляції.

«Дефляційна спіраль». При зниженні цін, в умовах ощадної моделі поведінки населення, пропорційного пожвавлення попиту не відбувається. Зате скорочується прибуток підприємств, що призводить до заморожування програм розвитку і до скорочення персоналу, а також до зниження доходів решти працівників. Як наслідок, відбувається подальше скорочення попиту, дефляція продовжує зростати – і так по спіралі, з кожним новим витком якої ситуація погіршується. Схожий ефект виникає і в сфері грошового обігу, якщо починається масове припинення роботи банків та зростання недовіри населення до решти. У цьому випадку люди вважають за краще зберігати гроші вдома, дефляційний процес наростає, позбавляючи економіку коштів для зростання.

Припинення розвитку виробництва. При падінні прибутку в результаті зниження цін і зменшення попиту власники підприємств можуть скорочувати витрати тільки до певного рівня: неможливо, наприклад, знижувати зарплату в рази. Виникають збитки, доводиться скорочувати персонал (цього процесу теж є межі) і ставити хрест на програмах розвитку.

Зниження обсягів кредитування. Якщо вартість взятих в кредит грошей менше, ніж вартість тих, які доведеться повертати, брати кредит немає ніякого сенсу. Тому при дефляції, що супроводжується зниженням доходів населення і підприємств, кредитування завмирає.

Заходи з подолання дефляції.

1. Зниження податкового навантаження. Скорочення податкового тягаря зазвичай оживляє інвестиційну діяльність підприємства і дає йому певний запас міцності навіть у кризу перевиробництва.

2. Стимулювання кредитування. Якщо держава або самі банки роблять кроки в бік зниження процентної ставки по кредиту для кінцевих споживачів, щодо зниження вимог до позичальників і поліпшенню умов позики, то економіка отримує серйозний наплив «живих» грошей і зростання попиту на певні групи товару.

3. Стимулювання розвитку інфраструктури. Зазвичай цим займається держава. Якщо в економіці застій, запускаються великі інфраструктурні проекти з будівництва доріг, мостів, газопроводів і так далі. Для зведення цих об'єктів потрібна велика кількість будівельних матеріалів, відповідно, оживає сфера їх виробництва. Зростаючі доходи працівників на задіяних підприємствах збільшують попит на товари, активізуються й інші сегменти ринку.

4. Податкові преференції для великих інвесторів. Якщо держава готова надавати пільги для великих компаній в обмін на участь в інфраструктурних та великих інвестиційних проектах, процес подолання наслідків дефляції піде ще швидше.

Специфіка дефляції.

Дефляційний шок – одна з методик зупинки процесів інфляції. Полягає в зниженні грошового обороту, лібералізації всіх видів торгівлі (внутрішньої, зовнішньої), контролі цін.

Причина дефляційного шоку – різке зниження попиту у населення на товари.

Дефляційний колапс – розвал державної промисловості через вилучення національної валюти (готівкової та безготівкової) з обігу. Відбувається зупинка боргової емісії, з'являється гострий дефіцит в обороті боргових грошей, банкрутують фінансові установи.

Велика депресія тридцятих років XX століття. Цей період ознаменований банкрутством багатьох фінансових установ, втратою людьми вкладів, обвалом фондових ринків, потужної дефляцією. Основна причина – надмірне збільшення кредитного міхура» і його подальше «бульбашка». Початку Великої депресії послужили потужні спекуляції і перевиробництво.

Висновок: кредитування, його розмір і процентна ставка має бути об'єктивні і реальні за своєю суттю. Фінансова криза 2008 року. У час 2007-2008-х років настав період, коли обсяги кредитів ряду країн зросли до максимального рівня. Пропала можливість у ряду країн виконувати свої зобов'язання і виплачувати відсотки. Не залишилося країн, готових давати або отримувати позики з метою надування ще більшого «міхура». Ці роки-старт потужної кризи неплатоспроможності, підвищення попиту на нерухомість і різкого збільшення цін. Підсумок – активізація негативних процесів.

Висновок: необхідний стабілізаційний фонд, що стримує негативні сторони дефляції.

Інфляційні та дефляційні процеси є обов'язковими для грошової системи будь-якої держави. Інфляція та дефляція являють собою два протилежних процеси, що характеризують вартість національної валюти. При переважанні інфляції спостерігається зміна цін на продукти харчування та електроніку через знецінення національних грошових одиниць. Дефляція характеризує зворотний процес, що супроводжується зниженням цін на товари і послуги через збільшення вартості валюти.

Ключові відмінності реальної інфляції від офіційної полягають в методі розрахунку. Офіційний підрахунок передбачає використання середніх по країні цін для виявлення інфляційного показника. У реальності, вартість споживчого кошика окремо взятої людини може зрости значно вище, ніж показує офіційна статистика.

Позитивні наслідки інфляції. Стимулювання економічної діяльності та ділової активності, що веде до економічного зростання.

Позитивні наслідки дефляції: впевненість у завтрашньому дні. Кріптовалюти, такі як биткоин, які мають фіксовану емісію, дефляційні за своєю природою. Тобто, зберігається цінність грошей.

Як подолати інфляцію. Оцінюючи характер антиінфляційної політики, можна виділити в ній два підходи. У рамках першого підходу (його розробляють представники сучасного кейнсіанства) передбачається активна бюджетна політика – маневрування державними витратами і податками з метою впливу на платоспроможний попит.

Другий підхід полягає в активному грошово-кредитному регулюванні, побічно і гнучко впливає на економічну ситуацію. Цей вид регулювання проводиться формально непідконтрольним уряду Центральним банком, який змінює кількість грошей в обігу і ставки позичкового відсотка, впливаючи, таким чином, на економіку. Іншими словами, держава повинна проводити дефляційні заходи для обмеження платоспроможного попиту, оскільки стимулювання економічного зростання і штучна підтримка зайнятості шляхом зниження природного рівня безробіття веде до втрати контролю над інфляцією.

Довготривала політика включає в себе, по-перше, завдання погасити інфляційні очікування населення, які нагнітають поточний попит. Для цього уряд повинен проводити чітку послідовну антиінфляційну політику, завоювати, таким чином, довіру населення. Воно повинно сприяти своїми заходами (стимулювання виробництва, антимонопольні заходи, лібералізація цін, ослаблення адміністративного митного контролю тощо) ефективному функціонуванню ринку, що вплине на зміну споживацької психології.

Заходи у області грошового обігу, зокрема, встановлення жорстких лімітів на щорічний приріст грошової маси, що дозволяє контролювати рівень інфляції.

Зменшення інфляційного впливу на економіку переливань іноземного капіталу (при

позитивному сальдо платіжного балансу) у вигляді короткострокових кредитів і позик уряду за рубежем для фінансування бюджетного дефіциту.

Як подолати дефляцію. Зростання державних витрат на спорудження інфраструктурних об'єктів, наприклад автомагістралей державного значення. Кредитно-грошові і фіскальні заходи для оптимізації попиту: звуження бази оподаткування, зменшення ставки за кредитами. Пропаганда придбання товарів і послуг. Створення нового ринку послуг.

Виходячи з вищесказаного, тільки системне розуміння процесів інфляції і дефляції як змінюють один одного і як суті сучасного суспільства допоможе проводити грошову політику, сприяю благополуччя кожної конкретної людини, і, отже, суспільства і держави.

Як наслідок, розуміння необхідності буття сучасної філософсько-економічної думки, яка вже розвивається в сучасному українському суспільстві, його наукової еліти [2].

Саме тому ми ведемо мову про філософію інфляції і дефляції. Звідси під **філософією інфляції** нами розуміється системне осмислення світоглядних, наукових і методологічних підстав знецінення грошей, зниження купівельної спроможності людини. А під **філософією дефляції** ми розглядаємо сферу системного знання про повішення реальної вартості грошей, закономірний зниження цін на товари і послуги, процесі реструктуризації в напрямку ревальвації соціоекономічних відносин у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 495с **.**

2. Базилевич В. Экономико-философская мысль современного мира / В.Базилевич, В. Ильин. – К.: Знання, 2015. – 821 с.

Гансова Эмма Августовна – доктор философских наук, профессор кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского

УДК: 101.3

МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ СУСПІЛЬСТВА

Методологія дослідження суспільства є загально науковою методологією. Вона передбачає теорію систем, структурно-функціональний аналіз, діалектику. Її застосування дозволяє відкрити певні особливості системи суспільства. Особливо корисним може бути міждисциплінарний підхід.

***Ключові слова**: методологія, система, елемент, економіка, права людини.*

МЕТОДОЛОГИЯ АНАЛИЗА ОБЩЕСТВА

Методология исследования общества носит комплексный характер. В современной Украине важно найти сочетание тех элементов, которые образуют сущность европейских государственных моделей. Целью статьи является обнаружить и показать эти особенности.

***Ключевые слова**: методология, система, элемент, экономика, права человека.*

METHODOLOGY OF ANALYSIS OF SOCIETY

Methodology of society research is common scientific methodology It includes: theory of systems, structure functional method and dialectics. Their application permits open sides and specific society.

Key words: methodology, system, element, economy, human rights.

Исследование социальных явлений в контексте междисциплинарности позволяет получить разнообразные представления про состояние современной Украины, придать научному знанию одновременно фундаментальный и прикладной характер.

Для социальных отношений, в отличие от экономических и политических, характерным является большое разнообразие. обусловленное разнообразием их носителей. Сущность социальных отношений заключается в том, что в их основе находится многообразие интересов, потребностей и ценностей. Это, прежде всего, обусловлено всеми сторонами жизни личности. Социальные отношения предполагают сочетание культурных. нравственных, индивидуально-личностных особенностей.

На «языке» социологии – это понятия: институт, группа, структура, роль. Так, институт – это такой элемент общества ,который приобретает устойчивость в процессе стабилизации. Происходит институализация яления. В наши дни, благодаря СМИ, такое свойство обрела благотворительность, которая стала объектом рекламы, Особую популярность приобрели малые группы. Если в недавнем прошлом главными группами общества были классы и нации, то теперь не столько со стороны государства, сколько со стороны общественности популярными стали такие объединения граждан как женские. национальные и молодежные организации. Для всех них характерным является утрата политического характера. Политические партии сохранили свое назначение. в связи с выборами.

В этой связи особое значение приобрело понятие «социальный капитал». Размер социального капитала определяет уровень политической и гражданской активности населения. С нашей точки зрения, в Украине население недостаточно осведомлено относительно того, что получило во всем мире название «права человека». Имеются в виду политические, гражданские и социальные права. В Украине именно социальные права не заняли еще должного места в местном самоуправлении и в «большой» политике. Они включают право на образование, здравоохранение и материальное обеспечение.

Социальные права в Европе стали базовыми для выделения определенных моделей. Так, преобладание гражданских и политических прав является основой для либеральной модели. Для нее характерным является 11% бедных и 4 % безработных. Социальные расходы составляют 18%ВВП

Консервативная модель, преобладающая в странах Европы, официально демонстрирует наличие 10% бедных и 10 % безработных. Социальные расходы составляют 25% ВВП

В странах, где главную роль играют социальные права, (скандинавские страны) насчитывается 4 % бедных и 4 % безработных. Социальные расходы образуют 32% ВВП.

Международные экономические и социально-экономические показатели выглядят следующим образом. В условиях кризиса показатель ВВП представляет собой (-20 %), уровень инфляции – 50 %, безработица – 22% трудоспособного населения и минимальная заработная плата – 50 % прожиточного минимума.

В ситуации стабильности прекращается спад производства. Нулевой индекс свидетельствует о том, что в текущем году было произведено продукции столько же сколько в предыдущем. Инфляция снизилась до 30%, безработица составила 10 % трудоспособного населения, минимальная заработная плата достигла 80% прожиточного минимума.

На стадии развития ежегодный рост производства составляет 10%, инфляция находится на уровне 5 %, безработиц также составляет 5%, минимальная заработная плата соответствует прожиточному минимуму.

Структура занятости в экономике Украины до сих пор соответствует условиям индустриального, а не постиндустриального общества. 22% трудоспособного населения

занято в промышленном производстве, 22% в сельском хозяйстве. В странах с высоким уровнем развития сформировалось постиндустриальное общество, где 18% трудоспособного населения занято в промышленном секторе экономики. Такая же ситуация образовалась в сельскохозяйственном производстве, где сформировались современные фермерские хозяйства, и 5 % населения в состоянии обеспечить потребительский рынок. Свыше половины трудоспособного населения (56%) вовлечены в современные виды деятельности−информационные технологии, управление, бизнес.

Большая часть населения западного общества занята в сферах бизнеса, управления, информационных технологий. 1).

На структуру украинского общества оказала влияние пенсионная реформа , в результате которой трудоспособная молодежь и пенсионеры составили равное количество (22% и тех и других).

Свою специфику имеет занятость с гендерной точки зрения. Женщины составляют больше половины общества (54%). Однако их социально-политическая активность ограничена. Так, только 8% женщин среди депутатского корпуса Верховной Рады.

Следует обратить внимание на многонациональную структуру украинского общества. Согласно переписи населения 20001 года, 78% респондентов украинской национальности, 5% образуют национальные меньшинства и 17% русские (россияне).

Есть регионы, где национальные меньшинства образуют до15% (например, Одесская область).

ООН был предложен показатель «Индекс человеческого развития». Его сокращенная формула состоит из показателей ВВП, уровня образования населения (количество учащейся молодежи) и состояния здравоохранения. В своем полном варианте он включает в себя следующие показатели – демографический (показатели рождаемости и смертности), материального положения населения, показатели безработицы, условий жизни, социальной среды (криминогенная ситуация), здравоохранения, образования, состояния экологии и финансирования социальной сферы.

Главной нормативной основой современного общества стали Права человека – политические, гражданские и социальные. В зависимости от того, какому виду прав человека отдает конкретное государство предпочтение сформировались три модели государства – либеральная модель, характерная для США, консервативная, преимущественно в странах Западной Европы и социал-демократическая, наиболее ярко представленная в странах Скандинавии.

Показателем эффективности социальной политики государства может служить процент бедного и безработного населения. Важно обратить внимание на такой фактор как соблюдение прав человека в каждой конкретной стране. Либеральная модель предполагает достаточно высокий уровень трудовой активности населения, которому государство создает максимальные условия для проявления самостоятельности и независимости. В результате – здесь мы находим 4% безработных и 11% бедных. При этом социальные расходы государства сокращены до уровня 18% ВВП[1].

В условиях функционирования консервативной модели бедность и безработица находятся на одном и том же уровне (10%), но социальные расходы государства в виде 25% ВВП должны компенсировать материальные издержки граждан.

Социал-демократическая модель, преобладающая в скандинавских странах, демонстрирует свои преимущества. Здесь О,4% бедных и 4% безработных. При этом социальные затраты составляют 32% ВВП. Такой уровень затрат объясняется максимальным перераспределением налогов в зависимости от размера доходов населения.

Неопределенность украинской национальной модели порождает высокий уровень налогообложения и неэффективную социальную политику по отношению к большей части бедного населения в виде льгот и социальных выплат. 37,6% ВВП официально составляют социальные расходы украинского государства.

Индекс человеческого развития демонстрирует неоднородность региональной политики. Сегодняшние противоречия в Украине во многом связаны с утратой стабильности в восточных регионах Украины. В частности в последние годы снизились рейтинги Донецкой и Луганской областей, что следует считать одной из причин сегодняшнего политического кризиса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Held D The Development of Liberal Democracy.-Stanford –p.74
2. Ginsburg N. Divisions of Welfare –London- 1993.- p21
3. Пилипенко В. Социальная регуляция трудового поведения.- К.1993
4. ПРООН.Регіональний звіт з людського розвитку.- Братислава.РБЄС.2002
5. Борінштейн Е.Р. Особливості соціокультурной трансформації сучасного українського суспільства.- Одеса.2006.
6. Гансова Е. Соціальна політика та соціальна робота.- Одеса .2005

Грішина Богдана Володимирівна − студентка факультету початкового навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Петінова Оксана Борисівна - доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та МСКД ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1.316.3

«ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ» ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ОСНОВА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

В статті розглядаються педагогіко-філософські погляди В. О. Сухомлинського та загальна значимість філософії для оновленого змісту освіти. Аналіз та використання робіт митців минулих століть допоможуть більш результативно та креативно організувати навчально-виховну діяльність школярів в реальному сучасному житті. Вивчення і дослідження ідей Павлиської школи В.О.Сухомлинського має особливе значення для сучасної системи освіти, щоб спрямувати її на неповторний та індивідуальний внутрішній світ дитини.

Ключові слова: *дитиноцентризм, критичне мислення, філософія серця, філософія освіти, виховання, формування особистості.*

«ФИЛОСОФИЯ СЕРДЦА» ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО КАК ОСНОВА КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЫ

В статье рассматриваются педагогико-философские взгляды В. А. Сухомлинского и общая значимость философии для обновленного содержания образования. Анализ и использование работ философов прошлых столетий помогут более результативно и креативно организовать учебно-воспитательную работу школьников в реальной жизни. Изучение и исследование идей Павлышской школы В. А. Сухомлинского имеет особое значение для современной системы образования, чтоб направить ее на неповторимый и индивидуальный внутренний мир ребенка.

Ключевые слова: *детоцентризм, критическое мышление, философия сердца, философия образования, воспитание, формирование личности.*

"PHILOSOPHY OF HEART" VASIL SUKHOMLINSKY AS THE BASIS OF CRITICAL INTELLIGENCE FOR MODERN SCHOOL

The article deals with the pedagogical and philosophical views of V. O. Sukhomlynsky and with the general significance of philosophy for the renewed content of education. Analysis and using of the works of artists of the past centuries will help to more effectively and creatively organize educational activities of students in real life. The study and research of the ideas of the Pavlis`ka School of V.O. Sukhomlynsky has a special significance for the modern educational system to direct it to the unique and individual inner world of the child. The difficulty is that a lot of people have wrong idea of school. The school isn`t optional. The children must be encouraged by the idea of school. Works by V.O.Sukhomlinsky are important both for teachers and students. Particularly useful will be his methods and techniques for creative and courageous teachers who are not afraid of interactive technologies and methods of critical thinking, as well as clearly understanding the meaning and depth of childhood center. "The philosophy of the heart" by V.O. Sukhomlynsky, its study and research is of particular importance for the modern system of education, in order to direct it to the inner world of a child, because the school is only then the center of education, when it becomes a child of a fire of joyous, interesting life. A person, as a conscious person, always acts under the influence of thoughts, own elections and certain decisions.

Key words: *childhood center, critical thinking, the philosophy of the heart, the philosophy of education, education, formation of personality.*

Актуальність проблеми. На сьогоднішній день в перших класах української школи впроваджується новий зміст освіти, що передбачає використання вчителем інноваційних форм та прийомів критичного мислення в навчально-виховному процесі. Людина, як свідома особистість завжди діє під впливом думок, власних виборів та певних рішень. Аналізуючи та розмірковуючи ми намагаємося враховувати те, що нам відомо, і вибрати найкращий варіант. Але дуже рідко діти та й дорослі замислюються, а чи гарно та корректно ми думаємо? Чи є процес мислення дійсно продуктивним? Чи думаємо ми так, щоб бути успішним не лише сьогодні, а й у майбутньому? В сучасній освіті відбуваються грандіозні, можна сказати, революційні зміни. Оновлений зміст потребує поступових кроків в НУШ. Діти не просто бажають вчитися по-новому, зміни їм потрібні, як повітря. Але не всі вчителі готові працювати по новому. Їм психологічно важко сприймати критичне мислення та заміну оцінок на вміння. В основі нової концепції лежить «дитиноцентризм», а це поняття в своїй роботі вправно використовував ще В. О. Сухомлинський. В його час підхід до навчання був заангажований незламними канонами радянської системи, але серце педагога-митця прагнуло іншого. Його досвідом та наробками можна впевнено користуватися сучасним педагогам в оновленому змісті. Пропоную проаналізувати це поняття з точки зору філософії та заглибитись у думки та роботи мислителя.

Але чи потрібна філософія сучасній українській школі? Для вироблення навиків критичного, творчого мислення і грамотних суджень педагогам слід ретельно дослідити роботи філософів-митців. Лише у тісній взаємодії філософів, педагогів, психологів можна досягти мети – розробити і впровадити ефективні програми і методики роботи, де основним та головним поняттям є саме «дитиноцентризм».

Мета: розкрити значимість поглядів і робіт педагога-філософа В. О. Сухомлинського для оновленого змісту освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. «Філософію серця» впевненно можна вважати одним із актуальних напрямів гуманної педагогіки сьогодення. Серед філософів, розглядаючих та використовучих цуй напрям можна назвати такі імена як О. І. Пометун

(аналізує розвиток критичного мислення в учнів початкової школи) [1]; Г. С. Сковорода (у своїх творах приділяв увагу боротьбі добра і зла, радості й смутку, краси та потворності); [2] В. О. Сухомлинський (він почав ставити дитину у центр виховного процесу, будував його на довірі та повазі, пробудженні внутрішніх сил і потенціалу особистості) [3]; Д. І. Чижевський (започаткував у філософії поняття «Філософія серця») [12] та інші.

Виклад основного матеріалу. «Філософію серця» впевненно можна вважати одним із актуальних напрямів гуманної педагогіки сьогодення. Її мета – комплексне виховання гармонійної і культурної людини з прекрасною та відкритою душею. В Україні проблема введення філософських засад у процес навчання і виховання молодого покоління була започаткована В. О. Сухомлинським. Саме він почав ставити дитину у центр виховного процесу, будував його на довірі та повазі, пробудженні внутрішніх сил і потенціалу особистості.

Навряд чи можна говорити про Василя Сухомлинського як про філософа, але філософські грані процесу навчання й виховання з його педагогічної спадщини стали об’єктом цілих наукових досліджень. Василь Олександрович розвивав «філософію» своїх попередників, вчених філософів-педагогів, і, перш за все – Григорія Сковороди. Його ідеї стали основою педагогічного вчення Василя Олександровича. На філософських творах Сковороди, насичених діалогічністю, проникливим відображенням боротьби добра і зла, радості й смутку, краси та потворності й формувалися філософські погляди павлиського мислителя.

«Філософія серця» зайняла важливе місце у працях В. О. Сухомлинського. Неспроста однією з найвідоміших і найпопулярніших на сьогоднішній день є книжка «Серце віддаю дітям». Там зустрічаємо такі рядки: «Я зрозумів: щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддати їм своє серце» [3, с. 7].

«Філософія серця» – це поняття, започатковане українським філософом Д. І. Чижевським. Він теж глибоко аналізував творчу спадщину Сковороди як типового представника національної традиції.

За поглядами Чижевського, термін «серце» має широке тлумачення. В ньому закодована певна культурна пізнавальна лінія. Для нас є істотним його пояснення як образу чи символу з духовним навантаженням. У цьому контексті визначення терміну серце включає широке коло значень — від образу, що має емоційне забарвлення, до символу, що репрезентує внутрішній центр духовного життя людини: "... дух, душа; осереддя життєвих сил людини; сукупність відчуттів, думок та почуттів; помисел, думка" [12, с. 22].

Чижевський, розглядаючи чинники, пов'язані з виникненням "філософії серця" на українському ґрунті, спирається на творчу емоційність, яка притаманна українській вдачі й "виявляється у високій оцінці почуттєвого життя". Ця емоційність характеризується такими особливостями, як своєрідне бачення природи, гумору, естетизму народного життя та обрядовості. Почуття та емоції пояснюються як шлях пізнання, а серце як центр "мікрокосмосу" (людини), бо в "сердечній глибині" криється усе, що є в цілому світі. Порушивши ці проблеми в українській культурі, Чижевський став і "хрещеним батьком" самого поняття "філософія серця". Цю тему згодом розвивають багато дослідників української духовної історії, філософії та педагогіки.

В. О. Сухомлинський поступово вводить у науково-педагогічний обіг поняття «душа», «краса», любов» і розвиває поняття «філософія серце» своїх попередників, але реалізуючи ідеї саме у своїй школі. Він повністю поділяє переконання Г. Сковороди: для того, щоб серце в процесі виховання зберегло «здоров’я і світло», той, хто вчить і виховує, повинен бути не стільки вчителем, скільки моральною особистістю. Філософ зазначав: «…дбаючи про досконалість кожної грані, сторони, риси людини, вихователь одночасно не випускає з поля зору ту обставину, що гармонія всіх людських граней, сторін, рис визначається чимось провідним, основним… Провідним, визначальним компонентом цієї гармонії є моральність» [4, с. 72].

Отже, зі слів В. О. Сухомлинського, серце є основою душевного і духовного життя і

діяльності вчителя. Саме у серці зароджується й формується рішучість до позитивних вчинків, у ньому виникають різноманітні позитивні наміри. Серце є джерелом волі та жадань освітянина по вихованню підростаючого покоління.

Серце вчителя, на думку В. О. Сухомлинського, – це сердешне джерело доброчинної енергії, яка розділяється на тисячі напрямків, форм і методів, коли він заходить до школи, проводить урок, захід чи дитячу гру. Митець вважав, що виявом прекрасного в людині було і залишається добро. Бо краса й добро властиві кожній людині від природи. Вони найдоступніші, як вода й повітря. Для мислячого вчителя учень – мікрокосмос. Пізнаючи учня, вчитель пізнає себе, розкриває сутність, внутрішній світ особистості, пропускаючи через серце його дії та розмірковування. Не страх і почуття вини, а любов і ствердження власних сил, моральність вчинків, сердешна відповідальність мають лежати в основі педагогічного процесу, вважав В. О. Сухомлинський: «…жодній людині не закрита дорога до вершин, тут справжня і безмежна рівність, тут кожен може бути великим і неповторним» [5, с. 73].

Василь Олександрович окреслював гуманістичний ідеал людини – людини, що живе в гармонії з природою та іншими людьми і суспільством. Розвиваючи і формуючи бажання, почуття і потреби дитини, вчитель має допомогти та направити, щоб вона сама, своїм власним волевиявленням створила для себе моральні закони та була автономна, але тісно пов'язана з іншими людьми законами моральності. «Моральна свобода – велике людське багатство. Але це багатство стає благом, якщо людина усвідомить себе як частину колективу, суспільства, народу, розуміє спільні для всіх людей інтереси й потреби, підкоряється власному почуттю обов'язку і на основі особистого розсуду особистого бажання, особистої волі робить так, як вважає за потрібне» [6, с. 266]. Жива, допитлива, творча думка формується у вихованця тоді, коли відносно знань він займає свою особисту життєву позицію.

Вихідною точкою філософського світоляду В. О. Сухомлинського було завдання виховати в дитини особисте ставлення до навколишньої дійсності, розуміння своєї справи та відповідальності. Василь Олександрович стверджував: «завдання школи не просто передати знання, але відкрити перед кожним, навіть перед найбільш пересічним, найбільш важким в інтелектуальному розвитку вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може осягти вершини, виявити себе, заявити про своє Я, черпати сили з джерела людського достоїнства, почувати себе не обділеним, а духовнобагатим» [4, с. 731].

«Філософія серця» – оригінальна філософська система, яка ґрунтується на вченні про «серце» як символ внутрішнього світу людських переживань. У праці «Серце віддаю дітям» педагог стверджує, що мислення не вичерпує всієї повноти духовного життя. Людина пізнає навколишній світ за допомогою розуму, а пізнати красу й таємничість світу можна тільки серцем як центром усіх «пізнавальних дій». Педагогіка В. О. Сухомлинського – це педагогіка серця, дитиноцентризму і толерантності, в основі якої – необхідність удосконалити філософію освіти, навчання всебічного вихованого школяра. Тому у своїх педагогічних міркуваннях Василь Олександрович значну увагу приділяє гуманній взаємодії вчителя та учнів як найважливішій складовій педагогічної майстерності і творчості: «…пізнання дитиною світу починається з пізнання людини, а людина відкривається перед дитиною в образі матері, батька і вчителя», – зазначає В. О. Сухомлинський у книзі «Як виховати справжню людину» [7, с. 147].

Поважати, та більше того, любити інших можна лише тоді, коли любиш себе. Істина, яка існує й діє, незалежно від того приймаємо її ми чи ні. Тому маємо говорити, маємо більше слухати знаючих людей, щоб виносити кожному для себе особисто найголовніші знання щодо принципів людського співіснування.

У педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського високий статус займає сила духу – велика національна й загальнолюдська цінність, яка в останні століття в багатьох українців була послаблена. Виховуючи у дітей цю шляхетну якість, він підкреслював, що сила духу як моральна доблесть починається з віри в моральні святощі рідного народу. Досягнення єдності почування й мислення – це постійна турбота В. О. Сухомлинського. Безперечно, жоден з

педагогів сучасності не приділяв стільки уваги формуванню найтоншої сфери особистості, тобто почуттів. Виховання великого, доброго серця, стверджував мислитель, це, образно кажучи, турбота про ту гілку, на котрій зеленіють пишні паростки людяності, гуманності. Філософ мав чітке переконання, що без емоційної вихованості марними будуть всі слова про формування й утвердження високих почуттів громадянина, про естетику життя, про етичні основи спілкування. Він переконував, що емоційна культура – це, образно кажучи, правильно налаштована скрипка. Тільки тоді, коли скрипка настроєна, на ній можна грати. Тільки тоді, коли людина осягнула азбуку емоційної культури, її можна виховувати. В. О. Сухомлинський стверджував: «Турбота про гармонійний розвиток моралі, розуму, почуття, про виховання благородного серця, чистоту всіх духовних поривань і прагнень є сутністю виховання нової людини» [8, с. 504].

Науковець вважав, що естетичне виховання передбачає появу у свідомості дітей іншого способу пізнання світу. Це шлях живого спостереження та емоційного бачення природи, щоб від вражень аж серце розхвилювалося й додавало особистості сил та енергії. Отже, В. О. Сухомлинський передбачав контакт із довкіллям, спостереження, слухання, переживання й осмислення побаченого й почутого в суспільному житті держави як сходинки до внутрішньої естетичної досконалості, еліксиру здоров'я для серця школяра. Він писав: «Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості. Якби в нас не було цього постійного духовного спілкування з людьми, ми не могли б успішно вчити і виховувати молоде покоління» [9, с. 239].

В. О. Сухомлинський широко використовував у повсякденній вчительській роботі казки, оповіді, приказки і прислів'я, пісні. Його твори – дивосвіт малят, розкритий очима мудрого наставника, який не повчає дітей, не спонукає чи заохочуе їх, а просто йде поруч. Ці казки нібито опосередковано, але активно й ефективно виховують найкращі людські почуття щиросердності і любові до всього прекрасного, формують перші навички людяності у взаєминах. Таку методику впевненно можна вважати основою критичного мислення у дітей дошкільного й молодшого шкільного віку.

Василь Олександрович писав, що діти – це наймудріші філософи і найчутливіші психологи. На його думку, довколишній світ, природа, як система життєвих, сповнених краси явищ, існує і відкривається для особистості передусім для доброчинного серця, а звідси вже до розуміючого мислення. У небайдужому серці формується джерело позитивних дій особистості, але які залежать від зовнішніх вражень, тому ми маємо й розрізняти їх дві сторони – глибоке знання зовнішній предметів і явищ та душевний стан особистості, обумовлений цими знаннями. «Кожен день, кожну годину, я пробуджую в дітях людяність – найтоншу здатність відчувати поруч із собою складні порухи чужого серця, чужої душі… І ніхто не примусить мене відмовитись від істини: головним предметом у школі має бути людинознавство» [10, с. 11].

З погляду В. О. Сухомлинського, навчання та виховання дітей має бути виразом неегоїстичної любові до них, оскільки діти – майбутнє людства. Мета виховання і ролі педагога в ньому полягає в тому, щоб пробуджувати у серці дитини любов до щирого та ідеального, до правди, добра і краси. Знання істини залежить від досконалості волі й чистоти серця вчителя. «Розумове виховання, – писав Василь Олександрович, – потрібне людині не тільки для того, щоб вона застосовувала знання в праці, а й для повноти духовного життя, для того щоб уміти цінувати багатства культури і мистецтва. Людині треба дати щастя насолоджуватися культурними й естетичними цінностями» [11, с. 31].

Висновки. Отже, дуже важко уявити серйозну реформу освіти без аналізу видатних робіт та досвіду педагога-філософа В. О. Сухомлинського. Його роботи важливі як для вчителів, так і для учнів. Особливо корисними будуть його методи та прийоми для творчих та сміливих вчителів, які не бояться інтерактивних технологій та прийомів критичного мислення, а також чітко розуміючих значення та глибину «дитиноцентризму».

«Філософія серця» В. О. Сухомлинського, її вивчення і дослідження має особливе

значення для сучасної системи освіти, щоб спрямувати її на внутрішній світ дитини, адже, як говорив видатний педагог, що школа лише тоді осередок виховання, коли вона стане для дитини вогнищем радісного, цікавого життя. Людина, як свідома особистість, завжди діє під впливом думок, власних виборів та певних рішень. Аналізуючи та розмірковуючи, ми намагаємося враховувати те, що нам відомо, і вибрати найкращий варіант. Але дуже рідко діти та й дорослі замислюються, а чи гарно та корректно ми думаємо? Чи є процес мислення дійсно продуктивним? Чи думаємо ми так, щоб бути успішним не лише сьогодні, а й у майбутньому? Цими питаннями, як павутинками і пронизані роботи філософа. Часто наші погляди та висновки формуються в рамках певних обмежень та під впливом багатьох чинників – зокрема, соціальних, політичних, економічних, біологічних. Головне завдання сучасної школи очевидне – вміння вдало керувати власним розумом. А вміючи керувати розумом, зможемо керувати своїм життям та усвідомлювати всі процеси навколо. Зможемо шукати і знаходити найкращі шляхи, рости і розвиватися. І саме сучасна школа з оновленим змістом та сміливими інноваційними технологіями є ідеальним середовищем для формування та розвитку критичного мислення. Впровадження нових методик, аналіз та використання робіт митців минулих століть допоможуть більш результативно та креативно організувати розумову діяльність школярів в реальному житті. Вчитель впевнено може обговорювати з дітьми їхні будьякі рішення, ставлячи запитання і поступово навчаючи учнів ставити запитання самим собі. Так саме школа стане помічником у формування усвідомленності та ширшого мислення, а це зробить людину більш глибокою та незалежною у постійно мінливому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пометун О. І. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи. – К., 2018.

2. Сковорода Г. Твори у двох томах / Г. С. Сковорода. – Т.2. – К.:АТ «Обереги», 1994.

3. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – С. 7.

4.Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5т. – Т.1. – К.: Рад.школа, 1976. – С. 731.

5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О.Сухомлинський // Вибр.твори: У 5т. – Т.1. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 73.

6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5т. – Т.3. – К.:Рад.школа, 1977. – С. 501.

7. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: у 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.2. – С. 147.

8. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: У 5т. – Т.3. – К.: Рад.школа, 1977. – С. 504.

9. Сухомлинський В. О. Народний учитель / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – Т.5. – К.: Рад.школа, 1977. – С. 239.

10. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / В. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1974. – С. 11.

11. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5т. – Т.4. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 31.

12. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д.Чижевський. – К., 1992. – С. 18.

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 300.3+301+930.1

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ПОЛЬСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Е. Топольський розумів історію як сукупність процесів та явищ, яких в даний час не існує. «Відсутність» минулого, як і його різноманітність, робить предмет історичних досліджень невловимим і завжди неповним. Доступ до історичних джерел або об'єктів матеріальної культури гарантує всього лише ілюзію контакту з дійсністю. Він сприяє почуттю емпіричного зіткнення з минулим, фактично будучи лише міражем. Більш того, джерела не тільки не дають можливості наблизитися до минулого, а й відображають його упереджено. Навіть самі сумлінні та критичні з історіографічних описів включають в себе особисту думку, яка виражається в підборі джерел і способу їх інтерпретації. Людина розуміє світ, частиною якого вона є, через призму мови, культури, суспільства. Ці чинники формують мислення та мову про минуле або про світ минулого. Вихід за межі власного досвіду і знання, спроба відмовитися від культурної спадщини будуть безуспішними. Історик «вкладений» в сьогоденні, перебуває в даному культурному контексті та системі цінностей. Описуючи світ, дослідник минулого користується певними категоріями. Для антично-європейського культурного кола характерними є: логіка, час, простір і так звані історичні метафори – ідея генезису і прогресу. Вони значною мірою визначають розуміння будь-якої теорії, свідчать про її достовірність та безсумнівність. Тим самим кожний історичний нарис, нехай і в мінімальному ступені, переносить специфіку сучасного мислення – елементів сьогоднішнього – в минуле. Неможливість вийти за межі власного культурного кола призводить до того, що людина, яка досліджує минуле, завжди робить це через призму теперішнього часу згідно з категоріями мислення, що діє в її епосі.

Ключові слова: *наратив, класифікація, джерело, історичне джерело, історичний міф, риторика, ідеологія.*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПОЛЬСКОЙ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

Е. Топольский понимал историю как совокупность процессов и явлений, которых в настоящее время не существует. «Отсутствие» минувшего, как и его разнообразие, делает предмет исторических исследований неуловимым и всегда неполным. Доступ к историческим источникам или объектам материальной культуры гарантирует всего лишь иллюзию контакта с действительностью. Он способствует чувству эмпирического соприкосновения с минувшим, фактически будучи лишь миражом. Более того, источники не только не дают возможности приблизиться к прошлому, но и отражают его пристрастно. Даже самые добросовестные и критические из историографических описаний включают в себя личное мнение, которое выражается в подборе источников и способах их интерпретации. Человек понимает мир, частью которого он является, через призму языка, культуры, общества. Эти факторы формируют мышление и речь о прошлом или о мире прошлого. Выход за пределы собственного опыта и знания, попытка отказаться от культурного наследия будут безуспешными. Историк «заключен» в настоящем, находится в данном культурном контексте и в данной системе ценностей. Описывая мир, исследователь прошлого пользуется определенными категориями. Для антично-европейского культурного круга характерными являются: логика, время, пространство и так называемые исторические метафоры – идея генезиса и прогресса. Они в значительной мере предопределяют понимание какой-либо теории, свидетельствуют о ее достоверности и несомненности. Тем самым каждое историческое изложение, пусть и в минимальной степени, переносит специфику

современного мышления – элементов сегодняшнего – в прошлое. Невозможность выйти за пределы собственного культурного круга приводит к тому, что человек, исследующий прошлое, всегда делает это через призму настоящего времени согласно категориям мышления, действующим в его эпохе.

***Ключевые слова**: наратив, классификация, источник, исторический источник, исторический миф, риторика, идеология.*

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE POLISH PHILOSOPHY OF HISTORY

E. Topolsky understood history as a set of processes and phenomena that currently do not exist. The «absence» of the past, like its diversity, makes the subject of historical research elusive and always incomplete. Access to historical sources or objects of material culture guarantees only the illusion of contact with reality. It contributes to a sense of empirical contact with the past, actually being only a mirage. Moreover, sources not only do not give an opportunity to come closer to the past, but also reflect its biased. Even the most conscientious and critical of historiography descriptions include personal opinion, which is expressed in the selection of sources and methods of their interpretation. Man understands the world, of which he is a part, through the prism of language, culture, and society. These factors shape the thinking and speech about the past or about the world of the past. Going beyond our own experience and knowledge, an attempt to abandon the cultural heritage will be unsuccessful. The historian is «imprisoned» in the present, is in this cultural context and in this system of values. Describing the world, the explorer of the past uses certain categories. For the ancient European cultural circle, are characteristic the following: logic, time, space, and so-called historical metaphors – the idea of genesis and progress. They determine the understanding of any theory, indicate its reliability and certainty. Thus, each historical presentation, albeit to a minimal extent, takes the specifics of modern thinking – the elements of today – into the past. The impossibility to go beyond the limits of one's own cultural circle leads to the fact that a person who explores the past always does this through the prism of the present tense according to the categories of thinking that are valid in his epoch.

***Key words**: narrative, classification, source, historical source, historical myth, rhetoric, ideology.*

Постановка проблеми. В контексті розвитку польської філософії історії другої половини XX століття наукова спадщина польського теоретика, методолога, історіографа і конкретного історика Єжи Топольського дотепер не отримала належної наукової оцінки. У дослідженнях Єжи Топольського, присвячених методології історичної науки, поряд з вивченням теорії історичного матеріалізму та сучасних напрямків філософії історії важливе місце займають його методологічні розробки.

Мета цієї статті – проаналізувати методологічні ідеї польської філософії історії.

В сучасній науці польський дослідник виділяв три підходи до історичного джерела. В рамках першого підходу, пов’язаного з аналітичною філософією історії та сучасними критичними в філософії, основна увага приділялася інтерпретації історичного джерела. Другий підхід концентрував увагу на логічних умовиводах, що випливають із поданій джерелом інформації. Цей напрямок більше стосується логічних процедур формування історичного знання, ніж самої проблеми історичних джерел, хоча, на думку Топольського, воно включало ряд питань, безпосередньо пов'язаних з проблемою історичного джерела (зокрема – вивчення справжності автора джерела), а розроблена в цьому напрямку методика і до сьогоднішнього дня застосовується істориками.

Власні ж ідеї Є. Топольського представляли своєрідний, третій шлях і стали складовою частиною сучасних розробок філософією історії проблем наукової істини, в тому числі й історичної істини. Польський вчений вважав, що в сучасній історіософській літературі роль історичного джерела багато в чому перебільшена, історики одностайно підтримують «міф

історичного джерела», коли історична істина і історичне джерело як би ставали тотожними поняттями. Прийнято вважати, що якщо кілька «незалежних» свідчень підтверджують один одного, то цю інформацію можна вважати справжньою, або ж можна говорити, що дана подія в минулому розвивалася саме таким чином [1, с. 26-28]. Але тут неминуче виникає проблема «незалежності» джерел та їх авторів.

Іншої позиції дотримувався Є. Топольський. Для нього джерелом було «"все", що може допомогти відтворенню образу минулого і роздумів, пов'язаних з ним» [7, с. 334]. Це, як ми бачимо, досить широке розуміння історичного джерела. Але тут потрібно мати на увазі наступне: з точки зору польського дослідника, дане "все" є лише «потенційним» джерелом, «ефективним» ж (тобто таким, з якого історик безпосередньо черпає інформацію) воно стає лише тоді, коли історик звертається до нього. В даному випадку джерелом виступає все, до чого звернені наші питання, пов'язані з досліджуваною проблемою і обумовлені рівнем наших знань та загальними правилами побудови умовиводів.

«Поділ джерел ... на потенційні та ефективні відображає дослідницький рівень використання джерел,− писав польський вчений,− і нагадує, що їх інформаційний потенціал нескінченний, тому що він залежить від тих питань, що ставить дослідник, які в свою чергу залежать від нашого знання і розуміння завдань історичної науки» [7, с. 335]. І тут важливу роль відіграє створена Топольським концепція позаджерельного знання, від якого власне і залежить саме вилучення інформації з джерела, залежать питання, які дослідник ставить джерелу.

Важливість створеної Є. Топольським теорії позаджерельного знання визнається багатьма дослідниками, причому як в польській, так і у вітчизняній літературі. При цьому наголошується його основна роль в цій області.

Відомо, що історик у своїй дослідницькій роботі, незалежно від того, чи усвідомлює він це, чи ні, керується вже набутим і відомим чином інтерпретованим знанням про минуле / сьогоденні. Зазвичай кажуть, що він володіє певним «баченням світу», або певним розумінням історичного процесу, теорією (або теоретичним знанням), тобто тим, від чого він не може відволіктися в ході своєї дослідницької роботи. Стосовно до історичної науки це знання, яке дослідник отримує в готовому вигляді і використовує, вивчаючи на основі джерел минуле, Є. Топольський запропонував назвати «позаджерельним знанням» [7, с. 331-333].

Дане поняття в концепції польського вченого є досить широким за змістом і включає в себе три рівні: прийняті дослідником існуючі судження про історичні факти (судження про результати спостереження); прийняті дослідником ті чи інші теоретичні твердження; сформовану на основі цього знання систему цінностей, якою керувався дослідник.

Єжи Топольський, вводячи поняття позаджерельного знання, попереджав, що воно має відносний характер: «позаджерельне» знання передбачає, що одночасно існує знання, придбане на основі будь-якого джерела. Таким чином, це визначення не мало нічого спільного ні з апріорним знанням, ні з «вродженими» категоріями мислення (наприклад, кантівського типу), так як в кінцевому підсумку «все людське знання засноване на джерелах, бо його джерелами служать спостереження».

Позаджерельне знання, незалежно від постійного процесу його збагачення, існує у свідомості історика, піддаючись різним трансформаціям, які польський вчений називав «теоретико-творчими». Вони були важливі, як він писав, перш за все «для процедури з'ясування істориком причинних залежностей, коли слід послатися на якісь закони, хоча б і банальні, почерпнуті з повсякденного знання» [7, с. 360-361].

Вибір області дослідження і постановка питання пов'язані перш за все з проблемою відбору фактів. Критерії ж відбору знаходяться відповідно до певної системи цінностей (що є функцією людського знання). Є. Топольський стверджував, що зміна системи цінностей веде, як правило, до «змін в умовах відбору, а разом з тим і до змін в постановці питань та способів вирішення».

При виборі області дослідження історик ще не стосується інтерпретації, заснованої на

джерелах, тому що не сформульована сама проблема. При її постановці історик керується своєю системою цінностей, використовуючи знання про історичні факти і власне теоретичне знання.

Топольський відзначав, що з постановкою питання закінчується виняткова роль позаджерельного знання, оскільки в ході пошуку відповіді історик звертається до інформації, одержуваної з джерел, проте роль цієї інформації різна на окремих рівнях історичного пізнання. «В ході критики джерела (дослідження його автентичності та достовірності), ми звертаємося насамперед, або принаймні в рівній мірі, до знання, здобутому поза розглянутого джерела. Визначити автентичність або достовірність ми можемо тільки через порівняння».

При цьому польський вчений підкреслював, що навіть якщо не виходити за межі джерела, інформацію, що міститься в ньому, можна приймати тільки тоді, коли «визнаємо її з точки зору певних установок, що входять у склад нашого знання. У разі ж незгоди або протиріччя ми продовжуємо подальші пошуки, щоб вирішити, чи варто модифікувати або змінити в даному пункті наше позаджерельне знання».

Є. Топольський зумів переконливо показати, що роль позаджерельного знання висувається на перший план, оскільки ми рідко знаходимо в джерелах вказівку причин подій, але навіть і в цих рідкісних випадках подібної вказівки виявляється недостатньо. Для з'ясування причин тих чи інших подій і явищ необхідна складна дослідницька процедура, в основі якої лежить порівняльний аналіз.

Позаджерельне знання дозволяє формулювати закони і давати комплексне тлумачення результатів дослідження. Оцінка історичних фактів здійснюється на основі позаджерельного знання, яке в даному випадку виступає як система цінностей.

Говорячи про важливість позаджерельного знання в історичному дослідженні, польський методолог сформулював принципове положення, згідно з яким «ключ до подальшого розвитку історичної науки слід бачити передусім в збагаченні та вдосконаленні цього знання». Є. Топольський підкреслював, що «кожне дослідження вимагає специфічного позаджерельного знання. Йдеться про те, щоб в якості позаджерельного виступало наукове знання і притому вищої якості» [7, с. 369].

Таким чином, можна говорити, що проблема позаджерельного знання відігравала важливу роль в теоретичних конструкціях Є. Топольського щодо історичного джерела. В цілому ж, повертаючись до розгляду польським вченим питань теорії історичного джерела, слід зазначити, що його розуміння проблеми визначається двома основними параметрами:

а) не всі джерела можна трактувати однаково;

б) поділ джерел повинен відповідати їх розумінню.

В аналізі проблеми історичних джерел важливе місце займає їх класифікація. Від цього, зокрема, залежить адекватне розуміння природи самого історичного джерела.

Є. Топольський поділяв джерела на ті, які «безпосередньо» говорять про минуле (як, наприклад, стародавні знаряддя, меблі, одяг) і які говорять про минуле «побічно», через його інтерпретацію, здійснену автором джерела (наприклад, літописцем). У першому випадку між минулим і істориком немає жодного посередника (інформатора), достовірність показань якого слід перевіряти, в той час як з непрямими джерелами пов'язане існування якогось інформатора. Безпосередні джерела вимагають лише вивчення їх справжності (так званої зовнішньої критики), непрямі ж джерела вимагають вивчення як власної автентичності, так і достовірності інформатора.

Однак дана класифікація ще не повністю відображала найбільш істотні зв'язки між джерелом і істориком. «Ця класифікація, – писав польський історик, – не виходить за межі статичного трактування джерела; її критерій – це непряме або безпосереднє відображення історичної дійсності, а не взаємне інформаційне співвідношення джерела і історика» [7, с. 374]. У зв'язку з цим він пропонував доповнити початкову класифікацію більш складною та систематизованою.

На його думку, історик, виходячи зі своїх знань (включаючи й знання про шляхи

виникнення джерела), повинен в першу чергу визначити, чи створене дане історичне джерело з наміром передачі інформації (наприклад, звіт, лист), або ж це результат простих людських дій, позбавлених інформаційної мети. У кожному разі історик стикається з певними труднощами, особливо коли мова йде про передачу інформації, оскільки історик повинен зрозуміти цілі, які лежать в основі переданої інформації. У зв'язку з цим Є. Топольський пропонував розділяти історичні джерела на адресовані (тобто спрямовані на передачу певної інформації) та неадресні (тобто не націлені на передачу інформації).

Ця класифікація не збігається з поділом джерел на безпосередні та непрямі, оскільки як серед безпосередніх, так і серед інших джерел можна виділити адресовані і неадресні. Як приклад адресованого і одночасно безпосереднього джерела можна привести єгипетську піраміду, прикладом же неадресного і разом з тим непрямого джерела може служити непризначений для публікації особистий щоденник.

У багатьох роботах Є. Топольський підкреслював, що для історика дуже важливе знання про те, чи мало на меті розглянуте ним джерело вплинути на кого-небудь (включаючи самого історика), чи ні [8]. Це знання допомагає історику в розумінні елементів змісту джерела, його прихованої таємниці: чому в ньому виявляється та, а не інша інформація.

Серед адресованих джерел польський вчений виділяв кілька категорій:

- джерела, адресовані одержувачу - сучасникові джерела (наприклад, листи, рекламні оголошення);
- джерела, адресовані нащадкам (наприклад, надгробні написи);
- джерела, адресовані історикам (наприклад, особисті щоденники).

Дослідник відзначав, що одночасно із зростанням історичної свідомості з кожним поколінням збільшувалася кількість джерел, адресованих нащадкам, а поступово - й історикам. Кожен дослідник обов'язково повинен враховувати це. «Різні установи, організації, групи, в особливості ж держава прагнуть залишити після себе документи, які бажаним чином формують уявлення про їхню діяльність ... Все це вимагає від історика все більш критичного підходу» [7, с. 376]. Ця тенденція призводить до того, що історик досить часто стикається з джерелами, спрямованими на свідоме формування його суджень про минуле.

Серед адресованих джерел можна знайти не тільки безпосередні, а й непрямі джерела. Причому адресовані джерела не завжди були письмовими, а останні – не завжди непрямими, існує велика група письмових джерел безпосереднього характеру, які одночасно виступають в якості адресованих джерел. Зокрема, сюди відносяться автентичні правові норми. Вони були частиною історичної дійсності і не мали інформатора, достовірність якого потрібно досліджувати.

Разом з тим, відповідно до даної класифікації, неадресними можуть бути як безпосередні, так і непрямі джерела. Останні, поряд з особистими щоденниками, охоплювали такі категорії джерел, як нотаріальні акти, переписи населення, реєстри призовників тощо. При цьому Топольський звертав увагу на те, що їх проходження часто пов'язано з певним процесом передачі (адресування) інформації. Тут малося на увазі, що в основі багатьох цих переліків та реєстрів лежала інформація, надана населенням. Саме на цій – початковій стадії (тобто стадії генезису кожного неадресного джерела) виявлявся його адресований характер. Однак сам джерело в даному випадку вже не несе риси адресованого джерела.

В цілому слід сказати, що польський дослідник розглядав проблему історичного джерела в гносеологічному аспекті, тобто прагнув відповісти на питання: «Яку ж роль відіграють джерела у встановленні окремих історичних фактів?» [6, с. 76-82].

Важливе місце в концепції Є. Топольського займав розгляд наративної структури джерела. Він вів до більш широкого питання про історичний наратив та його структуру, що саме по собі вимагає уважного розгляду.

Перш за все конкретизуємо розуміння Топольським природи історичного наративу. Він визначав останній як «весь текстовий континуум, що простягнувся від примітивних оповідань (як, наприклад, генеалогічні схеми) через розповідь, наповнену формалізованими частинами

(як в американській кліометрії), до оповідання з більш-менш виразними літературними достоїнствами». Однак потрібно зазначити, що для нього не кожен історичний текст був наративом. «Історичний наратив це певна текстова цілісність, що має свій початок, продовження та кінець ... Історичний наратив має характеризуватися безсумнівною послідовністю і внутрішнім зв'язком» [7, с. 111].

Говорячи про наратив, виникає питання, чи існують які-небудь відмінності між різними видами наративу, наприклад, чи є відмінності між науково-історичним і літературним текстом (наративом)? Є. Топольський був переконаний, що такі відмінності існують, причому вони мають принциповий характер. «Принциповою відмінністю є те, що історик не може домислювати якісь окремі факти, він не може свідомо використовувати вигадку, оскільки зобов'язаний виходити з наявної емпіричної бази. Літератор же легко може застосовувати вигадані факти в своїх текстах» [7, с. 116].

Дослідник відзначав ще дві суттєві відмінності між історичним наративом і художньою літературою. Перша відмінність стосується самого принципу побудови історичного наративу, його концепції. В літературному тексті в значно більшому ступені представлено «рух» історії – перед нами постають механізми прийняття рішень, окремі діалоги, часом автор розкриває навіть процеси, що відбуваються в людській свідомості. Історик же в більшості випадків не має такої можливості, в першу чергу через брак джерел.

Інша відмінність стосується способу оперування такою категорією як час. У літературному романі автор не дбає про хронологічну послідовність, він може вільно заломлювати час, іноді забуваючи про нього. Історик же завжди оперує строго датованим часом. Топольський підкреслював, що історик повинен вибудовувати свою розповідь навколо часової осі, хоча він і знаходиться не в таких же тимчасових рамках, як хроніст, оскільки дивиться на досліджувані факти з часової перспективи.

Особливу увагу польський дослідник приділив вивченню внутрішньої структури історичного наративу. В ній він виділяв три рівні, які не настільки очевидні з першого погляду, вони не так легко віддільні один від одного, оскільки переплітаються між собою, одночасно виконуючи різні функції. Тут можна говорити про багатогранність наративу, про насиченість його різними внутрішніми конфігураціями. Цими рівнями є: інформаційний (або логіко-граматичний), переконуючий (або риторичний) та теоретико-ідеологічний.

Інформаційний рівень займає важливе місце в структурі історичного наративу. На цьому рівні, власне й відбувається передача інформації про минуле. При цьому Топольський підкреслював, що деякі фрагменти цього рівня часто не акцентовані. Це пояснюється тим, що у кінцевого одержувача тексту – читача – вже є певні знання. Коли автор лише коротко посилається на якесь попереднє дослідження, він передбачає, що читач вже орієнтується в цих дослідженнях та знає як розвивати даний фрагмент наративу.

Інформаційний рівень складається з окремих історичних пропозицій, що мають визначення часу і простору, які тісно сплетені один з одним. Вони є елементами більш високого порядку – історичного наративу. Тому, на погляд польського методолога, в рамках історичного наративу можна виокремлювати окремі пропозиції, оскільки в такому випадку вони перестануть бути складовою частиною наративу, а сам історичний наратив буде деформований.

Вельми непростим в даній системі є переконуючий, риторичний рівень історичного наративу, бо риторика в руках історика переслідує кілька цілей і повинна впливати не тільки на розум, але також і на емоції читача. Головна мета історика на цьому рівні – переконати читача прихильно прийняти представлену інформацію. При цьому вплив тексту на читача має відбуватися так, щоб він сприйняв позаінформаційне (наприклад, ідеологічне) послання тексту. «Завдання полягає в тому, щоб риторика тексту не впадала в очі, щоб не були помітні ... маніпуляції, спрямовані на переконання читача, від чого не вільний жоден історіографічний текст».

Говорячи про риторику, польський вчений насамперед мав на увазі красномовство,

своєрідне «умовляння», тобто риторику в її класичному розумінні, якою вона була ще в давнину. Говорячи про те, що ж таке риторика в його власному розумінні, Топольський писав: «Риторика в тексті – це все те, що не є логікою або граматикою ... Риторика є мистецтвом переконання» [7, с. 119]. Основними засобами риторики, які розглядав дослідник, були: врахування рівня знань і системи цінностей одержувача інформації; композиція тексту; використання риторичних тропів.

Врахування рівня знань і системи цінностей кінцевих одержувачів історичного наративу (його читачів, слухачів) є, на думку Топольського, досить суттєвим фактором створення самого наративу. Воно впливає навіть на процес підбору інформації, яку історик включає у створюваний ним текст. Таке прагнення автора врахувати ментальність читачів, безсумнівно, має риторичний характер. Важливу роль відіграє і знання психології тих, до кого звернений текст. Часто це диктує історику необхідність «використовувати ту чи іншу– інформацію, в тому чи іншому порядку подавати факти і застосовувати деякі риторичні образи (наприклад, метафори)».

Риторика, демонстрована в композиції тексту, досить важка для аналізу. Вчений дійшов висновку, що весь текст виступає як би риторичним посланням. Частиною цього послання є прагнення переконати читача в істинності та об'єктивності даних, бажання передати йому певний ідеологічний сигнал або переконання самого автора.

Для досягнення цих цілей, на погляд Топольського, в рамках історичного наративу величезне значення мають в першу чергу відбір джерельної і позаджерельної інформації, ієрархія отриманих даних і періодизація історичного матеріалу.

Використання риторичних тропів в свою чергу може приймати двоякий характер. Вони можуть виконувати епістемологічну функцію при створенні образу минулого і одночасно роблять різні значення для розуміння дійсності. Наприклад, метафора може замінити будь-яке теоретичне поняття, а може і посилити переконання читача в чомусь.

Однак найважливішим рівнем історичного наративу, на думку Топольського, є теоретико-ідеологічний, який в принципі керує всім текстом. Саме на цьому рівні знаходяться інтелектуальні механізми, що визначають переконуючий рівень і структуру інформаційного рівня. Не завжди зміст цього рівня є очевидним та усвідомленим. Це відбувається лише тоді, коли історик не приховує свою ідеологічну прихильність. Завдання філософа історії полягає в тому, щоб здійснити реконструкцію цього прихованого змісту, без чого складно зрозуміти весь текст в цілому [7, с. 120-121].

У пізнавальному процесі історика, в ході створення образу минулого, як вважав польський дослідник, функціонують такі елементи:

- загальні способи мислення, характерні для даної культури (або так звані «фундаментальні міфи»);
- мова з її умовностями;
- фактографічне знання, яким володіє історик;
- загальне знання, в тому числі і теоретичне;
- система цінностей історика і його професійна етика.

Єжи Топольський відзначав, що всі ці елементи по-різному обов'язково присутні в історичному тексті.

Таке розуміння структури історичного наративу має дуже важливе значення. Крім того, що цей підхід сприяв більш адекватному сприйняттю окремих історичних текстів, це призвело вченого до власного розуміння проблеми істини в історичному дослідженні.

Поняття істини знаходиться у фокусі сучасних дискусій з гуманітарного знання, включаючи історичне знання. Сьогодні, коли традиційні погляди на дослідницьку роботу історика найчастіше піддаються критиці, інтерес до даного поняття значно зріс [5, с. 197-202].

Осмислення проблеми історичної істини привело Топольського до оцінки місця і ролі історичних міфів в пізнанні. За його словами, міфи виступають «однією з призм, через які ми пізнаємо світ, в тому числі і минуле, або – якщо прийняти некласичні концепції істини – через

які ми конструюємо цей світ».

Досліджуючи феномен міфу в історичному пізнанні, Топольський «опереджав, що міф, як такий, невіддільний від науки, як невіддільний від людської культури і мислення в цілому. Найчастіше історик використовує ці міфи сам того не усвідомлюючи. Про своє розуміння фундаментальних міфів, Є. Топольський писав: «Говорячи про фундаментальні міфи я маю на увазі не якісь конкретні теорії, які є своєрідною системою розуміння світу (як, наприклад, фрейдизм), або якісь метафори, а вкорінені в свідомості (або в несвідомому) структури, механізми, деякі призми, крізь які ми бачимо світ, деякі точки зору» [7, с. 212]. Для польського дослідника фундаментальні міфи являють собою сукупність понять, «що мають на меті повідомити щось про світ, і в той же час отриманих стихійно, заснованих на неперевірених фактографічних або символічних істинах, в більшій чи меншій мірі сакралізованих» [7, с. 213].

Польський методолог виділяв сім основних видів фундаментальних міфів – це міфи еволюції, революції, звеличення, когеренції, причинності, активізму і детермінізму.

Говорячи про перший з них, міф еволюції (або прогресу), польський дослідник вказував, що він почав проявлятися з епохи Відродження, вселяючи впевненість в поступальній лінії розвитку від менш розвинених до більш розвинених та прогресивних суспільств. Безсумнівний факт прогресу в задоволенні матеріальних потреб людини, зростання суспільного просвітництва та культури переносилися на весь історичний процес.

Топольський підкреслював, що в історіографії міф еволюції виступає в різних формах. Одна з них – написання історії в дусі прогресу, коли історія розглядалася в хронологічній перспективі, а події та процеси оцінювалися відповідно до пізніших стандартів, сучасних історику [4. с. 7-28].

Іншим проявом міфу еволюції є звернення при написанні історії до горизонтальних (тобто територіальних) порівнянь, коли одна територія порівнюється з іншими. Таке порівняння створює у читача уявлення, що один регіон більш сучасний, більш розвинений і може виступати еталоном для інших. Топольський писав, що «за подібним порівнянням завжди ховається якась впевненість в неминучості еволюції або пристрасна жага цієї еволюції».

При цьому він не відносив всі порівняння до прояву міфу еволюції. Навпаки, порівняння він вважав необхідними в історичному дослідженні. «Лише порівняння, тобто подолання локальних кордонів, дозволяють збагатити опис і виключити помилки, що випливають з бажання приписати тим чи іншим періодам, територіям або народам нібито лише їм властиві риси» [7, с. 297].

До іншого виду фундаментальних міфів Топольський відносив міф революції. На перший погляд він здається протилежним міфу еволюції. Однак, на думку польського методолога, це не так – ці два міфи дуже добре поєднуються один з одним. Як він показував, міф революції по суті є фрагментом міфу еволюції, в якому він знаходить свою основну опору. В обох випадках мова перш за все йде про якийсь напрямок змін, про розвиток від нижчих стадій до вищих. А відбувається це з корінними змінами, або ж без них – це має другорядне значення. Саме тому, вважав учений, в історіографії обидва ці міфу прекрасно співіснують.

Наступний міф – міф звеличення або облагородження – мало вивчений в історіографії. Він розташовувався польським дослідником поруч з міфом еволюції, бо «в роздумах про історію вони вкоренилися в рівній мірі».

На думку Є. Топольського, категорія величі необхідна для розуміння історичного тексту. Причина в тому, що вона демонструє певне ставлення людей до минулого, своєрідне сприйняття минулого, тобто демонструє певну оцінку минулого.

Польський професор виділяв два види облагородження історії: універсальне (або природне) та ідеологічне (конкретизоване). Універсальне облагородження відноситься до всієї історії, історії як такої, в той час як облагородження ідеологічне охоплювало лише окремі події, процеси і особистості минулого. У разі ідеологічного облагородження ефект «звеличення» називався специфікою ідеології. У разі ж універсального облагородження

психологічний ефект спонтанно складався в результаті відмінності між минулим і сьогоденням.

Незважаючи на глибоке укорінення міфу облагородження в історичній свідомості, останнім часом, на думку Топольського, проявляється тенденція до усвідомленої відмови від нього. Вона знаходить своє вираження, зокрема, в зростанні досліджень повсякденного життя, які ніби «наближають» нас до людей минулого і створюють враження якогось «одомашнення» минулого.

Наступним фундаментальним міфом, виділеним польським методологом, був міф когеренції. Цей міф визначається внутрішньою установкою, що пропонує історику правила створення в дослідженні когерентної, тобто внутрішньо пов'язаної картини минулого. Говорячи про даний міфі, вчений писав, що для історіографії він є необхідним атрибутом [7, с. 307].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Оцінюючи роль міфів еволюції, звеличення і когеренції в історіографії, Єжи Топольський стверджував, що вони мають універсальний характер, тобто різною мірою притаманні всій історичній науці. Всі історики в тій чи іншій мірі знаходяться під впливом цих міфів.

На противагу їм два інших міфу – причинності і активізму – виступають своєрідним бар'єром, який розділив істориків, оскільки вони висловлюють протилежні підходи в оцінці рушійних сил історії. Будь-яка абсолютизація об'єктивних чи суб'єктивних чинників в історії веде до її міфологізації.

Розмірковуючи про міф причинності, що домінує серед істориків, Топольський вказував два його різновиди – впевненість в тому, що «все» має свою причину і що ці причини є «факторами», які викликають зміни або підтримують існуючий стан речей.

Як показав польський вчений, такий підхід неминуче призводить дослідників до «факторного» поясненню подій минулого. Він виключає або відсуває на другий план людські дії в історичному процесі та представляє минуле як існуюче незалежно від історика, який повинен його описувати і пояснювати. «Факторне мислення» стало проявлятися в історіографії в той період, коли наука звернулася до теорії, і найбільшу підтримку та розуміння знайшло в позитивізмі.

«Факторне мислення» зводило історію до природних процесів, в яких мають місце дії, позбавлені свідомого компонента. При такому розумінні історичний процес зводиться до випадкової грі Факторів, а сам підхід дуже співзвучний натуралістичним поглядам на історичну науку.

Повністю протилежний характер має міф активізму, який стверджує, що в історії вирішальну роль відіграють людські дії, людська активність. Проблемі рушійних сил в історії була присвячена спеціальна робота Є. Топольського «Свобода і необхідність в історії». В ній автор прагнув показати, що абсолютно вільних людських дій не існує, оскільки навіть сама опціональна дія відбувається в уже існуючих умовах, так чи інакше детермінована цими умовами (результатами попередніх людських дій).

Міфи причинності і активізму так чи інакше пов'язані з міфом детермінізму, тобто з переконанням в обумовленості людських вчинків якимись зовнішніми силами – такими, як Провидіння, історичні Закони, або фрейдівські психологічні домінанти. Говорячи про ці сили, польський методолог відзначав, що вони грають більш важливу роль, ніж «чинники» історичного процесу або мотиви людських дій. Вони управляють і об'єктивним історичним процесом і людськими діями. При цьому вони виступають «за лаштунками» історії. Все це дозволяло вченому зробити висновок, що міф детермінізму є основою міфу еволюції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипов Г. А. Историческое прошлое и пути его познания / Георгий Александрович Антипов. – Новосибирск : Наука, 1987. – 24 с.

2. Лооне Э. Н. Современная философия истории / Ээро Николаевич Лооне. – Таллин : Ээсти раамат, 1980. – 293 с.

3. Медушевская О. М. Современное зарубежное источниковедение / Ольга Михайловна Медушевская. – Москва : Высшая школа, 1983. – 143 с.

4. Могильницкий Б. Г. К вопросу о теоретико-методологических основах немарксистской историографии / Б. Г. Могильницкий // Современная зарубежная немарксистская историография. Критический анализ. – Москва : Наука, 1989. – С. 7-28.

5. Рашковский Е. Б. Проблемы интеграции исторического знания на страницах польского журнала / Е. Б. Рашковский // Вопросы истории. – 1968. – №8. – С. 197-202.

6. Топольский Е. О роли внеисточникового знания в историческом исследовании / Е. Топольский // Вопросы философии. – 1973. – №5. – С. 76-82.

7. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної наратії / Єжи Топольський ; [Пер. з польськ. Н. Гончаренко, наук. ред. Ю. Волошина]. – Київ: «К.І.С.», 2012. – 400 с.

8. Туманин В. Е. «Historia – moje życie»: научное наследие Ежи Топольского / Виктор Евгеньевич Туманин. – Казань : Издательство Института истории РТ, 2008. – 240 с.

Кіссе Антон Іванович – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 336+141

ГРОШІ І ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА ЯК СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

У статті розглядаються відмінності між грошима і фінансами. Вивчається проблема раціональної фінансової поведінки як основи успішного буття людини в сучасному світі. Пропонується створення фінансового катехізису для системного розуміння економічно благополучної людини.

Ключові слова: *гроші, фінанси, фінансова поведінка, раціональна фінансова поведінка, нераціональна фінансова поведінка, фінансова грамотність, фінансовий катехізис.*

ДЕНЬГИ И ФИНАНСОВОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК МИРОВОСПРИЯТИЕ

В статье рассматриваются различия между деньгами и финансами. Изучается проблема рационального финансового поведения как основы успешного бытия человека в современном мире. Предлагается создание финансового катехизиса для системного понимания экономически благополучного человека.

Ключевые слова: *деньги, финансы, финансовое поведение, рациональное финансовое поведение, нерациональное финансовое поведение, финансовая грамотность, финансовый катехизис.*

MONEY AND FINANCIAL BEHAVIOR AS A WORLDVIEW

The article discusses the differences between money and Finance. The problem of rational financial behavior as the basis of successful human existence in the modern world is studied. It is proposed to create a financial catechism for a systematic understanding of an economically prosperous person.

Keywords: *money, finance, financial behavior, rational financial behavior, irrational financial behavior, financial literacy, financial catechism.*

Гроші протягом тисячоліть є постійним супутником повсякденного життя людей, а останнім часом вони перетворилися в найважливіший регулятор соціальних, культурних, економічних і іншого типу відносин. Їх ніхто не вигадував і не впроваджував спеціально – вони виникли в процесі розвитку обмінів різного роду, укріплення влади, формування уявлень про власність і про необхідність адекватно винагороджувати працю. Кожна нормально соціалізована людина в сучасному суспільстві знає, що таке гроші і як вони працюють, але водночас вчені, економісти, соціологи, філософи досі не дали загального пояснення цьому феномену і не відкрили законів, користуючись якими можна було б стабільно і надійно управляти грошима.

Дослідження грошей як соціокультурного інституту з усіма його властивостями, соціальними і культурними функціями починаються в кінці XIX століття. Їм приділили спеціальну увагу такі вчені, як К. Маркс, М. Вебер, Г. Зіммель, К. Поланьї та інші. Розгляд грошей як соціокультурного феномену традиційно включає два базових підходи: по-перше, аналіз грошей як економічного і ринкового, позасоціального феномену, експансія якого робить істотний вплив на соціальні зв'язки. Цей підхід можна простежити за роботами К. Поланьї [1], Дж. Коулмена [2], Е. Гідденса [3], Г. Зиммеля [4] та інших вчених. По-друге, гроші розглядаються як продукт розвитку соціальних відносин та зв'язків і по суті не стільки економічний, скільки соціальний феномен. Такий підхід обґрунтовує, зокрема, В. Зелізер. Кожен з названих підходів має евристичну значимість, оскільки розкриває особливу предметну область наукового дослідження грошей.

У XIX столітті, на тлі затвердження основних соціоекономічних і соціокультурних інститутів суспільства, дослідження грошей як не тільки економічного, але і специфічного соціального інституту набувало все більшої актуальності. І принциповим етапом в цих дослідженнях стали роботи К. Маркса, який розкрив не тільки економічну, але і соціальну природу грошей. У «Економічно-філософських рукописах 1844 року» [5] і в «Капіталі» [6] К. Маркс здійснює дуже важливий, з нашої точки зору, крок на шляху розуміння природи грошей в якості універсальної опосередковуючої абстракції обміну. У контексті аналізу капіталістичного способу виробництва і буржуазного суспільства К. Маркс акцентував відчужену і відчужену природу грошей. Саме в якості цієї відчуженої сили вони стають основою формування нового типу соціальних відносин – формальних безособових зв'язків на основі товарного обміну, які є універсальними і загальними в протилежність безпосереднім міжособистісним відносинам традиційних товариств.

Найважливішим етапом у розвитку соціального знання про гроші стала робота німецького соціолога Г. Зіммеля «Філософія грошей». Ми вважаємо, що роботи К. Маркса і Г. Зіммеля є фундаментом для розуміння соціокультурної сутності грошей, розкриваючи принципові особливості соціальних і культурних функцій грошей та їх впливу на розвиток суспільства. Робота Г. Зіммеля являє собою розуміння грошей як вираження сутності життя сучасного суспільства.

В працях відомих вчених соціологів першої половини XX століття досліджуються різні аспекти впливу грошей на суспільство і культуру. Насамперед, слід виділити розуміння грошей М. Вебером [7], який аналізує соціальні наслідки розвитку грошового обігу переважно в руслі досліджень процесів раціоналізації в різних сферах суспільного життя. Особливе значення мають гроші при формуванні властивої суспільству формальної раціональності. Саме тому Ф. Теніс розглядає гроші як фактор встановлення знеособлених зв'язків у «суспільстві» (gesellschaft) на противагу особистісній та емоційно насиченій «спільності» (gemeinschaft) [8].

Англійський вчений К. Поланьї у своїй знаменитій праці «Велика трансформація» [9] не тільки показав роль грошей як «фіктивного товару» особливого роду при переході до домінування ринку як форми соціальної інтеграції господарства. Він присвятив спеціальне дослідження аналізу специфіки грошей в якості особливої "мови" соціальної комунікації. У другій половині XX століття дослідження грошей як специфічного засобу комунікації

продовжив М. Маклюен у відомій роботі «Розуміння медіа» [10].

Вчені другої половини XX століття Т. Парсонс, Дж. Коулмен і Ю. Хабермас, хоча і не вивчали спеціально гроші як соціальний феномен та їх соціальні та культурні функції, залишили свої принципові судження з приводу їх впливу на соціальні відносини і культуру. Так, Т. Парсонс вважав соціологію грошей самостійною галуззю соціологічної теорії, яку необхідно створити для вивчення грошей в якості одного з «узагальнених символічних посередників» соціальних обмінів. При цьому він розглядав функціональність грошей для суспільства поряд з функціональністю політичної влади і цінностей, а також мови [11]. Дж. Коулмен у своїй теорії узагальнених соціальних обмінів розглядає гроші в якості їх безособової посередньої ланки [2]. Для дослідника комунікативної дії Ю. Хабермаса гроші являють собою засіб «колонізації» соціального життя економікою, що підриває потенціал соціальної інтеграції [12].

Для розвитку досліджень соціальної значущості грошей велике значення зіграла книга відомого французького дослідника С. Московічі «Машина, що творить богів»[13], в якій він аналізує роботу Г. Зіммеля «Філософія грошей» з соціопсихологічної точки зору. В його інтерпретації гроші як соціального інституту постають як «пристрасть і як уявлення», що лежать в основі абстрактного «загального вирівнювача».

Важливою для розуміння заявленої нами проблеми є робота американської дослідниці В. Зелизер «Соціальне значення грошей», яка звертає увагу наукової спільноти на значення дослідження фінансової поведінки [14].

В. Зелізер показує, що на рівні повсякденного сприйняття грошей і монетарної поведінки звичайних людей гроші завжди приймають різні значення і в цьому сенсі не цілком правомірно говорити про єдині, абстрактні, універсальні гроші. Множинність соціальних значень грошей полягає не лише у випуску різних грошових одиниць і використання грошових сурогатів, але і в тому, що люди в повсякденному житті «виробляють множинні гроші», оскільки класифікують гроші за способами їх отримання і по цільовому призначенню, маркують для себе різні види грошей і по-різному їх використовують.

Робота В. Зелизер примітна ще й тим, що вона, умовно кажучи, «дає старт» як теоретичним дослідженням соціальних функцій грошей, їх впливу на розвиток суспільства і культури, і пропонує підходити до вивчення фінансового та монетарного поведінки за допомогою системи емпіричних досліджень установок і поведінкових стратегій щодо грошей конкретних соціальних груп у певні періоди життя суспільства. Такі дослідження мають велике прикладне значення, оскільки знаходять застосування в плануванні маркетингової політики, в оптимізації роботи фінансових, кредитних, страхових інститутів.

Перераховані нами роботи ряду великих вчених і сформували спрямованість нашої роботи, її проблемне поле.

Перш за все, необхідно розуміти, що гроші являють собою звичайне явище нашого життя. Економісти розглядають їх як міру вартості товарів, послуг. Слідуючи в цьому фарватері, під грошима в якості робочого визначення можна розуміти особливий вид універсального товару, що використовується в якості загального еквівалента, за допомогою якого виражається вартість усіх інших товарів» [15, с. 95]. Але існує постійний взаємозв'язок особистісних особливостей, особливостей нашого мислення і того, як сформовуються грошові відносини. Накопичення грошей призвело до трансформації особистості і введення банківської системи.

Завдяки банкам ми можемо продуктивно використовувати капітал, що належить іншим. Проблема, спочатку на особистісному рівні, почне проявлятися, коли я захочу забрати свої гроші з банку, а інша людина їх вже витратив. Власне кажучи, саме тому вся історія фінансів – це історія фінансових панік. Потрібно чітко розуміти суть грошей і фінансів, вміти користуватися і тим, і іншим, щоб краще себе почувати в сучасному суспільстві. Гроші – це активи для здійснення покупок. Готівка – гроші. Рахунок в банку, яким я можу скористатися прямо зараз-гроші. Але депозит – вже не гроші, але може ними стати, якщо банк не

розоритися. Автомобіль, будинок – не гроші, але джерело багатства. Стародавні іспанські монети колись були грошима, але сьогодні – це джерело багатства або активи, також як і облігації. Всі гроші-багатство,але не все багатство – гроші. Саме, виходячи з даної логіки, слід розуміти значення фінансів.

Фінанси – це сукупність матеріальних ресурсів. Фінанси – це гроші в русі. У фінансів є цілий ряд важливих функцій, без яких ніяка економіка б не змогла працювати. Виділимо насамперед такі функції фінансів: розподільча (гроші розподіляються в різні галузі та сектори, щоб всі працювали і створювали блага); контрольна (контролювати процеси і розвиток економіки); стабілізуюча (підтримання стабільності в країні і життя кожної людини); регулююча (наведення порядку в суспільстві); стимулююча (за хороший працю, ідеї та інше – як відомо добре платять); інвестиційна (фінансування країн і необхідних проектів).

Економіка країни не зможе належним чином функціонувати без грошових потоків, вливань. Фінанси є засобами для досягнення блага. Гроші знецінюються, коли лежать вдома. Отже, їх необхідно інвестувати. У що і куди?

Шляхи до багатства:

1. Відкласти частину грошей. Скільки слід відкласти в місяць? Слід щомісяця відкладати стільки грошей, скільки Ви зможете собі дозволити без шкоди для повсякденного життя. Як правило, кожен може відкласти близько 10-15% свого доходу без видимих змін у житті. Якщо можливості дозволяють відкласти більше, то відкладайте більше. Відкладені кошти не можна витрачати і це складний момент. Періодично буде виникати спокуса витратити гроші, але в цьому і є відмінності успішної людини від звичайного. Успішний готовий чекати заради того, щоб в майбутньому мати більше. Через пару місяців регулярних відкладень грошей ви будете здивовані, як швидко будуть рости інвестиції. Головна фішка в інвестуванні, про яку не здогадуються початківці: «складні відсотки». Простіше кажучи: «гроші приносять ще більше грошей». Причому швидкість нарахування наростає разом із сумою. Правда значний ефект буде видно через десь 5-10 років.

2. Фондовий ринок (цінні папери). Щороку, крім того, що акції ростуть, зазвичай виплачуються дивіденди. Тут сучасний розвиток технологій надає неоціненну допомогу. Інтернет сприяв швидкому розвитку як фондового ринку, так і інвестування у фондовий ринок.

3. Банківський вклад. Ставка за вкладами зазвичай знаходиться на рівні інфляції або трохи нижче. Долар або євро – менше відсотків – менше ризику.

4. Нерухомість. Чим більше грошей, тим більше можливість довгострокових вкладень, щоб отримувати практично гарантований дохід. Фінансова подушка безпеки дає можливість спокійно пережити кризу. При точній оцінці ситуації збереження грошей і мінімальний дохід на ринку нерухомості практично гарантовані. Якщо розглядати сучасне українське суспільство, то тут великого поширення набули смарт-квартири через їх невелику вартість і відносно меншу вартість комунальних послуг. Звичайно, можна говорити про те, що нерухомість за своєю суттю повільно (мало) ліквідний актив, в той же час він не несе ряду ризиків. Причому нерухомістю може бути і гараж або стіл на ринку і так далі. Тобто, такі вкладення не обов'язково вимагають великих сум.

5. Криптовалюта. З перспективних криптовалют, які варто придбати: Bitcoin; Ethereum (Эфириум); EOS; Cardano (ADA); Litecoin (LTC). Тобто, крипто валюта уявляє собою цифрову валюту, яка повністю децентралізована (як хочеться вірити розробникам – А. Кіссе). Що безперечно, відкриття криптовалюти стало безперечним технологічним проривом, технологічною інновацією, кардинальним чином змінила світ, фінансова система якого категорично трансформувалася. Головними її перевагами перед фіатними грошима стали: повна децентралізація, а отже, відсутність високих комісій, бюрократичних витрат, а також високий рівень надійності, забезпечення абсолютної анонімності користувачів, відкритий вихідний код програми, який можна переробляти, створюючи все більш вдосконалені версії продуктів, і, звичайно ж, повна безпека транзакцій.

Отже, необхідна правильна фінансова поведінка для успішного існування особистості в

сучасному, фінансовому за своєю суттю, світі.

Під фінансовою поведінкою нами розуміється соціокультурна діяльність особистості з мобілізації та використання грошових ресурсів. Елементами фінансової поведінки є заощадження, кредити, інвестиції, страхування. Зазвичай виділяються два види фінансової поведінки: позитивне (ощадне, раціональне) і негативне (нераціональне).

Для людей з негативною (нераціональною) поведінкою характерно:

• витрачати всі зароблені кошти на поточне споживання;

• не мати фінансового резерву і накопичень;

• уникати завдань, пов'язаних з управлінням грошима та / або відкладати їх в «довгий ящик»;

• не мати фінансового плану та фінансової стратегії;

• нераціональні споживчі кредити та кредитні картки. Це значить брати кредити, коли немає впевненості, що дана дія в майбутньому дасть позитивний грошовий потік з урахуванням витрат на обслуговування кредиту. Наприклад, взяти кредит на покупку автомобіля і вести на ньому підприємницьку діяльність, яка принесе доходи вище витрат на обслуговування кредиту (при цьому є бізнес-план) – це раціональна поведінка. Використання кредитних карт для того, щоб закрити «дірку в бюджеті» – це нераціональна поведінка;

• не шукати можливості заощадити і оптимізувати витрати;

• не використовувати інвестиційні можливості і не інвестувати;

• не вести облік доходів і витрат.

Тому очевидно, що люди з нераціональною поведінкою, що не мають фінансового плану, мають мало шансів на набуття фінансового благополуччя. В той час, як усвідомлений підхід до планування особистих фінансів, контроль особистих грошових потоків, підвищення фінансової грамотності, наявність фінансового плану, які характерні для людей з раціональним фінансовим поведінкою, суттєво підвищують шанси на досягнення своїх фінансових завдань.

Раціональна фінансова поведінка є апріорі грамотним.

Ознаки грамотного фінансового поведінки:

Раціональна фінансова поведінка є апріорі грамотним.

Ознаки грамотного фінансового поведінки:

• наявність резервного фонду або серйозна робота над його формуванням;

• наявність більше одного джерела доходу. Наприклад, людина використовує своє хобі, додаткові таланти для конвертації їх в гроші (скажімо, музикант захоплюється малюванням, пише картини і продає їх в Інтернеті);

• оптимально довести другий-третій джерела доходу до 20% від першого;

• використання для здійснення великих покупок накопичених грошей, а не кредитних коштів;

• прийняття рішення про покупку речі, виходячи з її довгострокової цінності;

• вміння співвідносити витрачені зусилля з досягається ефектом (іноді отримана вигода менше витрачених зусиль, а це теж гроші: час – гроші!!!);

Раціональна фінансова поведінка є апріорі грамотним.

Ознаки грамотної фінансової поведінки:

• наявність резервного фонду або серйозна робота над його формуванням;

• наявність більше одного джерела доходу. Наприклад, людина використовує своє хобі, додаткові таланти для конвертації їх в гроші (скажімо, музикант захоплюється малюванням, пише картини і продає їх в Інтернеті);

• оптимально довести другий-третій джерела доходу до 20% від першого;

• використання для здійснення великих покупок накопичених грошей, а не кредитних коштів;

• прийняття рішення про покупку речі, виходячи з її довгострокової цінності;

• вміння співвідносити витрачені зусилля з досягається ефектом (іноді отримана вигода менше витрачених зусиль, а це теж гроші: час – гроші!!!);

• звичка не приймати на віру ніяку інформацію про товари і послуги;

• наявність фонду для здійснення непотрібних покупок-фонд для задоволення і розваг.

Звідси розуміння фінансової грамотності як ознаки успішності буття людини в сучасному світі. Ми розглядаємо фінансову грамотність у двох аспектах: як сукупність соціокультурних знань, навичок і установок у сфері фінансової поведінки людини, що ведуть до поліпшення добробуту і підвищення якості життя; і як ступінь системного розуміння фінансового і грошового обігу, в якій розуміються ключові фінансові категорії та сутність їх функціонування, здатність і впевненість в управлінні особистими фінансами через короткострокові рішення і довгострокове фінансове планування, з урахуванням життєвих подій і змін економічних умов. Простіше кажучи, фінансова грамотність – вміння розпоряджатися особистими грошима і прийняття відповідальності за свої рішення.

Тобто, виникає діалектична ланцюжок: для правильного фінансової поведінки необхідна фінансова грамотність – для фінансової грамотності необхідно системне розуміння проблеми – для системного розуміння проблеми необхідно філософське знання.

Сучасна людина по своєї суті – економічна. Однак люди достатньо часто поводяться нераціонально. Тому фінансове мислення являє собою смисло-життєву орієнтацію особистості на стратегію подолання нестачі фінансово-економічних ресурсів. Наприклад, у 2014-му році один грамотний автовласник в Україні продає машину, яка на той момент коштує 5000 $, за 4500 $. Його відмовляють, просять почекати кілька місяців: знайдеться людина, яка візьме і за 5000 $. Але він продає, враховуючи економічну кризу, анексія з боку Російської Федерації, інфляцію і тому подібні явища. Отже, ціни на нерухомість і автомобілі стрімко падають. Людина не втратила 500$, а заощадила кілька тисяч.

Як ми бачимо, фінансово грамотна людина в змозі контролювати свої доходи і витрати. Тобто, грамотно вести свій баланс грошових відносин. Звідси розуміння: чим вище рівень фінансової грамотності, тим більшої кількості витрат Ви можете уникнути, тим більше Ви успішні.

Правильна фінансова поведінка залежить від фінансової грамотності. Причому головний актив – це знання людини. Володіючи знання, він має можливість скласти систему грамотної фінансової поведінки, що відображає його світосприйняття. Назвемо це умовно «фінансовим катехізисом».

Катехізис в загальновживаному сенсі – це офіційний віросповідальний документ будь-якої конфесії, повчання, книга, що містить основні положення віровчення, як правило, викладені у формі питань і відповідей.

Як наслідок вищезазначеного, ми можемо говорити про фінансовий катехизис як загальні правила фінансової поведінки як світосприйняття. А саме:

1. Наявність обов'язкової «подушки безпеки».

2. Присутність готівкової та безготівкової можливості розрахунків і вкладень (умовно кажучи – «банк» і «матрац» в єдиній системі розрахунків кожної конкретної людини).

3. Правильні параметри кредиту. Людина має розуміти суть кредит і всі основні ризики, пов'язані з кредитом, який він (або його сім'я) мають намір отримати.

4. Грамотні інвестиції. Неможливо грамотно інвестувати, якщо не знати, заради якої конкретної мети це робиться. При цьому «заробити» – не є метою. Мета повинна мати термін, вартість і пріоритет. Тільки чітко визначивши її можна грамотно підібрати відповідні саме вам інструменти для інвестицій.

5. Точне оцінювання ризиків. Дуже важливо правильно визначити свою схильність до ризику: якщо ви не готові до значних падінь вартість ваших інвестицій, розміщуйте більшу частину коштів у депозити і надійні облігації. Якщо ви готові до різких коливань розміру ваших заощаджень – можна значну їх частину розмістити в акції.

6. Наявність логічного фінансового плану. Якщо людина думає тільки про купівлю автомобіля через рік, а покупку квартири через три роки і оплату освіти сина через десять років не планує, то він накопичить потрібну суму на автомобіль, але залишиться без

початкового внеску. Через великі кредитні виплати він не зможе накопичити суму, необхідну на навчання сина, і той буде вступати не в найкращий ВНЗ (або взагалі залишиться без вищої освіти). Про вихід на пенсію в даному випадку і говорити не доводиться. Весь це несприятливий сценарій був реалізований тому, що людина мала перед собою одну мету, а не повноцінний фінансовий план.

7. Обов'язкове страхування. Тому страхування майна, відповідальності і життя є запорукою впевненості в завтрашньому дні кожної людини.

8. Використання податкових пільг. Система податкових пільг існує в будь-якій державі, будь-якому суспільстві. Необхідно тільки правильно (логічно) їх використовувати або не використовувати.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Поланьи К. Саморегулирующийся рынок и фиктивные товары: труд, земля и деньги / К. Поланьи // THESIS. – 1993. – Вып. 2. Т. 1. – С. 10-17.

2. Coleman James S. Individual Interests and Collective Action / James S. Coleman. – Cambridge University Press. – 2009. – 396 p.

3. Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М.: Весь мир, 2004. – 116 с.

4. Simmel G. Philosophy of Money / G. Simmel. – Routledge, 2004. – 538p.

5. Маркс К. Экономико-философские рукописи 1844 года / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч. Т. 42. – М.: Политиздат, 1974. – С. 41-174.

6. Маркс К. Капитал / К. Маркс. В 3-х т. – М.: ЭКСМО, 2011.

7. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – В кн.: Вебер М. Избранные произведения. М: Прогресс, 1990. – С. 44-344.

8. Теннис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии / Ф. Теннис. – М.: Фонд Университет, СПб.: Владимир Даль, 2002. – 450 с.

9. Поланьи К. Великая трансформация: Политические и экономические истоки нашего времени / К. Поланьи. – СПб.: Алетейя, 2002. – 320 с.

10.Маклюэн М. Понимание Медиа: внешние расширения человека / М.Маклюэн. – М.: Гиперборея; Кучково поле, 2007. – 464 с.

11.Парсонс Т. Социальная система / Т. Парсонс. – М.: Академический проект, 2018. – 529 с.

12.Хабермас Ю. Структурное изменение публичной сферы: Исследования относительно категории буржуазного общества / Ю. Хабермас. – М.: Весь Мир, 2016. – 344 с.

13.Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. – 560 с.

14.Зелизер В. Социальное значение денег. Деньги на булавки, чеки, пособия по бедности и другие денежные единицы / В. Зелизер. – М.: Дом интеллектуальной книги, Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. – 283 с.

15.Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 495с.

Кравченко Ганна Станіславівна– аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

УДК: 1:316.36

РОЛЬ СІМ'Ї ТА ШЛЮБУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ – СОЦІАЛЬНО – ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті аналізується роль і значення сім'ї та шлюбу в соціокультурному вимірі. Розглянуто філософські аспекти інститутів сім'ї та шлюбу. Встановлено, що відбувається деградація інституту сім'ї в сучасному українському суспільстві. Визначено функції сім'ї та етапи її розвитку. Виявлено трансформацію сімейно - шлюбних відносин під впливом сучасних реформ. Ставиться питання про необхідність регулювання сімейно - шлюбних відносин з боку суспільства з огляду на те, що від стану даних відносин залежить майбутнє самого суспільства і держави в цілому.

Ключові слова: *сім'я, шлюб, суспільство, суспільні відносини, життєвий цикл сім'ї, сімейно – шлюбні відносини.*

РОЛЬ СЕМЬИ И БРАКА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ – СОЦИАЛЬНО – ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

В статье анализируется роль и значение семьи и брака в социокультурном измерении. Рассмотрены философские аспекты институтов семьи и брака. Установлено, что происходит деградация института семьи в современном украинском обществе. Определены функции семьи и этапы ее развития. Выявлена трансформация семейно – брачных отношений под влиянием современных реформ. Ставится вопрос о необходимости регулирования семейно - брачных отношений со стороны общества ввиду того, что от состояния данных отношений зависит будущее самого общества и государства в целом.

Ключевые слова: *семья, брак, общество, общественные отношения, жизненный цикл семьи, семейно - брачные отношения.*

THE ROLE OF A FAMILY AND A SLAUGHTER IN MODERN SOCIETY - SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECTS

The article analyzes the role and importance of family and marriage in the socio-cultural dimension. The philosophical aspects of family and marriage institutions are considered. It has been established that the degradation of the family institution in the modern Ukrainian society is taking place. The functions of the family and the stages of its development. Revealed the transformation of family - marriage relations under the influence of modern conditions. The question of the need to regulate family and marriage relations on the part of society is raised in view of the fact that the future of the society itself and the state as a whole depends on the state of these relations.

Key words: *family, marriage, society, social relations, life cycle of family, marriage - marriage relations.*

Актуальність. Сім'я – це поняття, яке традиційно займає головне місце серед всіх інших цінностей свідомості кожної людини. Саме сім'я асоціюється зі стабільністю та особистим благополуччям. В сучасному світі сім'я вважається основою культури, сприятливим середовищем для соціалізації особистості, саме в сім'ї формуються цінності та традиції. Сім'я підтримує суспільство в константному стані та першою реагує на будь-які соціальні трансформації, що відбуваються в суспільстві. Основою сім'ї є шлюб. Однак сім'я – це не лише шлюб між двома люблячими людьми, але це ще й ланка суспільства, де відбувається первинна соціалізація нових поколінь. Саме тому ми вважаємо, що не можна недооцінювати важливості даних інститутів для суспільства та держави в цілому.

Всім нам, громадянам нашої держави, загальновідомі соціально – політичні та економічні зміни, що відбулися в нашій державі наприкінці XX сторіччя. Зміна політичного та економічного курсів розвитку держави безпосередньо вплинула на розвиток нашого

суспільства та всіх його соціальних інститутів, в тому числі й на інститути сім'ї та шлюбу. В Україні наразі відбувається загальна трансформація суспільства, що також впливає на розвинення даних двох інститутів. Ми вважаємо, що одним з наслідків економічної кризи, яка відбувається останні роки в нашій державі є занепад інституту сім'ї, взагалі, та інституту шлюбу, зокрема. Також ми гадаємо, що на даний процес впливає зміна ціннісних орієнтирів суспільства.

Таким чином, можна дійти висновку, що загострення кризових явищ, на превеликий жаль, створює загрозу суспільної катастрофи сім'ї, яка виражається в деградації суспільства та руйнуванні суспільних відносин. Тому ми вважаємо, що з кінця XX сторіччя в нашій державі відбувається деградація двох важливих соціальних інститутів сім'ї та шлюбу.

Про те, що інститут сім'ї деградує, свідчить ціла низка тенденцій. Наведемо наступні:

- Зростає підліткова злочинність.
- Збільшується бродяжництво дітей та підлітків.
- Безвідповідальних батьків все частіше позбавляють батьківських прав.
- Більшість молоді живе в так званих «цивільних шлюбах», які породжують невизначеність положення партнерів в таких відносинах. Це відображається на різних аспектах сімейного життя, зокрема, на народжуванності дітей.
- Сім'ям, в яких ростуть та виховуються декілька дітей стає все складніше вижити в нових економічних умовах.
- Знижується рівень здоров'я не лише дітей, але й батьків.
- У вільний час молодь витрачає більше часу на споживання, ніж на створення яких – небудь цінностей.
- Зростають ціни на товари та послуги, а разом з ними збільшується пошук молоддю здобути «швидкі» гроші всіма засобами, не завжди в межах закону.
- Підлітки зарано вступають у статевий зв'язок.
- Збільшується кількість бездітних сімей. Виникла така течія серед молоді як "child free" тобто «без дітей». Коли молоді люди свідомо відмовляються народжувати дитину на користь розваг, подорожей та споживання різних цінностей.

Є.Р. Борінштейн в своїй статті «Соціально-дезадаптована сім'я як об'єкт соціально-філософського дослідження» виділяє ще одну тенденцію – це високий рівень розлучень. Розлучення – це одне з найбільш несприятливих явищ у сімейно-шлюбних відносинах в сучасній Україні, це засвідчення складності формування та розвитку сімейних стосунків у суспільстві, їх нестабільність. Розпад шлюбу має негативні соціокультурні, біосоціальні, соціоекономічні та соціопсихологічні наслідки для кожної сім'ї, що впливає на можливості соціальної адаптації у дитини, яка виросла в неповній сім'ї. Це найбільш складні наслідки. Адже збільшення кількості дітей, які проживають у неповних сім'ях часто призводить до маргіналізації сім'ї [1, с.23].

Все це разом не може не відобразитися на генофонді нашої держави, на майбутньому української нації та українській державності. Ми вважаємо, що майбутнє має лише здорова нація. Необхідно підкреслити, що лише через зміцнення сім'ї можливо відродити велич держави. Тому що, з одного боку, від миру у сім'ї залежить мир у державі. А з іншого боку, миру сім'ї необхідні мир та злагода в суспільстві. Наше суспільство на даному етапі розвитку потребує злагоді всіх і кожного. В цьому, на нашу думку, полягає актуальність даної статті.

Аналіз літературних джерел. Існує значний пласт літератури, присвяченої дослідженню сім'ї та шлюбу. Дана проблема турбує не лише філософів, соціологів, психологів та педагогів, але й привертає увагу політологів, юристів, економістів, діячів культури та мистецтва, ЗМІ, політичних діячів та має широкий суспільний резонанс. Все більшу активність у дослідженні проблем сім'ї та шлюбу, а також шляхів виходу з несприятливої ситуації виявляють представники релігії.

Сім'я та шлюб як найважливіші елементи соціальної структури розглядаються в працях таких філософів та мислителів, як Платон, Аристотель, Л. Морган, Ф. Бекон, Т. Гоббс, І. Кант,

К. Маркс, Ф. Енгільс та багато інших. Питання сім'ї та шлюбу також досліджували В. Розанов, П. Флоренський, Е. Фромм, Ю. Семенов, Ю. Волков, В. Дружинін, Л. Савінов, Т. Гурко, К. Шульга, І. Кон, Ю. Федоров та багато інших вчених. Історико – юридичні аспекти сімейно – шлюбних відносин народів Європи відображені в працях Д. Дождева, А. Єгорова, І. Шифмана, Ф. Зелінського, тощо.

Сімейно – шлюбні відносини, їхнє місце та роль в житті людини і суспільства, особливості функціонування сімей є предметом досліджень, а також сферою наукових інтересів таких сучасних українських вчених – філософів як: Є.Р. Борінштейн, Є. Головаха, Є. Сластенко, М. Абисова, Е.М. Лібанова, Ю.М. Савельєва та деякі інші.

Метою написання даної статті є визначення ролі та значення сім'ї і шлюбу в соціокультурному вимірі. **Завдання**, які ми поставили перед собою, при написанні даної статті, полягають в визначенні функцій сім'ї, етапів її розвитку, в виявленні залежності суспільства від сім'ї та навпаки, також ми вирішили з'ясувати в чому особливість сімейно – шлюбних відносин та чи потребують вони регулювання.

Виклад основного матеріалу. Щаслива людина та, яка виросла і сформувалася в повній батьківській родині, яку проводжають в останню путь близькі та рідні люди. Так завершується повне коло життя людини, і бажано, щоб це життя проходило в сім'ї. Вивчаючи труди багатьох філософів, ми дійшли висновку, що сім'я як соціальний інститут найдавніший на землі. Адже, ще древньогрецькі філософи Платон та Аристотель висловлювалися про необхідність для людини сім'ї та надавали їй державного значення.

Як і все, що існує в світі, сім'я розвивалася і вдосконалювалася з плином часу. Та форма сім'ї, яка існує зараз в більшості людей в усіх сучасних цивілізованих країнах, називається моногамною. На нашу думку, найкращим джерелом, в якому надано опис моногамної форми сім'ї є фундаментальна праця Л.Г. Моргана «Стародавнє суспільство». Льюїс Генрі Морган вважав, що принцип моногамії означає шлюб одного чоловіка з однією жінкою. Він наполягав на тому, що «Моногамна форма шлюбу створила моногамну форму сім'ї, а остання – римську систему спорідненості» [2, с.279]. Таким чином, можна дійти висновку, що наші сучасні найменування родичів та властивості відносин між ними йдуть ще з античних часів.

Спроби надати визначення сім'ї та шлюбу до теперішнього часу не можна вважати завершеними. Адже, існує багато визначень поняття «сім'ї». Наведемо декілька з них.

В «Філософському словнику» за редакцією І. Т. Фролова надано таке визначення сім'ї: «Сім'я – вид соціальної спільноти, найважливіша форма організації особистого побуту, що заснована на подружньому союзі та родинних зв'язках, тобто на багатосторонніх відносинах між чоловіком та дружиною, батьками та дітьми, братами та сестрами й іншими родичами, які живуть разом та ведуть спільне господарство» [3, с.506].

Володимир Даль дає наступне тлумачення: «Сім'я це сукупність близьких родичів, які живуть разом; батьки з дітьми; одружений син, або одружена донька, які живуть окремо, складаються вже іншу сім'ю» [4, с.176-177].

У «Новітньому філософському словнику», який склав А. А. Грицанов, під сім'єю розуміється «засноване на шлюбі або кровно – родинних відносинах об'єднання людей, пов'язане господарсько – побутовою спільністю і взаємною відповідальністю; первинна інституціоналізована соціальна форма спільного життя людей» [5].

Отже, сім'я – це один з найдавніших соціальних інститутів, що виник значно раніше класів, націй та держав. Вона виконує найважливішу роль у відтворенні життя, соціалізації індивіда та створені його зв'язку з суспільством. Сім'я являє собою складне соціальне явище, в якому переплітаються різноманітні форми соціальних відносин та процесів. Важко порівняти з нею будь-яке інше соціальне утворення, в якому задовольнялося б стільки різноманітних людських і суспільних потреб. Сім'я являє собою таку соціальну групу, яка накладає свій відбиток на все життя людини [6, с.3].

На перших етапах розвитку людської спільноти сім'ї, в нашому розумінні, не існувало. Мали місце безладні зв'язки. Першою соціальною санкцією в інтимних стосунках чоловіка і

жінки стало виключення з статевого спілкування батьків та їхніх дітей. Це та історична межа, з якої дошлюбне становище первісного суспільства переходить до соціально регульованих відносин.

Саме через сім'ю змінюються покоління людей, в ній з'являється на світ людина, триває людський рід, відбуваються первинна соціалізація і виховання дітей, нарешті, реалізується така благородна функція, як турбота про людей похилого віку. Таким чином, ми розуміємо, що в сім'ї створюється певне середовище для розвитку людини і суспільних відносин, в тому числі для відносин між поколіннями. Крім того, на сім'ю лягає обов'язок організації побуту, споживання, а також значна частина господарсько-економічних функцій.

У шлюбі та сім'ї відносини зумовлені відмінностями статей і статевою потребою. Ці відмінності проявляються у формі морально-психологічних станів. Сім'я виступає істотним елементом соціальної структури суспільства, одна з його підсистем, діяльність якої регулюється і направляється сформованими в суспільстві нормами, цінностями, традиціями, звичаями, установками. Нормативні принципи регулюють поведінку членів родини – батьків і дітей, чоловіка і дружини, визначають притаманні їм соціальні ролі та статуси. Суспільство в особі державно – правових установ регулює та контролює дві основні сторони сімейних відносин – шлюб та батьківство. Суспільство санкціонує шлюб та бере на себе певні зобов'язання з його охорони та накладає на людей, які вступають до шлюбу, відповідальність за матеріальне забезпечення та виховання дітей, відповідальність за майбутнє сім'ї [7].

В кожній сім'ї впродовж її існування відбуваються певні події. Сукупність сімейних подій утворюють низку основних якісно різних етапів. Послідовність таких етапів разом складають життєвий цикл сім'ї, який заповнюється різноманітними видами діяльності, турботою, відповідальністю, радощами, смутою, звичкою, тощо. Отже, під циклом життя сім'ї ми розуміємо період від створення сім'ї до її розпаду.

Вчені пропонують різні класифікації життєвого циклу сім'ї в залежності від критеріїв, що лежать в основі таких класифікацій. Так, наприклад, Дюваль розділяє весь життєвий цикл сім'ї на вісім етапів. При цьому він робить акцент на появі в родині дитини та вважає дитячу підсистему ведучою. Таким чином, кожний етап розвитку сім'ї, завдання, що виникають на кожній стадії, згідно з класифікацією Дюваля, напряму залежать від потреб дитини та пов'язані з її віковими особливостями.

Нам більш притаманна типологія життєвого циклу сім'ї, яку представили доктор філософії Л. Томпсон та британський доктор філософії Дж. Бернард. Вони запропонували розділити життєвий цикл сім'ї на вісім етапів та наполягали на тому, що кожний такий етап має певну тривалість у часі та свою особливу інтенсивність за змістом. А саме:

Перший етап – початок сім'ї. Це період від моменту укладання шлюбу до народження першої дитини. Вчені вважали, що період, коли одружена пара без дітей триває близько 2 років.

Другий етап – народження дітей та догляд за ними. Триває приблизно 2,5 роки.

Третій етап – сім'я з дітьми дошкільного віку, тобто до 6 років. Даний період триває близько 3,5 років.

Четвертий етап – сім'я з дітьми – школярами. Коли діти у віці від 6 до 13 років. Це приблизно 7 років.

П'ятий етап – сім'я, в якій виховуються діти – підлітки, тобто діти віком від 13 до 20 років. Це ще 7 років.

Шостий етап – коли починають одружуватись діти та залишають батьків, йдуть з батьківської родини. Період триває близько 6,5 років.

Сьомий етап – це «порожнє гніздо», до моменту виходу подружжя на пенсію. Період, коли подружжя залишається одне. Одне по дому, але не одне по соціальному статусу – подружжя стає бабусями та дідусями. Це період, коли батьки у віці, з життєвим досвідом, мають низку захворювань, однак можуть зайнятися собою. Цей період містить в собі загрозу, пов'язану з тим, що значний «об'єкт загальної турботи та уваги» (необхідно було ростити та

виховувати дітей) для подружжя знято, можна переглянути деякі установки на подальше спільне проживання. Є таке народне прислів'я: «Сивина у бороду, а біс у ребро». Дане прислів'я як найкраще характеризує зазначений етап життєвого циклу сім'ї. Адже часто буває так, що після 20-30 років подружнього життя шлюби розпадаються. Наближається пенсійний вік. Постає питання, чим займатися далі. Сьомий етап на думку вчених триває близько 3,5 років.

Нарешті, останній восьмий етап – літня сім'я. Це період виходу на пенсію чоловіка та дружини до моменту смерті подружжя. Це перелом у особистій долі та житті – смерть одного з подружжя. Такий етап триває 16 і більше років [8].

В контексті вище викладеного, хочемо звернути увагу на зміни, що відбулися в структурі української сім'ї на яких наголошує професор Борінштейн Є.Р. в своїй статті «Соціально-дезадаптована сім'я як об'єкт соціально-філософського дослідження». Він звертає увагу, що середній вік людей, які вперше вступають до шлюбу змінився. Так за останнє двадцятиріччя середній вік українців, які вступають до шлюбу виріс з 26 до 30 років, а вік українок – з 24 до 30 років. Відповідно, чим більше вік вступу до шлюбу, тим менший цикл життя сім'ї [1, с.23].

Сім'я універсальна та багатофункціональна. Вона заснована на міжособистих відносинах. Інститут сім'ї виконує комплекс необхідних для суспільства функцій, що закріплені за ним, і формує систему відносин між сім'єю та суспільством, з одного боку, і сім'єю та особистістю, з іншого боку.

Ми проаналізували всі функції, що виконує інститут сім'ї та погоджуємося з думкою Е. М. Лібанової про те, що їх умовно можна розділили на дві групи: перша група – це специфічні функції, що відображають саму сутність та призначення сім'ї; друга група – неспецифічні функції, тобто функції, які сім'я виконує в певних історичних умовах. Функції сім'ї тісно пов'язані з життєдіяльністю суспільства, вони змінюються в залежності від змін, що відбуваються в суспільстві; в залежності від стану суспільства, розвитку його окремих сфер, потреб та вимог певного періоду. Однак специфічні функції сім'ї – це ті функції, що відрізняють її від інших інститутів суспільства, є притаманними на всіх етапах його розвитку – це забезпечення фізичного (біологічного) та соціокультурного відтворення поколінь людської спільноти [9, с.7].

До специфічних функцій сім'ї можна віднести:

- репродуктивну функцію – народження дітей, продовження роду;
- функцію соціалізації – тобто виховання дітей;
- матеріальне утримання дітей.

Е.М. Лібанова вважає, що неспецифічні функції мають історичний характер і з розвитком суспільства розширюються або, навпаки, звужуються і переходять до інших соціальних інститутів [9, с.8].

До неспецифічних функцій сім'ї можна віднести наступні:

- господарсько-економічну функцію – ведення домашнього господарства, побут;
- експресивну – прояв кожним членом сім'ї себе як особистості;
- рекреаційну – потреба в любові;
- попечительську – турбота про молодших та старших.
- терапевтичну – прояв ніжності та ласки.

Перелік цих функцій свідчить про те, що сім'я дає людині те, що інші соціальні інститути дати не можуть, або дають значно менше.

Основною функцією сім'ї є продовження роду. Це найважливіша та нічим не заміна функція сучасної сім'ї. Однак, ми бачимо, що в міру розвитку цивілізації в сім'ях знижується кількість дітей. На сьогоднішній день ми можемо спостерігати таку тенденцію, що чим вище рівень та якість життя населення, його культура та освіта, тим нижче рівень народжуваності. Соціологи та демографи називають це явище демографічною революцією. При його аналізі необхідно враховувати безліч обставин такі як: співвідношення міського та сільського

населення, релігійні та національні традиції, генетичний фонд, соціально – економічні умови, тощо. Ми вважаємо, що наслідки депопуляції населення, що розпочалася в Україні будуть багаточисленні та з часом зачеплять всі сфери життєдіяльності нашого суспільства. Адже, величина втрат через процеси старіння населення та погіршення відтворення трудових ресурсів буде значно більшою, ніж від нинішньої економічної кризи, і для їх компенсації буде потрібно час, що вимірюється поколіннями.

Інша найважливіша функція сім'ї – виховання дітей. Взагалі, сім'я впливає на все життя людини, але найбільш сильно - в найперші роки життя дитини, коли закладаються моральні, психологічні, емоційні основи особистості. Тут найлегше реалізувати індивідуальний підхід до дитини, вчасно помітити позитивні і негативні якості. Причому необхідно враховувати, що на перші роки життя доводиться ряд піків в розвитку особистості. Звичайно, у кожної сім'ї є свої межі виховних можливостей: не тільки економічні, освітні, тимчасові, а й моральні. Авторитет батьків повинен будуватися не на дидактичних повчаннях, фізичних покараннях або матеріальному заохоченні, а на особистому прикладі.

Розвиток дитини органічно вписується в життєдіяльність сім'ї. Сучасна наука накопичує все більше даних про роль сімейного виховання у стимулюванні інтелектуального розвитку дитини: чим змістовніше і різноманітніше спілкування в родині, тим швидше дитина накопичує знання, навички мовлення, мислення. Сьогодні навіть для дітей, які залишилися без піклування батьків, держава організовує нетрадиційні дитячі будинки, дитячі будинки сімейного типу. У цивілізованому суспільстві поруч із сімейним вихованням вибудовується ціла низка державного, громадського виховання дітей. Вона допомагає родині, однак повністю замінити її не може.

Цікавою на наш погляд, є сучасна трансформація такої функція сім'ї, як турбота про старих батьків. Відомо, що ще на початку століття у деяких народів Сибіру і Крайньої Півночі, наприклад у чукчів, існував звичай убивати людей похилого віку, коли вони вже не могли бути помічниками в сім'ї. В деяких інших країнах є традиція здавати безпомічних старих дорослими дітьми в будинки для людей похилого віку заради звільнення житлової площі. Хіба ж це менш дико та аморально? Слід зазначити, що в теперішні часи в суспільстві ця функція сім'ї все більше змінюється в кращій бік. Матеріальний характер все більше замінюється на моральний. Тому дана функція набуває форму турботи та підтримки.

З розвитком цивілізації господарсько-економічна функція сім'ї зазнає найбільшу трансформацію. Зрозуміло, що селянське, фермерське господарство на основі праці членів родини, сімейний магазин, і сучасна міська родина реалізують різні за типом господарсько-економічні функції. Розрізняються вони також в залежності від співвідношення в родині організації виробництва і споживання, споживання матеріальних і духовних благ, нарешті, в залежності від структури і типу сім'ї.

Сучасна сім'я будується в основному на шлюбних відносинах. Філософи досліджують: мотиви вступу в шлюб, причини припинення шлюбних відносин, всю гаму шлюбних відносин між представниками різних соціально-демографічних груп.

Під шлюбом ми розуміємо історично обумовлену форму відносин між чоловіком і жінкою, через яку суспільство впорядковує їх відносини як в правовому, так і морально-етичному плані.

Стаття 21 Сімейного кодексу України дає загально прийняте в нашій державі визначення поняття шлюбу:

«1. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.

2. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

3. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану» [10].

Сімейно – шлюбні відносини являють собою складну гаму відносин між людьми: від природно-біологічних до економічних, правових, етичних, соціально-психологічних, естетичних і т. п. Необхідність їх регулювання з боку суспільства обумовлена тим, що від стану сімейно – шлюбних відносин залежать зростання населення, виховання підростаючого покоління, а значить, і майбутнє самого суспільства і держави в цілому. Зміст таких відносин визначається ступенем розвиненості суспільства. Чим примітивніші суспільні відносини, тим більше місця в сімейно-шлюбному союзі займають суто фізіологічні та господарсько-економічні моменти. Чим більше розвинене суспільство, тим більшу роль в шлюбних відносинах відіграють соціально-психологічні, етичні, естетичні та, звичайно, сексуальні моменти.

Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що в даній статті було розглянуто роль сім'ї та шлюбу в сучасному суспільстві з точки зору соціальної філософії. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні **висновки.**

Сім'я являє собою таку соціальну групу, яка накладає свій відбиток на все життя людини.

Сім'я - це первинний і найважливіший інститут суспільства завдяки тим функціям, які вона виконує. Саме через сім'ю змінюються покоління людей, в ній з'являється на світ людина, триває людський рід, відбуваються первинна соціалізація і виховання дітей, нарешті, реалізується така благородна функція, як турбота про людей похилого віку. На сім'ю лягає організація побуту, споживання, а також значна частина господарсько-економічних функцій.

Шлюб – це історично змінна соціальна форма стосунків між чоловіком та жінкою. Через шлюб суспільство регулює та санкціонує статеве життя, встановлює подружні та батьківські права й обов'язки.

Разом з тим, сім'я є складнішою системою ніж шлюб. Адже, вона поєднує в собі не тільки подружжя, а й дітей, родичів.

В даній роботі ми визначили, що сім'я та шлюб як найдавніші соціальні інститути розвивалася і удосконалювалася. Вони виникли для забезпечення особистого щастя і благополуччя людей та виконують найважливішу роль у відтворенні життя та подальшою соціалізацією індивіда.

Сім'я існує в суспільстві, і вона залежить від нього. Наше суспільство зацікавлене в збереженні міцних сімейно – шлюбних відносин. На родині відображаються найрізноманітніші суспільні відносини: економічні, політичні, релігійні, правові і навіть міжнародні. Кожна народжена людина має потребу в турботі, опіці, вихованні.

Сім'я та шлюб – це не тільки найважливіша соціальна цінність, а й цінність духовна, моральна, глибоко філософська, яка представляє собою особливий цілий неповторний світ.

Філософія сім'ї та шлюбу була, є і залишиться тією науковою проблемою, яка завжди стояла в центрі уваги найбільших мислителів.

Перспективи подальших наукових розробок у даному напрямку пов'язані з дослідженням сімейно – шлюбних відносин як соціокультурного феномену, а також вивченням трансформації типів сімейної поведінки у шлюбі в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боринштейн Е.Р./Социально-дезадаптированная семья как объект социально-философского исследования/ Е.Р. Боринштейн // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2011. – Вип. 1 (26): Філософія. – С.22-28.

2. Морган Л.Г. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации.//Л.Г. Морган. – Л.: Издательство института народов Севера ЦИК СССР, 1934. -386с.

3. Философский словарь// под ред. И.Т. Фролова. – М.: Республика, 2001. – 719с.(7-е издание, переработанное и дополненное).

4. Даль В. Толковый словарь живаго великорускаго языка: В 4-х т. Т.4/Владимир Даль. – СПб. – М.: Тип. М.О.Вальфа, 1882.- 704с.
5. Новітній філософський словник, 2004//Склав А.А. Грицанов. Електронний ресурс/ А.А. Грицанов – Режим доступу: http://kniga.scienceontheweb.net/noveyshiy-filosofskiy-slovar.html.
6. Антоній. (Блум. Митрополит Сурожський). Шлюб та сім'я./Антоній. (Блум. Митрополит Сурожський). –К.: Пролог, 2014. – 197с.
7. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Електронний ресурс – Режим доступу: http://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku/.
8. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://studopedia.com.ua/1_307555_etapi-formuvannya-shlyubno-sImeynih-vIdnosin.html.
9. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Монографія./Авторський колектив під керівництвом Е.М. Лібанової. – К.: ТОВ «Основа – Принт», 2009. – 248с.
10. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10.01.2002. Зі всіма змінами та доповненнями станом на 17.05.2017р. Електронний ресурс – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14.

Кучерук Олег Алексеевич - кандидат философских наук, преподаватель Мореходного колледжа технического флота Национального университета «Одесская морская академия»

УДК 130.122 + 133.4 +304.4

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЦЕННОСТНОГО МИРООЩУЩЕНИЯ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

В статье говорится о том, что глобализация являет собою один из действенных механизмов формирования ценностного социокультурного пространства постиндустриальной цивилизации. Она исторически в той или иной степени демонстрировала свою актуальность и значимость. Функции и значение глобализации довольно трудно интерпретировать в деструктивном или конструктивно-содержательном ценностном контексте. В той или иной степени она демонстрирует в своем сущностном охвате наличие как положительных так и отрицательных компонентов. Одними из ярко выраженных элементов глобализации являются: экономическая составляющая, потребление, аксиологический плюрализм, размытие традиционных контуров, всеобщая информатизация. Отталкиваясь от примера массовой популярности в мире восточных единоборств можно говорить о глобальной интеркультурной экспансии. Также, в данной статье поднимается вопрос о довольно тревожных атрибутивных тенденциях современной глобализации– финансовом закабалении и международной торговле людьми.

Ключевые слова: *глобализация, культура, ценности, тенденции, восточные единоборства, рабство, потребление.*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ В ФОРМУВАННІ ЦІННІСНОГО СВІТОВІДЧУТТЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У статті йдеться про те, що глобалізація являє собою один з дієвих механізмів формування ціннісного соціокультурного простору постіндустріальної цивілізації. Вона історично в тій чи іншій мірі демонструвала свою актуальність і значимість. Функції та значення глобалізації досить важко інтерпретувати в деструктивному або конструктивно-

змістовному ціннісному контексті. В тій чи іншій мірі вона демонструє в своєму сутнісному охопленні наявність як позитивних так і негативних компонентів. Одними з яскраво виражених елементів глобалізації є: економічна складова, споживання, аксіологічний плюралізм, розмиття традиційних контурів, загальна інформатизація. Відштовхуючись від прикладу масової популярності в світі східних єдиноборств можна говорити про глобальну інтеркультурну експансію. Також, в даній статті піднімається питання про досить тривожні атрибутивні тенденції сучасної глобалізації - фінансове закабалення і міжнародну торгівлю людьми.

Ключові слова: *Глобалізація, культура, цінності, тенденції, східні єдиноборства, рабство, споживання.*

GLOBALIZATION IN THE FORMATION OF VALUE ATTITUDE OF POST-INDUSTRIAL CIVILIZATION

The article says that globalization is one of the most effective mechanisms for the formation of a valuable socio-cultural space of a post-industrial civilization. Historically, it has demonstrated its relevance and significance to one degree or another. The functions and significance of globalization are rather difficult to interpret in a destructive or constructive and meaningful value context. In varying degrees, it demonstrates in its essential scope the presence of both positive and negative components. One of the most pronounced elements of globalization are: the economic component, consumption, axiological pluralism, blurring of traditional contours, universal informatization. Based on the example of mass popularity in the world of martial arts, we can talk about global intercultural expansion. Also, this article raises the question of the rather alarming attributive trends of modern globalization - financial enslavement and international human trafficking.

Keywords: *Globalization, culture, values, trends, martial arts, slavery, consumption.*

Глобализация, как движущий механизм постиндустриальной цивилизации, является феноменом, оказывающим подавляющие влияние на различные сферы социально – экономический, политической и культурно – религиозной жизни современного человека. Не менее значимым качеством ее многоуровневого функционирования есть аксиологическая трансформация современного социума в проявлениях культурной интернационализации, разрушении традиционных образцов культуры и при этом формировании мультикультурного пространства как социальной стратегии внедрения либерально-толерантных идей, идеалов и практик и т. п. В попытке выявления объективного статуса и потенциала указанного явления проводят свои творческие изыскания не малая когорта исследователей, тем не менее, на сегодняшний день данная проблема вызывает все более пристальный интерес, так как обнаружение закономерных и верифицируемых констант глобализации открывает возможность поиска эффективных регулятивно – прогностических инструментариев по преодолению кризисных проявлений XXI столетия.

В предложенном нами теоретическом обзоре феномена глобализации в модусе ее влияния на ценностное бытие постиндустриальной цивилизации фигурируют такие исследователи как К. Бейлз [2], Ю. Пахомов [3], К. Соколов [6], Е. Сурова [4], М. Фишер [7], Н. Хренов [4], Р. Шапиро [8] и другие мыслители. Обозначенные ученые анализируют широкий пласт вопросов, освещающих те или иные аспекты интересующей нас проблемы. Среди них: концептуальная парадигма глобализации, статус идентичности в глобализированном мире, глобализация культурной сферы, капиталистический реализм постиндустриализма, прогноз и моделирование будущих социокультурных конструкций в контексте глобализации и т.д. Однако тема, вынесенная в оглавление данной статьи, остается весьма и весьма перспективной для исследования, так как на данный момент все еще не имеет фундаментального и всестороннего теоретического охвата.

Глобализация – это наша история и реальность, понять и осознать истоки ее зарождения, развития и влияния на ценностное бытие постиндустриального человека есть ключ к самоидентификации, трезвому взгляду на существующее кризисное положение нашего мира. Глобализация – это новый культурный фон, возникающий на основе всеобщего информационного сотворчества и взаимного влияния, формирующий универсальное общество, пропитанное искусственным единством и синтезированным ценностным мироощущением. Во всепроникающем и всеохватывающем статусе описываемого феномена и кроется его исследовательская актуальность.

Что же является истоком глобализации, ее отправной точкой и нулевым числом? Пожалуй, вся история человеческой цивилизации носит в себе те или иные признаки глобального сближения, ассимиляции и аннигиляции мировых культур. Можем вспомнить спонтанно возникшую империю Александра Македонского, завоевательные походы Чингисхана или крестовые походы. Уместным будет упомянуть древнегреческую колонизацию, связанную с освоением побережья Средиземного и Черного морей, формирование древних мировых экономических транзитных магистралей, таких как путь «из варягов в греки», Великий шелковый путь или «внутреннюю колонизацию» средневековья, что указывало на общий уровень усовершенствования материального производства в XII – XIII веке. Весомым источником протоглобализации стали, несомненно, Великие географические открытия, наиболее значимые из них – открытие Америки в 1492 г. Христофором Колумбом, достижения португальских экспедиций под руководством Васко да Гама и Фернана Магеллана, колонизация Америки конкистадорами и т. д. Дальнейшее развитие мореплавания, формирование классических колониальных империй связано в первую очередь с качественно новым уровнем развития производительных сил, а соответственно необходимостью поиска и борьбы за новые территории, материальные и социальные ресурсы и рынки сбыта. Апогеем накапливаемых противостояний описываемого процесса явилась трагедия Первой мировой войны.

Концентрация капитала, формирование новых монопольных объединений трестов, синдикатов, картелей, концернов ярко оголяли контуры формирующейся глобализации. Возникал новый мир, в котором транснациональные корпорации, опираясь на политическое лобби, все сильнее заявляли о себе как о новых факторах глобальной экономики, политики, а, следовательно, культуры и ценностной трансформации. В нашем постиндустриальном мире высоких технологий, экономики без государственных границ, информации и Интернета, английского языка и американского доллара созданы все необходимые предпосылки для акцентированного утверждения глобализации как ключевой доминанты и движителя подавляющего большинства процессов, присущих современному миру. Всевозрастающая зависимость периферийных государств от передовых стран мира, искусственное размытие границ, деятельность международных финансовых институтов в пользу экономических интересов сильных мира сего породило глобализм как экономико-политическую реальность XX – XXI ст. Хотелось бы отметить, что на наш взгляд, осмысление процесса глобализации представляется возможным в закономерно – историческом контексте, а в отношении глобализма, как мы полагаем, применим только критических подход с выявлением подавляющего объема негативного.

Теперь рассмотрим именно то ценностное содержание глобальной цивилизации, которое соответствует массе, согласному большинству, социуму, пропитанному рекламно-потребительской эссенцией, призванной вызывать неисчерпаемое чувство жажды обретения и пользования. Современная конвейерная машинная индустрия производства товаров и их планетарного распространения делает возможным постоянное видоизменение внешнего облика реципиента пространства моды и современной эстетики. В этом случае речь не идет о каком-либо глобальном стандарте или образце культуры, навязываемом рекламными технологиями, речь именно о той ситуативной линии, которая воспроизводится в соответствии с текущими маркетинговыми задачами. Функционал предмета перестал быть его

конструктивной сущностной характеристикой. Отныне согласное большинство приобретает и пользуется тем, что носит актуальный сезонный характер. Как подмечает Е. Сурова «В современной культуре процесс производства привел к предельному изобилию «предметов быта». «Насыщение» создало прецедент тиражированности, множественности и сериальности, что позволило во многих случаях игнорировать функциональность как сущностность обыденных предметов, поскольку она стала восприниматься как само собой разумеющееся, в то время как ее существование оправдывали особенности дизайна. Исчезновение функциональной ценности вещи поставило ее на особое место в рамках взаимоотношения человека и мира» [4, с. 312]. Следует подметить, что подобные тенденции присутствуют также и в мире психоэмоционального культурного производства. Целые направления, к примеру, музыкального или изобразительного искусства уходят в небытие по истечении времени своего пользования. Они сливаются в утилит увлекая за собой вчерашних героев креатива, оказавшихся никому не нужными сегодня. Те ценности и идеалы, пафос утверждения которых имел кратковременное становление, трансформируются в совершенно новые формы прогрессивного вкуса пусть даже безвкусного по отношению к предшествующим образцам и стереотипам. Напрашивается небольшое обобщение, глобализация в ценностной связи – феномен, ускоряющий процессы глобальной культурной диффузии и культурной трансформации в социуме, репрезентующий и рассеивающий, в соответствии с конъюнктурно-рекламной линией, новые и новейшие формы, стандарты и образцы материального и духовного производства человека.

Ценностно-культурное сотворчество, контакты, заимствования, равно как и аксиологический диктат и деспотизм присущи человеческой цивилизации на протяжении всего ее существования. В эпоху постиндустриализма, когда информация и сетевые технологии вывели глобальный социум на качественно новый уровень транснационального коммуникативного контакта обмен идеями, знаками, символами, значениями, интерпретациями, всем тем, что является субъективно-ценностным и значимым, приобретает подавляющее значение в межкультурном диалоге и сотрудничестве. В этом смешиваемом соприкосновении побеждает та форма культуры, которая имеет наиболее массовый доступ к глобальным каналам ретрансляции и популяризации. Добавим к этому практические достижения и общий экономический успех данной формы и получаем в итоге готовый стандарт культурного мироощущения, отражающийся ярким огнем интереса в умах тех миллионов и миллионов, потребляющих обывателей, которые превратили Землю, посредством глобального транскоммуникативного контакта, в планетарного масштаба деревню. Не секрет, что именно западная ценностно-культурная система мировоззренческих установок имеет наиболее массовое распространение в мировом сообществе, оппонируют ей, пожалуй, лишь традиционные государства и организации ортодоксального толка. Но и они, в той или иной мере пользуются достижениями западной цивилизации и пусть даже косвенно, но втянуты в ареал ее ценностно-культурного охвата. Описываемый выше процесс исследователь К. Соколов, в общем и целом трактует в конструктивно – положительном ключе, «Современная миссия культурной диффузии», замечает он, «свидетельствует, что она не утратила своего значения в культурной жизни народов поскольку, как правило, имеет положительные социальные последствия для любого общества. Передача культурных ценностей от одного народа к другому, а также из одного социокультурного слоя в другие ведет одновременно и к демократизации общества, и к просвещению населения» [6, с. 351]. Демократичность, информативность, лабильность, толерантность, гедонизм и культ телесности, стремление к комфорту, в некоторой степени конформизм, возникающий в пространстве информационного шума массовых ретрансляторов, культ материальных ценностей и успеха, направленность на себя как эгоцентристская разновидность индивидуализма, защита прав сексуальных меньшинств и тому подобные концепты и социальные практики, вот далеко не полный перечень ценностных ощущений, образцов, ориентиров и идеалов вестернизированного мира западной постиндустриальной культуры.

Ядром и стержневым остовом глобализационной конструкции является ее экономико-финансовая составляющая. Деньги, потребление, рентабельность, прибавочная стоимость – вот те главенствующие факторы глобализации, которые оказывают подавляющее влияние на основополагающие ценностные ориентиры современного человека. Обозначенные значения являются культурными агентами глобализации и в виду своей общепринятой социальной значимости и всевозрастающих возможностей в состоянии преобразовывать, консервировать или вообще подавать забвению те ценностные пласты духовного бытия человека, которые не вписываются в систему модерных мотивирующих представлений. Марк Фишер в своем эссе «Капиталистический реализм» [7] указывает на то, что капитализм как движитель социокультурных глобализационных процессов «присваивает и потребляет всю предшествующую историю» [7, с. 15]. Он в состоянии подвергнуть финансовой оценке и ревизии все наличествующие в истории культурные достижения и поставив на них серийные номера, наделить их статусом мертвых экспонатов, не обладающих свойством диалога поколений и исторической назидательности. В таких условиях человек постмодерного мира выхвачен из контекста поступательного формирования исторической материи (опыта), если так можно выразиться. Весь идеализм, романтизм, жертвенность, героизм, эстетика, сентиментальность предшествующих эпох просто растворяются в системе новых ценностных представлений, краеугольным камнем которых есть стоимость, мера и ссудный процент. Мыслитель обращает внимание на то, что «Когда капитализм на самом деле наступает, он приносит с собой массированную десакрализацию культуры. Это система, которая более не управляется никаким трансцендентным законом» [7, с. 18]. Это современный деспот, доведший до совершенства методологию порабощения, хищник, гигантская планетарного масштаба анаконда, «чрезвычайно пластичное существо, способное поддерживать свой метаболизм в чем угодно и поглощать все, с чем оно соприкасается» [7, с. 18]. Постмодернистская культура при этом исполняет роль социального регулятива посредством иронического игнорирования безумно трагической ситуации, в которой человеческая субъективность оказалась зажатой в жестких тисках между собственной духовной глубиной и свободой и миром паразитирующей культуры, сводящим память об этой неисчерпаемости к увядающим всплескам некоего анамнезиса.

При всей тиражированности и некоей тривиальности культурного материала, в условиях коммерческого глобализационного всеохвата, глобализация является также масштабным механизмом апологии и распространения тех культурных артефактов и практик, которые смогли инфильтрироваться в специфику ее воспроизводства. Нередко это несет в себе все признаки конструктивного содержания. Возьмем к примеру деятельность китайского популяризатора и преобразователя традиционных боевых искусств, одного из самых популярных актеров XX ст. Брюса Ли (Ли Сяолун, Ли Чженьфань). Этот феноменальный человек, эмигрировавший в 1959 г. в США, и на первых порах подрабатывающий в ресторане посудомойщиком, смог в короткий период времени стать одним из самых известных мастеров кунг-фу и обрести всемирное признание посредством киноактерской деятельности. При этом кунг-фу, прибывая в состоянии маргинальной боевой системы, обрело живое дыхание эпохи и стало одной из самых трендовых и востребованных социальных практик в конце XX – начале XXI ст. Развивая этот пример, хочется указать на то, что шифу (учителем) Брюса Ли являлся легендарный мастер кунг-фу Ип Ман, вывивший обучение клановой и закрытой боевой техникой Вин Чунь (詠春«Вечная весна») на уровень открытого преподавания и распространения. В дальнейшем, во многом благодаря кинодеятельности Брюса Ли, Вин Чунь превращается в поистине глобального масштаба спортивное течение, которым занимаются и по которому проводят соревнования в США и Европе миллионы последователей. Примечательно, что в самом Китае на сегодняшний день это традиционное искусство не вызывает такого массового спортивного интереса (оставаясь частью традиционной национальной культуры) если сравнивать его, к примеру, с рейтинговостью пинг-понга или футбола в КНР, что на наш взгляд является чистейшим примером западной культурной

экспансии. Второе дыхание, в глобальной связи, Вин Чунь кунг-фу получает после выхода культовой биографической драмы и боевика «Ип Ман» (Гонконг, КНР, режиссер Уилсон Ип, 2008 г.) с потрясающим актером Донни Йеном в главных ролях http://gidonline.in/film/i-man/. Таким образом, благодаря описанному выше стечению обстоятельств, а также, несомненно, киноискусству и технологиям массовой ретрансляции конца XX ст. Вин Чунь, как культурный артефакт, завоевывает популярность планетарного масштаба, что особенно завораживает при внимательном всматривании в легенду-предание происхождения этого стиля. Речь идет о несостоявшемся полном уничтожении традиции кунг-фу монастыря Шаолинь в XVIII ст. после штурма его маньчжурскими войсками. Предание гласит о героической гибели всех монахов, кроме 5 уцелевших среди которых была монахиня Нгу Май Лао Ни ставшая впоследствии основателем описываемого боевого искусства [1; 5].

Влияние китайского кунг-фу, японского карате-до и дзю-до, индийской йоги и т.п. на европейскую ментальность и сознание, равно как и воздействие западных культурных практик джаза, рок и поп-музыки, хип-хопа, футбола, английского бокса и т.п. на мировосприятие восточного человека, демонстрируют своим сотрудничеством феномен глобальной культурной ассимиляции или некоей симфонии всеобщего смешения в консонансном и диссонансном звучании. Глобальный американо-европейский центризм, в этих условиях, сохраняет свой определяющий ценностно-ориентирующий статус, посредством технолого-мировоззренческого доминирования (рекреационно-досуговое пространство, массовая культура, Интернет и т.п.), но все-таки поддается процессу существенного купажирования собственной субстанциональной эссенции. На наш взгляд, невозможно охарактеризовать исчерпывающую совокупность отличительных свойств этого процесса в контексте его окончательной векторности, созидательности или разрушительности. Это наша заданность, наша объективная реальность, духовно-практический метаморфизм, который возникает исторически и интенсифицируется по мере технологического преобразования цивилизации.

Легитимное или так сказать открытое для научных дискуссий пространство глобализации в аспектах трансформации бытующих культурных форм, влияния коммерциализации на формирование массовой культуры, формирования мультикультурного общества и т.п., весьма плодотворно анализируется современными социальными философами, историками, социологами, экономистами, культурологами и т.д. При этом темными пятнами на Солнце остаются вопросы теневых социальных процессов связанных с глобализацией самым непосредственным образом и, конечно же, оказывающими влияние на процесс утверждения новых ценностных ориентиров постиндустриального мира. Это и мировая наркоторговля, и торговля оружием и самое, пожалуй, страшное явление современности – торговля людьми, то есть современное рабство, фактическое присутствие которого в нашей реальности не есть некое страшное повествование ускользающее корнями в историю или в действительность неблагополучных стран третьего мира. Современное рабство – феномен, охватывающий своим деструктивным существованием, практически все регионы планеты. Английский исследователь Кевин Бейлз предполагает, что на сегодняшний день в мире влекут свое жалкое рабское существование порядка 27 миллионов людей, при этом он подчеркивает, что его цифра явно занижена по отношению к небезосновательным данным некоторых правозащитников указывающих на цифру порядка 200 миллионов человек. Все эти люди по тем или иным причинам попали в жуткие условия современного социального насилия и часто не имеют даже ничтожного шанса каким-либо образом изменить свою судьбу. Автор также указывает на существование современных подпольных центров работорговли и подчеркивает, что именно «Одним из атрибутов процесса глобализации является продолжающее закабаление людей и международная торговля рабами» [2, с. 6]. Рентабельно ли современное невольничество? Кевин Бейлз полагает, что рабство наших дней намного выгоднее архаического, так как предшествующая форма эксплуатации предполагала уход за малопродуктивными элементами (беременные женщины, больные, старики, дети), а ныне действующая относится к угнетенному как к «сменной детали», которая вполне заменима по мере выработки ее

производственного ресурса. «Новая рабовладельческая система присваивает экономическую ценность отдельных людей, принудительно удерживая их под контролем, но без оформления прав собственности и без какой-либо ответственности за их выживание» [2, с. 32]. Автор проводит аналогию, между описываемой системой и современным сотрудничеством развитых стран с бывшими колониями. Он говорит что, новое рабовладельчество «подражает мировой экономике, избегая прав владения и оформленного управления собственностью, сосредоточиваясь вместо этого на контроле и использовании ресурсов или процессов. Иными словами, это то же самое, что переход от владения колониями в XIX веке к экономической эксплуатации тех же самых стран сегодня без расходов и без проблем, связанных с поддержкой этих колоний. Межнациональные компании сегодня делают то же самое, что делали европейские империи в XIX веке, – эксплуатируют национальные ресурсы и используют преимущества дешевой рабочей силы, но избегают необходимости управлять всей страной целиком» [2, с. 31-32]. Следует задаться вопросом, оказывают ли миллионы людей, задействованных в явь рабского существования и рабской эксплуатации, влияние на общечеловеческую парадигму постиндустриального ценностного мироощущения? На наш взгляд однозначно да, потому как физическое, политико-экономическое и экзистенциальное (возникающее в пространстве действия манипуляционных ретрансляторов) мироощущение тотальной несвободы является духовной тревогой и творческим переживанием немалой плеяды зиждителей современного культурного пространства.

В размышлениях над шокирующей реальностью, описываемой в книге Кевина Бейлза «Одноразовые люди. Новое рабство в глобальной экономике» [2] невольно рождается вывод о том, что сущностным ядром современного прогресса является технологическая модернизация нашего мира, которая совершенно спокойно сосуществует с деспотическим мироощущением присущим варварским, в контексте нравственности, цивилизациям. Как справедливо констатирует французский метафизик Р. Генон, произошло количественное, а не качественное преобразование нашего мира, без соответствующего духовного подъема, что скорее свидетельствует об общем упадке цивилизации, нежели о эволюционировании в некое прогрессивное состояние. Что-то поистине неподдающееся описанию происходит в глобальном сознании человека, в котором война, эксплуатация и манипулирование людьми, техногенное подавление биосферы есть обыденность и это при том, что в мире, исповедующими веру во Всевышнего, являются 3 миллиарда христиан, 1,5 миллиарда мусульман и сотни тысяч представителей индуизма, буддизма, иудаизма и других религий. В свете вышесказанного заключим, что вопрос конструктивно-содержательной ценностной трансформации постиндустриального сообщества является главенствующим вопросом выживания и обретения устойчивости современного мира. Пожалуй, пришло время его возвышения на уровень общепланетарного дискурса, выходящего за пределы этнонациональных, государственных и религиозных констант.

В завершение статьи проведем небольшое обобщение. Глобализация – объективный исторический процесс, формирующийся в соответствии с модернизацией и трансформацией производственных сил и социокультурных практик человеческой цивилизации. Общее влияние глобализации проявляется в искусственном размытии границ и формировании некоего культурно-ценностного стандарта и общепринятого образца, каковой, в свою очередь, конструируется теми государствами, уровень контроля которых над массовыми ретрансляторами является доминирующим. Речь идет преимущественно о западной цивилизации. Глобализация обладает конструктивным и деструктивным ценностным ресурсом возможного развития постиндустриального сообщества. На примере популяризации и распространения в мире восточных боевых искусств, а также популяризации западных социальных практик на востоке, проявляется положительное содержание глобализации. Политическое же, физическое или психоэмоциональное подавление свободы и реальная эксплуатация людей (рабство, кредитная система, низкие социальные стандарты) свидетельствуют о небезопасных тенденциях современности. Ценности постиндустриального

мира, в условиях ускорения информационных процессов, являются некими индикаторами созидательности и устойчивости всей существующей системы. Исходя из сказанного, тема, рассматриваемая в статье, обладает приоритетным актуальным статусом в поле плюральности современных социально-философских рефлексий.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННІХ ИСТОЧНИКОВ

1. Асташев И. В. Вин Чун Куен Пай. Вьетнамская линия. Фундаментальные основы / Игорь Владимирович Асташев. — Одесса: КП ОГТ, 2013. — 189 с.
2. Бейлз К. Одноразовые люди. Новое рабство в глобальной экономике / Кевин Бейлз. — М.: Новый хронограф, 2006. — 304 с.
3. Идентичности и ценности в епоху глобализации / [Пахомов Ю. Н. Брожик Л. Л. Гальчинский А. С. и др.]; под ред. Академика НАН Украины Ю. Н. Пахомова и профессора Ю. В. Павленко. — К.: НАУКОВА ДУМКА, 2013. — 603 с.
4. Культура на рубеже XX – XXI веков: глобализационные процессы. — СПб.: Нестор-История, 2009. — 632 с.
5. Лю В. Вин Чунь. Книга первая / Вейхань Лю [пер. с кит.]. — Харьков: Спорт-пресс, 2002. — 128 с.
6. Соколов К. Б. Глобализация: История, современность и искусство / Константин Борисович Соколов. — М.: Государственный институт искусствознания, 2012. — 444 с.
7. Фишер М. Капиталистический реализм / Марк Фишер [пер. с. англ. Д. Кралечкина]. — Ультракультура 2.0, 2010. — 144 с.
8. Шапиро Р. Прогноз на будущее / Роберт Шапиро [пер. с англ. М. Жуковой]. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. — 537 с.

Литинская Надежда Викторовна – соискатель кафедры культурологии философского факультета Одесского национального университета им. И.И.Мечникова

УДК 165:316.62:316.774:[791:004]-043.2

СОВРЕМЕННАЯ АУДИОВИЗУАЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР МОДЕРАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Статья посвящена трансформирующему влиянию современной аудиовизуальности – кинематографа, телевидения, Интернета, на социальный интеллект человека. Рассмотрены продуктивные и негативные аспекты этого процесса. Особое внимание уделено философскому осмыслению социального интеллекта в условиях новых форм социальности.

Ключевые слова: *аудиовизуальность, социальный интеллект, модерация, кинематограф, телевидение, Интернет.*

СУЧАСНА АУДІОВІЗУАЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР МОДЕРАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Стаття присвячена трансформаційному впливу сучасної аудіовізуальності – кінематографа, телебачення, Інтернета, на соціальний інтелект людини. Розглянуті позитивні та негативні аспекти цього процесу. Особливою увагою відзначене філософське осмислення соціального інтелекту в умовах нових форм соціальності.

Ключові слова*: аудіовізуальність, соціальний інтелект, модерація, кінематограф, телебачення, Інтернет.*

MODERN AUDIOVISUALITY AS A MODERATION FACTOR OF SOCIAL INTELLECT

This article is dedicated to transformation influence of modern audiovisuality such as cinematograph, television and Internet on social human intellect. Productive and negative aspects of this process are considered. The particular attention is given to the philosophical comprehension of social intellect under the conditions of the new forms of sociality.

Key words*: audiovisuality, social intellect, moderation, cinematograph, television, Internet.*

Актуальность исследования обусловлена тем, что особенностью существования человека в современном мире является стремительное развитие науки и новых технологий, которые заняли доминирующее положение в его жизненном пространстве. Новые открытия, преображающие окружающий мир, всегда сопровождали человека на всех этапах его эволюции. Однако никогда еще за всю историю своего развития человечество не испытывало такого мощного влияния новых научных достижений на весь свой образ жизни и развитие общества в целом.

Особую роль в этих процессах в настоящее время имеет новая аудиовизуальность, которая берет свое начало с открытия электричества. Благодаря ему, были изобретены новые способы создания, записи, трансляции и хранения информации, что в дальнейшем обеспечило возможность создания таких коммуникативных технологий как радио, кинематограф, телевидение, Интернет.

Целью статьи является исследование проблемы модерации социального интеллекта человека средствами новой аудиовизуальности, а также анализ проблемных областей новой коммуникативной реальности.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема феномена современной

визуальности рассматривалась во многих работах философов, теоретиков культуры, культурологов и литературоведов. Так исследованиям визуальной культуры на Западе посвящены работы таких философов как Р. Барт, М. Фуко, Ж. Деррида, Ж. Лакан, Г. Дебор, М. Шапиро, Т. Дж. Митчелл, К. Силверман, Ж. Бодрийяр, В. Беньямин. Концепция визуального поворота рассматривалась в работах Н. Брайсена, К. Мокси, Г. Поллок, Ф. Джеймисона. Философские исследования влияния современных медиа на сознание человека изложены в работах и публикациях медиа философа В. Савчука.

Проблемы социального интеллекта, его теоретические и практические аспекты изложены в работах Э. Торндайка, Дж. Гилфорда, Р. Дж. Стернберга, В. Н. Куницыной, Ю. И. Емельянова, Д. В. Ушакова, Е. С. Михайловой, О. В. Луневой и других исследователей.

Исследованиям, связанным с изменением мышления человека и его социального поведения в связи с использованием новых высокотехнологических устройств, посвящены работы известных нейробиологов, нейрофизиологов, психологов, а также философов и других исследователей, таких как Эрик Кандель, Клиффорд Нэсс, Майкл М. Мерцених, Майкл Мерженич, Дж. Медина, К. Г. Фрумкин, Николас Карр, Алекс Сучжон-Ким Пан.

Изложение основного материала. Особенностью аудиовизуального пространства настоящего времени является доминантная роль визуального фактора. Общеизвестные причины этого феномена – открытие электричества, индустриальная революция и, как результат, выход на историческую арену «массового человека» с его потребностью в массовой культуре и средствах массовой коммуникации.

Вместе с этим значимой причиной «визуального взрыва» со всей очевидностью можно назвать ускорение ритма всех процессов в современном мире. Ускорение оказалось главным качественным показателем жизненного пространства, как человека, так и общества. При этом лавинообразное ускорение информационного потока потребовало и более совершенной и емкой формы для его передачи. Этой формой стал визуальный образ, способный «упаковать» огромный информационный объем в компактную форму. Такие понятия как «образ», «картина», «облик» стали все чаще использоваться в различных контекстах. И не случайно на фоне визуальной экспансии, то есть утверждения приоритета образа над текстом, исследователи визуальности заявили о «визуальном повороте», который определил новые представления о визуальности и ее роли в современном обществе.

Таким образом, новый термин «визуальный поворот» зафиксировал доминантную роль визуального фактора, при этом визуальность в своем новом качестве оказалась мощным инструментом модерации социального интеллекта человека. Это влияние значительно усилилось тиражированием изображений. «На рубеже XIX и XX веков средства технической репродукции достигли уровня, находясь на котором они не только начали превращать в свой объект всю совокупность имеющихся произведений искусства и серьезнейшим образом изменять их воздействие на публику, но и заняли самостоятельное место среди видов художественной деятельности» [1].

В свою очередь следует остановиться на необходимости обращения к термину «модерация». В научной среде этот термин обозначает процесс оптимизации, повышения эффективности работы, как группы, так и отдельного человека, позволяя максимально использовать их потенциал. Стал очевидным тот факт, что в современном мире оптимизация и эффективность стали ключевыми качествами группового взаимодействия, особенно необходимые в процессе поиска решений нестандартных тактических и стратегических задач в условиях сложноорганизованной социальной реальности. Именно коллективный процесс, при условии продуктивной модерации, является наиболее оптимальным и позволяет уменьшить потери времени, нейтрализовать непродуктивные конфликты, направляя работу на результат в условиях множества негативных обстоятельств. А так как модерация направлена на решение этих проблем, то ее результатом является оптимальные проявления, как коллектива, так и отдельного человека, максимального использования потенциала группы или отдельного человека. Влияние новой аудиовизуальности в своем продуктивном аспекте также

направлено на решение задач развития потенциала человека или группы через информирование, обучение, предоставление нового социального и эмоционального опыта, что в результате приводит к трансформации группового и личностного сознания, изменению жизненных стратегий и социального поведения.

При этом под новой аудиовизуальностью в работе подразумеваются медиа технологии – кинематограф, телевидение, системы мультимедиа, созданные на основе современных технических способов создания, фиксации и трансляции изображения и звука. Следует отметить, что термины «медиа технологии» и «новая аудиовизуальность» в своем информационном аспекте являются синонимами. Однако термин «новая аудиовизуальность» отличается своим антропологическим и социальным аспектами. Новая аудиовизуальность способна оказывать беспрецедентное трансформирующее влияние на сознание человека, его мировоззрение, а также его способности, возможности, социальный статус.

В связи с этим современной аудиовизуальности принадлежит особая роль в создании новой социальной реальности, в которой живет наш современник. К кардинальным переменам, которые принесла с собой новая аудиовизуальность, относятся, прежде всего, новые модели коллективного взаимодействия, например, социальные сети, осуществляющие глобальную коммуникацию и оказавшиеся при этом значимым интегрирующим и трансформационным фактором. Вместе с новой виртуальной средой обитания, предоставившей человеку новое пространство для социального и личностного опыта, современные технологии принесли и значительное ускорение информационного потока, взрывной рост количества информации, с которой ежедневно сталкивается современный человек. Этот феномен нашей реальности вынуждает его менять способ восприятия и обработки информации, то есть способ мышления. Изменение мышления влечет за собой изменение ценностных и мотивационных ориентиров человека и как результат – изменение его социального поведения.

Все это создает сложности существования человека, особенно на фоне неопределенной, постоянно изменяющейся социальной среды, предъявляющей ему все более сложные и нестандартные требования. В связи с этим наш современник живет в условиях постоянного стресса и психических аномалий, возникающих в ситуациях эмоциональной напряженности, связанной с несостоятельностью прежних жизненных стратегий, проникновению риска во все сферы его жизни.

Нестабильность социальной среды требует от современного человека развития таких качеств как психологическая выносливость, адаптивность, творческая активность, адекватность. Все эти качества входят в сферу такого понятия как социальный интеллект человека, развитие которого становится актуальной задачей в настоящее время. Согласно нового подхода к проблеме социального интеллекта В. Н. Куниciной социальный интеллект определяется как «глобальная способность, возникающая на базе комплекса интеллектуальных, личностных, коммуникативных и поведенческих черт, включая уровень энергетической обеспеченности процессов саморегуляции; эти черты обусловливают прогнозирование развития межличностных ситуаций, интерпретацию информации и поведения, готовность к социальному взаимодействию и принятию решений» [2, с. 322].

Исходя из этого определения, становится очевидным тот факт, что с помощью своего социального интеллекта человек ориентируется в своих мотивах, ценностях, задачах и альтернативах решений относительно любой жизненной ситуации. При этом аудиовизуальный контент, оказывая модерирующее воздействие на социальный интеллект, запускает постепенный процесс его трансформации, результатом которого становятся изменения чувственности, желаний человека, его мышления, способов видения и оценивания жизненных ситуаций. Все эти изменения закладывают основу изменения восприятия человеком социальной реальности, а также его личностной и социальной трансформации, что в итоге приводит к изменению и самой реальности. Это обстоятельство дает право рассматривать социальный интеллект как философский объект и исследовать его с позиции социальной

философии, философской антропологии и философии культуры.

В этой работе рассматривается процесс модерации социального интеллекта средствами новой аудиовизуальности, так как ее возможности позволяют значительно активизировать и раскрыть его потенциал у огромной аудитории зрителей, слушателей, пользователей. Именно повышение уровня развития социального интеллекта позволяют современному человеку решать новые сложные личностные и социальные задачи в условиях стремительно меняющегося жизненного пространства.

Кинематографический аспект модерации. Эта форма новой аудиовизуальности возникла в западной культуре в конце XIX века в результате естественнонаучных открытий. Синтезировав эстетические свойства театра, живописи, литературы и музыки, кинематограф оказался более совершенной формой отражения действительности. Особенностью кино как нового вида искусства стала его массовость, способность быть адресованным ко всем слоям населения без учета уровня образования, степени богатства и бедности, социальных различий. Демократичность кино позволило ему организовать досуг рабочему человеку, восстанавливая его готовность к труду, то есть кино оказалось новым средством саморегуляции психики. Результатом массовости, демократичности, способности удовлетворить досуговые и рекреационные потребности человека стал стремительный рост популярности кинематографа.

Стоит отметить, что способность кино влиять на саморегуляцию психики является продуктивным аспектом модерации социального интеллекта инструментами кинематографа, так как повышение уровня эмоциональной саморегуляции повышает и уровень психической устойчивости к стрессам и социальной нестабильности, позволяя социальному интеллекту работать в оптимальном режиме.

Важным фактором модерации социального интеллекта кинематографом стала его особенность принадлежать к искусству и средствам массовой коммуникации одновременно. В качестве медиа кино способно собирать и объединять в едином порые большие аудитории зрителей, в роли искусства оно способно завладеть сознанием и подсознанием зрителя, транслируя свои ценности, идеи и смыслы. Стоит отметить, что кинообразы воздействуют на эмоциональную составляющую психики человека, связанную с его подсознанием, поэтому идеологическая, информативная, социальная и эстетическая модерация социального интеллекта осуществляется с наибольшим эффектом.

Особое модерирующее воздействием на социальный интеллект оказал универсальный язык кино, позволяющий воспринимать мир без слов, то есть через образы, а также через «визуальные слова» – аккустику, монтаж, освещение и другие кинотехники. Модерация документальным кино принесла новые формы исторического знания и понимание о социальных процессах в обществе, например, об общности участи веловечества в современном мире. Модерация послевоенным кино ззаключалась в осмыслении итогов Великой Отечественной войны, подвига победившего народа, его усилий по восстановлению страны.

Лучшие произведения кинематографа на всех этапах своего развития модерировали социальный интеллект человека решением философских проблем смысла жизни, духовного поиска, страдания, сочувствия, любви и самопожертвования.

Особая модерирующая роль кинематографа как фактора развития социального интеллекта осуществляется в сфере социализации. Именно в этом процессе происходит формирование человека как представителя определенной социальной группы, носителя ее норм, ориентаций и ценностей. И в этой сфере национальный кинематограф имеет огромное значение, так как является мощным инструментом выражения культурной идентичности народа, транслирующим зрителю исторический опыт его социального поведения, духовного опыта, культурных норм и ценностей.

Стоит отметить, что мировой кинематограф принес проблему продуктивной модерации социального интеллекта средствами национального кинематографа. Проблема заключается в американизации мирового кинематографа, который привлекает и удерживает зрительское

внимание во всем мире, транслируя свои ценности, образцы мировосприятия и социального поведения. Лучше всего эта проблема озвучена кинокритиком и социологом кино М. И. Жабским: «Постоянно погружаясь в образный мир американских и прочих фильмов, зритель, особенно юный, виртуально мигрирует в другое общество, иллюзорно живет среди его людей, соприкасается с их стилем жизни и проблемами, усваивает иные культурные ценности… Возвращаясь в свое общество, соприкасаясь с его идеалами и погружаясь в реальные условия жизни, зритель, в чем-то ставший уже другим, вполне может ощутить неприятие тех или иных ценностей, в том числе и фундаментальных» [3]. Такая ситуация приводит к обесцениванию национальных идеалов и нравственных традиций, так как ставит в приоритет ложные идейные ориентиры и несанкционированные в национальных обществах модели социального поведения.

Таким образом, являясь источником мировоззренческого диктата, зарубежная кинопродукция в большинстве случаев является источником непродуктивной модерации социального интеллекта. Решение этой проблемы находится я в сфере производства качественной продукции национальным кинематографом.

Еще одна проблема социализации средствами кинематографа заключается в тенденции роста потребительского отношения к кино. Это проявляется в преобладании развлекательного формата, девальвации познавательной функции кино, отказ от сложности, уникальности кино, готовность зрителей потреблять упрощенную кинематографическую реальность. С одной стороны можно понять зрителя, с его потребностью хоть на час уйти от сложностей и напряжения внешнего мира. Но с другой стороны ситуация отсутствия достоверных образов социальной действительности не позволяет зрителю сформировать адекватную картину мира и найти свое место в нем. Эта ситуация затрудняет развитие критического мышления и продуктивную модерацию социального интеллекта.

И, тем не менее, значимость кинообразов, имеющих возможность обращаться к чувствам и разуму зрителя, особенно велика. В результате эмоциональной модерации качественными кинообразами происходит освобождение подсознания человека от накопленного психологического балласта, то есть катарсис, о чем заявляют киноведы и критики кино.

Таким образом, кинематограф оказался мощным инструментом модерация социального интеллекта, обеспечив ему выход на новый уровень своего развития.

Телевидение как модератор социального интеллекта. Телевидение как новая форма модерации социального интеллекта появилось в пятидесятых годах XX века. Предпосылками его появления с одной стороны – были новые научные открытия, такие как электромагнитные волны, фотоэлектрический эффект, преобразование электрической энергии в световую. С другой стороны это были социальные потребности человечества – растущий интерес к мировым событиям и мировой культуре, потребность в формировании новой глобальной картины мира, а также потребность в новых формах коллективного взаимодействия, которые соответствовали бы новым потребностям культуры и ускоренным ритмам жизни в современном мире.

Телевидение, как и кинематограф, синтезировало свойства традиционных форм коммуникации, однако использование новых мультимедийных технологий позволило ему стать более совершенным видом экранных медиа. Отличительными особенностями телевидения в отличие от кинематографа является то, что «кино имеет дело с художественной реальностью, вымыслом, в то время как телевидение препарирует реальные факты в оперативном режиме. Кино как бы останавливает течение времени, фиксируя его в конкретном сюжете и художественных образах. Телевидение следует за «рекой времени», порой даже обгоняя ее течение» [4, с. 192]. Другая особенность образной системы подачи информации телевидением заключаются в том, что его контент «многослойный», различные передачи наслаиваются друг на друга. Кинематографическая подача информации является цельной структурой повествования. В этом заключается сложность восприятия телевизионных образов, так как их

фрагментированность способна создать хаос в сознании зрителя, затрудняя ему процесс восприятия взаимосвязи событий. И модерация социального интеллекта в этом случае представляется в ее непродуктивном аспекте, так как адекватный анализ информации и получение социального опыта частично затруднено.

Вместе с этим фрагментарность телевизионных образов и новое резкое ускорение информационного потока и его объема принесло с собой и новый способ влияния на сознание и чувства современного человека, потребовав от него изменить свой способ восприятия. Необходимость способности к образному восприятию кинематографической реальности получила в телевизионном пространстве свое продолжение и дальнейшее развитие. Поэтому не случайно теоретик медиа Г. Маклюэн заявляет о революции в человеческом восприятии, вызванном созерцанием «мозаического кружева телевизионной картинки», так как мозаичная форма телевизионного образа потребовала другого подхода к его восприятию – «глубинного вовлечения всего существа, как требует того же осязание», в каждый аспект опыта [5, с. 384].

Таким образом, можно утверждать, что телевидение как новая форма аудиовизуальности потребовала от человека выработать новое качество восприятия – объемное видение ситуации и проблемы, усиления аналитической работы сознания. В этом случае можно констатировать новое продуктивное качество процесса модерации социального интеллекта, связанное с приобретением новых способностей.

Подтверждением продуктивной модерации социального интеллекта средствами телевидения можно считать исследования и выводы Джона О'Киффа, автора методики нешаблонного или прорывного мышления, позволяющей достичь выдающихся практических результатов через избавление от ограничений линейного мышления. Автор опирается на известную теорию межполушарной асимметрии головного мозга человека, согласно которой левое полушарие обрабатывает информацию последовательно и аналитически, обрабатывает математические расчеты, вербальные операции, управляет абстрактным мышлением. Правое полушарие обрабатывает информацию интуитивно и одновременно. Оно ответственно за интерпретации зрительных и звуковых образов, пространственных взаимоотношений, «понимает музыку».

Джон О'Кифф утверждает, что «телевидение зрительными образами воздействует на правое полушарие мозга человека, одновременно поддерживая левое посредством словесных логических рассуждений» [6, с. 162]. В этом случае правое полушарие мозга, ответственное за воображение, чувства и творчество, активизируется под воздействием аудиовизуальных образов, и эти качества добавляются к анализу и логике, которыми управляет левое полушарие. Таким образом, осуществляется синхронная работа обоих полушарий, включается целостный, то есть холистический, подход в восприятии, который позволяет западному «левополушарному» человеку обойти препятствия и ограничения, связанные с преимущественной включенностью левого логического полушария. Синхронная работа полушарий мозга позволяет осуществить скачок эффективности в мышлении и деятельности, результатами которого становятся возможности творчески решать новые проблемы, осуществлять удачный поиск альтернатив, свежих идей, достигать прорывов и открытий, которые особенно востребованы в современном стремительно меняющемся мире.

Стоит отметить, что именно синхронная работа мозговых полушарий открывает доступ к огромным психическим ресурсам. В отношении правого полушария – это доступ к скрытым знаниям, то есть к интуиции, расширение восприятия и понимания, активизация воображения, которое является основой творческого мышления. При этом процесс активизации «скрытых знаний» напрямую связан с активизацией возможностей социального интеллекта, так как именно этот вид интеллекта кардинальным образом отличается от других видов такими структурными особенностями как «внутренний опыт» и «неявное знание». Этот факт дает основание заявлять об особой значимости телевизионных средств для продуктивной модерации социального интеллекта.

Другими аспектами конструктивной модерации социального интеллекта человека

инструментами телевидения можно назвать влияние на его сознании и эмоциональную сферу телепередач, транслирующих международные фестивали, чемпионаты мира по различным видам спорта, международные песенные и другие конкурсы. Эти передачи вызывают у зрителя осознание своего статуса как участника мировых событий, происходит активизация чувства национальной гордости и единства, которые таким образом сплачивают нацию. Отличительной особенностью модерации социального интеллекта в этом случае становится замыкание зрителя на свое национальное социальное пространство, что дает ему возможность оставаться представителем своей культуры при участии в мировых событиях.

Продуктивную модерацию можно отметить и при выполнении телевидением своей информационной функции, так как в этом случае у человека происходит дальнейшее формирование базовой культурной и социальной осведомленности. Продуктивность такой модерации заключается в том, что позволяет человеку быть в курсе значимых мировых событий и использовать информацию для составления собственной картины мира. Однако, непродуктивным аспектом здесь является тот факт, что в информационном медиа потоке отображается не реальный мир во всей его сложности, а отдельные фрагменты реального мира, то есть ограниченная информация, что затрудняет человеку формирование адекватной картины мира, а вместе с этим и его эффективную адаптации к окружающей действительности.

Особый интерес представляет модерация эмоциональной сферы человека. Для анализа этого вопроса интерес представляет работа «Медиапсихология» П. Винтерхофф-Шпурка, известного немецкого медиапсихолога, исследовавшего на огромном научном и эмпирическом материале эмоциональные и когнитивные аспекты использования медиа. Основное направление его исследований касается такого понятия как «управление настроением», что другими словами можно обозначить как регуляция эмоционального состояния человека**.** Беря за основу выводы целого ряда специалистов, Шпурк доказывает, что телевизионный контент в значительной мере позволяет человеку удовлетворять потребность в поисках новых источников возбуждения, необходимых ему для эмоциональной регуляции. Он утверждает, что «человек испытывает потребность непрерывно поддерживать определенный, индивидуально различный, уровень внутренней активации. Если активация ниже этого уровня, человек скучает и ищет новые источники возбуждения» [7, с. 109]. Автор приводит результаты исследований, подтверждающих тот факт, что высокий уровень активации стимулируют сцены насилия и фильмы ужасов. При просмотре у человека усиливается кровоснабжение головного мозга, что является индикатором процесса общего возбуждения. Результаты медиапсихологических исследований указывают на массовую потребность современного человека смотреть телепрограммы так называемого киножанра «horror film», вызывающие чувство страха – «…выяснилось, что 80% взрослых зрителей США охотно смотрят передачи, вызывающие страх, …такие программы предпочитают от 33 % до 75 % детей» [7, с. 116]**.** Значимость жанра хоррор в настоящее время подтверждается и другими авторитетными мнениями, например, словами признанного «короля ужасов» Стивена Кинга: «…мы описываем выдуманные ужасы, чтобы помочь людям справиться с реальными… Кошмарный сон сам по себе способен принести разрядку… и, возможно, неплохо, что некоторые кошмары массмедиа иногда становятся психоаналитической кушеткой в размере страны» [8, с. 7]**.**

Таким образом, можно сделать обобщающий вывод, что азартные художественные, политические, спортивные и другие телепередачи способны вызывать у зрителей мощные эмоциональные переживания – тревогу, страх, гнев, радость, которые, как утверждает Шпурк, повышают уровень внутренней активации. Результаты такой продуктивной модерации проявляются в активных эмоциональных состояниях, задача которых – повышение качества освоения изменяющейся социальной среды, то есть поддержание энергетического уровня здоровой экспансии, а также эффективная регуляция напряженных эмоциональных состояний. В этом случае эмоциональная регуляция выступает модератором социального интеллекта человека средствами телевидения. Исходя из этого, телевидение можно воспринимать в

качестве нового модератора эмоционального и вместе с ним и социального интеллекта человека.

В исследовании продуктивной модерации эмоциональной сферы стоит остановиться и на значимости и роли телесериалов. Совершенно очевидным является тот факт, что сериалы, представляющие собой синтез кино и телевидения, оказывают огромное позитивное эмоциональное воздействие на зрителя, предоставляя аудитории удобные формы осмысления реальности. Преимущество сериалов перед кинофильмами состоит в том, что они предоставляют определенную степень свободы в потреблении этого медиапродукта – не требуют обязательных жестких условий для просмотра, им не нужны кинотеатры, выключение света, ограниченность во времени. Каждая серия не привязана жестко к основному повествованию, так как имеет законченный сюжет. При этом стоит отметить, что комфортность потребления сериалов является фактором эмоциональной регуляции психической структуры человека, усиливает адаптивность зрителя к социальным реалиям и, как результат, обеспечивает сериалам зрительскую популярность. Комфортность потребления дополняет феномен «близкого контакта», более всего свойственного именно сериалам. Он заключается в том, что персонажи телевидения «приходят» в дом словно гости. Общение, хоть и в рамках экрана, с диктором, комментатором, телеактером, пусть даже одностороннее, носит гораздо более личный характер, чем с актером на экране кино или на сцене театра. Не случайно особую эмоциональную регуляцию осуществляют семейные сериалы, решая в некоторой степени проблему кризиса семьи и выступая в качестве источника семейных ценностей, смыслов, образцов социального поведения, приемлемых в обществе, жизненных уроков для детей, родителей, супругов и так далее. «Телесемья» служит средством «приручения» внешнего мира; будучи его частью, она в то же время противостоит хаотическому «потоку жизни» [9, с. 96]. Все эти факторы подтверждают значимость сериального жанра для оптимизации и развития потенциала социального и особенно эмоционального интеллекта.

Вместе с этим необходимо остановиться и на непродуктивном аспекте модерации социального интеллекта. Он связан с негативной телеинформацией, которая в настоящее время предъявляет тенденцию своего усиления. Медиа исследователи указывают на то, что телевидение делает акцент, прежде всего, на негативные события – убийства, войны, насилие. Следствием такого «экранного насилия» для эмоциональной сферы человека становится привыкание к жестокости, восприятие ее как нормы. Вместе с этим включается естественная защитная реакция психики, уменьшающая энергетическую нагрузку, что выражается в невосприятии информации, безразличии ко всему окружающему. Как утверждают специалисты, демонстрация на экране сюжетов повышенной агрессивности способны привести «…к постепенному перенасыщению организма кортизолом – и тогда этот предназначенный только для исключительных случаев гормон производит токсическое действие, вводя тело в перманентное подпороговое (неосознаваемое) стрессовое состояние. Стресс же сегодня расценивается как главная причина множества «цивилизационных» болезней» [10, с. 53].

Существуют исследования, изложенные исследователем медиа манипуляций сознанием Р. Пацлафом в его работе «Застывший взгляд», подтверждающие неожиданные результаты эмоционального воздействия телевидения и радио на реципиентов. Их неожиданность заключается в накоплении психикой человека негативных эмоций. В результате экспериментов «…обнаружилось, что знания, полученные через телевидение и радио, были забыты в соответствии с уже известными кривыми забывания, а вот вызванные массмедиа эмоциональные переживания остались в первозданном виде» [10, с. 61]. Повторные эксперименты подтвердили прежний результат – эмоции, возникшие в ходе первых теле и радиопередач, не подверглись забыванию.

Исходя из этого, можно утверждать, что негативные телевизионные сюжеты представляют собой непродуктивный аспект модерации социального интеллекта, так как

негативные эмоции, полученные при просмотре этих сюжетов, накапливаются, повышая уровень личностной и социальной тревожности. Все это препятствует оптимизации и эффективной работе социального интеллекта, формированию адекватной социальной компетентности.

В итоге можно сделать вывод, что в отношении социального интеллекта телевидение явилось мощным модерирующим инструментом, обеспечившим значительное повышение уровня его развития, рост его эффективности и, как результат, расширение личностной и социальной компетентности, развитие адаптивных способностей и возможностей самореализации личности.

Интернет как новая форма модерации социального интеллекта. Технология Интернет открыла новый уровень модерации социального интеллекта, осуществив в социальном пространстве ряд кардинальных сдвигов. Это, прежде всего, новые формы социального взаимодействия – социальные сети. Сетевые контакты явились для человека новым источником социального, эмоционального и личностного опыта, так как особенностью контактов в сети является отсутствие территориальных, возрастных, расовых барьеров в общении, нивелируется значимость социального статуса человека, его внешнего вида и половой принадлежности. Пользователь имеет неограниченные возможности получит опыт самопрезентации, выражения своих взглядов, исследования мнений виртуальных партнеров. Таким образом, сетевая модерация способствует раскрытию творческого потенциала личности, открытию новых возможностей для своего проявления.

Еще одним кардинальным сдвигом Интернет модерации является изменение реакций современного человека – способа его восприятия и мышления. В этом вопросе интерес представляет работа исследователя влияний информационных технологий Николаса Кара «Пустышка Что Интернет делает с нашими мозгами». В своих выводах о влиянии технологии Интернет на интеллектуальные способности человека автор опирается на исследования американских специалистов в области психологии, психиатрии, нейронауки. Главной проблемой ученый считает ослабление понятийного мышления, то есть мыслительной привычки углубленного чтения, способности к концентрации и анализу, что является следствием систематического использования Интернет контактов, в результате чего книжное чтение смещается на периферию мыслительной деятельности человека. «Исследования показали, что когнитивный акт чтения основывается не только на чувстве зрения, но и на чувстве осязания. Этот акт является как визуальным, так и тактильным. … Переход от бумаги к экрану не просто меняет то, как мы исследуем написанный текст. Он также влияет на глубину внимания и степень нашего погружения» [11, с.98]. Автор подчеркивает, что углубленное чтение, является уникальным умственным процессом, который формировался на протяжении длительного времени эпохи печатной книжной культуры и утрату этого навыка считает интеллектуальной деградацией человека.

Действительно, становится очевидным, что на фоне ослабления этого уникального когнитивного процесса приходит особая культура восприятия информации, основанная на образах, тиражируемых современными электронными средствами. Основными качествами этой культуры становятся реактивность и виртуозность, большая скоростью обработки информации, способность к многозадачности и мгновенному переключению с одного смыслового фрагмента на другой. Эта культура восприятия потребовала и соответствующих интеллектуальных способностей, которые в середине 1990-х годов были зафиксированы в понятии «клиповое мышление», и которые более соответствуют современной информационной среде, являясь результатом модерации мышления человека инструментами электронной коммуникации.

Сложно ответить на вопрос является ли эта модерация продуктивной. Мнения исследователей разделились. Как отмечает философ и культуролог К. Г. Фрумкин, потребность во фрагментарной линейной информации существовала всегда, но в настоящее время стремительных перемен в условиях увеличения объема информации, которую необходимо

освоить, особенно в ускоренном ритме ее восприятия, навык быстрого переключения между информационными потоками становится все более востребованным. Поэтому, по мнению ученого, современный человек вынужден перестраивать свое восприятие и мышление в режим способности скоростной переработки огромных массивов разнородной информации, поданной в динамичной форме: «Сосредоточение внимания на одном предмете – навык, который индийские йоги развивают в длительную медитацию, – очень важно; но и умение быстро переключаться на новую задачу, быстро входить в незнакомую ситуацию – тоже весьма важно» [12].

В этом смысле изменение понятийного мышления, то есть линейного текстового стиля восприятия на нелинейный, характеризующийся реактивностью и скоростными качествами, является соответствующим ответом на информационный взрыв XXI века, который можно представить как результат продуктивной модерации интеллектуальных способностей, в том числе и социального интеллекта человека ресурсами пространства Интернет.

К этому стоит добавить очень важное замечание – особая культура восприятия и мышления «клиповое мышления», как наиболее соответствующая современным реалиям, не должна развиваться за счет ослабления когнитивного навыка углубленного чтения. Способности этих двух типов мышления должны развиваться в каждом человеке в оптимальном для него соотношении. И совершенно недопустимо развитие одних качеств за счет других. Нельзя забывать о том, что умения концентрировать внимание и анализировать приобретены человеком на протяжении длительного периода его эволюции. Поэтому он обязан крайне бережно относиться к своей наследственности. Ведь совершенно очевидно, что без способности к анализу нагромождение информации бессмысленно. Именно развитие у каждого человека качеств понятийного и клипового мышления, их взаимодействие, а не полная замена одних другими, обеспечит качественный поиск и отбор информации, объективное постижение смысла, заложенного в ней, и использование этого эффективного информационного ресурса для творческого решения нестандартных задач.

В заключении можно сделать вывод, что процесс влияния Интернет-технологии на интеллектуальные способности человека требует дальнейшего исследования, так как проблемные области новой коммуникативной обстановки предъявляют множество неоднозначных феноменов, требующих пристального внимания специалистов.

В отношении новой аудиовизуальности следует отметить ее особую роль в создании новой социальной реальности, в которой живет современный человек. Эта новая реальность модерирует его социальный интеллект, адаптируя к изменяющимся социальным условиям. При этом новая аудиовизуальность предоставила для этого процесса беспрецедентные возможности, так необходимые человеку для своего развития и самореализации в условиях изменяющегося мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости [Электронный ресурс] / В. Беньямин // Кафедра истории зарубежной литературы МГУ. – 2004. Режим доступа: http://forlit.philol.msu.ru/Pages/Biblioteka_Benjamin.htm

2. Куницына В. Н. Межличностное общение / Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.

3. Жабский М. И. Глобализм и функции кино в обществе / Жабский М. И // Вестник РФФИ. – 2005. – № 4. – С. 43 – 50.

4. Кириллова Н. Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Наталья Кириллова. – М.: Академический Проект, 2006. – 448 с.

5. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Маклюэн Г. М.; [Пер. с англ. В. Николаева]. – М.: Жуковский: «КАНОН- пресс- Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.

6. О'Кифф Д. Нешаблонное мышление. Проверенная методика достижения амбициозных целей. / Джон О'Кифф; пер. с англ. Ю. Бэльдберг. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 304 с.

7. Винтерхофф–Шпурк П. Медиапсихология. Основные принципы / Петер Винтерхофф–Шпурк; [пер. с нем. О. А. Шипилова]. – Х.: Гуманитар. Центр, 2007. – 288 с.

8. Стивен Кинг. Пляска смерти [Электронный ресурс] / Стивен Кинг // FictionBook – 2003. – Режим доступа: http://fictionbook.in/stiven-king-plyaska-smerti.html?page=7

9. Теплиц Т. Массовая культура и современный человек / Теодор Теплиц. – М.: ИНИОН РАН, 1996. – 123 с.

10. Пацлаф Р. Застывший взгляд / Райнер Пацлаф; [пер. с нем. В. Бахусева] – М.: evidentis. 2003. – 224 с.

11. Карр Н. Пустышка. Что Интернет делает с нашими мозгами / Николас Карр; [пер. с англ. Павел Миронов]. – Санкт-Петербург: BestBusinessBooks, 2012. – 256 с.

12. Фрумкин К. Г. Клиповое мышление и судьба линейного текста [Электронный ресурс] / Фрумкин К. Г. // Философский портал «Концепция двух продолжений». – 2010. – Режим доступа: http://nounivers.narod.ru/ofirs/kf_clip.htm

Олійник Діана Олександрівна– студентка 4 курсу спеціальності «Соціологія» Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова

СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

У статті здійснено аналіз ставлення до людей з особливими потребами в соціально-історичному контексті, розглянуто дефініції, визначення, тенденції, етапи ставлення до осіб з інвалідністю, точки зору різних науковців з даного питання, а також нормативно-правову базу та статистичні дані по Україні. Стаття написана в цілях ознайомлення з соціально-історичним контекстом та висвітленням основних проблем, які стосуються осіб з інвалідністю в сьогоденні.

***Ключові слова**: люди з особливими потребами, інвалідизація, ставлення.*

ОТНОШЕНИЕ К ЛЮДЯМ С ОСОБЕННЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ: СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

В статье осуществлен анализ отношения к людям с особыми потребностями в социально-историческом контексте, рассмотрены дефиниции, определения, тенденции, этапы отношения к людям с инвалидностью, точки зрения разных учёных по данному вопросу, а также нормативно-правовую базу и статистические данные по Украине. Статья написана в целях ознакомления с социально-историческим контекстом и освещением основных проблем, касающихся лиц с инвалидностью в настоящем.

***Ключевые слова**: люди с особыми потребностями, инвалидизация, отношение.*

THE ATTITUDE TO THE PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS: SOCIO-HISTORICAL CONTEXT

The article analyzes the attitude towards people with special needs in the socio-historical context, definitions, trends, stages of attitudes towards persons with disabilities, the views of different scholars on this issue, as well as the legal framework and statistical data in Ukraine. The article is written in order to get acquainted with the socio-historical context and to highlight the main issues

affecting people with disabilities in the present.

***Key words**: people with special needs, disability, attitude.*

Актуальність дослідження полягає у формуванні зміни ставлення до категорії людей з особливими потребами та ставленні до них у повсякденному житті, інклюзії в освітній та професійній діяльності, а також в недостатній обізнаності суспільства в питанні ставлення до людей з особливими потребами.

У певні періоди розвитку суспільства інваліди підлягали соціальній інклюзії, тобто виключенню з суспільства, що створювало та формувало закриті спільноти людей з особливими потребами, які підлягали державному патерналізму; з часу проголошення самоорганізації власного життя багатьом соціальним групам, в тому числі людям з особливими потребами, необхідно переформовувати організацію власного життя, покладаючись на власні можливості, здатності, здібності та спроможності, маючи при цьому державницьку підтримку як з боку правового забезпечення, так і з позиції соціальної відповідальності.

Проблема дослідження: можливості суспільств щодо боротьби з інвалідністю зрештою визначаються ще й ступенем розуміння самої проблеми та економічними ресурсами, що витрачаються для її вирішення. У наш час суспільство сприймає осіб з обмеженими можливостями крізь призму негативних стереотипів. Велика кількість населення упереджено ставляться до них, вважаючи їх непрацездатними, неспроможними та ні на що нездатними. Усе це принижує людину, якій доводиться жити з інвалідністю.

Особливо проблемним залишається питання непристосованості інфраструктури до особливих потреб осіб з інвалідністю: недоступність або дуже обмежена доступність від загальної кількості навчальних закладів, будівель житлових приміщень, лікувально-профілактичних, реабілітаційних установ, об'єктів соціального призначення. На жаль, в Україні на сьогоднішній день слово «особа з інвалідністю» асоціюється виключно з людиною, яка має офіційне медичне підтвердження статусу інваліда певної групи.

Мета роботи: проаналізувати історичний дискурс щодо ставлення до людей з особливими потребами, законодавчі документи та права, статистичні дані щодо стану інвалідизації українського суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій. Багатьма вченими різних наукових напрямків було досліджено різні питання, що пов'язані з людьми з обмеженими можливостями в Україні: розвиток дефектології та сурдопедагогіки (М. Ярмаченко, О. Шевченко та В. Бондар); олігофренопедагогіка та корекційна педагогіка (М. Супрун); інтеграція дитини-інваліда в середовище однолітків та соціальна реабілітація (Л. Одинченко, А. Золотова та В. Ляшенко); захист людей з обмеженими можливостями (І. Звєрєва та І. Іванова); історичний аспект інклюзії людей з особливими потребами (Н. Клименюк); соціальна реабілітація людей з особливими потребами (В. Холостова та Н. Дементьєва); суспільне виховання розумово відсталих дітей (А. Дубовецький); корекційно-реабілітаційна допомога людям з особливими потребами (Т. Дегтяренко); диференційоване навчання дітей з вадами інтелекту (І. Єременко, Л. Вавіна, Г. Мерсіянова); соціологія інвалідності (О. Дікова-Фаворська).

У науковому полі існує великий масив закордонної літератури щодо питання людей з особливими потребами. Прикладом можуть служити праці Л. Виготського (розвиток дефектологічної науки); А. Д'ячкової (історія розвитку системи виховання і навчання аномальних дітей); Д. Азбукіна (методичні вказівки для майбутніх педагогів-дефектологів); О. Граборова та Х. Замського (розвиток олігофренопедагогіки); А. Моля (корекційно-реабілітаційна допомога); Д. О'Брайен (співвідношення інвалідності та бідності).

У соціологічних теоріях, що представлені працями Е. Еріксона, Т. Парсонса, Ж. Піаже, Г. Спенсера, Г. Тарда, інвалідність розуміється як специфічний стан індивіда. Проблему інвалідизації через призму стандартизованих та інституціональних форм соціальних відносин і соціальних інститутів розглядали К. Девіс, Е. Дюркгейм, Р. Мертон. Стійкі стереотипи

поведінки самих інвалідів і ставлення до них соціуму аналізували Ч. Кулі та Дж. Г. Мід. Ідеї про суб'єктивно осмислену дію інваліда, орієнтованого на поведінку інших людей було сформульовано П. Бурдьє, М. Вебером, Н. Смелзером, П. Штомпкою та іншими науковцями. Зрозуміти специфіку повсякденного сприйняття інвалідності дозволяють феноменологічні теорії П. Бергера, Т. Лукмана і А. Шюца.

Виклад основного матеріалу. Щоб розкрити суть того чи іншого ставлення до певного явища важливо розуміти дефініцію понять. Слово «інвалід» з'явилося від латинського кореня (volid - діючий, повноцінний, здатний) і означає непридатний, неповноцінний. Вперше це слово використалось в офіційному документі в 1975 році в «Декларації про права інвалідів», за ним, особою з інвалідністю є будь-яка особа, яка не може самостійно забезпечувати повністю або частково потреби нормального особистого та/або соціального життя з причин вад – вроджених або набутих, його або її фізичних чи розумових здібностей [9].

Уявлення про «інвалідність» формувались упродовж історичного розвитку людства. Українська дослідниця Л. Байда говорить про те, що в сьогоденні існує п'ять найбільш поширених визначень цього стану, які співіснують до сьогоднішнього дня та по-різному властиві різним країнам світу: [1, с. 20].

1. Філантропічне визначення являється найстарішим. Воно розглядає «інвалідність» як «людську трагедію». Особа з інвалідністю є об'єктом співчуття та доброчинності, її стан є основою для виникнення стресу не лише в неї, а і в її сім'ї (особисте горе, знецінення, ізоляція);

2. За біомедичним визначенням «інвалідність» прирівнюється до хвороби чи вади, що пов'язана безпосередньо зі станом здоров'я і вказує на те, що саме «негаразд» з особою. Посилаючись на це визначення, медичний стан стосується лише цієї особи;

3. Соціологічне визначення визнає «інвалідність» як форму людської «відмінності» від соціальних норм, яка не відповідає можливостям рівної з іншими участі у житті суспільства. У такому розумінні інвалідність застосовується не лише до конкретної особи, але й до сфери соціальних відносин за здатністю виконувати соціальні норми (нездатність, дискримінація);

4. З економічної точки зору «інвалідність» розглядається за кількістю соціальних витрат. Люди з інвалідністю стають причиною збільшення витрат у зв'язку з певними потребами (лікування, реабілітація, матеріальна допомога) та через їхню обмежену продуктивність у роботі в порівнянні зі здоровими людьми;

5. Соціально-політичне визначення. «Інвалідність» неможливо розглядати ізольовано від соціального та фізичного світу, який інколи є причиною обмежень людей з інвалідністю. «Інвалідність» - це наслідок середовища, що не відповідає можливостям людини.

Посилаючись на Всесвітня доповідь ВООЗ про стан інвалідизації суспільства, перші чотири визначення є схожими між собою, так як вивчають проблему «інвалідності» у межах однієї особи, лише як її власну проблему. Вони мають серйозне негативне значення, так як знецінюють особу з інвалідністю та її можливості, підтримують розрізнення та відсторонення, тобто ізоляцію і дискримінацію, орієнтуються на медичний аспект при визначенні проблем та потреб. П'яте визначення – соціально-політичне –кардинально змінює інтерпретацію даного поняття. В ньому «інвалідність» виводиться з індивідуальної сфери та переноситься у сферу соціального оточення [1, с. 21].

Про вплив суспільних факторів на еволюцію поглядів на допомогу людині з особливими потребами з проблеми надання допомоги особам зі стійким розладом функцій організму необхідно зазначити на основі аналізу джерел зарубіжної наукової літератури.

Нами простежено, що існувало дві тенденції – негативна й позитивна, які збереглись і до нашого часу. Зауважимо, що на ранніх етапах рабовласництва особи з психофізичними порушеннями не мали права на життя й ще в ранньому дитинстві підлягали знищенню. За часи Середньовіччя особи з фізичними вадами знаходилися в повній соціальній ізоляції, були нужденними, піддавалися інквізиторським катуванням й приниженням. Таким людям не дозволялося брати участь у громадському житті, недостатність реальних уявлень про

можливості розвитку дітей із психофізичними недоліками перешкоджали їх навчанню та вихованню [7, с. 235].

Посилаючись на вище зазначені факти та звертаючи увагу на існуючі в суспільствах дискримінаційні тенденції стосовно осіб з психофізичними порушеннями, зазначимо, що вони зберігалися до XIX століття й знайшли відображення у тогочасних філософських думках. Зокрема, у філософських працях Ф.Ніцше підтримувалася концепція «надлюдини», одним із положень якої був постулат: «Нехай загинуть слабкі і виродливі – перша заповідь нашого людинолюбства. Треба ще допомогти їм загинути. Що шкідливіше будь-якого пороку? – Співчувати слабким і калікам» [4, с. 78].

Подібні погляди мали вплив на формування дискримінаційних тенденцій і в XX ст. Вченими було обґрунтовано поняття «соціальний дарвінізм», що призвело до визнання права більшості й в подальшому спонукало до знищення осіб з психофізичними порушеннями. Проте, у процесі становлення цивілізаційних форм державного управління людство перейшло від негативного до позитивного ставлення до осіб з психофізичними порушеннями.

В Афінах вважали, що сліпонароджені здатні краще пізнавати свій внутрішній світ, у них глибше розвивається розум і уява. Саме в Афінах було вперше підготовлено спеціальні програми для навчання сліпих громадян. Афіняни з особливою повагою ставилися до незрячих, які мали освіту, а незаможні сліпі одержували грошову допомогу. Історія зберегла імена великих сліпих: Гомера, Апія Клавдія, Цека, Геракліта Ефеського (Темного) та багатьох інших.

Відомий дослідник історії дефектології М. Ярмаченко вважає, що згідно з екзестинціалістською течією, яка почала набувати популярності в XX столітті, її представники Б. Паскаль, С. К'єркегор, Ф. Ніцше, М.О. Бердяєв та інші притримувались думки, що основні властивості та якості осіб з психофізичними порушеннями визрівають самостійно, а будь-яке втручання ззовні може лише завдати шкоду та заперечували роль колективу в розвитку особистості дітей зі психофізичними порушеннями [4, с. 79]. Екзистенціалісти вважали, що вихователь, батьки, школа не повинні втручатися у формування особистості, надаючи переваги процесу самовиховання.

Доктор педагогічних наук, М. Супрун, вказує на те, що фрейдисти вважали, що дитина з психофізичними порушеннями, яка знаходиться в навчальному закладі, постійно вступає в конфлікт із мікросередовищем, тому всі педагогічні заходи мають бути спрямовані на стримання внутрішніх імпульсів психічної діяльності дитини [6, с. 224]. Вони наголошували на тому, що педагогічні засоби не спроможні нічого змінити, тому індивіду з психофізичними порушеннями важливо «пристосуватися» до життя, відкривши у собі внутрішні сили розвитку.

Всесвітньо відомий російський вчений Л.С. Виготський, який працював над питаннями освіти глухонімих та сліпих дітей, видавав підручники з дефектології, у своїх працях доносив до суспільства думку про те, що «…імовірно, людство переможе раніше чи пізніше і сліпоту, і глухоту, і слабоумство. Але набагато раніше воно переможе їх у соціальному та педагогічному плані, ніж у плані медичному та біологічному» [2, с. 71].

Розглянувши ставлення до людей з особливими потребами у соціально-історичному контексті зазначаємо, що зарубіжні вчені здавна цікавились проблемами людей з обмеженими можливостями. Вчені зосереджувались на таких категоріях людей з особливими потребами, яких у минулому називали каліками, інвалідами та аномальними особами; щодо цих категорій людей здійснювалися дослідження в межах таких наук як філософія, біологія, дефектологія, олігофренопедагогіка та статистика, а віднедавна й соціологія. Філософські роздуми про людей з особливими потребами, які існували ще на ранніх етапах соціально-економічної формації та кількість наукових праць та робіт у цій сфері різноманітними вченими та мислителями привертають увагу до стану дослідження цієї проблеми.

Посилаючись на дослідження науковця І. Головінського, зазначаємо, що в Україні у давні часи, коли ще не було раціональних пояснень людської дії, поведінка хворих людей вважалася наслідком надприродних містичних сил. Навіть до сьогодні залишилися сліди тих

переконань у повір'ях про відьом, вовкулаків, чугайстрів і подібних сил. Минали століття, а людей, які мали фізичні або психічні відхилення, відокремлювали від суспільства, заковували у кайдани та замикали у тюрми. Тих, кому приписували спілкування з сатаною і чортами, вважали відьмами і чортами, спалювали на вогні [3, с. 23]. У свідомості українського народу дані вірування відбились в обрядах і фольклорі, у багатьох піснях, замовленнях та молитвах.

За словами дослідниці в питанні осіб з особливими потребами, Л. Одинченко, упродовж розвитку українського суспільства так чи інакше поставало питання про вироблення форм громадської опіки, лікування, а пізніше й навчання дітей з обмеженими психофізичними можливостями. На різних етапах розвитку сурдопедагогіки та дефектології таких дітей називали калічними, знедоленими, а пізніше аномальними [5, с. 120].

В історії розвитку соціальної допомоги особам з відхиленнями існувало чотири основні етапи, які виділила українська дослідниця Л. Одинченко: монастирський, медичний, лікувально-педагогічний та етап інтеграції у суспільство. За часи Монастирського етапу відкривалися притулки для дітей з особливими потребами, де їх навчали грамоті, живопису, спів та різних ремесел. Пізніше почали відкриватися богадільні-шпиталі при церквах. До них приймалися каліки, божевільні дорослі й діти, непрацездатні та інші особи, котрі внаслідок певних обставин жили за рахунок суспільства. У медичному етапі продовжували розвиватися богадільні, відкривалися спеціальні виховні будинки, виникло патронування. У лікувально-педагогічному етапі почали відкривати лікувально-виховні школи і допоміжні класи для людей з особливими потребами. За етапу інтеграції у суспільство спостерігається перебудова організаційних основ спеціальної освіти, скорочення кількості спеціальних шкіл і збільшення кількості спеціальних класів у загальноосвітніх школах, перебудова взаємовідносин масової і спеціальної освіти.

Формування цих етапів створило передумову для формування законодавчої бази держави з соціального захисту осіб з обмеженими можливостями.

Розглядаючи нормативно-правову базу, згідно Закону України №2961-15 «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 20.01.2018, особа з інвалідністю – це особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист [11].

Посилаючись на Закон №875-12 «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 20.01.2018, статтю 4, діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у [10]: виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів - до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту; охороні здоров'я; соціальному захисті; забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю; наданні пристосованого житла; сприянні громадській діяльності.

Соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду [12].

Пільги особам з інвалідністю надаються на підставі посвідчення, яке підтверджує відповідний статус, пенсійного посвідчення чи посвідчення, що підтверджує призначення соціальної допомоги відповідно до Законів України №2109-14 та №1727-15: «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» та «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю».

В Законі України №1727-15 від 11.10.2017 «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» призначаються такі види допомоги: державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю; державна соціальна допомога на догляд.

Станом на 2018 рік Державною службою статистики України зареєстровано 2614110 осіб з обмеженими можливостями, що сягає 6,1% від населення України. Найголовнішими причинами для набуття інвалідності стають хвороби системи кровообігу (22,35%); новоутворення різних форм (22,02%); хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини (11,33%); травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин (11,11%); розлади психіки та поведінки (5,87%); інфекції та паразитарні хвороби (4,97%); хвороби нервової системи (4,94%); ендокринні хвороби (4,58%) та інші захворювання. В Україні основною проблемою залишається відсутність надання комфортних умов для людей з особливими потребами.

Варто зазначити, що інвалідність - одна зі складових людського існування. Майже кожна людина протягом життя може мати тимчасові або постійні порушення, а ті, хто доживуть до старшого віку, можуть відчувати все більші труднощі з функціонуванням. Інвалідність як соціальне явище притаманне кожній державі. Згідно з доповіддю ВООЗ про Всесвітній рівень інвалідизації, на сьогодні він сягає понад мільярд осіб, 15 % від населення планети живуть з будь-якою формою інвалідності [8]. Ці дані засвідчують масштабність та глобальний характер проблеми інвалідності.

Висновки. На теперішній час поняття «особа з інвалідністю» включає в себе не лише соціальний захист у вигляді надання пенсій та пільг, а вказує на недосконаліть оточення та наявність бар'єрів для нормальної життєдіяльності людей з інвалідністю. Таким чином змінюється політика щодо людей з особливими потребами, в Україні спостерігається орієнтування на необхідність усунення бар'єрів та здійснення активних заходів у цьому напрямку.

Аналізуючи правовий аспект на Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю», можна зробити висновок, що зі своїм розвитком та доповненнями він набув позитивних змін, зазнав уточнень та розширень понять, порівнюючи зі своїм першим виданням 2005 року. Найбільш позитивною зміною можна назвати перехід від застарілого загальновживаного слова, до більш модернізованого визначення «особа з інвалідністю», де наголос робиться саме на людині, а не на її відхиленні. З усім цим, прослідковується те, що на законодавчому рівні Україна сприймає осіб з інвалідністю як рівноправних громадян, права яких здатна захищати та готова забезпечувати осіб з інвалідністю технічними та медичними засобами для покращення життя. Проте, на жаль, в Україні на сьогоднішній день слово «особа з інвалідністю» асоціюється виключно з людиною, яка має офіційне медичне підтвердження статусу інваліда певної групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байда Л. Ю. Навчальний посібник. Інвалідність та суспільство [Текст] / Л. Ю. Байда // Київ. – 2012. – С. 20-34.

2. Виготський Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. Т. 5. Основы дефектологии [Текст] / Л. С.

Виготський // М. : Педагогика, 1983. – С. 71.
3. Головінський І. З. Педагогічна психологія: навчальний посібник [Текст] / І. З. Головінський // – К.: Видавництво «Аконт», 2003. – С. 23-26.
4. Дегтяренко Т. М. Корекційно-реабілітаційна допомога особам з психофізичними порушеннями як суспільний феномен та об'єкт спеціальної педагогіки [Текст] / Т. М. Дегтяренко // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / Міністерство освіти и науки, молоді та спорту України. – Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 24. – С. 78-84.
5. Одинченко Л. К. Допомога аномальним дітям в Україні (X-XX ст) [Текст] / Л. К. Одинченко // – Педагогіка і психологія. – 1995. – №2 – С. 120-126.
6. Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.) [Текст] / М. О. Супрун // К. : Видавництво ПАЛИВОДА, 2005. – С. 224-228.
7. Ярмаченко М. Д. Історія сурдопедагогіки : навчальний посібник для студентів деф. факультетів педагогічних інститутів [Текст] / М. Д. Ярмаченко // К. : Вища школа, 1975. – С. 234-238.
8. Всесвітня доповідь ВООЗ про стан інвалідизації суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/accessible_ru.pdf?ua=1
9. Декларація про права інвалідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_117
10. Закон України №875-12 від 20.01.2018 «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12
11. Закон України №2961-15 від 20.01.18 «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2961-15
12. Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №1295-11 від 05.09.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11

Олейніков Юрій Васильович – аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 1:141.78+316.3

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА ПОСТМОДЕРНІЗМУ

В статті проаналізовані основні чинники трансформації ціннісних орієнтацій населення України,оскільки інтерес до дослідження цінностей зростає саме в перехідні періоди розвитку суспільства. Основна увага приділена ціннісним аспектам розвитку реклами в суспільстві постмодернізму.

Ключові слова: *трансформаційні процеси, ціннісні орієнтації, реклама, постмодерн*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЦЕННОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ОБЩЕСТВА ПОСТМОДЕРНИЗМА

В статье проанализированы основные факторы трансформации ценностных ориентаций населения Украины, поскольку интерес к исследованию ценностей возрастает именно в переходные периоды развития общества. Основное внимание уделено ценностным аспектам развития рекламы в обществе посмодернизма.

Ключевые слова*: трансформационные процессы, ценностные ориентации, реклама, постмодерн*

TRANSFORMATION OF VALUES IN A SOCIETY OF POSTMODERNISM

The article analyzes the main factors of the transformation of the value orientations of the Ukrainian population, since interest in the study of values grows precisely in the transitional periods of society's development. The main attention is paid to the value aspects of the development of advertising in society postmodernism.

Key words*: transformational processes, value orientations, advertising, postmoder*

У перше поняття „постмодерн” вжив 1917 року Р. Панвіц у книзі „Криза європейської культури”. У ній йшлося про нову людину, покликану подолати занепад. Хоча цей образ і перегукується з поширеним сьогодні поняттям „постмодерна людина”, російський філософ А. Гулига висловив думку, що це був „лише парафраз ніцшеанської ідеї „надлюдини” [2], анімецький дослідник постмодернізму В. Вельш вважає його тодішнєвживання „передчасним”, бо тоді ще не існувало адекватного цьомуфеномену соціального прояву.

Наближеного до сучасного розуміння термін набув у А. Тойнбі, який 1946 року визначив постмодернізм як якісно новий етап розвитку західноєвропейської культури. Цей період, що розпочався наприкінці XIX століття, ознаменувався, на думку вченого, „переходом від політики, що грунтується на мисленні в категоріях національних держав, до політики, що враховує глобальний характер міжнародних відносин” [3]. Дещо пізніше, в 1960:і роки, коли висловлена А. Тойнбі думка матеріалізувалась у суспільно:політичній реальності і виникли нові явища, які раніше передбачити було просто неможливо, поняття „постмодерн” набуло в дослідженнях американських соціологів і критиків значення більш:менш адекватного якісним характеристикам соціально:культурного часу. Відтоді з’явилась значна література з проблем постмодернізму, а разом з нею і стійкі характеристики цього явища.

Прийнятна для переважної більшості громадян ціннісна парадигма– це один з найважливіших принципів і, водночас, один з основних інструментів суспільних реформ. Отож метою кожного політичного режиму є прагнення сформувати систему цінностей, на яку

орієнтуватиметься широкий загал. Суспільство, у якому досягнуто консенсусу щодо того, що є цінністю, може розглядатися як стабільна система, оскільки у ній зникає головне джерело суперечностей між окремою особою і суспільством в цілому.

Тим часом у країнах, які тільки-но стали на шлях демократичних перетворень, виникають тенденції ціннісних розколів. Трансформація суспільства призводить до зміни економічних, політичних і культурних інститутів, нестійкості соціального середовища, нечіткості об'єктів ідентифікації, розмитості ціннісних орієнтацій.

Проблема становлення й укорінення демократичних цінностей є однією з основниху дослідженні соціокультурних трансформацій, що відбувається зараз у посткомуністичних суспільствах. Сучасній науці відомо, що масштабні зміни у соціумі, якщо вони і єсистемними і пов’язанні зутворенням новогосуспільного ладу, завжди впроваджуються разом з трансформаціями культури. У культурі, як і у всякого діалектично розвиненого процесу,є стійка консервативна і розвиваюча, новаторська сторони. Стійка сторона культури – це культурна традиція,завдяки якої відбувається нагромадження і трансляція людського досвіду в історії. За свою тривалу історію реклама якісно еволюціонувала . На сьогоднішній день у літературі існує безліч визначень понять реклама. Саме слово реклама походить від лат. «reklamare»−викрикувати, кричати. На базарах і площах стародавнього Риму і Древньої Греції більше 2000 років тому голосно викрикували, розхвалюючи різні товари. Там і зародився термін реклами. У найбільш примітивних формах цей термін існував протягом багатьох століть, а в пресу почала попадати тільки у середині XI століття. У наш час реклама в тому чи іншому її прояві зустрічається на кожному кроці [8]. Як пише російський дослідник Мокшанцев: «вона пройшла шлях від інформування до умовляння, від умовляння – до вироблення, умовного рефлексу,від вироблення рефлексу – до під свідомого навіювання, від підсвідомого навіювання – до проектування символічного зображення». Адже усі досягнення в області впливу привносилися в рекламу, просуваючи її на наступу ступінь розвитку. Реклама послідовно здобувала спочатку свідомого, обдуманого сприйняття покупцем рекламного образу,потім автоматичного здійснення покупки. У теперішній час рекламою від покупця вимагається згода, нехай не усвідомлена, проте реальна. Термін «реклама» багатобічний. Він може позначати інформацію про продукт, і стимулювання його покупки. Це свідчить, з одного боку, про складність явища, що само ідентифікується, з іншого боку – про існування різних точок зору на його системо утворюючі характеристики. Перша група визначень інтерпретує рекламу, перш за усе як повідомлення,послання, що пропонує аудиторії певний об’єкт, явище, процес. В такому випадку реклама визначається як поширена в будь-якій формі, за допомогою будь-яких засобів інформація про фізичну або юридичну особу, товари, ідеї рекламна інформація, яка призначена для невизначеного кола особі покликана формувати або підтримувати інтерес до свого об’єкту сприяти його реалізації. В подібного тлумачення реклами є багато критиків. Основний напрям критики – визначення реклами винятково як «інформації». Воно вважається дуже вузьким, таким, що не відображає специфіки реклами.

Друга група дослідників дає визначення поняття реклами в системі маркетингу, як засіб стимулювання попиту. Маркетинг у свою чергу, це соціальній процес, направлений на задоволення потреб і бажань індивідів і груп за допомогою створення і пропозиції товарів, що володіють цінністю, і послугою вільного обміну ними [6].

У цілому ж, структура визначень реклами має такий вигляд:дефініції, які мають галузевий характер маркетинговий, торгівельний, соціологічний; базові, що містяться у словниках та енциклопедіях; визначення, які мають інституційний статус; визначення, що регламентують рекламну сферу і належать до законів, положень, інструкцій; дефініції, що мають високий науковий рівень через їх авторство; визначення, які репрезентують розмаїття поглядів на рекламу, представлені в спеціальній і прикладній літературі.

Нині напрацьовано більше двох тисяч визначень реклами, деякі з них, сформульовані 20-30 роках, тому безнадійно застаріли, інші – безмежно широкі чи вузькі, або відомчі. У більшості визначень поняття «реклама» простежується деяка спільна позиція, яка наголошує,

що в рекламі має місце поєднання декількох функцій: повідомлення, способу, адресата, впливу, тощо.

Умовно можливо виділити декілька підходів до визначення реклами. Перший – комунікаційний Р. Голдман, Е. Дайєр, Х. Девіс, А. Дейян, Л. Ю. Дермогенова та ін. У визначеннях представників даного напряму акцент робиться на ролі реклами в поширенні інформації: це діалог між продавцем і споживачем, де продавець виражає свої наміри через рекламні засоби, а споживач – зацікавленість у товарі. Якщо інтерес покупця не виявляється, діалогу не відбувається, а мета рекламодавця не досягнута. Зокрема, реклама розглядається як цілеспрямована і обґрунтована діяльність у сфері комунікації, що опосередковує специфічні зв'язки між суб'єктом цієї діяльності і цільовою групою, відібраною на основі соціально-демографічних ознак. Зміст цієї діяльності – розширити знання про предмет реклами, сформувати до нього позитивне ставлення і закріпити його образ в пам'яті споживачів. Кінцевою метою рекламної діяльності є створення суспільно-необхідних форм свідомої поведінки груп відповідно до суспільних норм.

Прибічники другого підходу – маркетингового – Ф. Котлер, Г. Льовіт, В. Хайер, та ін. вважають, що реклама виступає як компонент маркетингової діяльності, комплекс різного роду комерційних повідомлень, спрямованих на вирішення завдань комерційного, економічного характеру. Отже, реклама – це перспективні інвестиції, що приносять віддачу в результаті послідовної цілеспрямованої маркетингової діяльності. Реклама – будь-яка платна форма не особистої презентації і просування ідей, товарів і послуг певним рекламодавцем серед цільової аудиторії, здійснена переважно через ЗМІ. Реклама – це не персоніфікована передача інформації за допомогою різних носіїв про продукцію, послуги або ідеї, які за звичай оплачуються і мають характер переконання. Реклама є не особистими формами комунікації, здійсненими через посередництво платних засобів поширення інформації, з чітко вказаним джерелом фінансування.

Третій підхід – психологічний. Для психології реклама є своєрідним полігоном з вивчення механізмів сприйняття повідомлень та впливу на психіку людини, її маніпуляції можливості та обмеження. У цьому напрямі відомі роботи Ч. Сендіджа, В. Фрайбургера, К. Ротцтола, А. Маслоу, Д. Шварца та ін. Зрозуміло, що професійно виконане рекламне повідомлення не може не враховувати напрацьованих у цій сфері законів та формул сприйняття. І нині цілком обґрунтовано можна говорити про такий науковий напрям, як «психологія реклами». Наприклад такий автор як Мокшанцев визначає, що реклама це – це процес інформування населення про товар, ознайомлення з ним, переконання у необхідності його купувати. Також це комплекс засобів не цінового стимулювання збуту продукції і формування попиту на неї .

В межах наступного – економічного – підходу рекламі приділяли особливу увагу такі фахівці як Е. А. Ануфрієв, Г. Беккер, Н. Боськов, Д. Мід, Д. К. Шигапова, та ін. Вони створили визначення реклами з позицій діяльнісного підходу, коли реклама розглядається як галузь, специфічний рід діяльності. В економічній науці реклама розглядається як просування товару, послуги, фірми на ринок, принесення прибутку. А оскільки у цьому процесі задіяні рекламодавці, рекламні агенції, рекламо носії, то реалізація їхніх інтересів ставить питання ефективного функціонування суб'єктів рекламного бізнесу. Тобто існує велике коло проблем, які входять вже у поняття «економіка реклами». Тут реклама – це діяльність рекламодавців і фахівців реклами, їх інтереси і спрямована на інформування споживачів про товари, послуги, ідеї за допомогою масової інформації[8].

Посилений розвиток медіа та імедіографії в кінці XX - початку XXI ст. позначився і в появі специфічного «медіа-підходу» до реклами, згідно з яким реклама – частина поняття «медіа», специфічний інститут, включений в об'єднану категорію «засоби масової інформації», засіб масової пропаганди в соціальному, політичному і культурному житті суспільства .

Реклама є предметом аналізу і для соціологів. Зокрема, в роботах російських дослідників С. Веселова, Е. Голубкова, П. Зав'ялова, І. Крилова, В. Ільїна, розглядається

специфіка споживчої поведінки населення, особливості сприйняття ним реклами зарубіжних і вітчизняних виробників. З точки зору представників соціологічного, соціально-інституційного підходу реклама є соціальним інститутом, що вивчає товар, споживачів, ринок в має вплив на соціальні та культурні процеси, забезпечує матеріальні та духовні життєзабезпечення, просуває до суспільства продукти матеріального і духовного виробництва. У ній використовуються методи прикладної соціології контент-аналіз, фокус-група і, є можливість стверджувати, формується галузеве спрямування соціологічного аналізу – «соціологія реклами». В соціології реклама виступає як феномен сучасного соціуму, специфічна інформація, вироблена певними суспільствами, структурами для дії на масову свідомість. Соціологи аналізують ці структури і масову свідомість як підсистеми з своїми потребами, цілями і мотивами виробництва та вжитку реклами [8].

Аналіз багатьох визначень понять «реклами», що зустрічається у вітчизняній та зарубіжній літературі, дозволяє виділити такі критерії реклами.

У деяких випадках до реклами відносять будь яке оповіщення про послугу, ідею, продукт і т. д., якщо це сповіщення сприяє їхньої реалізації.

Модель для ілюстрації такої ситуації запропонувала Л. М. Федорова у своїй книзі «Соціологія реклами». Ковбойська вулиця у місті часів засвоєння «дикого Заходу», вздовж дороги простягаються будови з написами «Салон», «Банк», «Пошта», які ідентифікують надання у них послуг. Без умовно, для проїжджих ці написи були важливими вини сприяли реалізації запропонованих послуг. Якщо вважати рекламою будь-яке оголошення про товар, та вивіски «Салон», «Банк», це і є реклама – вини виконують свої рекламні функції. Відповідно до другої точки зору подібні оголошення не можна вважати за рекламу. Це дійсно сповіщення про пропозицію послуг, але у разі потреби воно буде неминуче прийнято, якщо у місті другого банку або пошти не має. Справжня реклама виникає тільки там, де є вибір між кількома конкуруючими пропозиціями[8].

Другий момент – в рекламі має місце неособиста презентація рекламованої пропозиції, тобто передача інформації здійснюється через посередників, в якості яких виступають най частіше канали масової комунікації.

Реклама, яка привертає увагу, зазвичай характеризується високою мірою нав’язливості, оригінальністю або доцільністю. Сила реклами – в увазі та інтересі. Уваго примушує звернутися до реклами. Інтерес спонукав читача добратися до самого кінця повідомлення, зберігаючи в них прагнення знайти відповідь на питання, які їх цікавлять. Вважається сильною стороною реклами її здатність досягнення масової аудиторії, стимулювати широкомасштабний попит, додавати розпізнання торгівельних маркам, забезпечувати повторення звернення, служити нагадуванням.

Поруч із цим реклама також має істотні недоліки: вона може розглядатися як щось нав’язливе, відповідно її намагаються уникати; вона може забруднювати інформаційне середовище; воно розтрачує велику частину своєї дії через свою масову спрямованість [5].

Реклама – механізм для продажу товару. Стикаючись з рекламою, споживач втягується у постійну пізнавально-оцінюючу діяльність.

З відси полягають основні завдання реклами, які дуже тісно пов’язані з метою реклами. Хоча здавалось би, що реклама переслідує лише одну мету, це насправді не так. Мокшанцев Р. пише що основні цілі реклами полягають у тому, щоб привернути увагу потенційного покупця; представити покупцю вигоди для нього від придбаного товару; надати покупцеві можливості додатково вивчити товар; створити сприятливий образ фірми-виробника; с формувати потребу у даному товарі; спонукати потенційного покупця до придбання саме рекламованого товару; нагадувати споживачу про фірму та її товари [37 с. 10]. Він розглядає цілі реклами дуже докладно, в результаті усе зводиться до загальної мети реклами – сприяти купівлі товару та поліпшення іміджу фірми. Вище перелічені цілі можна назвати під цілями, необхідними для досягнення головної мети.

Стосовно видів реклами, то їх існує велика кількість та різноманітність. Кожен з авторів

пропонує свою класифікацію. Різноманітні функції і завдання реклами роблять необхідним глибший аналіз її окремих різновидів. У класифікації реклами використовується безліч критеріїв. Виділяють наступні різновиди реклами за типом її ініціатора. Реклама від імені виробників і торгівельних посередників здійснюється, рекламодавцями самостійно чи спільно, для досягнення загальних цілей. Відповідно реклама є фірмовою або корпоративною.

Політична реклама використовується як інструмент пропаганди певних політичних ідей, партій, діячів і т. п. З рештою, вона покликана сприяти досягненню цілей у боротьбі за політичну владу. Яскраво виражені сплески активності політичної реклами спостерігаються в ході передвиборчих компаній.

Наступним критерієм є спрямованість на аудиторію. Тут велика кількість авторів мають схожі назви різновидів: реклама споживчих товарів, для особистих потреб;бізнес-реклама або ділова: для промисловості, для торгівлі, професіоналів, фахівців; реклама устаткування, послуг у сфері виробництва, лікарям, вчителям, працівникам сільськогосподарської галузі, реклама торгівельної марки, торгівля роздрібна і оптова, споживча, пізнавальна, фінансова, політична, адресно-довідкова, корпоративна, суспільна, директ-маркетинг і т. п.

Отже, ми розглянули досить докладно класифікацію реклами за різними критеріями. Цей перелік не вичерпується критеріями, приведеними вище. Наприклад, важливим є розподіл за використанням мотивами звернення: на етичну – не етичну, добросовісну – не добросовісну і т. д. Безумовно, життя, творча діяльність суспільства і надалі розвиватиме, збагачуючи теорію і практику реклами її оновленими видами, ефективними формами, це значить – виникатиме необхідність вносити нові критерії у її категоризації.

Прагматичність інформації полягає не в точно адресній спрямованості, а у діловому викладенні словом чи зображенням аргументів на користь рекламованого об’єкта. Телебачення пропонує також ряд рекламних розмірів від – 15 сек. оголошення до прихованої реклами, яка триває до 30 хвилин і, навіть, довше. Тому вважається цей рекламний засіб найефективнішим.

Що до радіо-реклами, то головна сильна сторона радіо як інструменту маркетингу – його здатність направлення на різні сегменти аудиторії. Радіо – це най поширеніший з усіх засобів реклами [30 с. 239]. Люди різних верств суспільства і з різним рівнем освіти чують рекламу на радіо, не залежно від того, де вони знаходяться – у офісі, на вулиці, в магазині, в маршрутному таксі або просто в дома – радіо транслюється завжди і скрізь. Воно також, як і телебачення, є цілодобовою, безперервною трансляцією, в чому і є його перевага.

Наступною за ефектністю вважається зовнішня реклама. Зовнішня реклама – вивіски,що пропонують товари та послуги. Традиційний рекламний щит вважається головним компонентом цієї галузі, але до нього приєднуються і інші формати, форми та розміри. Зовнішня реклама – приваблює увагу та ефективний засіб інформації, який об’єднує високий рівень охвату і частоти, кольорової презентації продукту [30 с. 295-296].

Стандартизованими видами індустрії зовнішньої реклами є постери, плакати і флаєри. Інша основна категорія зовнішньої реклами – реклама на транспорті, яка поєднує ряд форматів і абсолютно не схожих носіїв реклами: на автобусах, на таксі, у середині автобусів та приміських поїздів, плакати на приміських станціях, на автобусних зупинках, аеропортах тощо.

Най ефективним вважається розташування реклами на першій смузі чи навіть на усю сторінку. Крім того, прийнято вважати, що у першу чергу сприймається інформація у лівій частині сторінки, що поясню звичку читати з ліва на право, тобто розташування реклами ліворуч є ефективним. Хоча деякі дослідники стверджують, що ідеальне розташування є у правому верхньому куті [44 с. 117].

Новітній засіб масової комунікації як Інтернет активно використовується у якості носія реклами, хоча цей процес знаходиться у початковому періоді розвитку [30 с. 305].

Українській рекламі зрозуміло, що вона є і буде віддзеркаленням того, що сьогодні відбувається у суспільстві. У нашій рекламі відображаються ті національні цінності та стереотипи, які властиві ментальності українців. Цінності, за пропоновані у сучасній

українській рекламі, – це сім'я, любов, діти, дружні взаємини, радість материнства, доглянутий побут, здоров'я, кар'єра, приємне радісне дозвілля, матеріальний добробут. Те, що має відношення до кожної людини. Відповідно, чим більше цінностей у рекламованому товарі чи послугах поєднуються з цінностями різних верств населення, чим важливі, престижні, вагомі вони для цих верств, тим вірогідніше віддача від реклами [17 с. 54]. Але реклама не єдине джерело, що формує ціннісні орієнтації людей, у цьому процесі беруть участь і інші соціальні інститути. Соціальна роль реклами полягає у дії її на суспільство. Вона сприяє підвищенню життєвого рівня населення, популяризуючи матеріальні, соціальні, екологічні і культурні можливості ринкової економіки. Реклама сприяє розвитку громадських організацій, засобів масової інформації, не комерційних організацій формує культурний, юридично – правовій і економічний менталітет кожного члена суспільства [43 с. 9].

Коли говорять, що реклама не здатна створювати потреби, що вона лише інформує про товари, котрі можуть задовольнити наявні бажання, і право вибору лишається за споживачем, то це не зовсім відповідає дійсності. Як вважає Лебедєв, «реклама здатна не лише створювати нові потреби у товарах, але може формувати куди складніші психічні утворення, такі, як світогляд, естетичні смаки, соціальні цінності, стиль життя, етичні принципи і так далі. Причому дуже часто це відбувається абсолютно непомітно для самої людини, на основі цілого ряду психологічних механізмів. Якби в суспільстві заклики слідувати етичним принципам звучали б так само часто і подавалися в такій же дохідливій формі, як заклики що не будь купити, то люди, можливо, були б набагато добріші і більш терпимі один до одного.

На думку М. С. Кагана, «ціннісне відношення, яке розглядається з середини, утворюється зв'язком двох контрагентів – предмету,який стає носієм цінності, і людини (або групи людей), яка оцінює даний предмет (точніше – встановлює його цінність, тому що оцінка може мати і не аксіологічний характер) і додає йому певний сенс. Таким чином, цінність є значення об'єкту для суб'єкта – благо, добро, краса, а оцінка є емоційно – інтелектуальне виявлення цього значення суб'єктом – переживання блага, вирок совісті, думка смаку т. ін.». Звідси витікає, що ціннісне відношення розглядається з середини як якась система цілісність, що має свій зміст і свою форму: його зміст – світоглядно змістовний, детермінований загальним соціокультурним контекстом, в якому народжується і «працює» конкретне цілісне значення а його форма – психологічний процес, в якому цінність «схоплюється свідомістю» [4 с. 220].

Отже, цінності забезпечують інтеграцію суспільства, орієнтуючи індивідів на вибір соціально схваленої поведінки. Система цінностей є стрижнем культури суспільства,духовною квінтесенцією потреб та інтересів особистості. Одночасно реклама формує ціннісні орієнтири суспільства, пропонуючи моделі стилів життя та стереотипи поведінки у певних умовах. [1 с. 20].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / М. Боришевський // Цінності освіти і виховання : наук.- метод. зб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : АПН України, 1997. – С. 21-25.

2. Козловски П. Культура постмодерна: общественно: культурные последствия техн. развития: Пер. с нем.—М.: Республика, 1997. — С. 34 —36.

3. Лиотар Ж.Ф. Состояние постмодерна / Пер. с фр. Н. А. Шматко.—М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1988. — С.10; Философия культуры...: С. 356.

4. Кісль М. В. Вимоги до якості вищої освіти в інформаційному суспільстві. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. Зб. Наукових праць. – Випуск 11 (24) – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова,2007. – С. 109 – 112.

5. Соболь О. М. Постмодерн і майбутнє філософії. — К.: Наукова думка,1997. — С. 65.

6. Затонский Д. В. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. — Харьков: Фолио; М.:ООО „Издательство АСТ”, 2000. — С. 136

7. Супруненко О.С. Джерела і рівні смислоутворення: дескриптивний аналіз [Текст] / О.С. Супруненко // Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Багатовимірні простори сучасних соціальних змін»: Зб.наук.праць. Львів: видавн.центр Льв.нац.у-ту ім.І.Франка, 2008. –С.288-294.

8. Божкова В.В. Стратегічні аспекти комунікаційної політики в інноваційній діяльності промислових підприємств: монографія / В.В. Божкова –Суми: ТОВ «ТД «Папірус», 2011. –362с

Орленко Ирина Николаевна– аспирантка кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского

УДК 141.319.8

ВЗАИМНАЯ СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье рассматриваются влияние трансформационных процессов современного общества на принятие новой социокультурной реальности. Автор подчеркивает значение коммуникации со всеми членами мультикультурного общества: событийного и информационного окружения, социально-поведенческого окружения, предметно-пространственной среды, требующей определенного уровня взаимной адаптации личности. Мониторинг проблем взаимной социальной адаптации студенческой молодежи рассматривается как направление в современной социальной философии.

Ключевые слова: *взаимная социокультурная адаптация, картина мира, мониторинг, социальные индикаторы.*

ВЗАЄМНА СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглядається вплив трансформаційних процесів сучасного суспільства щодо прийняття нової соціокультурної реальності. Автор підкреслює значення комунікації з усіма членами мультикультурного суспільства: подієвого і інформаційного оточення, соціально-поведінкового оточення, предметно-просторового середовища, що вимагає певного рівня взаємної адаптації особистості. Моніторинг проблем взаємної соціальної адаптації студентської молоді розглядається як напрямок в сучасній соціальній філософії.

Ключові слова: *взаємна соціокультурна адаптація, картина світу, моніторинг, соціальні індикатори.*

MUTUAL SOCIAL AND CULTURAL ADAPTATION OF STUDENTS IN THE CONTEXT OF MODERN TRANSFORMATION PROCESSES

The article discusses the impact of the transformation processes of modern society on the adoption of a new socio-cultural reality. The author emphasizes the importance of communication with all members of a multicultural society: an event and information environment, a social-

behavioral environment, a subject-spatial environment that requires a certain level of mutual adaptation of the individual. Monitoring the problems of mutual social adaptation of students is seen as a direction in modern social philosophy.

Key words: *mutual sociocultural adaptation, picture of the world, monitoring, social indicators.*

Актуальность проблемы. В современном мире международная мобильность является неотъемлемой частью жизни общества. Жизнь за границей требует адаптации к новой культуре, и на результаты адаптации влияют различные социокультурные факторы. В том числе и скорость социальных перемен, детерминирующих возникновение состояния неопределенности, а часто и дезорганизации (дезадаптации) социальных институтов. В современных условиях значение успешности адаптационных процессов значительно возрастает. И прежде всего это применительно к молодежной среде, в целом, а, особенно, к студенчеству. Нестабильное состояние студенчества актуализирует ряд социальных проблем, на решение которых нацелена как научная мысль, так и система социального управления. Одной из таких проблем является взаимная социокультурная адаптация студентов.

Цель статьи − рассмотреть изменения взаимной социокультурной адаптации студентов в процессе социальной трансформации современного украинского общества.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследуя адаптацию в поле социокультурных изменений, особенности категории «социокультурное», ее влиянием на личность, рассматривали современные украинские ученые Е. Р. Боринштейн [1], А. А. Кавалеров [5], С. Л. Катаев [6] справедливо полагая, что это понятие является одним из ключевых в современных условиях.

Вопросам социокультурной трансформации, напрямую влияющей на социальную и социокультурную адаптацию, посвящены работы Е. Р. Боринштейна [1], О. Зарембы [4], И. Н. Орленко[9]. Влияние блогосферы в социокультурних трансформациях современной Украины проанализировано Михайловой О. Ю. [8]. Влияние цифровых технологий на антропологические трансформации в современном мире рассмотрел А. В. Халапсис [13]. В то же время, комплексные исследования проблем социокультурной адаптации практически отсутствуют. Структуру и паттерны социокультурной адаптации, связь между социокультурной и психологической адаптацией исследовали Colleen Ward, Antony Kennedy (1999)

Изучая материалы научных публикаций последнего времени, можно отметить актуальность этого вопроса и сегодня.

Исследование Viren Swami, Adriane Arteche, Tomas Chamorro-Premuzic (2010) [18] фокусируется на различных аспектах социокультурной адаптации иностранных студентов и социально-демографической ситуации. Они делают акцент на том, социокультурная адаптация иностранной молодежи зависит от уровня материальной обеспеченности их семей. Более высокий уровень обеспеченности положительно сказывается и на владении языком, и на снижении воспринимаемых культурных различий и снижает восприимчивость к дискриминации. Результаты исследования подчеркивают роль дохода в защите от негативных аспектов социокультурной адаптации.

Работа Kinga Bierwiaczonek, Sven Waldzus (2016) [17] посвящена исследованию социокультурной адаптации в различных группах с разными культурами для выявления социальных и культурных контекстуальных предпосылок. В выборку вошли экспатрианты и их супруги, иностранные студенты и мигранты первого поколения. Авторы подчеркивают тот факт, что каждый из них концептуализирует адаптацию по-своему, раскрывают различия между этими тремя группами исследуемых и предлагают ряд рекомендаций эффективного функционирования представителей разных культур в принимающем обществе.

Влияние мультикультурной личности, социальной поддержки и академической самодостаточности на социокультурную адаптацию иностранных студентов рассматривали Ji-

yeon Lee, Ayse Ciftci (2014) [16]. Проанализировав Структурное Уравнение (SEM), они показали взаимосвязь мультикультурной личности с социокультурной адаптацией, которая была опосредована академической самодостаточностью, однако влияние взаимосвязи социальной поддержки с социокультурной адаптацией не подтвердились.

Qian Meng, Chang Zhu, Chun Cao (2018) [15] исследовали глобальную компетенцию иностранных студентов во взаимосвязи овладения иностранным языком и социальной адаптацией, а также социальной сплоченностью в международном сообществе. Ученые рассматривали глобальную компетенцию студентов как посредника между владением иностранным языком: английским и одним из европейских, не будучи носителем ни одного из них. Анализируя результаты данного исследования, мы видим, что глобальная компетенция частично продуцировала взаимосвязь между знанием английского языка и социальной сплоченностью и в полной мере повлияла на взаимосвязь между знанием иностранного языка и социальной адаптацией.

Изложение основного материала. Специфика социокультурных отношений заключается в том, что в них имеет место синтез социальных отношений и культуры. Такой подход был заложен еще Э. Дюркгеймом, писавшим, что общество – это коллективное сознание, т.е. «более или менее организованная совокупность верований и чувств, общих для всех членов группы». Этот синтез социальных отношений, на данном этапе развития общества, и культуры оказывает взаимостимулирующие социальные действия на функционирование социальных институтов. Реконфигурация системных качеств общества, связанного с резкими социальными изменениями, является трансформацией.

Трансформационные изменения, их характер зависят от того, каких усилий эти изменения требуют от личности для адаптации. Социокультурный акцент, в процессе социальной трансформации, делается на изменении ценностей общества и следовательно институтов. Ценностные ориентации сопровождают все сферы деятельности человека. В процессе социокультурного взаимодействия ярко проявляются различия в оценке одних и тех же ценностей представителями разных культур. По мнению Е. Р. Боринштейна [1, с. 78], социокультурной трансформацией является процесс внутренних изменений в обществе, в результате которого, путем утверждения новой социокультурной реальности, достигается более высокий уровень упорядоченности и организованности во всех сферах деятельности, преодолевая при этом утраченное равновесие и социальную напряженность общества.

Социокультурная адаптация является основой трансформационных процессов современного общества, так как принятие новой социокультурной реальности тождественно состоянию высокой адаптивности общества. Если же общество находится в состоянии дезадаптации, процесс выбора способов адаптации, копинг-стратегий, ценностей, приоритетов, новых ролей усложняется, как на макро-, так и на микроуровнях. Изменение в общественном сознании, переструктуризация общества и становление новой социокультурной реальности и являются основой процесса социокультурной трансформации, паттерном которой, на наш взгляд, и является процесс взаимной социокультурной адаптации. В исследовании взаимной социокультурной адаптации Е. Р. Боринштейн подчеркнул, что одно из значимых мест занимают вопросы устойчивости, терпимости в отношении к другим людям и ценности, способности жить в мире с новым для себя социальным окружением. Наиболее важными факторами, по его словам является не только экономическая жизнь общества, мораль, а и социокультурная реальность, культурные универсалии [2]. Это позволит нам рассматривать значимые ценности личности в картине ее мира.

Вместе с освоением культуры формируется и картина мира каждой личности и составляет универсальную картину мира, характерную для всех людей, обществ и культур, при этом выделяя уникальность каждой отдельной культуры. Системная целостность интенций, ценностных установок, моделей понимания, оценок и переживаний есть мир личности. Рассматривая социокультурную адаптацию сквозь призму социального понимания, мы видим ряд особенностей социального познания, которые выражаются в том, что объектом познания

выступает общество, мир человека. Эффективное и адекватное общение с представителями различных культур есть показателем высокого уровня социокультурной адаптации, а язык формирует контекст его использования. Одни и те же явления в одно время могут вызывать скандал, а в другое считаться нормой [3, с.27]. Таким образом, «картина мира складывается из общих для всего человечества культурных универсалий, однако каждая из этих универсалий выступает как инвариант, то есть имеет собственную специфику, обусловленную культурой. Поэтому картина мира отображает как общее, так и особенное в культуре». [7, с.51]. Современная картина мира интегрирует воедино универсальные элементы общечеловеческого значения, при этом преломляя неповторимым образом в сознании каждого народа. [7,с. 48-58.]. Формирование картины мира это конструирование интегрального образа мира, схватывающего все его существенные характеристики [12, с. 99]. Таким образом: коммуницирование со всеми членами мультикультурного общества, событийное и информационное окружение, социально-поведенческое окружение, предметно-пространственная среда − является социокультурной средой, требующей определенного уровня взаимной адаптации личности. И понимание современной картины мира возможно только с позиции взаимной социокультурной адаптации с учетом социально культурной трансформации личности и социально культурной трансформации общества. Взаимная социокультурная адаптация по сути своей имеет диалектическую природу, проявляющуюся в двух следующих состояниях адаптантов: непрерывных флуктуациях и одновременно – в состоянии относительного покоя, равновесие между которыми и есть цель социокультурной адаптации [10].

Учитывая, тот факт, что адаптационные процессы проявляются и в период обучения студенческой молодежи, как представителей различных культур, в ВУЗах, важно знать какие проблемы возникают у них во взаимодействии с новой социокультурной средой и какие условия необходимы им для равновесия между непрерывными флуктуациями и состоянием относительного покоя, то есть для взаимной адаптации. Мониторинг социокультурных индикаторов взаимной адаптации студентов при изменении страны обучения поможет составить программу взаимной адаптации студентов, программу их сопровождения и «Путеводитель иностранного студента»

На базе кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности ПНПУ им. К. Д. Ушинского был разработан проект Взаимная социокультурная адаптация студентов, включающий в себя мониторинг взаимной социальной адаптации студентов. Компонентами структуры мониторинга являются социальные индикаторы образовательной, культурной, социальной, бытовой сфер жизни студентов в ВУЗе и особенности их взаимной адаптации.

Система включает следующие индикаторы:

– образовательная среда вуза;

–социальная сфера жизни вуза;

− культурная сфера жизни вуза;

– психологический климат в коллективе;

– эмоциональное состояние;

– бытовые условия;

Каждая группа индикаторов генерирована в форме вопросов анкеты.

На наш взгляд, в анкету для проведения мониторинг взаимной социальной адаптации студентов, необходимо включить вопросы, входящие в следующие блоки:

I. Основной блок. Данный блок анкеты содержит

вопросы, касающиеся:

1) удовлетворенности студентом выбором вуза:

2) удовлетворенности сложившимися отношениями со студентами

3) удовлетворенности внеобучающей работой в вузе:

4) оценке своего эмоционального состояния

II. Ситуативный блок. Данный блок анкеты содержит

вопросы, посвященные:

1) актуальным проблемам вуза;

2) конкретным ситуациям в учебной и общественной сферах жизни вуза.

III. Социокультурный блок

IV. Демографический блок.

Можно говорить о том, что основная трудность мониторинга проблемных аспектов взаимной социальной адаптации студенческой молодежи связана с быстро меняющимися процессами, происходящих в студенческой среде. Это диктует необходимость в соответствии с потребностями социальной системы постоянного обновления информации, а значит, оперативности и регулярности ее получения. Для этого необходимы соответствующие условия – четкая и слаженная организация всех звеньев сбора, обработки и анализа информации, высококвалифицированные кадры, компетентный методический контроль за реализацией мониторинга. Целостное видение системы мониторинга взаимной социальной адаптации студентов, координация всех разнообразных видов деятельности – это одновременно фактор успеха и наиболее сложная задача построения на его основе действенного управленческого механизма. Становится очевидным, что мониторинг проблем взаимной социальной адаптации студенческой молодежи – весьма сложное и трудоемкое направление в современной социальной философии.

Таким образом, взаимную социокультурную адаптацию можно назвать одним из способов приобщения студентов, изменившим страну обучения к активной социальной и культурной жизни украинского общества. Одной из главных задач мы видим ознакомление с духовными, нравственными, культурными и интеллектуальными ценностям. Позволит открыть для них возможность полноценного культурного досуга, при поддержке оптимальной степени участия в социальных взаимодействиях. Что позитивно влияет на взаимную социокультурную адаптацию студенчества в современных условиях трансформации общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1..Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. – Одеса: Астропринт, 2006. – 400 с.

2. Боринштейн Е. Р. Взаимная социальная адаптация как фактор коэволюции общества / Е. Р. Боринштейн // Соціальні технології = Социальные технологии. – 2003. – Вип.20. – С. 20-25.

3 Дмитриев А.В. Скандал. Социофилософские очерки. М.: ЦСПиМ, 2014. 323 с.)

4. Заремба О. Модернізаційний дискурс ідентичності в українському суспільстві на початку XXI століття / Олександр Заремба, Олександр Федоренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. – Вип. 5 (55). – С. 40–55. [4],

5.Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації: [монографія] / А. Кавалеров. – Одеса: Астропринт, 2001. – 224 с.

6.Катаєв С. Л. Сучасне українське суспільство / С. Л. Катаєв. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 200с.

7. Кириллов Э.П. Культурологические измерения картины мира // Культура и цивилизация. 2016. № 1. С. 48-58.]

8.Михайлова О. Ю. Блогосфера як інструмент соціокультурних трансформацій в сучасній Україні / О. Ю. Михайлова // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. – Вип. 4-5 (72-73). – С. 130–141.

9.Орленко, І. М., Соціокультурна адаптація молоді в студентському середовищі/ І. М. Орленко // IV міжнародна наукова конференція «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання», м. Одеса, 25-26 травня 2018 р.. – Одеса: ДЗ «ПНПУ імені К Д. Ушинського». – С.70-72.

10.Ростовцева М.В. Природа социальной адаптации и методы ее изучения. // Социодинамика. — 2017. - № 7. - С.1-7. DOI: 10.25136/2409-7144.2017.7.23484. URL: http://e-notabene.ru/pr/article_23484.html)

11.Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин. – М.: Астрель, 2006. – 1176 с.

12.Сычев А.А. Философско-методологические основания интегративного подхода // Регионология. 2013. № 4. С. 99-102.)

13. Халапсис А. В. Цифровые технологии и перековка железных людей / А. В. Халапсис // ScienceRise. – 2016. – Т. 24, №7/1. – С. 55–61.

14. Е. Царева Е. А. Фактор символического в трансформациях социокультурных практик / Е. А. Царева. - Автореф. на соискание уч. степ. д-ра философ. наук. – Курск, 2011. – 40 с.

15. Qian Meng, Chang Zhu, Chun Cao (2018) Chinese international students' social connectedness, social and academic adaptation: the mediating role of global competence. Higher Education: International Journal of Higher Education Research. Т 75, В 1 , с. 131–147 https://doi.org/10.1007/s10734-017-0129-x

16. Lee, JY & Ciftci, A. (2014). Asian international students' socio-cultural adaptation: Influence of multicultural personality, assertiveness, academic self-efficacy, and social support, 38 , 97–105. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2013.08.009

17. Kinga Bierwiaczonek, Sven Waldzus (2016) Socio-cultural factors as prerequisites for intercultural adaptation among expatriates, foreign students and migrants: a review. Journal of Intercultural Psychology, 47 (6), 767–817. https://doi.org/10.1177/0022022116644526

18. Viren Swami, Adriane Arteche, Tomas Chamorro-Premuzic (2010) Viren Swami, Adriane Arteche, Tomas Chamorro-Premuzic, Sociocultural adjustment among sojourning Malaysian students in Britain: a replication and path analytic extension. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 2009, Volume 45, Number 1, Page 57 https://doi.org/10.1007/s00127-009-0042-4

Прокопович Лада Валеріївна − кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри культурології та мистецтвознавства Одеського національного політехнічного університету

УДК 14:[304+308]:316.77:32.091.5

АПЛОДИСМЕНТИ В ПОЛІТИЧНОМУ «ТЕАТРІ»: СОЦІОКОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ТЕХНОЛОГІЇ

Соціально-філософський аналіз театралізації політичної сфери показує, що творчий та практичний арсенал театрального мистецтва застосовується в ній для підвищення ефективності комунікації в системі «влада – суспільство». Проте в тих випадках, коли треба цю ефективність лише зімітувати, театральні практики також стають в нагоді, зокрема – аплодисменти під час публічних виступів політиків. Затребуваність цього прийому обумовлюється його здатністю впливати (хоч і не суттєво, короткочасно) на сприйняття соціальної реальності.

Ключові слова: *публічна політика, театральність, аплодисменти, перформанс, соціальна реальність, соціальні комунікації.*

АПЛОДИСМЕНТЫ В ПОЛИТИЧЕСКОМ «ТЕАТРЕ»: СОЦИОКОММУНИКАТИВНЫЙ АСПЕКТ ТЕХНОЛОГИИ

Социально-философский анализ театрализации политической сферы показывает, что творческий и практический арсенал театрального искусства используется в ней для повышения эффективности коммуникации в системе «власть – общество». Однако и в тех случаях, когда эту эффективность нужно только сымитировать, театральные практики тоже пригодны, в частности – аплодисменты во время публичных выступлений политиков. Востребованность этого приёма обусловлена его способностью влиять (хотя и не существенно, кратковременно) на восприятие социальной реальности.

Ключевые слова*: публичная политика, театральность, аплодисменты, перформанс, социальная реальность, социальные коммуникации.*

APPLAUSE IN THE POLITICAL “THEATER”: THE SOCIOCOMMUNICATIVE ASPECT OF TECHNOLOGY

The socio-philosophical analysis of the theatricalization of the political sphere shows that the creative and practical arsenal of theatrical art is used in it to increase the effectiveness of communication in the system “power – society”. However, in those cases where this efficiency needs only to be simulated, theatrical practices are also suitable, in particular, applause during public speeches by politicians. The demand for this technology is due to its ability to influence (although not significantly, briefly) on the perception of social reality.

Key words*: public policy, theatricality, applause, performance, social reality, social communications.*

Постановка проблеми. Трансформації, що наразі відбуваються у соціумі, сприяють появі нових моделей соціальних відносин і комунікацій. Проте майже незмінними залишаються технології публічної політики, які спрямовані на підвищення ефективності комунікації між політиком та аудиторією (публікою, електоратом). Серед цих технологій є

чимало таких, що надають політичній сфері рис театральності. В сучасній політиці ці риси проявляються особливо виразно, що ставить дослідження театралізації політичної сфери в ряд актуальних і перспективних.

Аналіз проявів театрального у політичній сфері показує, що поєднання в політичних «виставах» гри, перформансу, ритуалу, карнавалу, маскараду дозволяє: привернути увагу опонентів [1]; продемонструвати солідарність із протестним рухом [2]; сформувати імідж відповідно до ролі/амплуа, яку політик виконує у політичному «театрі» [3]; створити додаткові канали комунікації політика із «публікою» [1; 4] тощо.

Театральність політичної сфери обумовлюється не лише «сценічним» характером відносин, а й тим, що деякі політичні технології будуються на суто театральних традиціях. Однією з театральних практик, без яких важко уявити публічну політику, є оплески під час виступів політиків.

Зазвичай цю практику досліджують як результат виступу оратора, тому намагаються визначити, що саме у виступі визвало оплески – приналежність оратора до певної політичної партії, його політичний статус або його риторика [5].

Проте на оплески у політичних масових заходах можна дивитись не лише, як на результат, а й як на інструмент певних технологій.

Мета даного дослідження – соціально-філософське осмислення практики аплодисментів у політичних заходах в соціокомунікативному аспекті.

Методологічна стратегія для досягнення цієї мети базується на концепції театральності соціокомунікативних проявів культури, яка передбачає усвідомлення того, що театральність виникає лише тоді, коли відбувається акт комунікації між людьми (тобто тоді, коли є «актор» і «публіка»), і навпаки, комунікативні акти завжди набувають рис театральності, коли є потреба у підвищення ефективності комунікації [6].

Викладення основного матеріалу. Традиція плескання у долоні наприкінці різних сценічних видовищ (театру, цирку, боїв гладіаторів тощо) зародилася (за словником Брокгауза та Ефрона) у Давньому Римі. Там аплодисменти поділялись на три види:

– bombi – шум, схожий на гудіння бджіл;

– imbrices – імітація дощу, що падає на дах домівки;

– testae – імітація тріску глиняних горщиків, коли вони розбиваються.

Зараз градація аплодисментів є не такою строгою, але все ж такі існують відмінності між бурхливими оплесками, овацією, ріденькими оплесками і т.д.

Оплески дозволяють глядачам показати своє схвалення вистави (або окремих її сцен), виразити захоплення грою акторів.

Тому так полюбляв аплодисменти на свою адресу римський імператор I століття Нерон, задля отримання яких він часто брав участь у змаганнях поетів та співаків. Коли оплесків йому не вистачало, влаштовував виступи перед власними слугами, змушуючи їх аплодувати.

І саме тому у політичному «театрі» аплодисменти – «бурхливі, тривалі оплески, що переходять у нескінченну овацію» (кліше радянських часів) – часто використовують для демонстрації «народної любові» до чергового лідера. В щирість цих «бурхливих оплесків» майже ніхто не вірить (ані «актор», ані сама «публіка»), але відмовлятись від них «режисери» політичного «театру» не збираються. Бо психологічно-соціальні властивості цієї практики дозволяють використовувати її з подвійним ефектом – не лише задля втіхи марнославства оратора, а й для впливу на публіку.

Нещодавно цей ефект було досліджено групою шведських вчених (публікація в “Journal of the Royal Society Interface”). Вони встановили, що якість вистави або виступу не завжди є головним чинником, який впливає на інтенсивність та тривалість оплесків у залі. Аплодисменти є «заразними», і тривалість овації залежить від поведінки інших глядачів: достатньо декільком людям почати плескати у долоні, як всі починають робити теж саме. Вчені вважають, що аплодисменти є різновидом «соціальної інфекції», яка може бути ілюстрацією того, як певні ідеї або типи поведінки стають модними або виходять з моди [7].

Проте неможна сказати, що цієї властивості аплодисментів не знали раніше. Адже саме на ній будувалась практика найму людей для оплесків у європейських театрах. У Франції, наприклад, таких найманців називали «клакерами», «римлянами» (за походженням від римської традиції), «лицарями люстри» (за місцем їх розташування у залі – під люстрою). Починаючи аплодувати, вони, з одного боку, мали створити враження про успіх вистави або виступу, а з іншого – втягнути в цей процес решту глядачів.

Цією практикою, до речі, користуються в корпорації Apple, намагаючись психологічними заохочувальними прийомами компенсувати низьку зарплатню працівників своїх магазинів. Після процедури найму на роботу новачка вітають всі працівники магазину аплодисментами у формати стоячої овації (нібито той виграв якійсь приз). Оплески продовжуються доти, доки розгублений новачок не почне плескати у долоні сам, перетворюючись із стороннього споглядача на учасника події, ставши частиною команди. Коли працівник залишає компанію, його також проводжають аплодисментами.

Оплесками в магазинах Apple зустрічають також нові товари та покупців, які простояли в черзі всю ніч. «В мене руки боліли від всіх цих аплодисментів», – скаржився один з менеджерів [8]. Оплески, схвальні вигуки, зображання захопленого втягнення мають забезпечити такий собі соціальний клей, який єднає команду, знов і знов підтверджуючи дух бренду та культову відданість йому з боку працівників.

Цим, до речі, пояснюється і прагнення організаторів публічних виступів політиків збирати якомога більшу аудиторію (тоді до ефекту «соціальної інфекції» додається ще й ефект натовпу).

Тобто якщо більшість театральних прийомів, які застосовуються в політичній сфері, націлені на підвищення ефективності комунікації між політиками та «публікою», то «бурхливі оплески» мають лише імітувати цю ефективність: нібито всі все зрозуміли і гаряче підтримують. Тут спрацьовує суто театральний ефект – коли глядачі одночасно і не вірять, і вірять у все, що відбувається на сцені. Та й сприйняття сцени тут розмивається. Театральне дійство перетворюється на перформанс – коли публіка вже не просто споглядає, а бере активну участь у виставі.

Певним чином організовані аплодисменти можуть розмивати не лише межу між залом і сценою, а й між соціальною значущістю «ролей».

Досліджуючи комунікацію у дискурсі політичного ритуалу, А.П. Чудінов в якості одного з прикладів навів щорічну церемонію вручення губернаторської премії кращим професорам, доцентам та викладачам Свердловської області (Росія). Ритуал завжди відбувається за одним сценарієм. Спочатку виступає губернатор із промовою, в якій йдеться про успіхи вишів. Потім зачитується текст наказу Далі помічник передає губернатору диплом, якій той вручає професору. Красива дівчина додає букет квітів. Професора фотографують поряд із губернатором. Професор дякує губернаторові і рідному університету. Наприкінці церемонії губернатор всіх запрошує на фуршет.

«Основне завдання ритуальної комунікації – фіксація своєї прихильності існуючим правилам та підтвердження своєї соціальної ролі, – зауважує А.П. Чудінов. – В даному випадку церемонія демонструє, що губернатор турбується про науку, а вчені вдячні владі. В реальності вдячність можуть відчувати не всі вчені, але вручення премій – не місце для дискусій. Тому цей захід можна порівняти із тостом на ювілеї: про ювіляра говорять лише хороше. З цієї точки зору ритуал протиставлено діалогу як свобідному обміну думками» [9].

Якщо припустити, що цей ритуал не обходиться без оплесків, то виникає питання: кому насправді вони адресовані – вченим, працю яких відзначено премією, губернатору, який цю працю нібито оцінив, або владі, яку представляє губернатор? Тобто хто кому тут за що дякує – влада науці чи наука владі?

Отже, бачимо, що в подібних заходах оплески можуть не лише створювати атмосферу урочистості, а й розмивати рамки сприйняття суспільної важливості певних соціальних ролей.

Втім, в політичному «театрі» оплески можуть стати і своєрідною формою політичного жесту – іноді досить красномовного.

Так, наприклад, сталося на Мюнхенський конференції з безпеки у 2019 році. Західні ЗМІ довго і активно обговорювали контраст між оглушливими аплодисментами, які отримала під час виступу канцлерка Германії Ангела Меркель, і гнітючою тишею, яка повисла у залі замість оплесків у відповідь на привітання віце-прем'єра США Майка Пенса від імені Дональда Трампа (не було навіть «аплодисментів ввічливості»). Ця ситуація стала приводом для висновків не менш вагомим, ніж власне доповіді ораторів.

До оплесків, як засобу виразити своє ставлення до опонента, вдалася і американська політик-демократка Ненсі Пелосі. Після промови Дональда Трампа перед Конгресом США у лютому 2019 року вона настільки «картинно», «театрально» поплескала у долоні, що важко було не вбачити в цьому жесті відвертого знущання. За цей вчинок у соцмережах її прозвали «королевою сарказму».

Ці приклади зайвий раз доводять, що у політичному «театрі» використовується майже весь творчий і практичний арсенал, який був напрацьований театральним мистецтвом для ефективної комунікації між акторами (драматургами, режисерами) та публікою.

Висновки. Дослідження показало, що до театральних практик та прийомів у політичній сфері вдаються не лише задля підвищення ефективності комунікацій в системі «влада – суспільство», а й тоді, коли цю ефективність треба лише зімітувати. В таких випадках особливо затребуваною є практика аплодисментів. «Бурхливі, тривалі оплески, що переходять у нескінченну овацію» мають показувати, що аудиторія гарно (одностайно, із захватом) зрозуміла і підтримує все, що промовляється з трибуни.

Водночас, в індивідуальних «театрах» політиків оплески, як сценічний жест, можуть використовуватись для демонстрації свого ставлення до опонента (в засудження або схвалення його дій).

У будь-якому разі оплески, як складову деяких політичних заходів і подій, слід розглядати не лише як ситуативну практику, а й як технологію, здатну впливати на сприйняття соціальної реальності. Вплив цей, звісно ж, не суттєвий, короткочасний, проте сподівання саме на нього спонукає політиків і політтехнологів раз за разом вписувати аплодисменти в драматургію політичного «театру».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Прокопович Л.В. Исследование костюмных украшений и аксессуаров как средств коммуникации в политическом «театре» / Л.В. Прокопович // ScienceRise. – 2018. – № 1(42). – С. 16–19. DOI: 10.15587/2313-8416.2018.121879.

2. Воронкова А.І. Протести і мода в сучасному суспільстві: політологічний вимір / А.І. Воронкова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 40–46. DOI: 10.15421/1718150.

3. Прокопович Л.В. Эксплуатация архетипа Древа жизни в политических PR-технологиях / Л.В. Прокопович // Аркадія. – 2010. – № 3(29). – С. 21–24.

4. Поцелуев С.П. Диалог и квазидиалог в коммуникативных теориях демократии / С.П. Поцелуев. – Ростов-на-Дону: СКАГС, 2010. – 496 с.

5. Heritage J. Generating Applause: A Study of Rhetoric and Response at Party Political Conferences / J. Heritage, D. Greatbatch // American Journal of Sociology. – 1986. – Vol. 92. – № 1. – P. 110–157.

6. Прокопович Л.В. Театрализация социокультурной коммуникации: методологическое обоснование исследовательского подхода / Л.В. Прокопович // ScienceRise. – 2017. – № 7(36). – С. 29–32. DOI: 10.15587/2313-8416.2017.106701.

7. Морелл Р. Учёные: аплодисменты – это социальная инфекция / Р. Морелл // BBC. Україна, 19 июня 2013 г.

8. Голованов В. Аплодисменты и одобрительные возгласы: тщательно управляемая драма в магазинах Apple / В. Голованов // Habr [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: https://habr.com/ru/post/434518/.

9. Чудинов А.П. Дискурсивные характеристики политической коммуникации / А.П. Чудинов // Политическая лингвистика. – 2012. – № 2(40). – С. 53–59.

Плавич Володимир Петрович – доктор філософських наук, академік, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

УДК 340.12: 351.91

ДУХОВНА ОСНОВА ПРИРОДНОГО САМОКОНТРОЛЮ СУБ'ЄКТА

У статті розглядається духовна основа природного самоконтролю суб'єкта і перспективи подальшого розвитку і вдосконалення його максимального використання. Автором виявлені трансцендентні, ірраціонально-помежові основи суб'єктивно-свідомого «внутрішнього світу» людини. Виникла можливість розглянути характерні першооснови сутності динаміки духовного буття культури мислення, здійснити аналіз інтенцій діяльності мислення та його іманентних апріорних структур в людському існуванні.

Ключові слова: *природний самоконтроль, «душа» як субстанція суб'єкта, правове регулювання, екзистенційна субстанційність, субстанційні властивості «душі», феномен душі.*

ДУХОВНАЯ ОСНОВА ПРИРОДНОГО САМОКОНТРОЛЯ СУБЪЕКТА

В статье рассматривается духовная основа природного самоконтроля субъекта и перспективы дальнейшего развития и усовершенствования его максимального использования. Автором выявлены трансцендентные, иррационально-помежовые основы субъективно-сознательного «внутреннего мира» человека. Появилась возможность рассмотреть характерные первоосновы сущности динамики духовного бытия культуры мышления, осуществить анализ интенций деятельности мышления и его имманентных априорных структур в человеческом существовании.

Ключевые слова: *природный самоконтроль, «душа» как субстанция субъекта, правовое регулирование, экзистенций субстанцийнисть, субстанциальные свойства «души», феномен души.*

SPIRITUAL BASIS OF THE NATURAL SELF-CONTROL OF THE SUBJECT

The article deals with the spiritual basis of the natural self-control of the subject and the prospects for further development and improvement of its maximum use. The author reveals the transcendental, irrationally-shredded foundations of the subjective-conscious "inner world" of human. There was an opportunity to consider the characteristic fundamental principles of the essence of the dynamics of the spiritual life of the culture of thinking, to analyze the intentions of the activity of thinking and its immanent a priori structures in human existence.

Key words: *natural self-control, "soul" as subject's substance, legal regulation, existential substance, substantial properties of "soul", phenomenon of the soul.*

Вступ. Сьогодні постає необхідність виявити яким чином творчість, інтелект, мислення,

а разом з ним знання і наука у своїй діяльності обумовлюють продуктивний поступ суспільства та його соціальних інститутів в реалізації тих завдань, які ставить глобальний світ. Формування стратегічно-орієнтованої національної політики довгострокових трансформацій держави передбачає філософське осмислення духовної основи природного самоконтролю суб'єкта в контексті соціокультурної реалізації та цілісного самовираження.

Постановка проблеми. Науковою проблемою дослідження є системне виявлення перспектив розвитку мислення суб'єкта, його діяльності в умовах сучасної соціокультурної реальності. На основі соціокультурного досвіду інтерпретацій філософсько-правових дискурсів та їх розуміння розкриті в сутності духовної основи природного самоконтролю суб'єкта. Розглянута душа як особливий феномен культури пізнання і мислення. Важливим моментом дослідження є виявлення трансцендентних ірраціонально-помежових основ суб'єктивно-свідомого «внутрішнього світу» людини. Визначено характерні першооснови сутності динаміки духовного буття культури мислення, здійснено аналіз інтенцій мислення та його іманентних, апріорних структур в людському існуванні. Осмислені кореляції іманентних, екзистенціальних та персоналістських інтеракцій як детермінантів мисленевої діяльності в цілісності духовно-культурного буття. Охарактеризовано поняття «душі» і «душевного» через які активізується духовне життя індивіда; душа є суб'єктом духовності, а не її самістю. Там, де є «дух» і «душа» починається активна діяльність індивіда. «Душа» як субстанція діє через матеріальне тіло, одинично духовне та вседуховне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною основою даного дослідження стали праці міжнародних вчених, які досліджували питання духовної основи природного самоконтролю суб'єкта. Зокрема, слід виділити роботи «представників філософії життя» таких вчених, як: А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон, В. Дільтей, Г. Зіммель та інші.

Мета статті полягає в розкритті сутності духовно-онтологічних особливостей мислення про душу на основі соціокультурного досвіду і інтерпретацій філософських дискурсів та їх розуміння.

Завдання статті – розкрити основні інтерпретації феномену «душа» і шляхом систематизації та аналізу накопичених знань зробити спробу виявити значення поняття душі та її меж у духовному досвіді людства.

Об'єкт дослідження – природний самоконтроль суб'єкта в духовному досвіді людства.

Предметом дослідження є особливості природного самоконтролю суб'єкта в процесах соціальних практик людства.

Виклад основного матеріалу. Для юриспруденції управління природним самоконтролем суб'єкта, зокрема для кримінального процесу та криміналістики, максимальне використання природного самоконтролю має важливе значення [1].

Через поняття «душі» і «душевного» актуалізується духовне життя індивіда. Там, де є «дух» і «душа» починається активна мисленева діяльність. Аналіз процесу самореалізації у сфері евристичного мислення показує, що воно задає стратегію творення нового, будує цілісний образ соціокультурної реальності. Потік мислення і образів завдяки своїм власним потенціям ускладнюється і спонтанно відбудовує себе: відбувається самозростання цілого з частин в результаті само ускладнення цих частин [2].

Актуальність феномену «душі» обумовлена тим, що в ньому зійшлися інтереси класичної і некласичної філософії, психології, юриспруденції, етики, мистецтва і власне науки. Системний аналіз показує численні звернення до проблеми «душі» видатних мислителів різних епох, починаючи з античних філософів: Геракліта, Сократа, Платона, Парменіда, Аристотеля, Р. Декарта, Б. Спінози, Дж. Локка, Г. Гегеля, Павла Флоренського і багатьох інших. І в мистецьких пошуках – її певна «візуалізація» є в роботах В. Кандинського, П. Філонова, П. Пікассо та інших митців.

Основи пропозицій концепту, який пов'язаний з пізнанням духовного, і, зокрема, «Душі», після його трактування у П. Абельяра, запропоновані в роботах Н. Д. Арутюнова, С. А. Аскольдова-Алексеєва, С. Г. Воркачєва, Д. С. Лихачєва, С. Х. Ляпіна, В. П. Нерознака,

М. В. Піменової, Н. В. Іванової, Ю. С. Степанова та інших.

Одна із проблем в пізнанні феномену «душі» пов'язана з методологією філософського пізнання в цілому, на що звертають увагу, зокрема Р. Рорті, П. Стросон, Г. Щедровицький та інші. Так, зокрема, Р. Рорті зазначає, що «ніхто повністю не впевнений являються чи питання, які обговорюються, необхідними питаннями, або просто випадковими побудовами [3]. За думкою Р. Рорті, «ми повинні утверджувати себе через вираження порівняно кращих запитань, а не засобом порівняно кращих відповідей на вічні «глибокі», «фундаментальні питання», на які наші попередники відповідали погано» [3].

Безумовно, мати таке бачення і вести такі судження, це великий ризик і ще більша відповідальність, бо існує же позиція, у якій твердо і безповоротно сказано – щось людина має знати, а щось їй не дано знати. Так, зокрема, Г. Щедровицький зауважує, що «…це взагалі не наша з Вами прерогатива, як там в об'єкті знає Господь Бог, але ніколи не говорить. В крайньому випадку цим може займатись такий інститут як Наука…» [4]. Актуальна думка і про соціальну природу пізнання феномену «душі» у Г. Щедровицького, що «…в ненормально організованому суспільстві, там абсолютний дух…співпадає з масовою культурою…І тезис мій тому більш невизначений – усвідомлено я роблю його більш невизначеним. Не «абсолютний дух», а «дух – і душа» [4].

Так як питання «душі» фактично індивідуальне – особистісне, що слідує із історії її тлумачення, то фактично велика проблема суспільства сьогодення відображається в проблемі однієї людини, адже кожна людина – це частка всього і із часток складається вже цілісне людство. Іншими словами – високодуховне суспільство, це кожна високодуховна людина, і кожна високодуховна людина, об'єднуючись із іншими, створює високодуховне суспільство.

Але ж, як би там не було, які протилежні думки не були б, саме втрата традиції осмислення феномену "душі" спонукає до зворотнього спрямування роздумів людини в сторону відродження, реконструкції (змін, правок старих понять з метою відкриття і придання нових властивостей в майбутньому), деструкції (заперечення традиції з ціллю виявлення прихованого смислу), або ж деконструкції (розуміння засобом руйнування стереотипу або включення його в новий контекст) всього осмисленого надбання людства.

Процес формації самого поняття "Душі" доповнювався теорією анамнезісу (пригадування того, що "Душа" знала до свого народження в Божественному світі), тобто природа "Душі" вже за часів Платона розглядалась теоретично із протяжністю у всьому можливому для людини часовому спрямуванні. Саме момент "мислення" "Душею" вже в Сократа є місцем зустрічі з істиною: "...душа стикається з істиною...коли вона пробує що-небудь разом із тілом, то воно, як видно, вводить її в оману" [5, С. 163].

Аристотель на початку своєї роботи "Про Душу" пише, що "признаючи пізнання справою прекрасною і гідною, але ставлячи одне значення вище другого або по ступені досконалості, або тому, що воно значення про більш високе і дивне, було б вірним по тій та іншій причині приділити дослідженню душі одне із перших місць" [6, С. 371]. На питання про те, що таке моя "душа", відповідь Аристотеля звучить так: "Добитись про душу чого-небудь достовірного у всіх відношеннях і безумовно найважче всього" [6, С. 371]. В цій відповіді присутня думка Аристотеля про внутрішню силу, що очевидно виходить із його слів: "...душа і що вона таке; ...відноситься чи вона до того, що існує, або, скоріше, є деяка ентелехія..." [6, С. 327].

В прагненнях, у стремліннях душі може бути представлено щось загальне, і в цій якості душа протистоїть тілу як чомусь окремому, одиничному.

Аналіз проблеми "душі" у Платона пов'язаний з проблемою "ідеального", поставленої Сократом, і одержує космічний масштаб. Цей поворот в платонізмі визначив образ європейської культури і здійснив вплив на християнство. Вчення Платона, що "світ ідей", з одного боку містить досконалі зразки речей, а з іншого – ідеали людської поведінки, доброчинності (добра). Потрібно уточнити, що можливість розмістити родову сутність речі в ідеальному світі вже міститься в існуванні особливих речей, створених людиною для людини,

про які часто згадує Платон. Народження і побудова Всесвіту здійснилася за зразком, який заданий деміургом як першотворцем. Саме деміург, згідно Платону, створив живе тіло і душу світу, а також окремо небо, зірки, час, землю і чотири роди живих істот. Три – смертні, а четвертий рід – безсмертний, до якого відносяться боги. Люди намагаються бути схожими в своїй діяльності на діяльність богів.

"А чого б не дав кожен з вас за те, щоб бути з Орфеєм, Гесіодом, Гомером" [13, С. 95], – говорить Сократ в своєму останньому слові в суді.

Потрібно розрізняти "кращі" і "гірші" душі. Згідно "Федону", гірші душі сходять в Аїд, а кращі в "істинну Землю", і часто там і залишаються, одержуючи воздаяння за заслугами. Долучення до ідей "занебесних" дозволяє душам, керуючись одержаним знанням, змінювати речі. Зрештою, у вченні Платона душа за рахунок згадування, ("анамнезис") підносить, возвеличує людей в їх тілесності над речами. Душа людини рухлива, і вона є своєрідний посередним між двома світами, грань між якими вона намагається подолати за допомогою руху. Потрібно враховувати різницю між розумною і нерозумною душею. Розумна частина душі поміщається в душі людини. Місцем для нерозумної душі є тіло, а між головою і тілом боги створили перепону у вигляді шиї. Розумна частина душі є безсмертна, а нерозумна душа смертна завдяки своєму зв'язку з тілом. Позбувшись тіла і його безрозсудності, ми здатні опинитися там, де можна споглядати "речі самі по собі самою по собі душею" [14, С. 18].

Філософ вважає, що потрібно бачити в душі активне начало, яке зводиться до природних стихій і взагалі до чогось, що нагадує тіло. В душі присутня єдність, яка відрізняє її від стихії. Але при цьому душа, постійно повторяє Арістотель, не може бути чимось подібним до тіла. Інакше наявність душі в тілі буде означати присутність в одному і тому ж місії двох тіл. Душі не можуть складатися з тих чи інших природних начал. Душа не здатна до руху і саморуху і, відповідно, не може займати певне місце в просторі. Допустивши переміщення душі самою по собі, пише Арістотель, ми тим самим допускаємо, що, вийшовши з тіла, вона може потім повернутися в нього "З цього слідувало б, – вказує мислитель, – що живі істоти, померши, могли б ожити" [15, С. 378]. Зважаючи на вищесказане, душа не може повідомляти тілу рухи ззовні, будучи в чомусь подібною йому. До неї не можуть бути застосовані ніякі тілесні характеристики. І, тим не менше, душа безпосередньо пов'язана з тілом. В першу чергу, душа постає як ентелехія тіла. Тобто вона здійснює сутність живого тіла. Іншими словами, душа як здійснена сутність є сутністю живого тіла в дії. Структура і облаштування живого тіла несе в собі можливість життя, і душа перетворює її в дійсність. Звідси загальне визначення душі в Арістотеля: "Душа є перша ентелехія живого тіла, яке володіє органами" [15, С. 395].

"Мислячій душі, душі, яка розмірковує, - пише Арістотель в трактаті "Про душу", - уявлення ніби заміняють відчуття. Стверджуючи або заперечуючи благо чи зло, вона або уникає його, або прагне до нього; тому душа ніколи не мислить без уявлень, а подібно тому, як повітря певним чином діє на зрачок, а сам зрачок – на інше... (так само уявлення впливають на мислячу душу)". І далі він робить висновок: "Таким чином, мисляче мислить форми в образах... Іноді за допомогою образів, які містяться в душі, або мислячи розумом, начебто бачачи очима, міркує і приймає рішення про майбутнє, виходячи з теперішнього" [15, С. 438-439].

В трактаті "Про душу" мова йде про осягнення зовнішньої форми речей через відчуття, осягнення їх загальних властивостей через "загальне почуття" і, нарешті, про знання субстанціальної форми, котре пов'язане з розумом. "Тому праві ті, - пише в зв'язку з цим Арістотель, - хто говорить, що душа є місцезнаходження форм, з тією обстановкою, що не все душа, а мисляча частина, і має форми не в дійсності, а у можливості... "Те, що ми називаємо розумом в душі, до того, як воно мислить, не є що-небудь дійсне з існуючого (я розумію під розумом те, чим душу мислить і судить про щось). Тому немає розумної основи вважати, що розум поєднаний з тілом" [15, С. 433-434].

Визнання, що душа, інтелект, мислення і існують окремо від тіла, виходить з розуміння

душі як ентелехії, і, зрештою, й спрямоване на укорінення душі в самому живому організмі. Іншими словами, в арістотелівській трактовці життя і відчуття, властивих живому організму, домінує підхід до душі як способу життєдіяльності тіла. До цього ж відноситься наступне міркування Арістотеля: "Якщо мислення є певна діяльність уявлення або не може відбуватися без уявлення, то і мислення не може бути без тіла" [15, С. 373].

В цьому контексті Арістотель звертається до аналізу розуму, особливо до його діяльного виміру. Діяльний розум відтворює ті форми, які недоступні досвіду. Такий розум може користуватися образами уявлення. Але це не змінює його сутності як розуму (інтелекту) "самого по собі". Адже своєрідність діяльного розуму (інтелекту) полягає в тому, що він творить знання загального, спираючись не на зовнішнє джерело, а на свої внутрішні сили і можливості. Мова, по суті, йде про особливості теоретичної діяльності, яка здійснюється розумною душею за рахунок своїх власних можливостей, відкриваючи шлях до активної мисленнєвої діяльності.

На досвіді ґрунтується усе наше знання, від нього в кінці кінців воно виходить [7, С. 128]. На цих засадах Дж. Локк трактує "Душу" як "tabula rasa". По відношенню питання про матеріальну і нематеріальну природу "Душі" він вважає, що "...немає настирливої необхідності вирішувати питання в той чи іншій бік. На мій погляд, це питання знаходиться за межами нашої свідомості..." [7, С. 529].

Г. В. Ф. Гегель помічає: "Отже, тією мірою, якою дух,, упевнений у собі, - як прекрасна душа, - не має сили відчужити знання про себе, яке він тримає в собі, він не може досягнути будь-якої тотожності з відкритою свідомістю..." [8, С. 456].

Спірітуалістична концепція "душі" "обґрунтовується" інтроспективним методом психологічного дослідження і "обґрунтовує" останній. Уявляючи "Душу" замкнутим світом, доступного тільки самоспостереженню, вони заперечують можливість об'єктивного дослідження в психології. Стверджуючи, що все пізнається "через призму нашого духа", Л. М. Лопатин робить висновок: саме тому те, що звершується в самій "Душі", пізнається без всякої "посередницької призми", тобто інтроспективно [9].

Первинні поняття про феномен "Душі" виходили із емпіричних спостережень за життям, а конкретно за людинними його циклами – народженням, життям і смертю.

Традиційно феномен "Душі" вивчається не стільки розумовим осягненням, скільки з допомогою Віри або екзистенційного переживання Вічного, що створює картину соціальної причетності кожної людини і людства до чогось такого, що є водночас і суб'єктивним і об'єктним для всіх. В кожен період формувалась своя гіпотеза бачень "Душі", яка в якійсь мірі задовольняла і набувала обрису традиційності. А так як людина почала формувати поняття про "Душу" з її властивостей, які спостерігала під час свого життя, то доцільно підкреслити, що взагалі мова про властивості "Душі", якими вона була наділена навмисно і ці властивості були поглядами та уявленнями самої людини. При такому розгляді за допомогою ідеалізації "Душі" в якийсь сталий об'єкт "Душі" проявляється гіпотетично в двох спрямуваннях в роздумах: перший – "Душа" як субстанція зі своїми властивостями з погляду людини, другий – "Душа" як субстанція істина і має властивості, які людина не може пізнати.

При використанні метафізичного підходу, "Душа" як субстанція розглядається статично у своїй статиці (без змін, розвиток не береться до уваги), і "Душа" є сталою наповненою силою, але не дієвою, тобто вона є, а не діє. Такий стан не діючої "Душі" зустрічається у людей, які не знають або забули про "Душу". І так відокремивши "Душу" від усього, не враховуючи суперечності, все ж за для пошуку абсолютної істини "Душі" спостерігається діалогічна недієвість, тобто "Душа" діє на "Душу" завжди, але "Душа" не включена на діалогічну дію з "Душею". Використання ж діалектичного методу дозволяє виявити, що "Душа" благодійна субстанційна форма.

Ближче до пізнання феномену "душі", до певної міри, еклетична методологія. Спроба використання елементів еклетики для пізнання феномену "душі" – це "довільне" поєднання різних і розрізненних фактів, ідей, концепцій, понять мало призвести до певних

правдоподібних результатів. Цей метод при своїй удаваній і навмисній "дробленості", мав окремі переваги, бо занімав певни стереотипи, що формувалися на протязі історії пізнання феномену "душі". Потім він наповнювався певними структурованими твердженнями, набуває якості неоклектичного (як синтезований результат еклектики) – перехід до передбачуваної відносної істини судження. При цьому, усе зайве відкидається і залишається тільки залишкове істинне – структуроване для "Душі" – духовне і по змісту, і по сутності, що відповідає одному із завдань для людини – духовне гармонізувати з тілесним.

Таким чином, на основі історичних сходжень до пізнання феномену "душі", стало можливим об'єднати певні їх частини на основі установлення їх концептуальних елементів. При цьому, насамперед, потрібно спробувати підійти до розгляду питання "Душі" з розгляду духовної і соціальної вагомості. Науково-теоретичний розгляд спроможній зважено і точно, без "декоративності з її прикрасами", дати певний результат суджень. В доповнення слід враховувати, що тема "Д" має прекрасне висвітлення завдяки методам підходу до теми, органічного поєднання попередньої інформації, уваги до особливостей, уяви, стику протилежних точок зору і узагальнення.

Концепт – це акт "схватування" сенсу речей (проблеми) в єдності мовного вислову. Термін "концепт" введений у філософію П. Абеляром у зв'язку з аналізом проблеми універсалій, що потребували розщеплення мови і мовлення. В цілому, концепт – це певне уявлення про фрагмент світу або частини такого фрагменту, що має складну структуру, яка виражена різними групами ознак, що реалізовуються різноманітними способами та засобами [10, С. 121].

Вся істина при пізнанні "Душі" "закрита", а "відкрита" – до певних меж, тільки та її частина – "Духовний пласт", яка і потрібний людству в його пошуках сокровенного. При цьому характерно, що інформація про "Душу" взагалі настільки багатомірна, що розглядати її в подальшому якби то і немає сенсу, але саме інформація, що основана на екзистенційному – духовному рівні, і дає відповідь на основні запитання людини про "Душу", відкриваючи і певну методику її пізнання.

Варіанти різних проявів "Душі", виходять із спостережень, а саме: із добрих дій людини – саме тоді щось внутрішнє в людині радувалось і відображалось в сяйві очей; із того стану, коли життя покидало людину, коли з тіла щось зникало, що ніколи не верталось тощо. Так, метод певної ідеалізації дає своєрідну відповідь у вигляді гіпотези, що "Душа" як об'єкт (субстанція) існує і вона трансцендентальна, і вона наділена властивостями.

"Душа" як субстанція діє через матеріальне тіло, одинично духовне та недуховне. Розглянувши дві ці основи "Д" стає безперечно зрозуміло, що "Д", це духовна основа, вона невидима простим зором, і шукати її обриси, вагу потрібно в духовних діях, адже вона присутня у всьому благому, і не проявляється в нечемному відношенні до неї, через нечемність до інших.

Традиційно феномен "Душі" вивчається не стільки розумовим осягненням, скільки з допомогою Віри або екзистенційного переживання Вічного, що створює картину соціальної причетності кожної людини і людства до чогось такого, що є водночас і суб'єктивним і об'єктивним для всіх. У пізнанні "Душі" проявляється певна символічна "ідеалізація", тому що "Душа" ззовні не проявлялась, і "душа" конструювалась як певна субстанція – субстанціональна структура, що наділена певними ознаками і властивостями – і все це розглядалось як спосіб її пізнання.

Існування методологічних засад і протиріч в пізнанні феномену "душі" сформувало уявлення про її екзистенційну субстанційність, що характерно відображено було вже при перших уявленнях і конструюванні первинних понять. Розгляд властивостей "душі" в структурі соціокультурного концепта дозволяє описувати субстанційну основу феномену "душі", що дає змогу у візначених межах теоретично прослідкувати субстанційні властивості "душі" [11, С. 113].

Якщо Демокріт розглядає людину через призму речі, то Сократ дивиться на речі з точки

зору людини. Не кості і сухожилля визначають сутність людських вчинків, а уявлення про "справедливе" і "найкраще". В людині є те "щось", яке керується цими уявленнями. Цим "щось" постає душа, для якої мають значення не стільки тілесні бажання, скільки розум і мислення [12, С. 18].

В прагненнях, у стремліннях душі може бути представлено щось загальне, і в цій якості душа протистоїть тілу як чомусь окремому, одиничному.

Аналіз проблеми "душі" у Платона пов'язаний з проблемою "ідеального", поставленої Сократом, і одержує космічний масштаб. Цей поворот в платонізмі визначив образ європейської культури і здійснив вплив на християнство. Вчення Платона, що "світ ідей", з одного боку містить досконалі зразки речей, а з іншого – ідеали людської поведінки, доброчинності (добра). Потрібно уточнити, що можливість розмістити родову сутність речі в ідеальному світі вже міститься в існуванні особливих речей, створених людиною для людини, про які часто згадує Платон. Народження і побудова Всесвіту здійснилася за зразком, який заданий деміургом як першотворцем. Саме деміург, згідно Платону, створив живе тіло і душу світу, а також окремо небо, зірки, час, землю і чотири роди живих істот. Три – смертні, а четвертий рід – безсмертний, до якого відносяться боги. Люди намагаються бути схожими в своїй діяльності на діяльність богів.

"А чого б не дав кожен з вас за те, щоб бути з Орфеєм, Гесіодом, Гомером" [13, С. 95], – говорить Сократ в своєму останньому слові в суді.

Потрібно розрізняти "кращі" і "гірші" душі. Згідно "Федону", гірші душі сходять в Аїд, а кращі в "істинну Землю", і часто там і залишаються, одержуючи воздаяння за заслугами. Долучення до ідей "занебесних" дозволяє душам, керуючись одержаним знанням, змінювати речі. Зрештою, у вченні Платона душа за рахунок згадування, ("анамнезис") підносить, возвеличує людей в їх тілесності над речами. Душа людини рухлива, і вона є своєрідний посередним між двома світами, грань між якими вона намагається подолати за допомогою руху. Потрібно враховувати різницю між розумною і нерозумною душею. Розумна частина душі поміщається в душі людини. Місцем для нерозумної душі є тіло, а між головою і тілом боги створили перепону у вигляді шиї. Розумна частина душі є безсмертна, а нерозумна душа смертна завдяки своєму зв'язку з тілом. Позбувшись тіла і його безрозсудності, ми здатні опинитися там, де можна споглядати "речі самі по собі самою по собі душею" [14, С. 18].

Філософ вважає, що потрібно бачити в душі активне начало, яке зводиться до природних стихій і взагалі до чогось, що нагадує тіло. В душі присутня єдність, яка відрізняє її від стихії. Але при цьому душа, постійно повторяє Арістотель, не може бути чимось подібним до тіла. Інакше наявність душі в тілі буде означати присутність в одному і тому ж місії двох тіл. Душі не можуть складатися з тих чи інших природних начал. Душа не здатна до руху і саморуху і, відповідно, не може займати певне місце в просторі. Допустивши переміщення душі самою по собі, пише Арістотель, ми тим самим допускаємо, що, вийшовши з тіла, вона може потім повернутися в нього "З цього слідувало б, – вказує мислитель, – що живі істоти, померши, могли б ожити" [15, С. 378]. Зважаючи на вищесказане, душа не може повідомляти тілу рухи ззовні, будучи в чомусь подібною йому. До неї не можуть бути застосовані ніякі тілесні характеристики. І, тим не менше, душа безпосередньо пов'язана з тілом. В першу чергу, душа постає як ентелехія тіла. Тобто вона здійснює сутність живого тіла. Іншими словами, душа як здійснена сутність є сутністю живого тіла в дії. Структура і облаштування живого тіла несе в собі можливість життя, і душа перетворює її в дійсність. Звідси загальне визначення душі в Арістотеля: "Душа є перша ентелехія живого тіла, яке володіє органами" [15, С. 395].

"Мислячій душі, душі, яка розмірковує,– пише Арістотель в трактаті "Про душу", - уявлення ніби заміняють відчуття. Стверджуючи або заперечуючи благо чи зло, вона або уникає його, або прагне до нього; тому душа ніколи не мислить без уявлень, а подібно тому, як повітря певним чином діє на зрачок, а сам зрачок – на інше... (так само уявлення впливають на мислячу душу)". І далі він робить висновок: "Таким чином, мисляче мислить форми в

образах... Іноді за допомогою образів, які містяться в душі, або мислячи розумом, начебто бачачи очима, міркує і приймає рішення про майбутнє, виходячи з теперішнього" [15, С. 438-439].

В трактаті "Про душу" мова йде про осягнення зовнішньої форми речей через відчуття, осягнення їх загальних властивостей через "загальне почуття" і, нарешті, про знання субстанціальної форми, котре пов'язане з розумом. "Тому праві ті, - пише в зв'язку з цим Арістотель, - хто говорить, що душа є місцезнаходження форм, з тією обстановкою, що не все душа, а мисляча частина, і має форми не в дійсності, а у можливості... "Те, що ми називаємо розумом в душі, до того, як воно мислить, не є що-небудь дійсне з існуючого (я розумію під розумом те, чим душу мислить і судить про щось). Тому немає розумної основи вважати, що розум поєднаний з тілом" [15, С. 433-434].

Визнання, що душа, інтелект, мислення і існують окремо від тіла, виходить з розуміння душі як ентелехії, і, зрештою, й спрямоване на укорінення душі в самому живому організмі. Іншими словами, в арістотелівській трактовці життя і відчуття, властивих живому організму, домінує підхід до душі як способу життєдіяльності тіла. До цього ж відноситься наступне міркування Арістотеля: "Якщо мислення є певна діяльність уявлення або не може відбуватися без уявлення, то і мислення не може бути без тіла" [15, С. 373].

В цьому контексті Арістотель звертається до аналізу розуму, особливо до його діяльного виміру. Діяльний розум відтворює ті форми, які недоступні досвіду. Такий розум може користуватися образами уявлення. Але це не змінює його сутності як розуму (інтелекту) "самого по собі". Адже своєрідність діяльного розуму (інтелекту) полягає в тому, що він творить знання загального, спираючись не на зовнішнє джерело, а на свої внутрішні сили і можливості. Мова, по суті, йде про особливості теоретичної діяльності, яка здійснюється розумною душею за рахунок своїх власних можливостей, відкриваючи шлях до активної мисленнєвої діяльності.

В епоху Відродження проблема розумної (мислячої) душі знаходить послідовний аналіз в філософії П. Помпонацці. В творах мислителя, серед яких важливе місце займає "Трактат про безсмертя душі", показано, як вчення Арістотеля можна використовувати і для обґрунтування, і для критики християнства. В центрі уваги трактату – природа розумної душі, а її взаємовідношення з тілами слугує задачі обґрунтування або заперечення безсмертя душі людини. Головна ідея П. Помпонацці – індивідуальна і надіндивідуальна душа в Арістотеля, смертна або безсмертна. Важливим є те, що мислитель не заперечує існування надіндивідуальної розумної душі і відповідної різновидності діяльного інтелекту і активного мислення.

Якщо в Арістотеля душа в якості ентелехії "проростає" з тіла, то Фома Аквінський розуміє душу як духовну форму, яка, маючи потребу в тілі і будучи актом тіла, здатна, тим не менше, до автономного існування. Уточняючи Арістотеля, Аквінат навіть в розумній душі вбачає ентелехію тіла, і одночасно перетворює арістотелівську ентелехію із внутрішньої у зовнішню форму тіла (як у неоплатоніків) [263, С. 173].- 16.

Порівнюючи ідею душі з тілом, Д. Локк фіксує увагу на джерело їх руху. Тіло, як він зазначав, є просторова субстанція, рух якої повідомляється зовнішнім поштовхом. На противагу тілу, душа здатна сама по собі збуджувати рух думкою і мисленням. А тому душу потрібно вважати мислячою субстанцією.

Безпосередній взаємозв'язок душі і тіла руйнується в міру того, як в людині прокидається дух. Саме життя духу,– вважає С. К'єркегор,– стаючи зосередженням індивідуальної душі, здатне піднести, "підняти" її над тілом. І тільки діяльність духу формує новий тип взаємовідношень, коли душа із залежної, такої, яку ведуть, стає ведучою, поводирем. Зовнішня детермінація душі змінюється на її самоідентифікацію [17, С. 37-38].

Християнство пов'язує душу з Богом-творцем світу, який наділяє безсметною душею тільки людину. Особливість наступного підходу до проблеми душі полягає в тому, що вона одночасно смертна і безсмертна. Саме тут душа постає не безтілесною субстанцією, а

унікальною єдністю дій і вчинків, які мають всезагальний духовний зміст і смисл. В цьому випадку світ культури концептуальним виразом якого є стратегії філософського мислення, набуває той субстанціональний зміст, який здатний увіковічити скінченне.

Завдяки поняттю "душі" і "душевного" актуалізується духовне життя індивіда. Там, де є "дух" і "душа", починається активна мисленнєва діяльність. Різні розуміння проблеми "душі" активізують різні способи мислення, що концептуалізує проблему творчості в сучасних умовах.

"Досократики" визнають душу керівною інстанцією по відношенню до тіла, що, до речі, не суперечить міфу. Але характер душі для них перебуває в прямій залежності від її складу. І в цьому новий пункт розуміння природи душі, який свідчить про своєрідність точки зору "досократиків". Зокрема, Геракліт розрізняв душі людей за їх здатністю осмислювати і сприймати істину у формі Логосу. Для Геракліта Логос є космічним порядком і одночасно Словом, через яке промовляє сама сама істина про облаштування і порядок світу. Не людина відкриває тут істину зусиллям свого розуму і мислення, а навпаки, істина відкривається їй, точніше, оволодіває людиною, якщо вона має відповідну душу. До істини долучаються далеко не всі, оскільки володіють "варварськими душами", в силу чого нездатні сприймати Логос.

Причина "варварства" в душах людей Геракліт вбачав саме в змісті цих душ, тобто в їх речовинному (матеріальному) складі. Справа в тому, що душі людей, згідно з Гераклітом, народжуються з вологи. "Душам смерть – воді народження, - говорить він, - воді смерть – землі народження, із землі вода народжується, з води – душа [18].

На відміну від "досократиків", які поведінку і рух душі людини пояснюють, виходячи з природних причин і наслідків, Сократ розриває вказаний взаємозв'язок і вилучає людину зі світу найближчих природних зв'язків, розглядаючи її дії через призму того, що називається "найкращим". Своєрідність точки зору Сократа полягає в тому, що поведінка людини виходить за рамки життєдіяльності організму. І знання про "найкраще" є розумінням причин вищого порядку, що виводить людей за межі природного світу. Якщо Демокріт розглядає людину через призму речі, то Сократ дивиться на речі з точки зору людини. Не кості сухожилля визначають сутність людських вчинків, а уявлення про "справедливе" і "найкраще". В людині є те "щось", яке керується цими уявленнями. Цим "щось" постає душа, для якої мають значення не стільки тілесні бажання, скільки розум і мислення [19].

У вченні Арістотеля про "душу", як і у всій його філософії – енциклопедії античного знання, представлені паростки різних методологічних підходів. Саме у вченні Арістотеля, задовго до християнства, сформувалося уявлення про безсмертну і безтілесну душу людини. Концепція Арістотеля відрізняється тим, що в ньому душа вперше репрезентована як ентелехія тіла. Під поняттям "ентелехія" розуміється певна життєва сила. Хоча це одне з багатьох, спрощених його тлумачень. Вважається, що у відповідності з поняття "ентелехії" Арістотель уперше ввів відмінність трьох різновидів душі: рослинної, тваринної і розумної. Питання про своєрідність індивідуальної душі вперше буде поставлена в неоплатонізмі. Стосовно Арістотеля, то він у вченні про "душу" хоче зрозуміти природу живого. Ознаками життя, говорить він у трактаті "Про душу", є оживлення, зростання, продовження роду, відчуття, прагнення до пізнання. І всі ці прояви життя Арістотель хоче пояснити за допомогою душі. Живе в Арістотеля тотожне одушевленому.

У сфері метафізики, згідно з Д. Юмом, ми маємо справу з багатьма примарними і недосконалими ідеями. Головна фікція – це субстанція. З одного боку, в якості субстанції вважають Бога, з іншого боку, в якості субстанції постають окремі речі. І відбувається це за рахунок "гри уявлення", здатного подати множину ("пучок") вражень в якості єдиного "щось" з незмінними якостями. "Безсмертна" душа людини, яку також звично мислять в якості субстанції, також викликає сумнів. Суть ілюзії душі в непомітності переходів між враженнями. І на цій основі уявлення формує видимість, начебто ми маємо справу з чимось єдиним. В своїх міркуваннях Д. Юм висуває аргументи проти ідеї душі як нематеріальної субстанції. При цьому філософ заперечує не лише душу як щось єдине і неділиме, але і не

визнає об'єктивності її змісту в загальноприйнятому смислі: співвіднесеність вражень між собою наявна, але ідея необхідного зв'язку вражень з об'єктивним матеріальним світом – чергова фікція.

У "Критиці практичного розуму" І. Кантом надано розуміння безсмертя душі, котре запропоновано приймати як постулат чистого практичного розуму. Характеристика цього постулату починається з визначення святості як повної відповідності волі і морального закону. В чуттєво-предметному світі така відповідність недосяжна, оскільки вона передбачає прогрес, який іде в бескінечність.

З точки зору теоретичного розуму, доводить І. Кант, душі як мислячої субстанції не існує, а є апріорна єдність самосвідомості. Об'єктивність такої самосвідомості безумовна, хоча і непізнавана. З іншого боку, якщо перейти в практичну сферу, можна переконатися в істинності традиційних поглядів. Не логіка, а мораль схиляють нас до існування Бога і безсмертя душі. У своєму трактаті "Релігія в межах тільки розуму" І. Кант, заперечивши п'ять відомих теоретичних доказів буття Бога, розгортає свій "шостий", моральний доказ. Саме про це нагадує в романі М. Булгакова "Майстер і Маргарита" Воланд Берліозу: "Ви повністю повторили думку неспокійного старого Іммануїла Канта з цього приводу, - говорить Воланд. – Але от курйоз: він начисто зруйнував всі п'ять доказів, а потім, ніби в насмішку над самим собою, спорудив власний шостий доказ!" [22].

Душа як субстанція – це ілюзія, яку І. Кант впевнено розкриває. Але самодостатність морального абсолюту постає тією перепоною і об'єктивною видимістю, котра змушує його повернути повноваження безсмертній душі. Разом з тим, кантівська критика метафізики накреслює шлях до субстанціальності нового типу, про яку пізніше говоритимуть неокантіанці.

Послідовність: життя –> душа –>свідомість –>самосвідомість можна уявити як певні етапи еволюції духу, його послідовного зосередження в самому собі, входження у внутрішнє самого буття (життя). Ця еволюція, з одного боку, передбачає поступове абстрагування, відволікання від зовнішнього тілесного, але, з іншого боку, вона супроводжується ускладненням, урізноманітненням цього зовнішнього, збагаченням форм тілесного буття та його зв'язків з буттям внутрішнім, духовним. "...дух може абстрагуватися від усього зовнішнього, як і від своєї власної зовнішності від свого наявного буття...Протилежність душі і тіла повинна, звичайно, бути встановлена. З цієї точки зору питання про можливості взаємозв'язку і спілкування душі і тіла постає цілком природним" [23], - писав Г. Гегель.

Разом з тим, в класичній традиції розгляду душі, вона постає в контексті загального. Увесь пафос західної філософії, починаючи вже з Платона, ставить завдання вивільнення духовного начала з тілесного, пафос, який є насправді лише вираженням потреби духу до власного розвитку і, отже, вивищенням над суто природним органічним життям, над його формами. В некласичній філософії акценти переносяться на одиничне, на конкретну людину. Але проблема "душі", при всіх змінах орієнтацій і напрямків філософських течій, душа залишається як предмет дослідження з певним, не редукованим змістом. І, що є найголовнішим, сьогодні відбувається перехід на нову систему мислення, оскільки класична і некласична філософії – це не два етапи на шляху, який йде по висхідній, а два різних шляхи у філософії.

Світ підлягає як логічному, закономірному порядку ,так і внутрішньому сприйняттю «душі», рефлексії життя «на самого себе»,на чому зосереджували свій аналіз представники «філософії життя»– А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон, В. Дільтей, Г. Зіммель та інші. З введенням в культуру філософського мислення раціонально осмисленої категорії «життя», тісно пов'язаної з емпіричним суб'єктом, відбувається розширення мисленнєвої діяльності, що включає сферу раціонального, введення його нових типів і понять, засобів концептуалізації, а також принципів переходу ірраціонального в раціональне і навпаки, виводячи суспільне та індивідуальне життя на новий, сучасний рівень.

В ренесансний період «душа» визначається не в якості одиничного феномену, а саме

такого особливого, яке започатковує формування осмислення людини як особистості. Вона постає в якості специфічної єдності дій і станів, їх осмислення шляхом становлення власного «Я». Тим самим відбувається розвиток не лише філософського мислення, але і всієї духовної культури. Вчення про душу П. Помпонацці, Д. Бруно, а в ново часовий період Р. Декарта, Д. Локка, Д. Юма та інших зосереджуються на виясненні її «тіленої» або «безтілесної» природи, що є протиставленням емпіричного та раціонального методологічних підходів і способів мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Plavich V.P. Natural Sele control or the subjet: lunctioning and managent // The Genesis of genius, Geneva, Switzerland, March 2017, № 8. –P. 169-176.
2. Іванова Н.В. Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філос. наук. Одеса, 2017. – С. 29; 30.
3. Рорти Р. Историография философии: четыре жанра / Рорти Р. – М., 1998.
4. Щедровицкий Г.П. На досках. Публичные лекции по философии / Щедровицкий Г.П. – М., 2004. – 196 с.
5. Платон. Діалоги // Платон. – К.: «Основи», 1995. – С. 163.
6. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 1. // Аристотель: Ред. В.Ф. Асмус. – М., «Мысль», 1975. – С. 371.
7. Локк Дж. Опыт о человеческом разуме / Локк Дж. Избр. филос. произв. Т.1. – М., 1956. – С. 60-61.
8. Гегель Г. Собр. Сочинений / Г.Гегель Т.3. – М., 1956. – С. 60-61.
9. Лопатин Л.М. Новые идеи в философии / Л.М. Лопатин Сб. 8. – СПБ, 1913.
10. Абеляр П. Диалектика / В кн.: Абеляр П. Теологические трактаты. – М., 1995. – С. 121.
11. Куба В.В. Соціально-філософське пізнання феномену «душі» як соціокультурного концепту / Наукове пізнання методологія та технологія. Випуск 1(34), 2015. – С. 112-113.
12. Мареева Е.В. Проблема души в классической и неклассической философии / Е.В. Мареева. – М.: Академический проект, 2003. – 400 с.
13. Платон. Парменид / Платон // Собрание сочинений в 4 т.: Т. 1. – М.: Мысль, 1990. – С. 418-476.
14. Платон. Пир / Платон // Собрание сочинений в 4 т., Т. 2. – М.: Мысль, 1994. – С. 81-134.
15. Аристотель. О душе / Аристотель // Сочинение: В 4-х т. – М.: Мысль, 1975. – Т. 1. – С. 369-450.
16. Іванова Н.В. Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз [текст]: монографія / Наталія Володимирівна Іванова. – Луцьк.: Вежа – друк., 2016. – С. 206 (Всего 420 с.)
17. Кьеркегор С. Или-или / С. Кьеркегор. – М.: Республика, 1991. – 420 с.
18. Декарт Р. Рассуждения о методе / Р. Декарт // Сочинения в 2-х томах. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – С. 250-296.
19. Декарт Р. Сочинения. В 2 т. / Р. Декарт. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – 654 с.
20. Ділі Дж. Основи семіотики / Дж. Ділі. – Львів: Арсенал, 2000. – 232 с.
21. Дильтей В. Введение в науки о духе / В. Дильтей // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе. – М.: Искусство, 1987. – С. 108-135.
22. Касавин И.Т. Познание как иносказания. Человек после крушения вавилонской башни / И.Т. Касавин // Вопросы философии. – 2001. - № 11. – С. 51-63.
23. Кассирер Э. Философия Просвещения / Э. Кассирер. – М.: Российская политическая энциклопедия. – 2004. – 400 с.

Поплавская Татьяна Николаевна – кандидат философских наук, доцент кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского

УДК:130.2+128

ФИЛОСОФИЯ ЗДОРОВЬЯ В КОНТЕКСТЕ ХОЛИСТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ
(аксиологический аспект)

Философия здоровья является одним из самых древних направлений мыслительной деятельности человечества. На современном этапе развития философской мысли это направление переживает существенную переоценку своих основных постулатов. В статье анализируются причины этой переоценки, а также возможные варианты новых постулатов, адекватно отражающих состояние здоровья современного социума.

***Ключевые слова**: здоровье, холизм, жизнь, ценности, человек, социум.*

ФІЛОСОФІЯ ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ ХОЛІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ
(аксіологічний аспект)

Філософія здоров'я є одним з найдавніших напрямків розумової діяльності людства. На сучасному етапі розвитку філософської думки цей напрям переживає суттєву переоцінку своїх основних постулатів. У статті аналізуються причини цієї переоцінки, а також можливі варіанти нових постулатів, які адекватно відображають стан здоров'я сучасного соціуму.

***Ключові слова:** здоров'я, холізм, життя, цінності, людина, соціум.*

PHILOSOPHY OF HEALTH IN THE CONTEXT OF THE HOLISTIC PARADIGM
(axiological aspect)

The philosophy of health is one of the most ancient areas of human thought activity. At the present stage of development of philosophical thought, this trend is undergoing a substantial reappraisal of its main postulates. The article analyzes the reasons for this revaluation, as well as possible options for new postulates that adequately reflect the state of health of modern society.

***Key words:** health, holism, life, values, man, society.*

Актуальность темы. Современное нам общество по своему характеру является гедонистическим, потому что ведущими его ценностями выступают потребление и удовольствие. Как известно, доминирование тех или иных ценностей в общественном или индивидуальном сознании, имеет побочный эффект: доминирование духовных ценностей ведет к духовному развитию, материальных – к духовной деградации. Есть и третий вариант – гармонизация духовного и материального в жизни, как отдельных индивидов, так и общества в целом, но к ней можно прийти только после смены ведущей парадигмы, а это происходит довольно таки медленно.

Реалии же нашей цивилизационной ситуации таковы: не контролируемое потребление и стремление к удовольствию любой ценой разрушает человека, а также и его среду обитания, порождая серию психологических, экологических, экономических и социальных проблем. Единственная сфера жизни нашего общества, которая находится в выигрыше от этой ситуации – это медицина, причем как традиционная, так и альтернативная.

В основе этих медицин лежит определенное понимание природы человека: традиционная опирается на материалистическую концепцию, альтернативная на духовную. В

нашей стране в силу исторических причин эти концепции находятся в конфронтации друг с другом, в Европе и Америке они спокойно сосуществуют.

Думается, настало время философского осмысления оснований концепции природы человека, исходя из достижений современной науки, с целью обоснования новых подходов к пониманию человеческого здоровья, здорового общества, природы болезни, смысла жизни, а значит и смысла смерти и многих других феноменов, которые в существующей научно-философской парадигме либо не рассматривались вообще, либо рассматривались поверхностно или однобоко.

Степень разработанности проблемы. Философские проблемы здоровья всегда занимали важное место в научной литературе. За редким исключением, со времен жреческой медицины и до неогиппократовских концепций современности здоровье человека рассматривается как смысложизненная ценность. Среди наиболее ярких представителей мировой культуры, разделявших такой подход, можно назвать, естественно самого Гиппократа и его многочисленных последователей, в том числе Ибн-Сину, Галена, Пенде, Кастильони, Мартини, Селье и др.

Поэтому, ту медицину, которую в наше время называют альтернативной, правильнее будет называть традиционной, так как её образование и развитие связано с культурой и уходит в глубь веков, в то время как так называемая традиционная медицина оформилась относительно недавно и развивается она в соответствии с развитием науки и техники.

Итак, в настоящее время мы имеем культурную медицину или традиционную и научно-техническую. Вышеперечисленные авторы, они же и знаменитые врачеватели своего времени являются обоснователями культурной медицины, в которой человек понимается, во-первых, как существо душевное и духовное, во-вторых, как органическое целое и главные усилия врача должны быть направлены не на лечение симптомов болезни, а на исцеление всего организма, в том числе и методами психотерапии.

Что же касается научно-технической медицины, то здесь человек понимается как существо, прежде всего биологическое, относительно же природы здоровья, болезни, жизни и смерти здесь присутствует столько концепций, сколько существует научных школ и направлений.

В настоящее время есть ряд исследований естественно-научного характера, в которых рассматриваются вопросы воссоздания целостных представлений и мировоззренческих оснований здоровья. Эти проблемы исследуют такие авторы, как А. А. Алексеев, Н. А. Быховская, А. В. Варфоломеев, Э. С. Демиденко, Н. А Дудина, И. П. Неумывакин, М. И. Фомин, Л. В. Шаплыгин. Важную роль в этом контексте некоторые авторы отводят соединительной теории (СТ-теории), которая, по их мнению, объединяет в единый механизм известные ранее теории «выживания человечества», конструирует новое понимание интегративного видения проблемы профилактики и поддержания здоровья тела и духа.

Особенности формирования мировоззренческих подходов к феномену здоровья в различных типах культур (Античной, Средневековой и Нововременной), место проблемы здоровья в западной и восточной культурах, связь пролемы здоровья с мировоззрением рассматриваются в исследованиях И.А. Бесковой, С.А. Нижникова, Ю.П. Михайленко.

Философские и нравственно-аксиологические аспекты здоровья, этические проблемы евгеники, этика эвтаназии, трансплантологии, клонирования, а также всего того конгломерата проблем, который сложился вокруг геномных исследований, освещены в работах Ф. Арьеса, Ю.Г. Волкова, А.Я. Иванюшкина, И.К. Лисеева, В.С. Поликарпова, П.Д. Тищенко, И.Т. Фролова, Ю.В. Хен, А.Т. Шаталова, Б.Г. Юдина и др.

Вместе с тем многие проблемы, связанные с темой нашего исследования, остаются малоизученными или не до конца проясненными. Нет единства в толковании самого понятия здоровья. Вне рассмотрения остаются различные аспекты конкурирующих теорий и подходов в понимании природы и смысла болезней, их этиологии, методах лечения и диагностики. В это связи целью данной статьи является анализ социально-философских проблем здоровья в их

аксиологическом аспекте, исследование сущности здоровья как универсальной ценности и сущности болезни как антиценности, а также рассмотрение возможностей конкурирующих концепций природы человека и его здоровья.

Изложение основного материала. Аксиологический ракурс рассмотрения здоровья ориентирует на то, что целью такого исследования является выявление как объективных его характеристик, так и определение его значения и значимости для отдельного человека или социума.

Употребление понятия «здоровье» в научном языке не является строгим и однозначным по многим причинам. Оно реально используется в самых разных научных дисциплинах и применяется для описания вещей по существу иногда принципиально различных, что объективно ведет к расширению спектра его значения. Содержание же его постоянно наполняется различными дисциплинарными и смысловыми оттенками, которые формируются в связи с новым опытом восприятия и отношения людей к своему здоровью.

Анализируя ВОЗовскую дефиницию, Д. фон Энгельгардт справедливо замечает: «Это определение, взятое в общем виде, ограничено, поскольку оно резко противопоставляет здоровье и болезнь и преувеличенно оценивает здоровье. Существуют разумные основания считать, что здоровье может рассматриваться и как способность переносить травмы, физические недостатки и приближение смерти и успешно интегрировать все это в свою жизнь»[2,98]

В Большом энциклопедическом словаре (БЭС, 1999г.) понятие «здоровье» отсутствует вообще, а вот болезнь определяется так: «Болезнь — нарушение нормальной жизнедеятельности организма, обусловленное функциональными или (и) морфологическими изменениями. Возникновение болезни связано с воздействием на организм вредных факторов внешней среды (физических, химических, биологических, социальных), с его генетическими дефектами и т. д.».

Совершенно ясно, что границы того состояния, при котором человека считают практически здоровым, подвижны. Тогда здоровье человека можно понимать, как те физические, душевные и социальные возможности, которые имеются у человека с учетом того, чего ему, в силу особенностей его организма и психики, делать не следует, чтобы не нанести вред себе самому или окружающим.

Таким образом, здоровье можно определить как то, на что человек способен в своих целенаправленных и осознанных действиях. Иначе говоря, здоровье — это совокупность потенциальных и реальных возможностей человека в осуществлении своих действий без ухудшения психического, физического и социального состояния, без потерь в адаптации к жизненной среде. Причем, это такое гармоничное состояние человека, в котором утраты способности приспособления к среде в физическом отношении, могут быть компенсированы психической и социальной его составляющими.

Отметим, что «реальных определений здоровья» на сегодня имеются десятки. В одной из работ проанализировано около 80-ти дефиниций этого понятия, лучшим из которых считается следующее: «Здоровье — биосоциальный потенциал человека, организму которого имманентны саморегуляция гомеостаза под контролем механизма синтеза белка, системная интеграция функций и уравновешивание с внешней средой динамическими стереотипами»[2,112].

«По своему объективному содержанию, — справедливо замечает В.Д. Жирнов, — это наиболее полное определение здоровья является не менее полным определением болезни. Ведь болезнь есть тоже некий биосоциальный потенциал человека, в организме которого никоим образом не исчезает саморегуляция гомеостаза, а также механизмы синтеза белка, системная интеграция и уравновешивание с внешней средой»[1,130].

Будет уместным привести здесь и то определение здоровья, которое предлагает сам В.Д. Жирнов: «Здоровье есть состояние целеполагающей жизнедеятельности, воспроизводящей психофизиологическую потребность в добровольном напряжении»[1,134]. В

то же время, он соглашается с Д. И. Добролюбовым, который говорил, что «животно-здоровой организации недостаточно для человека: ему нужно здоровье человеческое, в котором бы развитие тела не мешало развитию души, а способствовало ему». Тогда «здоровье может быть принимаемо за верховную цель развития человека»[1,136].

В концептуальной статье члена-корреспондента РАН, директора Института человека РАН Б.Г. Юдина, имеется, привлекший наше внимание, параграф с очень показательным названием: «Здоровье человека как мера его возможностей»[10].

Автор статьи, наряду с другими вопросами, обсуждает здесь феномнологический подход к здоровью и, в частности, пишет, что здоровье начинает восприниматься и пониматься в гораздо более широком контексте, в том числе, что особенно важно для нас здесь — в контексте гуманитарного знания[11]. Исходя из этого, можно рассматривать здоровье в *онтологическом* план как доминирующий способ бытия индивида или социума, при котором максимально для конкретной эпохи (культуры, цивилизации) реализуются их потенциальные возможности.

В *гносеологическом* плане здоровье выступает объектом познания его сущности, типов, факторов детерминации, структуры и т.д.

При *аксиологическом* подходе здоровье рассматривается, с одной стороны, как ценность бытия, а с другой− исследуется бытие самой ценности. При таком подходе отвергается привычная дихотомия: здоровый — больной. Болезнь, если она есть, и это подтверждается объективными показателями, может породить сравнительное ограничение указанных возможностей, но, пока человек жив, не делает их нулевыми. Известны случаи, когда болезни, ограничивая одни возможности человека, усиливают другие его возможности и способности. На устранение одних болезней можно надеяться. С другими болезнями и вызываемыми ими ограничениями нужно смириться и искать компенсирующие возможности.

По своей ценностной сущности здоровье выступает благом, т.е. тем, что отвечает потребностям, интересам, имеет положительное значение для людей. Согласно аксиологической иерархии, здоровье относится к разряду высших, универсальных ценностей, так как имеет непреходящее, всеобъемлющее и вневременное значение. В то же время, здоровье является ценностью− средством, ибо «существует не само по себе» (Платон), а является условием существования еще более значимой ценности−жизни. Можно жить, будучи нездоровым, но нельзя, будучи здоровым, не жить. Антиподом здоровья, в ценностном измерении, выступает болезнь как антиценность[7].

Ценностное содержание здоровья аккумулируется в отношении человека (социума) к своему состоянию, которое обеспечивает успешную (достойную, приемлемую для данных условий) жизнедеятельность. Вместе с отношением человека к здоровью выстраивается система его ценностных ориентаций, предпочтений, целей, без которых человеческое существование лишается смысла. Содержание здоровья, как ценности, включает множество субценностей, имеющих смысложизненное значение для человека. Здоровье− это и наслаждение, и польза, и слава, и красота, и добро, и счастье. И в этом отношении о здоровье можно говорить как об универсальной ценности[3].

Следует, однако, отметить, что социально-ценностные представления о здоровье менялись вместе со сменой культуры, цивилизации, способа производства. Так, представление о здоровье как ценности фиксировалось еще в мифологическом сознании. Типичным примером могут служить герои и боги Олимпа как олицетворение физического здоровья и красоты.

Есть отношение к здоровью и в древнеиндийских Ведах: «Нет друга, равного здоровью; нет врага, равного болезни» ил «Здоровье – величайшая победа»[9,102]. Причем, характерной особенностью понимания здоровья в древних цивилизациях, было гармоническое сочетание физической и духовной составляющих природы человека.

Так, Лао-цзы, Ле-цзы, Ян Чжу и их последователи, рассматривали человека как, прежде всего, духовную сущность, как часть Космоса, в которой гармонично сочетаются Небо и

Земля: «Человек – того же рода, что Небо и Земля, несет в себе природу пяти постоянств. Среди всего живущего он самый одухотворенный. Природа его опирается на разум и не опирается на силу. Разум ценен тем, что сохранение человеческого «Я» считает самым ценным. Сила тем дешева, что нападение на вещи считает неценным»[8].

Древнекитайский философ Цзы-чань утверждал, что причины болезней не только в пище, напитках, но и в радостных или печальных событиях. В Древней Индии йоги полагали, что здоровый ум пребывает в здоровом теле, разработали правила для поддержания телесного здоровья и сосредоточения мысли, а также целую методику духовных и физических практик оздоровления и гармонизации всей многогранной природы человека.

Первый европейский философ Фалес определял здоровье как блаженство тела, а знание как блаженство ума. Счастлив тот, утверждал Фалес, «кто телом здоров, натурою богат, душой благовоспитан»[6,29].

В Древней Греции ценностные подходы к проблемам здоровья особенно проявились в тот переломный момент, когда произошел сдвиг мысли от проблем космологии и космогонии (элеаты, Гераклит, пифагорейцы, Эмпедокл, Анаксагор) к проблемам жизни человека, его потребностей, интересов, качеств и сущностных свойств: гедонисты (Аристипп), киренаики и киники (Антисфен), и далее Сократ, Платон, Аристотель. Здесь развивалась практическая и теоретическая медицина. Врачи не только лечили больных, но и пытались вывести общие законы здоровья. В это время появились работы великого реформатора античной медицины Гиппократа, в которых он писал о целостности человеческого организма, здоровье, гигиене и врачебной этике.

Сократ полагал: «К тем благам, что мы называем первыми относятся богатство, здоровье и красота. Науке надлежит проявлять заботу об этих благах»[6,78]. Эти же идеи высказывали Платон, Эпикур и другие античные мыслители. Платон считал идеалом «смешанную жизнь», которая включает в себя много разных ингредиентов, физических и духовных. Задача мудреца, по мнению Платона, состоит в том, чтобы выработать правильную шкалу предпочтений. Аристотель утверждал, что здоровье человека определяется соответствием (или несоответствием) его собственной внутренней сущности, форме и цели его бытия, и заключается в полном раскрытии *всех* заложенных в человеке потенций. Аристотель также предпринимал попытки выявить зависимость между здоровьем индивида и здоровьем общества.

Древние греки ценили красивое здоровое тело, ухаживали за собой, брили бороды, носили короткие прически, устраивали в домах купальни, много двигались, занимались физическими упражнениями, заботились о питании. Отношение к здоровью в античном мире как к наибольшей ценности способствовало формированию осознания того, что человек должен заботиться о своем здоровье и постоянно поддерживать свой дух и волю.

Древний Рим продолжил эту греческую традицию. Забота о здоровье населения стала причиной строительства акведуков для подачи в города чистой воды, знаменитых терм с бассейнами, многочисленных общественных бань, гимнастических залов. В домах зажиточных римлян были калориферы и ванные комнаты. В городе устраивались специальные зеленые зоны-парки, появились сады, улучшавшие состояние воздуха.

Спорт в Риме, постоянно воевавшем, не развивался так, как в Греции. Устраивались только гладиаторские игры и ристалища, воспитывающие в воинах смелость, отвагу и выносливость. На всех этапах развития государства ставилась задача воспитания мужской части населения для службы в армии и в ополчении, что требовало здоровья, физической подготовки, морально-психологических и боевых качеств.

Широко развивалась и медицина. Здесь работали греческие врачи, переводились на латынь работы Гиппократа, пользовались успехом фармакологические сочинения Критея, Диоскорида, философа Секстия, медицинские труды ученого-медика Галена. Появилась медицинская энциклопедия в 70 томах врача Орибазия, в которой была изложена вся совокупность знаний, приобретенных в области медицины за 6 веков.

Мировоззрение и мироотношение греков и римлян было отражено в философии, которая по своему характеру была глубоко холистичной, что и способствовало правильному пониманию природы человека, его здоровья, здорового образа жизни.

В эпоху Средневековья, феодальных отношений, господства христианской идеологии, проблема здоровья людей государство не интересовала и многие гуманистические достижения античности были утрачены. Доминировала мораль дворянства, носившая весьма ограниченный характер. Рыцарей-дворян, проводивших свою жизнь в битвах, походах и турнирах, гигиенические навыки, забота о здоровье интересовали очень мало. Они с презрением относились к физическому труду и к личной гигиене, но признавали достойными занятия, укрепляющие физические качества человека: верховую езду, плавание, владение оружием, фехтование и охоту.

Для мировоззрения этого периода забота о здоровье, силе, жизнерадостность - скорее порок, чем добродетель. Плоть−источник безнравственности, о ней не нужно заботиться, ее нужно умерщвлять. В качестве высшего идеала личности провозглашается аскетизм.

По учению богословов, тело человека греховно, поэтому ценностные характеристики физического здоровья отрицались во имя формирования силы духа, выражающейся в вере в Бога. В средневековой философии провозглашена высшая ценность−любовь к Богу. Низшие или временные ценности — это те, которых повседневно вожделеют люди: здоровье, сила, честь, телесная красота, свобода. В ряду низших ценностей, по Августину, главная−любовь к человеку (земная, человеческая). Таким образом, в теологии высшие (божественные) ценности подчиняют себе ценности земной человеческой жизни, а здоровье рассматривается как благодать, ниспосланная Богом. Отсюда и сохранившееся до наших дней пожелание: «Дай вам Бог здоровья!».

Интересно, что в это же время в Киевской Руси заботились о здоровье населения, следуя древней народной традиции: повсеместно были распространены бани, в которых купались круглый год, отсюда и навыки закаливания, интенсивно развивалась народная медицина. Здоровая жизнь народа, физический труд, постоянное участие в военных походах, тренировки с оружием, способствовали тому, что сформировалось крепкое и жизнелюбивое поколение, которое веками защищало свою свободу и независимость. Государство нуждалось в здоровых, физически и духовно, гражданах и воспитывало поколение, культивировавшее эти ценности[5].

Европейские гуманисты и свободомыслящие философы в эпоху Возрождения и Реформации (Л.Валла, М.Монтень) отказались от противопоставления здоровья физического и здоровья духовного и снова возвысили наиболее значимые для повседневной будничной жизни ценности «второго ряда», в том числе и здоровье человека.

В России, начиная с XVIII века, выдающиеся мыслители Просвещения, философы, ученые и педагоги такие как А.Н. Радищев, М.В. Ломоносов, Г.С. Сковорода и др., обращаются к теме здоровья, здорового образа жизни и вновь связывают эту проблему с духовным и физическим воспитанием личности, с ее гармоническим развитием.

В уставах «братских школ», Киево-Могилянской академии, Московских и Петербургских воспитательных учреждений, военных учебных заведений, были сформулированы положения по организации питания, сна, содержанию жилища, закаливанию и физическому воспитанию.

Холизм как ведущая философская парадигма формировал мировоззрение европейцев вплоть до XVIII века, в России до начала XX века, однако поступательное развитие механицистских концепций Р.Декарта его последователями, развитие атеизма во Франции трудами энциклопедистов, а также материалистических концепций природы человека, общества и Вселенной, трудами классиков марксизма стало причиной кардинальной переоценки ценностей.

Как следствие этой переоценки уже к началу XX столетия стали проявляться первые признаки кризисного отношения человека к окружающей среде, что в немалой степени стало причиной разрушения его физического и психического здоровья.

Первыми увидели эти симптомы философы, и*менно они обратили внимание широкой общественности на потребительское и даже хищническое отношение человечества к богатствам Природы, на забвение человечеством нравственного долга перед ней, на отказ от ответственности за судьбы мира и как итог− подрыв оснований собственного существования.*

Так проблема здоровья, из чисто физической, медицинской стала проблемой философской, социологической, этической, экономической, политической, демографической и даже общекультурной и геополитической, где центральным пунктом оценки становится соотношение сущего и должного.

В конце XX – начале XXI века наблюдается определенная динамика как на планетарном, так и на локальном уровне, в понимании ценности человеческого здоровья и жизни. Причина тому – возрастание угрозы не только здоровью человечества, но и его выживанию как вида.

Во-первых, варварское отношение населения планеты к среде своего обитания порождает экологические и техногенные угрозы, которые могут привести к созданию неприемлемых для жизни человека условий. Причем последствия нанесения вреда экологии распространяются на все человечество и носит глобальный характер.

Во-вторых, возникла реальная опасность разрушения той биогенетической основы, которая является предпосылкой индивидуального бытия человека и формирования его как личности, основы, с которой в процессе социализации соединяются разнообразные программы социального поведения и ценностные ориентации, хранящиеся и вырабатываемые в культуре. Речь идет о неконтролируемых экспериментах над человеком, о генной инженерии, об этических проблемах генной технологии. Уже очевиден конфликт между научно-техническим прогрессом и норами нравственности, который достиг таких масштабов, что превратился в угрозу всему миру. Молекулярная генетика и ядерная энергия – два из бесчисленного множества примеров – могут сотворить благодетельные чудеса, но могут принести и опустошение. Этические и юридические проблемы, встающие в связи с достижениями в области биотехнологий, трудно предвосхитимы.

В-третьих, цивилизация значительно продлила срок человеческой жизни, развила медицину, позволяющую лечить многие болезни, но вместе с тем ослабила действие естественного отбора, который на заре становления человечества вычеркивал носителей генетических ошибок из цепи сменяющихся поколений. С ростом мутагенных факторов в современных условиях биологического воспроизводства человека возникает опасность резкого ухудшения генофонда человечества.

В-четвертых, перспективы генетической перестройки человеческой телесности сопрягаются с не менее опасными перспективами манипуляций над психикой человека, путем воздействия на его мозг. Современные исследования мозга обнаруживают структуры, воздействия на которые могут порождать галлюцинации, вызвать отчетливые картины прошлого, которые переживаются как настоящее, изменять эмоциональные состояния человека и т.п. Речь идет об угрозе существования человеческой психики и телесности, которая является результатом миллионов биоэволюции и которую начинает активно деформировать современный техногенный мир.

Наряду с перечисленными угрозами, существует еще тенденция усиления манипуляций комерчески ориентированной фарминдустрии, дезинтеграция врачебной деятельности, вызванная развитием узкопрофильной специализации, нарастание межнациональных конфликтов и усиление террористической деятельности экстремистских сил особенно в последнее время. Как видим проблем много, решений пока нет. Естественным образом напрашивается вопрос: Что делать?

Как известно, одной из задач философии является формирование мировоззрения и мироотношения, желательно более или менее адекватного, а главное, продуктивного для сохранения не только здоровья человека, но и здоровья всей планетарной экосистемы.

С этой целью предлагается возрождение на новой, научно обоснованной почве холистической философии и методологии, холистической антропологии[4], холистической медицины с целью гармонизации отношений в триаде «человек-общество-природа».

Выводы. Современный уровень развития цивилизации, с одной стороны, ставит под угрозу существование человека как биологического вида, а с другой – актуализирует проблему здоровья в различных аспектах – медицинском, экологическом, социальном, политическом, экономическом, духовном, что делает необходимым использование холистического подхода к решению данной проблемы.

Проведенное философско-аксиологическое исследование показало, что по своей социально-ценностной сущности здоровье – это универсальное благо, которое выступает одновременно и как абсолютная (как вневременная и внепространственная), и как относительная (как условие жизни) ценность.

С позиции холистической философии здоровья данный феномен включает три основных элемента – физический, психический и социальный. Согласно с физическими параметрами здоровье как ценность представляет собой значение биологических показателей состояния человека для его жизнедеятельности. Психическое и социальное здоровье в аксиологическом контексте зависит от гармонизации духовных и материальных ценностей в мировоззрении как индивида, так и социума. Главным же критерием здоровья общества выступает степень его заботы о здоровье, степень заботы о правильном, а значит гармоничном воспитании и образовании не только подрастающего поколения, но и всех без исключения членов общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Жирнов В. Д. Здоровье – атрибут антропности. // Философия здоровья. М. : ИФ РАН , 2001. - С. 129-145.
2. Калью П. И. Сущностная характеристика понятия «здоровья» и некоторые вопросы перестройки здравоохранения. Обзорная информация. — М. : Минздрав СССР , 1988. - 212 с.
3. Поплавская Т.Н., Михайлик О.Г. Аксиология жизни. Опыт социально-философского исследования.- Одесса,2014.-214с.
4. Поплавская Т.Н. Проблема человека в контексте холистической антропологи // Trends Of Langvage Cultures Development Through The Prism Of Correlation Between Their Communicative Function And Cultural Historical Significance (London, November 10-15,2016). С.73-76.
5. Свод древнейших письменных известий о славянах. Т.1-2.-М.,1994.
6. Таранов П.С. Философия сорока пяти поколений.-М.:АСТ,1998.-645с.
7. Тищенко П. Д. О философском смысле феноменов здоровья и болезни //Здоровье человека как предмет социально-философского познания. - М. : ИФ РАН , 1989. - С.4-14.
8. Торчинов Е.А. Жизнь, смерть, бессмертие в универсуме китайской культуры / Евгений Торчинов. - М., 2001.-203 с.
9. Упанишады.- М. :Наука, 1967.-110с.
10. Юдин Б. Г. Здоровье человека как проблема гуманитарного знания. // Философия здоровья. -М. : ИФ РАН , 2001. - С. 61-85.
11. Юдин Б. Г. Здоровье, факт, норма, ценность. // Мир психологии. - 2000. - №1. - С. 54-68.

Ровенчак Ольга Адамівна — кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Львівського національного університету ім. І. Франка,

Володько Вікторія Володимирівна — кандидат соціологічних наук, інженер центру моніторингу Львівського національного університету ім. І. Франка

УДК 316.34-054.72

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ІММІҐРАНТІВ У США

У роботі аналізуються особливості соціокультурної адаптації українських іммігрантів у США. Адаптація розглядається як двосторонній процес, що передбачає взаємопристосування та взаємозміни обидвох сторін — суспільства імміграції та самих іммігрантів. В теорії цей процес розглядається через виділення його основних моделей та через складові/стадії асиміляції М. Ґордона. Емпіричну базу статті становить авторське дослідження соціокультурних характеристик адаптаційних процесів в середовищі українських імміграції. Респондентами в емпіричному дослідженні стали українські іммігранти у США, які належать до третьої (повоєнної) та четвертої (сучасної) хвиль еміграції з України. За результатами проведеного дослідження з'ясовано, що адаптацію українських іммігрантів у США можна загалом вважати успішною, та такою, що проходить у формі діаспоризації із елементами асиміляції. При цьому з'ясовано, що існує низка відмінностей між адаптацією респондентів третьої та четвертої хвилі.

***Ключові слова**: українські іммігранти у США, адаптація, третя хвиля, четверта хвиля.*

ОСОБЕННОСТИ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ АДАПТАЦИИ УКРАИНСКИХ ИММИГРАНТОВ В США

В работе анализируются особенности социокультурной адаптации украинских иммигрантов в США. Адаптация рассматривается как двусторонний процесс, предполагающий взаемоприспособление и взаимоизменение обеих сторон — общества иммиграции и самых иммигрантов. В теории этот процесс рассматривается через выделение его основных моделей и через составляющие/стадии ассимиляции М. Гордона. Эмпирическую базу статьи составляет авторское исследование социокультурных характеристик адаптационных процессов в среде украинских иммиграции. Респондентами в эмпирическом исследовании стали украинские иммигранты в США, которые относятся к третьей (послевоенной) и четвертой (современной) волн эмиграции из Украины. По результатам проведенного исследования установлено, что адаптацию украинских иммигрантов в США можно считать успешной, и такой, который проходит в форме диаспоризации с элементами ассимиляции. При этом установлено, что существует ряд различий между адаптацией респондентов третьей и четвертой волны.

***Ключевые слова**: украинские иммигранты в США, адаптация, третья волна, четвертая волна.*

CHARACTERISTIC OF SOCIOCULTURAL ADAPTATION OF UKRAINIAN IMMIGRANTS IN USA

The paper analyzes peculiarities of sociocultural adaptation of Ukrainian immigrants in the USA. Adaptation is seen as a two-way process that involves the mutual adaptation and interchange of both sides — the receiving society and the immigrants themselves. In theory this process is considered through the allocation of its basic models and through the M. Gordon's components/stages of assimilation. The empirical basis of the article is the author's surwey of socio-cultural characteristics of adaptation processes in the Ukrainian immigration environment. Respondents in the empirical surwey were Ukrainian immigrants in the USA belonging to the third

(post-war) and fourth (modern) waves of emigration from Ukraine. According to the results of the surwey, it was found that adaptation of Ukrainian immigrants in the USA can generally be considered successful, that is, it has the form of diasporisation with elements of assimilation. At the same time, a number of differences in adaptation process of the third wave and the forth wave were detected.

***Key words**: Ukrainian immigrants in the USA, adaptation, third wave, fourth wave.*

Українська міґрація до США починалась як трудова міґрація сільськогосподарських працівників в кін. XIX ст., що зараз відома як перша хвиля міґрації українців до США. За нею слідували друга (міжвоєнна) та третя (повоєнна) хвилі, які мали риси політичної міґрації. Кожна із цих хвиль мала свою специфіку та часові межі, тому і виділяються дослідниками у загальному потоці української міґрації до США [4]. Міґрація із України до США має кілька складових. Це освітня, туристична, сімейна, інтелектуальна, а також, трудова міґрація низькокваліфікованих працівників. У своєму дослідженні крім четвертої хвилі беремо до уваги і третю, представники якої також стали респондентами в авторському емпіричному дослідженні. Власне кількість цієї, третьої, хвилі, що проживаюсь в сучасних США дослідники оцінюють у близько 10% від усіх українських імміґрантів у цій країні [11].

США стабільно посідає чільні місця в рейтингах напрямків еміґрації українців [9], а кількість українських імміґрантів сучасної хвилі у США оцінюється МОМ у близько 345 тис. осіб [6]. У той же час за даними перепису населення США кількість українців та американців українського походження становить 984 тис. на 2014 р., що на 20 тис. більше, ніж у 2005 р. [10]. Проте, визначити її реальні масштаби складно, в основному через поширену напівлеґальну міґрацію.

Дослідженням української імміґрації у США займались, зокрема, такі автори як О. Воловина [11], Н. Лемех [7], В. Лопух [8], М. П. Федунків [4], котрі зосереджувались на вивченні структурних та культурних характеристик української імміґрації у США. Проте ці автори мало уваги приділяють дослідженням проблем та моделей адаптації українців нової хвилі у США, в тому числі, у порівнянні із представниками повоєнної еміґрації із території України.*Об'єктом* дослідження є українська міґрація до США. *Предметом* ж дослідження виступають адаптаційні процеси в середовищі вихідців із України у США. *Метою* статті є дослідити проблеми та моделі українців у США. Серед *завдань* виділимо наступні: 1) проаналізувати проблеми різних сфер соціокультурної адаптації та її моделі серед українців у США; 2) виявити особливості процесів адаптації третьої та четвертої хвильукраїнської імміґрації до США; 3) з'ясувати роль соціокультурної адаптації у причинно-наслідкових зв'язках української міґрації до США.

Емпіричну базу статті становить авторське дослідження соціокультурних характеристик адаптаційних процесів української імміґрації у США, яке проводилось протягом 2015 р. у США.

Респонденти для дослідження підбирались за методом *снігової кулі*. Для збору основної частини інформації застосований метод *напівструктурованого інтерв'ю*. Для дослідження використано *цільову вибірку* основним критеріями якої був досвід проживання у США, що у часовому вимірі становить мінімум 1 рік. Інформація, отримана у ході інтерв'ю опрацьована методом *дискурс-аналізу*. В ході дослідження зібрано 40 інтерв'ю Характеристики респондентів наведені у Табл. 1. Всі одружені респонденти проживають у США із чоловіками/дружинами, а батьки неповнолітніх дітей — також із дітьми.

Соціально-демографічні характеристики респондентів

№	Ім'я/ псевдонім	Рік народження	Сімейний стан	Місто проживання в Україні	Актуальне місто проживання в США	Початок міґрації до США

1	Людмила	1945	Одружена (2й шлюб)	Запоріжжя	Лос-Анджелес	2005
2	Наталя	1957	Вдова (по 2му шлюбі)	Дніпропетровськ	Мілуокі	2002
3	Катя	1990	Одружена	Самбір, Львівська обл.; Львів	Новий Орлеан	2011
4	Христина	1982	Одружена	Львів	Нью Йорк	2008
5	Мар'яна	1982	Одружена	Козова, Тернопільська обл.; Львів	Чикаго	2004
6	Ася	1980	Одружена	Київ	Лос-Анджелес	2012
7	Наталя	1973	Одружена	Львів	Лос-Анджелес	2000
8	*Андрій*	1960	Розлучений	Ленінград	Лос-Анджелес	1994 чи 1995
9	Олег	1958	Неодружений	Тернопіль	Сан-Дієго	1999
10	Ігор	1959	Розлучений	Київ	Лос-Анджелес	1990
11	Олеся	1969	Розлучена	Миколаїв, Львівська обл.	Сан-Дієго	2001
12	*Діана*	1966	Другий шлюб, одна дитина від першого шлюбу і одна дитина від шлюбу в США	Львів	Лос-Анджелес	1994
13	Оля	1970	Одружена	Стрий, Львівська обл.	Сан-Дієго	2003
14	Іра	1977	Одружена	Одеса	Ірвайн	2005
15	Маряна	1971	Одружена	Львів	Сан-Дієго	2000
16	Володимир	1977	Одружений	Львів	Лос-Анджелес	1999
17	Оля	1958	Одружена	Львів	Сакраменто	1989
18	Олег	1986	Одружений	Лубни, Полтавська обл.	Сан-Дієго	2007
19	Оксана	1984	Одружена	Івано-Франківськ	Лос-Анджелес	2012
20	Орися	1964	Одружена	Львів	Лос-Анджелес	1990

21	Галя	1979	Одружена	Львів; Лондон	Лос-Анджелес	2005
22	Марія	1955	Вдова	Село Яворівського р-ну, Львівської обл.	Сан-Франциско	2001
23	Вікторія	1981	Неодружена, живе з хлопцем	Львів	Лос-Анджелес	1993
24	Микола	1968	Одружений	Львів	Лос-Анджелес	1990
25	Людмила	1970	Одружена	Київ	Центра (Пд. Кароліна)	2005 (з перервами)
26	Тетяна	1974	Одружена	Тернопіль	Сан-Хосе	2002
27	Альона	1983	Одружена	Київ	Лос-Анджелес	2007
28	Тарас	1950	Одружений	Львів	Сакраменто	1992
29	Михайло	1956	Одружений	Львів	Сан-Хосе	2000
30	Роман	1952	Одружений	Яворів, Львівська обл.	Сакраменто	1989
31	Володимир	1974	Одружений	Львів	Портланд	2005
32	Дарія	1939	Одружена, 4 дітей, 8 внуків	Львів	Лос-Анджелес	з 1949
33	Юрій	1930	Одружений, 2 дітей, 1 внучка позашлюбна	Харків	Сан Франциско	З 1960 р. Міґрував з Австралії
34	Віра	1939	Одружена 2дітей і 4 дітей в чоловіка від першого шлюбу	Немирів, Вінницька обл.	Сан Франциско	1950
35	Люба	1942	Одружена, 2 дітей, 1 внучка	с. Семенів, Тернопільської обл	Лос-Анджелес	1949
36	Андрій	1931	Одружений, 6 дітей від двох шлюбів	Вижниця, Чернівецька обл.	Лос-Анджелес	1947
37	Оля	1933	Одружена 2 дітей, двоє внуків	Рогатин, Івано-Франківська обл.	Сан-Дієго	1951
38	Оля	1922	Два шлюби, двоє дітей	Хуст, Закарпатська обл	Лос-Анджелес	1947

39	Соня	1924	Вдова, 2 дітей	с. ДомаморичТерн опільської обл	Лос-Анджелес	1949
40	Іриней	1936	Одружений, дітей нема	Рогатин, Івано-Франківська обл..	Лос-Анджелес	найімовірніше 1949

Таблиця 1.

Що стосується основних понять, на які спираємось, то у широкому розумінні ***соціокультурну адаптацію*** ми визначаємо як *процес та результат взаємодії, взаємопристосування та взаємозмін особи* (*чи групи*)*, яка входить у нове соціокультурне середовище, та соціокультурного середовища, яке її приймає, що охоплює взаємне засвоєння* (*успішне або неуспішне*) *чи не засвоєння нових соціальних і культурних норм, цінностей, способів поведінки притаманних цим адаптивно-адаптуючим одиницям* (*особі чи групі та середовищу*) [2].

Перебування за кордоном закономірно вносить свої корективи у спосіб та ритм життя іммігранта та, викликаючи певні зміни в його особистості, змушує пристосуватись до соціальних та культурних особливостей приймаючого суспільства. Проте, цей процес не варто вважати одностороннім, оскільки саме суспільство також зазнає певних змін реагуючи на, свого роду, чужорідні тіла (спільноти іммігрантів), що поселяються в його організмі. Тому, процес адаптації іммігрантів розглядаємо як двосторонній і такий, що загалом окреслюється наступними моделями (Табл. 2).

Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів

№	*Моделі соціо-культурної адаптації іммігрантів*	*Реакція іммігрантів на приймаюче суспільство*	*Реакція приймаючого суспільства на іммігрантів*
1.	***Протест***	Активний протест проти насадження норм і цінностей приймаючого суспільства;	Спротив імміграції, прояв ксенофобії, заперечення норм і цінностей іммігрантських спільнот;
2.	***Добровільна сегрегація***	Заперечення норм і цінностей прийма-ючого суспільства та добровільне від-городження від нього;	Часткове прийняття норм і цінностей іммігрантських спільнот поруч із вже існуючими у суспільстві;
3.	***Творення діаспор***	Часткове прийняття норм і цінностей приймаючого суспільства поруч зі своїми власними;	Часткове прийняття норм і цінностей іммігрантських спільнот поруч із вже існуючими у суспільстві;
4.	***Сегрегація***	Часткове прийняття норм і цінностей приймаючого суспільства;	Запереення норм і цінностей іммігрантських спільнот, намагання від-городити їх від суспільства;
5.	***Маргіналізація***	Неуспіне прийняття норм і цінностей приймаючого суспільства при відмові від своїх власних;	Заперечення норм і цінностей іммігрантських общин, намагання асимілювати їх;

6.	***Асиміляція***	Повне прийняття та засвоєння норм і цінностей приймаючого суспільства при відмові від власних;	Прийняття членів імміґрантських спільнот як нових членів суспільства зі спільними нормами та цінностями;

Таблиця 2

Серед наведених моделей успішну адаптацію характеризують, в основному, модель творення діаспор та асиміляції. Припускаємо, що саме вони і є основною характеристикою адаптаційних процесів в середовищі українських американців, чия імміґрація до США, як й у випадку інших традиційних країн імміґрації є переважно постійною або довгостроковою.

Американський соціолог М. Ґордон (M. M. Gordon), свого часу вивчаючи асиміляцію, дослідив, що вона має сім складових/стадій (Табл. 3) і в різних випадках може дорівнювати одній з них, а може поєднувати кілька. Він зазначив, наприклад, що коли інтенсивно відбувається шлюбна асиміляція, то група втрачає свою етнічно-національну ідентичність та, як наслідок, породжує ідентифікаційну асиміляцію. Культурна ж асиміляція відбувається найперше та може і не вести за собою інших складових/стадій асиміляції. Якщо ж відбувається структурна асиміляція (одночасно з культурною або після неї), то всі інші складові/стадії обов'язково будуть, оскільки структурна асиміляція, на думку М. Ґордона, є наріжним каменем (keystone) усієї асиміляції [5]. Окрім цих семи складових/стадій асиміляції, Р. Альба (R. Alba) пізніше додав ще дві, на нашу думку, не менш важливі — соціоекономічну та резиденційну (просторову), крім того, Р. Альба та В. Ні (V. Nee) пишуть ще й про ґенераційну асиміляцію, проте, це скоріше не складова/стадія, а певний вимір асиміляції [3]. Характеристики останніх трьох також наведено в табл. 3.

Складові/стадії асиміляції за М. Ґордоном

Складова або стадія асиміляції	**Умови та субпроцеси**
***Культурна або поведінкова асиміляція* (*акультурація*)**	Заміна власних культурних (включно з релігійними) елементів тими, які притаманні приймаючому суспільству
Структурна асиміляція	Високий рівень взаємодії та участі імміґрантів в інституціях, асоціаціях, різних групах (кліках), соціальних мережах приймаючого суспільствана рівні корінного населення
Шлюбна асиміляція (амальґамація)	Високий рівень змішаних шлюбів між представниками імміґрантських спільнот та приймаючого суспільства
Ідентифікаційна асиміляція	Розвиток відчуття національної та етнічної належності винятково до приймаючого суспільства, або ідентифікації, пов'язаної з участю в новій етнічно-національній спільноті. У цьому разі допускають, що так звана історична ідентифікація може і надалі залишатись попередньою
Асиміляція, залежна від ставлень суспільства, що приймає	Відсутність упереджених ставлень між представниками імміґранських спільнот і приймаючого суспільства
Асиміляція, залежна від поведінки суспільства, що приймає	Відсутність дискримінаційних проявів стосовно імміґрантів
Суспільна асиміляція	Відсутність владних та ціннісних конфліктів

Таблиця 3

Простежити прояви асиміляції серед українців у США буде цікавим із точки зору тривалості адаптаційного процесу значної частини респондентів нашого дослідження. Особливо це стосується представників третьої хвилі української імміграції у США

При переїзді в нове соціокультурне середовище закономірно виникає потреба в адаптації у ньому та, відповідно, супутні **проблеми**, пов'язані із цим процесом. Опитані респонденти перш за все говорять про такі проблеми, як володіння мовою країни перебування:«*коли вже той період пройшов… пішов рівень англійської, уже була можливість самому рухатись незалежно від чоловіка, поки він приїде з роботи… кудась на машині поїхати відвезти. Вже скорше асимільовуєшся в середовище і відповідно вже легше себе почуваєш.*» [Інт.-13]; «*Коли приїзджаєш в Америку, навіть, якщо в тебе кандидатська ступінь і ти проходив всі там мінімуми, ти приїзджаєш і ти виявляєш, що ти англійську не знаєш. Ти можеш читати, ти можеш писати але ти глухий, ти не чуєш мови.*» [Інт.-10]; «*Я не знала мови як ми приїхали, ні сестра, але ми за три місяці навчилися по-англійськи, пішли відразу в школу американську, було нам дуже-дуже важко. Я приходила додому плакала щодня…ми не мали помочі, ми мусили самі себе навчити ту мову… ми знали шо інакшої ради нема… я ше не знала докладно шо кожне слово значить… я все тоді з початку зачинала. І то я зрозуміла що щодня я чогось іншого навчилася в школі інакше слово тоді я зрозуміла шо то значить.*» [Інт.-35], а також, пошуки роботи та житла: «*… психологічно було важко, тому, що житло ми не могли зняти, у нас не було кредитної історії, ми про це не знали, або має бути багато грошей, що ти можеш заплатити вперед на рік, тоді менеджер тобі довіряє якщо немає кредитної історії.*» [Інт.-6]; «*Мене вигнали тому, що я щось там не так зробив, я не мав досвіду в цьому і це для мене був шок. Тому, що в Україні мене ніхто ніколи не виганяв з роботи, а тут все зовсім по іншому, тут зовсім нормально коли людину виганять з роботи.*» [Інт.-9]. Суто практичними проблемами адаптації також є наявність автомобіля та водійських прав: «*А я жив не один місяць, а роками, і не тільки роками жив, але їздив без прав на машину, роками, бо без машини неможливо працювати було, неможливо виживати, так що, то можна сказати, що стрес щоденний.*» [Інт.-8]; «*І просто так тут без автомобіля ти нікуди не сунешся. Тобто мені треба було зразу брати курси водіння і зразу треба було вчитися їздити на машині, якщо я ніколи того не робила і ніколи в плані в мене не було. Тому що я жила в Європі. А тут.. Так, що були свої проблеми*» [Інт.-21]; «*Та. І багато, дуже багато, власне, з цеї міграції. Перша річ, що вони*[новоприбулі] *приїжджають, то є машина. Вони ще добре два слова не вміють сказати, що тут приходять, хочуть роботу, то є, власне, помогти їм купити машину.*» [Інт.-32] та загальна поінформованість про особливості способу життя, культури, різних побутових речей: «*… я поїхала до Америки і мене в магазині питали щось, то я не розуміла і вже потім я зрозуміла, що я не стільки не розумію як мене питають, а просто не знала реалій цього життя, воно зовсім інше. Це так якби з Землі полетіти на Марс, це настільки було різке…*» [Інт.-20]; «*…ми перший раз приїхали, як людину запустити в космос — інше життя. Спочатку перше враження, то таке знаєте ідеально, дивишся як життя влаштоване, весь достаток повний, в магазині продукти, одежа і так дальше, були шоковані з того боку.*» [Інт.-28]; «*…мені тяжче деякі речі йшли, наприклад шо для мене було — я нічо не знав про американський спосіб, чи як то, американську політичну науку. Того ніхто нас не міг то навчити…*» [Інт.-40].

Крім того, респонденти визначають низку особистісних психологічних проблем, які виникають у процесі адаптації до американського суспільства, особливо на перших порах після переїзду: ► ностальгія: «*…ну, бувають моменти, коли зневірюєшся, втрачаєш надію, якась ностальгія і не хочеться вже нічого, тільки додому. Але це просто такі моменти слабості.*» [Інт.-19]; «*Мене завжди тягне до дому, тому що я вот їздив, ну, там поїхав в село… батьки там, і родина живе, і пішов там на рибалочку собі, сів, там зозуля кує, сіно покошене пахне. Це є життя. Соловейко щебече. Оце є* [сміх]. *Оце прийдеш, соснина, то так пахне тою сосниною, а тут ідеш… рідко, залежно ще яка температура, щоб такий запах,*

такий як в нас, трава зелена. … я в цьому виріс, це моє коріння… Кажу, ось ту травичку і думаю, вот що мені бракує — правдивої природи, не того бетону, що штучно поливається трава.» [Інт.-29]; ► пониження самооцінки, депресія і проблеми із здоров'ям: «*... тут падає самооцінка людини… І це в людини повинен пройти певний час, щоб вона піднялась на певну ступеньку і вона знала, що вона не така тупа, що вона щось може, що вона достойна чогось. Дуже багато негативу, воно так тебе з'їдає, дуже великий рефлекс на твоє життя, на приватне життя, на твоє здоров'я, доводиться шукати такі місця, де б я могла побути сама, де я могла б мати якісь позитивні почуття і враження, і я все більше, і більше знаходжу для себе таких місць, я знаю їх дуже багато, багато читаю, почала читати я давно, як допомогти собі, як допомогти іншим людям вистояти у скрутні часи, як позбавитися депресії, бо люди, які приїжджають сюди, то часто впадають в депресію, часто хворіють, а якщо людина впадає в депресію від переїзду, а це 95% емігрантів, які приїжджають сюди, адже це зміна всього — і продуктів, і повітря, і оточення, і роботи.… Люди впадають у депресію, починають пити чи наркоманити.*» [Інт.-2]; ► невиправдані очікування: «*... але враження з американських фільмів, що вона має бути багатоповерхова, світитися, кожне місто має виглядати як Лас-Вегас, я тепер то так розумію* [сміється] … *було інакше. А тут хати, село, одноповерхове всьо, а це центр міста, воно шокувало, стресово було.*» [Інт.-13]; ► брак спілкування в межах своєї групи, що штовхає на пошуки «своїх»: «*... вони всі тут дуже розділені по групах і вони тільки спілкуються зі своїми.*» [Інт.-23]; «*… а душу вилити я би вилила подружці, а подружки толком тут і нема. … ти всьо так тримаєш в собі тримаєш в собі …*» [Інт.-3]; «*…от на початку я приїхало, я писала мамі:«Мамо тут людей нема!», знак оклику, «навколо самі американці», і мені було трудно, звичайно, потім наїхало кучу наших людей і знайшлися наші діти…*» [Інт.-17].

Відповідно, легше проходять процес адаптації ті міґранти, хто знає добре англійську мову, хто швидко знаходить високооплачувану роботу, або роботу за своєю спеціальністю: «*Я вважаю, що це, що я пройшла, проходять усі, але я пройшла це набагато швидше. За рахунок того, що хороша робота. Я вважаю, що я саксессфул.*» [Інт.-7]; «*Мені було дуже легко. Тому, що я володіла мовою повністю, я знала історію повністю і я володіла мовою не на рівні іноземця, я знала повністю політичну ситуацію, тому, що я була журналістом. Тобто коли я прийшла, я дуже багато знала і могла говорити з людьми, мати спільну мову. Тому мені якось так я не відчула.*» [Інт.-21]. Крім того, фактором, що полегшує адаптацію респонденти називають те, що США є мультикультурною країною імміґрантів, що поважає людей та є толерантною до «чужих»: «*… вони велкам іміграмтів, бо то країна емігрантів, завжди тебе перипитають, завжди усміхаються. ... але взагалі вони полегшують міграцію, тому що вони помагають. А якщо ти взагалі з Ґрін Картою чи резідент, то вони повністю «садять тебе на шию»*.» [Інт.-11]; «*Ну, если брать, на пример, мою семью, которая мультикультурная … если брать системы и ценности, у меня как молодого поколения, очень легко с американцами, с американском укладом жизни… это же многокультурная страна…Здесь более комфортное ощущение, потому что оно все мультикультурное, и это какая-то смесь кухни и во всем. В иранской семье есть итальнскую пиццу и суши в мусульманской,так что это...*» [Інт.-14]; «*Адаптуватися, тобто, зрозуміти, що не треба боятися, наприклад, не треба боятися що людина може зробити помилку. Тобто, в Америці всі дуже толерантні..*» [Інт.-24]; «*...там після години перебування на території Сполучених Штатів, я вирішив, що я тут буду жив, що треба зробити якісь Ґрін Кард і т.д… чому треба їхати в Штати, бо там всім до лампочки як ти говориш, тут всі такі як ти, то хіба шо китайців перше повиганяють за мову, ніж тебе. Я, ясно, почувався якимось дибілом, ну, я шось там читав в інтернеті, але, ну, я міг ше читати статті по-англійськи... Я до сих пір не говорю нормально по-англійськи, але я ніякого дискомфорту не відчуваю… переважно вони не сприймають тебе як якого ідіота…*» [Інт.-31].

Також адаптацію спрощує спілкування в межах групи «своїх», які допомагають одночасно зберегти свою українську ідентичність та інтеґруватись у нове суспільство: *«... я почувати*

себе стала набагато краще психологічно тому, що я, якби-то, знайшла своє ком'юніті, людей, я навіть українською мовою розмовляла не так, як зараз.» [Інт.-6]; «*Перше я пішов в українську церкву, це мені здається був самий правильний шлях — ознайомитись з українською громадою.*» [Інт.-9].

Тривалість же **процесу адаптації** респонденти визначають дуже по-різному (від двох до двадцяти років), проте, сходяться на тому, що чим довше він триває, тим менше створює проблем і тим успішнішим є входження в нове суспільство: «*Я дуже довго, років п'ять, як я сюди приїхала, я ще дуже довго жалкувала, що я це затіяла…середнім темпом я звикла до того. Бувало важко, бувало легко, бувало по-різному. Але те що я звикла то одне, а те що я буду в подальшому процесі звикання, то однозначно. Повністю привикнути, то вже синдром мігранта — ти вже не там і ти ще не тут.*» [Інт.-5]; «*…а так з кожним роком я стала більше зрозуміти англійської мови і життя в Америці так, що я думаю, що влилася, але ви знаєте, як сказати, я є українка, я все рівно живу в крові своїм чимось, хоча трошки влилася але не вся на сто процентів.*» [Інт.-26]; «*… для всіх перші пару років то тяжко, коли тут все і інша культура, і інша мова, але я думаю в мене не заняло то дуже багато часу, я якось, ну, може тут так само від характеру залежить, але в мене, ну, я би сказала може так від сили 2 роки, тобто я себе вже відчувала більш менш…*» [Інт.-12].

Особливістю процесу адаптації респондентів ***третьої хвилі*** є їхня посилена участь у створенні та функціонуванні організацій, громад українського спрямування, тобто входження в американське суспільство через групи «своїх»: «*…ми були так далеко віддалені, такі всі віддалені від української громади. Тато й мама все шукали де є більше українців і чули шо там в Пензолвенії трохи українців зібралося так шо ми вже як вислужили батьки там той рік, на тій фермі в Мериланді, то був Мериланд. То тоді ми по-маленьку спакували то шо ми мали і ми виїхали до Пензолвенії… ми мусимо мати церкву, то муси бути церква, муси бути якась домівка для молодих, так шоби продовжувати українську мову, культуру… За якийсь час більше людей приїхало українців і організація і громада побільшилася і тоді вже казали люди: ну ми мусимо вже своє мати, бачите то було найпередніше.*» [Інт.-35]; «*власне, люди не знали мови, були то, горнулися до громади, чи то організацій так як СУМ, чи Пласт, чи хор. Різні, власне, дитячі садочки і т. д. провадили жінки. І всі, всі дуже радо, власне, збиралися. Тепер то треба за зуби тягнути* [сміх]*, щоби, власне, люди прийшли. Я не знаю, чи то є, власне, тому що тут є так багато всього і люди вже беруть участь в інакшім життю.*» [Інт.-32]. Що стосується таких поширених серед нових іммігрантів проблем, як мова та пошуки житла і роботи, то англійська мова респондентами цієї групи засвоювалась досить швидко оскільки вони були дітьми або молодими людьми, які проходили через інститут освіти: «*Ви знаєте, майже швидко. Тому що я відразу пішла до школи щоб мову більше знати. І то допомогло мені трошки, бо я в таборі, ще в Німеччині, на курси, які були англійської я ходила. Я хотіла не сидіти, а щось робити.*» [Інт.-39]; «*Ну, та я приїхала, була мала,то трохи було тяжко, але в мене вчителька, якби, взяла мене від своє крило, і вона зі мною дуже багато часу потратила щоби я по-англійськи говорила, то всьо було в порядку.*» [Інт.-34]. Для багатьох із них не було також проблеми із пошуком житла та роботи, оскільки у цих питаннях їм та їхнім батькам допомогу надавали як державні органи США, так і іммігрантські організації, церкви, особисті знайомства із іммігрантами попередніх хвиль та/або їхніми нащадками, що не є досить притаманним для іммігрантів четвертої хвилі: «*Ми приїхали до Бостона і нам дав той комітет по 10 чи 20 доларів і мій чоловік найперше пішов і купив чоколяду, а потім наш той комітет дав нам де ми маєм їхати… І вони подзвонили там на ферму і сказали що вони нас заберуть. Вони там забирали всіх, то була така угода. Ми туда приїхали і там і зачинали…Той комітет мав таку угоду з ними, що коли хочеш приїзди, а коли хочеш то забирайся — хтось другий приїжджає.*» [Інт.-39]; «*Такми приїхали, нас забрали в Нью-Йорку… дальше ми там жили в католицькій.. там,вони мали хату,де там люди, які приїжджають,можуть там деякий час прожити,поки собі не знайдуть щось інакше. Ми там жили,і нас там возили на ту ферму, де ми працювали.*» [Інт.-34]; «*Ні, не було тяжко. Ми*

мали контакт з українцями.. в еміграції і все було готове: брали контакти другої еміграції, бо ми так само були емігрція…» [Інт.-37].

В процесі адаптації в приймаючому середовищі імміґранти не рідко страждають від **проявів дискримінації**. В нашому дослідженні близько половини респондентів нової хвилі заперечили, що коли-небудь їх відчували: «*Ну, а.. я, в принципі не стикалася з такими випадками, шоб так було явно… вони дуже, ну, як, ну, дуже переживають за свою компанію і вони кожний раз, кожний рік вони проводять такі тренінги, шоб ніяких не було, наприклад на рахунок і дискримінації, і вот як з жінками поводитися*» [Інт.-12]; «*Нє, абсолютно не було. Ні одного випадку не було, щоб якогось признаку чи по національному, чи по релігійному. Дискримінації абсолютно ніякої, навіть приблизно…*» [Інт.-28]. Інші ж стверджують, що зазнавали приниження/дискримінації в американському суспільстві із кількох причин. По-перше, через погане знання англійської мови, або специфічну вимову (акцент): «*В Америці емігрантів не дуже люблять, не зважаючи на те, що Америка — країна емігрантів. У вічі тобі люди ніколи не скажуть, що ти розмовляєш з акцентом, але в душі вони над тобою сміються, а деякі люди навіть не розмовляють з тобою, бо американці не можуть зрозуміти, коли ти робиш наголос не так, їм це не подобається, вони не хочуть напружуватися, щоб зрозуміти, що ти хочеш сказати, коли ти в якомусь емоційному стані…*» [Інт.-2]; «*З боку американців були випадки…більш не неповаги, а дискримінації… тому, що в мене був акцент і вони мене перекривлювали… деколи це дратувало, вони мене прекривлювали. Це наче… Це образа…Це було дуже неприємно … Тобто це той випадок, коли треба проковтнути, бо через це робити якусь... Підіймати бучу, робити якийсь скандал, комусь доповідати… Це так само, людина може сказати: «а я пожартував»… і ти опинишся в дурнях…*» [Інт.-10]. По-друге, через те, що місцеве населення сприймало їх як конкурентів на ринку праці та боялось втратити роботу через новоприбулих: «*…мене там не дуже любили ці жіночки, вони, значить, думали що одного дня заберу їхню роботу, шось там... я перестала туда ходити, на роботу … потім його* [чоловіка] *тато ще допоміг мені, він сказав.. ну, в нього ще був бухгалтер в цьому офісі і він просив його вчити мене шось там, тоже він там боявся показувати щось — не дай Бог заберу його роботу…*» [Інт.-3]. По-третє, просто через упереджене ставлення до «чужих»: «*І я так відчувала по, ну, такому дуже холодно, ну дуже вічливо-холодному ставленні, що не влаштовує американців те, що я серед них…Тобто, ти там хочеш завести розмову, про щось там побалакати, людина просто там не реагує або не відповідає, що в тебе просто так відпадає бажання заводити будь яку розмову. От і я це відчувала дуже добре…А дискримінація була з боку адміністрації. В один чудовий день мені приходить лист на електрону пошту. ...Кажуть мені:«а ти не здала підтвердження того, що ти не хвора на туберкульоз...»…Я кажу:«нє, я цього робити не буду, бо того, що це є порушення моїх прав.»…«І от, будь ласка, не роби — ти тоді вилітаєш з університету.» Ну, я довго впералася, і нічого з того не вийшло. І довелося вже ж таки пройти…Але кажу: «Добре, люди, але чому до мене?» —«Бо ти з України. І у вас високий рівень хворих на туберкульоз». Я кажу: «Ну, і що, я вам привезла докази.» —«Докази не працюють твої»…Тобто тобі говорять прямим текстом, що ти гіршої якості людина, ніж ті, що місцеві люди. Але це не вважається чимось поганим. От це є якраз тим випадком дискримінації. І тим більше, що це за дискримінацію ніхто вважати не хоче. Оце найбільше дратує.*» [Інт.-25]. Крім того, жінки-респондентки також розповідають про прояви дискримінації, які не пов’язані із статусом імміґранта, а стосуються ґендерно-вікових характеристик: «*Одинокі, я би сказала, дискримінації, то вже в «Юнайтед», через мій вік… І я думаю, що то, власне, щоби дістатися на найліпше чи той фірст-клас-клаб чи що, то вони хочуть молоденьких і т.д, то більше така дискримінація. Але не тому що я українка.*» [Інт.-32]; «*Шо з України — ні… Взагалі, мені здається, коли я комусь кажу, шо я математик на мене так подивляться… Але все одно мені здається так серйозно, для того, щоб серйозно сприймали це треба довести…мені здається завжди більше треба доводити, якби, що ти шось можеш жінці, ніж чоловіку.*» [Інт.-27]. Водночас респонденти говорять і про випадки неприязного ставлення

американців й до іммігрантів із інших країн. Більшість із тих, хто говорить про випадки приниження чи дискримінації наголошують, що вони походять в основному не від самих американців, а від іммігрантів-вихідців із інших країн чи України (від тих, хто прибув значно раніше) і стають можливими, в тому числі, через погану обізнаність новоприбулих із реаліями американського життя: «*Найбільше дискримінації іде від росіян або від російськомовних вихідців з Радянського Союзу, от так скажу. … мої співробітники це 99% люди з Радянського Союзу … вони є всі євреї і їм всім за 55 це такий хард-рок, можна сказати … от він постійно так підходив і:«как ето там по-украински «гарна дивчина» или как ето там?», я сказала:«українською мовою це «гарна дівчина»».Повторив ше раз «гарна дивчина» і він от навмисно ходив і от так діставав…*» [Інт.-4]; «*Швидше поляки там могли щось сказати, але полякам ти знаєш що відповісти. Американці ніколи, ні.*» [Інт.-5]; «*Тільки в нашому ком'юніті. Не через те, що ти українка, а через те, що ти пропускаєш російськомовні слова. Таке було на початку.*» [Інт.-6]; «*…твій менеджер починає там, до тебе надто прискіпливо відноситись, а в мене були китайці, які своїх китайців продвигали, я був чужий якийсь, українець … І було багато грязі на роботі…Китайці в мене були до попередньої роботи, а на попердній в мене були індуси і там була дуже сильна дискримінація, дуже сильна…відчувалось, наприклад, відчувається, що ти знаходишся майже в будь-якому середовищі, азіатському. Наприклад, ті хто з Радянського Союзу, особливо росіяни, українці,в них інший менталітет, ніж у азіатів, бо люди стараються асимілюватися з цією країною, намагаються... Тобто, вони*[азіати] *як орда, вони беруть, поганих, незнаючих, але своїх, бо вони потім можуть отримати підтримку від своїх. Тобто, це як банда. Це середовище. Тому коли я знаходився на попередній роботі, там була дискримінація з боку індусів… Навіть із інших відділень, але вони підтримували своїх. І відділ кадрів майже нічого не міг зробити, це було дуже важко зробити, а потім коли нас придбала Англія, це стало ще гірше, бо Англія це практично вотчина індусів*» [Інт.-10]; «*… українці можуть так сказати, а американці ніколи, нікого не принижують із-за того, що він щось там не знає, чогось там не знаю, чогось там не розумію… Як мені був один чоловік … він мене віз купувати карточку на Україну... він казав, що «то тільки продається там біля мене». То я мала йти до нього, такий був файний українець, що ну. Я йшла до нього, мала йому наварити їсти, а він мені купив карточку на Україну говорити … А в різних магазинах можна було собі купити 100 карточок на день.*» [Інт.-22]. Також, можливою причиною є те, що іммігранти потрапляють в специфічне середовище, де переважають вихідці із інших країн.

Респонденти також допускають, що з боку американців може бути приховане неприязне ставлення, яке, проте, не знаходить втілення у дискримінаційних практиках через такі специфічні риси американців, про які йтиметься нижче, як боязнь покарання в межах антидискримінаційного законодавства та через вдавану привітність, що не відображає справжнього ставлення до певного типу людей: «*…відносно етнічної* [дискримінації] *то, ну, то то все.. знаєте тут є тяжко сказати, тому ніхто тобі того не скаже в очі.*» [Інт.-17]; «*… якщо б це було щось таке явне, то такого явного усюди дуже конкретно бояться, тому, що дуже трудно, люди можуть відсудити багато мільйонів за це… тут дуже легко, адвокатів море, і вони раді відкрити справу.*» [Інт.-24].

Досить цікавим є те, що частина респондентів зараховує до проявів дискримінації те, що американці вважають вихідців із України росіянами, оскільки запевняють, що в силу історичного протистояння супердержав в США є вкоріненим негативне ставлення до росіян: «*… мені дуже, спочатку сказали: «Ар ю рашин?». Я кажу: «Нє, я з України.»… Ніхто ніколи не знав, що є Україна, то є, спочатку. О-о, а тепер, у-у. А тепер всі на оборот. Я висилаю посилку, часто пересилаю посилку, то я приходжу, то на пошту, то вже мене там знають як облуплену, що я прийшла висилати посилку на Україну.*» [Інт.-22]; «*Росіян тут не люблять, це правда, мене можуть змішати з росіянами але я їм зразу кажу, що я не росіянка.*» [Інт.-3]. Про це ж говорять і респонденти третьої хвилі, яких в часи існування СРСР подекуди сприймали не як українців, а як представників держави-антагоніста: «*Ну, вони мало*

поінформані, вони думали, що українці, то є росіяни, що все одинакове, було… Американці не цікавляться, вони думають, що то була одна держава.» [Інт.-37]; «*… ті часи, то я думаю, що то ще коло* [19]*80-тих років, то ще досить ті всі університети… як ми пробували мати виставку українського мистецтва і ми мали пильнувати… щось юкрейніан, нам не позволили…То ми мусіли в другу сторону йти і довідатися. І дісталися, але всюди і та пані нам казала, каже що це сенсітів сабджект… Тепер вже я думаю, що ні.*» [Інт.-32]. Хоча, на загал, група респондентів третьої хвилі заперечує випадки приниження/дискримінації в США з причин належності до спільноти імміґрантів загалом чи українських імміґрантів зокрема та наголошує на приязному ставленні до себе: «*… мені здається, що в Америці такої дискримінації щодо національності не було... в Америці вони сприймають людину за вищу вартість... Не нація, не релігія, ні звідки ви не грає ролі. Сприймають вас за істоту, яка сьогодні існує і яка корисна країні. Тобто я ніде на замічав, щоб тут, чи ти ліберал, чи ти республіканець, не було дискримінації.*» [Інт.-33]; «*Ну, я не думаю… я думаю що, ті вчителі що там були,вони знали хто ми є,чого ми приїхали,і досить так,як то кажуть,увагу звертали на нас, і на других дітей щоб вони того не робили.*» [Інт.-34].

Для кращого розуміння того, як респонденти **сприймають країну походження (Україну) та країну призначення (США)**, в ході дослідження респондентам було запропоновано назвати те, що їм подобається / не подобається в кожній із цих країн. Отже, серед позитивних характеристик України респонденти виділяють, зокрема: ► факт, що це батьківщина, що має культуру і традиції, які імпонують респондентам та характеризують ірраціональне поняття «свого рідного» і є найкращим власне тому, що «своє»: «*…моя культура, мої традиції, моя мова, моя природа дуже подобалася.*» [Інт.-13]; «*А так, таки своє, то тягне, знаєте, мене тягне завжди до дому…я в цьому виріс, це моє коріння.*» [Інт.-29]. Крім того, це також ► особливості стосунків між людьми, які є характерними для України: «*В мене є подружки, дуже які мені можуть душу вилити і розказати всьо як є і всьо таке дуже цікаве, знаєш, пожартувати можна і мати реально хороший час, тут такого ніде не знайдеш, тут нема таких людей..*» [Інт.-3], а також, ► природа України: «*Українська природа — чудесна природа і я б туди поїхала з задоволенням.*» [Інт.-7].

До негативних характеристик України респонденти віднесли, серед іншого, ► поширення корупції: «*…от куди не ткнеш всьо, значить, там продано, а до тебе не так ставляться бо ти не така бо ти не маєш, знаєш, зв'язків…*» [Інт.-3]; «*Тільки за шоколадку з коньяком ти можеш щось робити…*» [Інт.-6]; «*Це була країна, де потрібно було собі шлях пробивати або ліктями, або взятками, ну, тобто, корумпованим шляхом, не знаю, жодного чесного шляху наверх я не бачила.*» [Інт.-13]; «*В Україні мені не подобалася дуже оця система хабарництва, бюрократизм цей…Цього я ніколи не могла зрозуміти навіть коли я жила в Україні. Це єдине, що мене просто добивало.*» [Інт.-21]; ► політичні еліти: «*… мне в Украине не нравится наше правительство. Бог почему-то не дает нашей Украине, страдальной, многострадальной, такого лидера, который бы заботился о народе.*» [Інт.-1]; «*…мені на Україні найбільше не подобається влада — за часів незалежності не було ні одного нормального президента…Ні одного доброго, який би був патріотом України. Всі ті президенти, влада думали за своє особисте, за свої бізнеси і тим більше, кажуть, збагатилися.*» [Інт.-28]; «*Я зараз дуже розчарований, що в нас так виглядає, що воюють між собою, а не має того, знаєте, політичного напрямку для користі державі. Є особисте, ну, особи, ну, між собою і абсолютно не думають про свою державу. Це моя така думка. На жаль, на жаль, на жаль.*» [Інт.-33]; ► особливості законодавства та державного управління (недотримання законів, незахищеність громадян, «непотрібність» державі, відсутність свободи вибору): «*Не було відчуття, що держава дорожить мною, що я державі потрібна.*» [Інт.-13]; «*Це просто було варварство, це не життя було, все те, що я бачила. Там не працював ніодин закон, таке було безчестя кругом, незахищенність така.*» [Інт.-2]; ► недоліки сфери обслуговування: «*Що не подобається, то я б тепер сказала, то сервіс…То проблема була купити утюг. Ти його хочеш купити і ти маєш гроші, а з тобою розмовляють як з другим*

сортом людини. Після американського сервісу важко витримати.» [Інт.-7]; «*Еее, то наше хамство, як би сказати, в обслузі… я пам'ятаю ті ше совецкі часи, де ти залежав від всіх тих продавців і так дальше ... Побутове хамство.*» [Інт.-17].

Серед негативних же характеристик США респонденти називають, зокрема: ► проблеми організації соціальної сфери (освіта, медицина, соціальне забезпечення) та ї фінансування: «*мені освіта не дуже подобається тута. Ну, ніби і освіта і непогана але наприклад тебе не вчать писати в школах, вони тепер тільки друкують, діти можуть використовувати свої ці калькулятори всюди…*» [Інт.-3]; «*… мені не дуже подобається їхня система, дуже повільна в них програма, щоб щось вивчити, мені здається, що вона була повільна, вони повільно вчуться, в нас на Україні все… в них більше вимоги мають, ніж тут в школі.*» [Інт.-23]; «*Мені не подобається теперішня політика.. школи були набагато ліпші… як ми приїхали в Америку*» [Інт.-37]; *«…медичне, не завше подобається... Дуже дорого і не завжди дістанеш кваліфіковану допомогу…*» [Інт.-17]; «*не подобається, ну, наприклад, медицина місцева. Вона інакша і дорожча ніж в Україні.*» [Інт.-18]; ► надмірний контроль держави над громадянами (перш за все, надмірне застосування сили відповідними державними органами та, так зване, кредитне рабство): «*…часто здесь полиция, да, как бы убивает людей. Что-то совершает человек и убегает, и его убивают, или стоит и сопротивление какое-то и его убивают.*» [Інт.-1]; «*…якщо на Україні ми маємо свою хату і все, до побачення, то є наша хата, а тут не оплатив страховку, ти не оплатив податки, і тебе з твоєї особистої хати, твоєї власності беруть та й виганяють. Тобто тут не така вона вже й приватна сильно власність. От єдине що після 30 чи 40 років ти маєш свою хату, ти можеш заповідати її своїм внукам чи дітям… Це вже 50, 60, 70 тисяч доларів. Поки ти її відпрацюєш, поки ти її віддасиш ти захочеш одружуватися — ти береш будинок, і знову ти в кредит. Ти хочеш машину якусь краще для дітей — знову кредит. Тобто, все життя тебе зв'язують, тобто, як біле рабство прямо.*» [Інт.-5]; «*… все базується на тому щоб людей контролювати, щоб людей дурити, знаєте, щоб побільшувати такси.*» [Інт.-8]; «*…я маю застереження: то соціально шо вкрадаєсі в американський спосіб — бодай сучасна адміністрація. Я є, я то не піддержую, але побачим, то речі зміняються — я би хотів шоби держава був уряд був менший, були менші, щоб менше уряд впихався в комерційне життя.*» [Інт.-40]; а також, ► такі характеристики американського суспільства, як індивідуалізм та матеріалізм: «*Матеріалізм не подобається, егоїзм не подобається.*» [Інт.-3]; «*Мене не влаштовує те, що тут все грунтується на грошах. Тут досить все на морально низькому рівні. Я думаю, що це головна причина… Те, що коли ставлять питання, що ставити на перше місце гроші чи мораль в більшості випадків, ставлять гроші. Є багато випадків коли людина лежить на дорозі, до неї ніхто не піддійте тому, що бояться що її засудять за те.*» [Інт.-9]; «*…ти ше якісь два роки вчишся на канцлера і то такий психолог, до якого ти ходиш і душу виливаєш і там він помагає всьо. Оце навіть толком вони не мають навіть таких друзів до яких ходять і душу виливають отаким-то людям…*» [Інт.-3].

Попри наведені негативні характеристики, респонденти наводять досить широкий спектр позитивних характеристик країни своєї імміґрації, що, очевидно, і стали, серед іншого, факторами притягування. Серед найбільш обговорюваних нашими респондентами позитивних характеристик США як країни наступні: ► дотримання законів та встановлених порядків: «*…поліція, яка б вона тут не була вона мені надзвичайно подобається тому що вони хоч і на роботів подібні, але вони знають для чого вони там стоять…*» [Інт.-5]; «*…тут їдуть швидкі, всі машини в сторону — вони всюди включають зелене світло і вони спасають людину.*» [Інт.-11]; «*Але це є країна, де дотримуються законів, це є країна правил, і якщо їх соблюдати і наслідувати, можна зробити успішну кар'єру і відповідно насолодитися життям, знаючи що тебе поважають і тобою дорожать… навіть не виникає навіть найменшої думки подумати там даїшнику дати взятку, який зупинив дійсно за вчинення правопорушення…*» [Інт.-13]; ► розвинена сфера обслуговування: «*подобається ще обслуговування в магазинах ніхто тобі не нахамить все дуже швиденько всі дуже добре натреновані, всі тобі усміхаються…*» [Інт.-

5]; «*…стараються бути дуже привітливими, я не знаю наскільки то є вони, від душі то… як то сказати, кастомер сервіс, ну, в Америці так, він набагато кращий, ніж навіть в Європі, я вже навіть не кажу за Україну і то дуже відчувається коли приїжджаєш туди, тому шо ти зрівнюєш так…*» [Інт.-12]; ► характеристики, пов'язані із функціонуванням правової демократичної держави (рівність та рівні можливості, свобода та повага до особливості, захист прав та приватної власності, відсутність корупції та відчуття «потрібності» державі): «*Мені подобається, що тут цінують.. мені подобається свобода волевиявлення. Мені подобається, шо думку не запльовують відразу ж, шо тут людей зі школи.. ж я не говорю про методи, про сам факт. Вчать, шо в тебе є твоя думка і люди повинні вислухати твою точку зору, ти не стидайся її сказати, шо тут поважають особистість, яка б вона не була, і мені дуже подобається як тут ставляться до людей з обмеженими можливостями.*» [Інт.-4]; «*В Америке от людей много зависит. Мы верим что где-то что-то стрельнет, капля по капле. Вот так американское общество устроено…Опять же, Америка дает возможности людям.*» [Інт.-14]; «*… що мені подобається, як ми приїхали, можна скоро закінчити, і роботу знайти собі, можна мати добре життя. Але то є від людини, від людей. Якщо ти хочеш щоби було краще то ти можеш тут заробити.*» [Інт.-34]; «*Можеш належати до кого хочеш в організації, ти можеш собі думати, ти можеш родину привести, чи вони ходять до церкви чи не ходять... бізнес взагалі, знаєш, ми жиємо дуже свобідно.*» [Інт.-32]; «*…ніколи нас тут не визнають на рівні з громадянами Америки, хоч ми можливо там, талановитіші, розумніші, там і т.д. Тим не менш, нас тут визнають трохи краще ніж визнавали в себе вдома. Оце, я і думаю, що основна причина чому люди перебираються сюди…мої права, навіть, при тому на скільки вони мало захищені тут, як мігранта, все таки більш захищені ніж мої права як громадянки України. І от цей контраст він дуже дратує*» [Інт.-25].

Отже, як бачимо, певні протилежні характеристики України як країни еміґрації та США як країни імміґрації стають одночасно факторами виштовхування із однієї та притягування до іншої країни. Позитивне ж ставлення до США як країни імміґрації, що базується на великій кількості факторів притягування сприяє успішній адаптації українців у США.

Очевидно, саме тому враження від країни перебування є назагал позитивним, а респонденти здебільшого задоволені рішенням про міґрацію: «*Це найкраще, що мені могло статися. Я вам хочу сказати, що зараз в Америці трошки туго є, але в шістдесятих роках, я хочу вам сказати, що Америка — супер ком'юніті. Ну зараз трошки скрутніше є, але можу сказати, що я дуже задоволений Америкою і фактично шкодую, що я раніше не міг приїхати.*» [Інт.-33]; «*Знаєш, я їжджу багато багато по світі, але тут таки найліпше, ту є найліпше.*» [Інт.-32]. Тобто, США як країна імміґрації загалом відповідає очікуванням респондентів, які не завжди є ідеалістичними:«*В мене зрештою не було ілюзій коли я сюда їхала. Я давно признала, що це далекий міф: «Країни нових можливостей».Там.. що там ще? «рівні культури», «рівні права для всіх». Все це великий міф, велика брехня за рахунком.*» [Інт.-25].

Під впливом міґрації цілком закономірно відбуваються зміни у певних сферах життєдіяльності міґрантів, які безпосередньо пов'язані із процесом адаптації у новому соціокультурному середовищі. Далі розглянемо **сім'ю** як одну із таких сфер. Респонденти визначають кілька відмінностей, які назагал пояснюють різницю «типової» української та американської сім'ї. Серед них такі: ► слабший зв'язок між поколіннями в американській сім'ї ніж в українській: «*Вони відрізняються поглядами на життя, менталітетом, способом життя, відношенням до батьків… В тому, що американці дуже рідко відвідують своїх батьків, живуть окремо, на старість батьки, як правило, живуть в будинках для пристарілих. В українських сім'ях все зовсім по-іншому влаштовано, вони стараються опікуватись своїми старими батьками — в цьому основна різниця.*» [Інт.-9]; «*…бувають випадки, в основному, випадки такі, що скажемо, що дитині 18 років виповнилось і тебе за двері виставляють, що ти виріс і йди живи своїм життям. В нас діти і до 30 років з нами жили, ми допомагали їм підніматися. Справа в тому, що якщо діти разом живуть, розумієте, то вони набувають, бачать, набувають життєвого досвіду, розумієте, як у сім'ї жити.*»

[Інт.-30]; «*… українські сімї є більш дружніші, вони частіше сходяться … В американців цього немає... З одної сторони воно добре, коли людина самостійна, але погано якщо батьки махають руками на дітей, а діти самі собі дають раду. Ну, і менший такий духовний зв'язок, я б сказав.*» [Інт.-28]; ► в американських сім'ях нема ієрархії і підпорядкування старшим, а стосунки в них не будуються на суворій субординації: «*Я можу сказати більше, вільне спілкування дітей з батьками, тобто немає такої субординації. Я не можу сказати, що то є неповага до батьків, то інакше. Просто вільне.*» [Інт.-13]; «*…в американських сімях нема примусу до дітей, не хочеш — не роби. Американські не б'ють, а ми можемо влупити… бо ти кричиш як ненормальна до дітей, і тих дітей страшиш і відкидаєш їх. Американці говорять 20 раз, з одного боку, з другого, з десятого. Поки вона не зрозуміє. Як вона не хоче того, то не хоче, є різні діти. І вони ніколи не заставляють, і тим більше не примусовують. А ми все одно заставим.*» [Інт.-22]; ► сім'ї американців є більш дітоорієнтованими: «*…тут більше займаються, наприклад, там всякі спортивні, тобто я, ми жили біля школи і там на вихідних дуже часто збирались багато батьків і дітей, і діти грали там в футбол, чи ще в шось. Я такого не пам'ятаю в Україні, шоб от, ну тобто, звичайно, грали там в футбол десь, ну, на стадіоні біля школи, але це не було таким, ну, якби офіційним заходом чи шось таке, і батьків там, в принципі, не бувало.*» [Інт.-18]; ► американські сім'ї є більшою мірою партнерські,ніж українські, що передбачає, зокрема, більшу участь батьків-чоловіків у вихованні та догляді дітей: «*…от в сім'ях так само дуже сильно багато на себе бере чоловік… Настільки давно у них це рівноправ'я, і воно є і в сім'ї також…Вони рівноправно тут працюють, можуть навіть більше заробляти, дуже сильно тут мужчини займаються вихованням дітей. З народження він знає, що дуже велика відповідальність його є на дитині, він няньчиться, варить йому, міняє памперси, гуляє з дитиною, в рівній мірі як і жінка.*» [Інт.-13].

Треба зазначити, що респонденти ***старої хвилі*** не вважають, що є різниця між українськими та американськими сім'ями, а різниця іде скоріше між різними поколіннями. Вони також говорять, що мали/мають традиційні українські сім'ї, які загалом вписуються в шаблон типових для США: «*Ні, бо мої діти, я маю дві сестри і вони мають також діти, і наші діти росли разом і дідо і бабця, дідусь і бабця виховували. Вона працювала чи вони працювали діти виховували. То не було такої різниці:«о, ми вже американці!». Наша родина жила, так знаєте, вкупі. Вони всі себе любили, і ті діти наші і нас, і батьків, дідуся і бабцю. Ми мали таку добру родину, зв'язок такий що то нас тримало.*» [Інт.-39]; «*Можливо, я за себе говорю…Родичі робили те саме, що і ми робимо.*» [Інт.-37]. Проте, їм досить важко це оцінити оскільки спочатку це були сім'ї їхніх батьків і респонденти не достатньо пам'ятають як вони були організовані в Україні і що саме в них змінилось, а пізніше вони створювали свої власні сім'ї вже будучи повноправними членами американського суспільства та зберігаючи в них певні традиції українського народу. З цієї точки зору цікавішими є респонденти, які мали сім'ї в Україні та зберегли їх переїхавши до США. Із перелічених відмінностей, зокрема, вони виділяють ті, що стосуються відносин між поколіннями, оскільки саме в цьому зрізі є труднощі адаптації своєї сім'ї до норм американського суспільства, а причиною є те, що діти в цих сім'ях вже проходять повноцінну вторинну соціалізацію в американському суспільстві засвоюючи його норми, зокрема й у сфері сімейних відносин, у той час, як погляди на сім'ю у старшого покоління зазнають змін дуже повільно.

В контексті змін, які вже мають місце, респонденти говорять про наступне. Оскільки американське суспільство є більш індивідуалізоване, ніж українське, то люди мають менше близьких контактів за межами сім'ї. Звідси, з'являється особлива важливість для них спілкуватися в середині сім'ї: «*Сім'я — це як якась ячейка, сімейні цінності для них дуже великі. Без сім'ї вони не знають куди приткнутись, і не мають нікого такого, в нас є якесь коло друзів, якесь спілкування, а тут людина яка залишається сама — то залишається сама. В Америці є дуже збороду багато і немає таких громад однотипних. Тому сім'я є важлива.*» [Інт.-20]. До того ж, сім'я в умовах імміграції потрапляє фактично в чуже середовище, що також сприяє зближенню всередині цієї мікроспільноти, а тому, ця категорія респондентів

наголошує, що їхні сім'ї стали дружнішими, а стосунки значно ближчими: «*Так, змінилася, більш дружніша стала…От, Америка така от вона цікава штука. Або розходяться, або, навпаки, згуртовуються. Так, я знаю дуже багато пар, які розійшлися. Власне, тому що дуже швидкий темп, роботи, там якийсь, перше, ситуація стресова і зливають той стрес звичайно близькі на близьких і розходяться. Або навпаки згуртовуються, що разом переходять проблеми і вирішення якихось питань. Я скажу, ми дружніші стали, більше уважніші один до другого, менше відволікаємся. В Україні більш таке життя суспільне було, коліжанки більше в курсі були там от моїх справ і друзі у чоловіка так само. Тут в Америці, получається, і живуть так більш — не розказуй більше про проблеми один другого. В більшості проблемні питання вирішуються в колі сімї і власне воно і згуртовує, якось, мені здається, більше переживають один за другим, підтримують… Багато участі приймали наші друзі в тому, що частіше заходили до хати без стука, без дзвінка. Просто так. Там хочеш не хочеш, раз подзвонили в двері, прання скручуєш, приймаєш людей. Тут того немає. Тут все* [в колі сім'ї], *як десь назначили* [з друзями] *виїзд на пікнік або домовилися там день народження зустрічати.*» [Інт.-13]; «*Нам допомогло, якби, те, що як це сказати, ми приїхали, якби, були тут самі, тобто не було родичів і як то… То правда, не було родичів і не… Нам просто треба було розраховувати один на одного. Тому, якби, це нам допомогло.*» [Інт.-27].

Крім того, на українські сім'ї в процесі адаптації в американському суспільстві впливає значно така його риса як раціональність та важливість фінансово-грошових відносин. Йдеться, зокрема, про те, що українським сім'ям у США довелось більше планувати і прораховувати наперед сімейний бюджет та бути краще організованими, ніж це вони собі могли дозволити в Україні: «*Американцы очень ответственны за то, что они все делают. Планируют заздалегідь, як то кажуть, вперед, что нам не свойственно. Жить сегодняшним днем…я стала планировать вперед, чего у нас, в принципе, не было свойственно, это все формировалось от американцов...*» [Інт.-14]; «*…дещо ми там стали, більш організовані, більше економимо час, в тому плані більш відповідальні може за дітей…ми в Україні над цим навіть ніколи не думали і не переживали…але зараз ми то дуже контролювали,щоб вони вчасно додому приходили, що вони мали нормальних друзів і дуже хороший ми мали контроль такий*.» [Інт.-28].

Ще однією сферою, яка зазнає певних змін в ході адаптації українських іммігрантів у США є **відпочинок / спосіб проведення вільного часу**. Респонденти зазначають, що незалежно від країни проживання змін не зазнають такі дозвіллєві практики, як читання, перегляд телебачення, відвідування (кіно)театрів та концертів, барів та ресторанів, заняття спортом та відпочинок на природі (кемпінг), відвідування друзів та родичів: «*Виходимо аут десь в основному чи в кіно чи в бар чи на якийсь концерт цікавий.*» [Інт.-5]; «*А я тако люблю читати, або спати, або в кіно піти...*» [Інт.-17]; «*…роблю, джоглін або вокін, я займаюся йогою, на йогу я хожу… ну, читаю книжки, в кіно, ну, в театр, буває таке шо, раз там в пару місяців, якшо шось цікаве.*» [Інт.-12]; «*Ну, може в неділю там… до внуків, в нас там дочка живе і зять, і внуки, ми їдем до них, або вони до нас.*» [Інт.-28].

Водночас, респонденти часто наголошують на такій відпочинковій практиці, як подорож (по країні та за кордон), яка стала для них більш характерною та внесла суттєві зміни в структуру вільного часу із моменту переселення в США: «*…куди ми тільки не їздили і Сан-Дієго, Сіворт, Діснейленд… Не було жодних вихідних, щоб ми кудись не їздили… Я вважаю, це всі повинні робити. Хто приїжджає всім кажу використовувати свій час, не обов'язково це має бути дорого, дешеве тут завжди можна щось знайти.*» [Інт.-7]; «*Ну, тут, якщо сказати, ми більше проводимо, виїжджаємо на кемп, маємо таке обладнання, з сім'ями виїжджаємо в гори, розумієте… можемо поїхати собі і в Мексику, і собі на круїз розумієте, то я не знаю чи міг би собі в Україні позволити то*.» [Інт.-30]; «*Ми постійно їздимо, подорожуємо, є на що подивитися… де ми ще тільки не були… так що ми не сидимо на місці. Вихідні — то звичайно*.» [Інт.-29]. Іншою такою практикою є проведення вільного часу в організаціях українського спрямування та в українських церквах, а також відвідування так званих

«українських подій» та детальне ознайомлення із інформацією про актуальні події в Україні: «*Куда я ходжу? — Ото мітинг в Сан Дієго був… коло церкви ходжу. Я ходила два рази в тиждень в церкву…я ходжу для того, щоб вона* [дочка] *бачила, що ще є люди, які говорять по-українськи…*» [Інт.-11]; «*…українська громада у нас тут є, ми маємо українську хатку, от, я, це все на волонтерських засадах. Я займаюся тим, що шукаю людей, тому що по правах українська хатка є частиною музею, який показує різні національності світу, і по правилах цього музею вона має бути у неділю відкрита з дванадцятої до четвертої. От, я займаюся хостингом в цій хаті, також шукаю волонтерів, які б відкрили хатку в неділю, в кожну неділю інша людина, якщо немає — я йду сама і, власне, розказую про українську культуру*.» [Інт.-13]; «*…ми ходимо в українську школу, для того, щоби підтримувати українську мову і український танцювальний колектив вона*[дочка] *відвідує, танцює. І в нас дуже часто, щомісяця точно, один раз в місяць є концерти, виступи. І це займає, як правило, цілий день. Це неділя. Щосуботи школа і після школи танці.*» [Інт.-19]; «*В суботу зажди ходимо в українську школу, потім танці цілий день…*» [Інт.-20].

Особливо важливим останній набір відпочинкових практик є для респондентів ***третьої хвилі***. Для них, більше, ніж для респондентів четвертої хвилі, притаманна активніша задіяність у більшій кількості українських організацій, участь в українських подіях та вища активність в українських спільнотах загалом: «*До церкви* [української] *щонеділі ходжу, то маю розруху, чи як то назвати*.» [Інт.-39]; «*Ну, я більше до українок, більше таке церковне… я тут вчила танців українських,всякі тут в неділю,я є диригент хору…*» [Інт.-34]. Всі респонденти цієї групи відзначили важливість цих практик у структурі свого вільного часу.

Однією із найважливіших сфер, в якій проходять адаптаційні процеси українських іммігрантів у США є **місце праці**. Значна частина респондентів стверджує, що протягом свого перебування у США намагається знайти роботу за спеціальністю та/або освітою і їм це вдається: «*Я преподавала, была преподавателем в колледже, в театрально-художественном училище. И брала аспирантов…я, конечно, была настроена на то что я найду работу, потому, что я пошла, потому что мне нравилось, я училась, экологией занималась с детства, в принципе где-то с 7-го класса. Это то, чем я хотела заниматься. Поэтому я ориентировалась безусловно на эту профессию… Так как у меня было много химии я преподавала как химик для студентов, школьников, которые перед тем, как в институт поступать. Помогала им добрать знания по химии, чтобы потом в институте, в академии, куда им идти…химик, он открыл подготовительную школу, как бы подготовительную школу, не знаю как сказать, и я осталась с двуязычными детьми, у которых и русский и английский.*» [Інт.-14]; «*Починаю в рідній школі, потім.. на сьогоднішній день я директор «Червоної калини»… я там багато чого допомагала, бо я маю досвід керівника і я це все роблю. Я це все до ладу, організаційні питання … Це, в принципі, є ще одна моя освіта, писати сценарії. Я за освітою хореограф і організатор культурно-досугової діяльності, в університеті, в Україні, я вчилася ще як соціальний педагог, а це два напрямки: організатор і педагог-психолог. Тобто, думаю, чому б ні? Треба свій диплом виправдати.. і я погодилась і тут я пишу сценарії, вчу з ними пісні, і ставлю сценки і якщо треба танці.*» [Інт.-6]; «*… в 2004 році я*[випускник духовної семінарії в Україні] *був висвячений на диякона, і в 2005 році був висвячений на священника і від цього часу я працював в парафії святих Володимира і Ольги* [в Чикаго] *і я, від 2006 року також я працював як капелан у місцевій лікарні в госпіталі там в українському селі, в українській околиці… Тут, скажемо, була потреба в священниках україномовних в українській парафії, була потреба скажемо допомога українській католицькій фундації, ну, і ми любили і хотіли приїхати до Америки і працювати для української громади для українських людей в Америці, це було і професійно і чисто по-людськи, інакший світ, інакше життя збудувати. Це все було пов'язано з нашими церковними служіннями тут.*» [Інт.-16]; «*В мене зараз дві роботи. Одна робота як постдок я, є така ресерч група, вона в цьому дитячому госпіталі… вони там розробляють алгоритми правильного дозування ліків…І, тобто там я, знач, допомагаю їм. Це, власне, була частина моєї дисертації. І зараз якби я там з цими*

алгоритмами працюю. А друга робота — це в цьому семестрі я викладала один курс — статистику. Тобто, це лекції, в мене так само був оцей тічінґ ассістант…» [Інт.-27]; «*І так сталось, що я знайшов роботу, тут в Портленді, програмістом, і працюю… воно називається софтвере енджинірінґ, насправді, що ми робимо, то обчислювальна хімія, отаке. Ну, я використовую свою освіту і так дальше.*» [Інт.-31]. Проте, зазначимо, що це не завжди є перша робота у США. Зустрічаються сценарії, коли одразу по приїзді опитані українці знаходили низько кваліфіковані роботи, а згодом, не рідко пройшовши навчання на курсах (мовних чи підвищення кваліфікації) або в освітніх закладах США, вони все ж працевлаштовуються за спеціальністю: «*Я працювала по тому догляду, бо іншого нема шо робити, потім я пішла в коледж, я здала екзамени… Я взяла англійську, комп'ютер і акаунтінґ — думаю:«Я в номерах добре — в мене мехмат, математику знаю.».Я пішла тут в коледж, мала сертіфікат акаунтінґ і це я не роблю, хоча в мене був період, що я ходила і хати прибирала… в мене був такий період, я бейбісітерством займалася з хлопчиком таким.*» [Інт.-11]; «*Спочатку на пошті, потім я пішла на фабрику, ооо, як сказати? На друкарську, в друкарню… ну там зшивати, мені подобається в принципі, або друкувати. Деколи я підробляла, просто шукала якісь підробітки і комусь щось надрукувати по-російськи чи по-українськи… потім тим часом десь* [19]*90-тий,* [19]*91-ий рік я звичайно грала, я ше була свіжа, е.. свіжа, закінчила консерваторію по бандурі і ми з Юрком робили концерти, завела собі вже трохи своїх учнів… Ну він має своїх дітей, я маю своїх дітей… В мене всьо закінчено є, щоб бути вчителем… Я працю не в такій публічній школі, де я маю купу дітей за один раз, а індепендент стаді, тобто альтернативна школа, де вчать дітей, де я їх бачу один на один з собою по 45 хвилин.*» [Інт.-17]; «*Ну, коли я приїхав, то я лише на кеш працював… І я пішов на ту роботу, що мені порадили друзі це була польська фабрика по виготовленню вікон. Майже всі хто приїжають проходять через цю фабрику… Я намагався піти іншим шляхом але в мене нічого не вийшло і мені прийшлось також проходити через цю фабрику. Потім мені вдалося знайти роботу за своєю спеціальністю і я вирішив скористатися цим шансом тому, що це буває не дуже часто… я продовжував шукати роботу і чисто випадково я найшов роботу приватного викладача в інституті, це було несподіванкою як для мене, так для моїх друзів… Я там викладав ремонт комп'ютерів, мені це було знайоме я мав багато практики з цим, потім я викладав електроніку, це також моя спеціальність, я це знав добре. Також, фізику — це як середня школа, я трошки забув це все, але можна було згадати… Після цього я пішов на фірму, яка займається ремонтом копіювальної техніки. Це вже трошки більше нагадувало мій досвід з України, я пробував там цим займатися але я не мав в Україні можливостей цим займатися… Моя спеціальність радіо-інженер. Ця фірма в Юті випускає підсилювачі для мобільного зв'язку… Потім через деякий час мені пощастило і мені запропонували роботу в компанії «Лоджітек», яка випускає різні комп'ютерні миші, аксесуари. Зараз, я працюю великій компанії. Мій відділ приблизно 200 чоловік ми займаємся науковою апаратурою для морських досліджень. Так, що це досить серйозна компанія, яка випускає серйозну апаратуру… Я займаюся дослідженням відказів апаратури… на цій фірмі там досить добре.*» [Інт.-9].

Крім працевлаштування відповідно до освіти/спеціальності для опитаних українських іммігрантів також є характерним працювати за іншою (іноді схожою) спеціальністю, яка, проте, має у суспільстві приблизно такий же статус/престиж та відповідну оплату: «*Це були системи обмеження доступу. Відеоспостереження, домофонні системи, переговорні оті всякі…* [в США]*я готувала їсти, прибирала і зараз знайшла роботу бебі-сітера.. вечорами. Крім того, я зараз вчуся — перебираю навики… моя спеціальність в коледжі — бухгалтерія і я зараз якраз практику проходжу, переймаю досвід… Дивіться, в нас неприбуткова організація. Школа, і бухгалтер вже закінчує свою діяльність, тому що її дочка цього року вже закінчує школу, вона дорослішає, і вона просто передає справи, і я вчуся в неї. Наступний рік я буду вести тут бухгалтерію офіційно з винагородою. Це для мене вже буде певним досвідом і, ну як ви знаєте, завжди на роботу хочуть брати людей з досвідом…Мені цікаво. Для того, тому*

що я буду набиратися досвіду тут і я буду мати замітку в своєму резюме, ну і мені подобається це робити.» [Інт.-19]; «*Ну, в нас, по-перше, в нас з чоловіком є своя компанія і я веду фінансову справу в компанії. Тобто, я працюю на компанію і я отримую зарплату…Тобто я навіть, знаєш, це працюєш на себе. Я веду фінансові операції. Тобто, всі фінансові справи я веду. Гроші приходять, відходять всі пояснення…Він є редактор фільмів, тобто він сам шукає роботу, і пізніше наймають нашу компанію і ми тоді працюємо…А я регулюю коли йому дають зарплату і я це все ввожу. В нас є свої витрати… Я працювала в Україні так, я працювала перекладачем, і коли я виїхала на четвертому курсі, і я працювала в школі в гімназії, львівській гімназії…Вчителем англійської. Це перед тим як я поїхала.*» [Інт.-21]; «*Я виготовляю деталі... станки з програмним управлінням. Я беру програму виставляю, там і запускаю. Беру чи там пластику, чи що там треба і виготовляю з того деталі…Я в Україні працював, ну, я багато робив, на будові працював. Потім працював я, у нас був такий у Львові, Кінотехпром. Я робив там автомобілі, ми переробляли, такі робили для кіно всьо. А потім фірму закрили. Потім я, потім останнім часом я взагалі працював я, відкрили було кооператив, ми робили пам'ятники.*» [Інт.-29].

Серед респондентів у нашому дослідженні тривалий час виконують низько кваліфіковані роботи (догляд, прибирання) не за спеціальністю лише ті, які серед причин міґрації називали, в основному, прагнення заробити гроші і згодом, можливо, повернутись до України: «*Я продавала спочатку як..,потім зробила як канцтовари, ну такево всяке. В один час там возили з Хмельницька, Чернівців… Я працюю* [в США] *по догляду за хворими людьми…я працюю в людей вдома…То є державна організація. З одною людиною 9 років… Мені положено: їсти зварити, нагодувати, переодіти, покупати, повести десь там на свіжий воздух, повести до парку, після парку повести ще кудась спеціально… я завжди шукаю таку роботу, яка мені дає житло…Я майже нічого не витрачаю…я працювала, доглядала дітей в один час, поки не дістала право на роботу.*» [Інт.-22]. Крім того, варто зазначити, що двоє із респондентів на момент проведення дослідження працювали не за спеціальністю, а присвятили свою професійну працю організаціям/центрам, що допомагають в адаптації іншим, новоприбулим іммігрантам: «*…я закінчила університет на Україні, у мене економічна спеціальність… я пішла на курси, були однорічні курси екскурсоводів…Я ще відкрила кілька бізнесів маленьких. Так, відкрила пару бізнесів. Тоді, коли перебудова була, то були інші часи, треба було якось викручуватися, а за екскурсії вже нічого не платили і я вже тоді працювала, у мене була така перша робота, я працювала у тих установах економістом, а друга робота — то були екскурсії… Щоб вона*[жінка-міґрант у США] *могла зрозуміти, де вона знаходиться, щоб вона підняла свій рівень і освіти тут, і щоб вона могла знайти кращу роботу, щоб вона пішла вчитися в школу. Тобто я займаюся всіма цими проблемами, які мають підняти жінку на значно вищий рівень в Америці. Якщо у неї є діти, то зберегти дітей, щоб вона не втратила дітей тут, щоб у неї їх не забрали. Багато аспектів, я не можу сказати, чого я для них не роблю. Я роблю тут усе для них…Програма відкрита для того, щоб допомагати людям, але вся проблема цієї програми, що про неї ніхто не знає. І ще проблема, не цієї програми, а проблема наших людей, тому що наші люди не звикли йти до соціального працівника, до якоїсь програми зі своїми проблемами…перед студентами, робила презентації, виступала перед соціальними працівниками, виступала тут на конференціях, виступала перед поліцейськими, вчила їх, як треба розуміти емігрантів, бо коли поліція зупиняє нашого емігранта… Бо я маю якраз, працюю з чоловіками, з жінками, з сім'ями емігрантії і проблемами. Всі ці проблеми вони об'єдналися в одній програмі. І ви знаєте, ця програма, яку я очолюю вона виняткова, такої програми я не знаю ніде ні в одному штаті. Одна є тільки подібна програма в штаті Орігон, там живе дуже багато українців.*» [Інт.-2].

Із питанням працевлаштування пов'язана також проблема **класової самоідентифікації** українців у США. В Україні до еміґрації респонденти зараховували себе до нижчого, нижчого-середнього та середнього класів: «*Середній клас, абсолютно середній.*» [Інт.-28]; «*Ну, десь між нижчим середнім і середнім. Десь так.*» [Інт.-18]; «*Це було на грані виживання. І це ще*

більш пригноблювало, бо я не вважаю себе, людиною, яка нічого не розуміє і мій досвід показує це, моїх друзів, колег, тих хлопців, яких я вчив програмуванню. І це було прикро, що я не міг нічого заробити. Я був прикутий до моєї комуналки, яку я не міг ніяк розміняти, через своїх сусідів. Я не міг знайти ніякої достойної роботи… Там був бідний клас в Україні» [Інт.-10]. У США ж цей ідентифікаційний спектр поповнився вищим-середнім класом: «*Більш верхня частина середнього. З огляду на мої доходи, так, саме так. Дивлячись, знаючи скільки заробляють мої друзі, я, слава Богу, постучу по дереву.. все може змінитися, все можна втратити в один день, але поки.. на даний момент так. Тобто серед моїх знайомих нікого нема, щоб стільки заробляв.*» [Інт.-10]. При цьому зміни у класовому положенні та відповідній ідентифікації внаслідок міґрації та адаптації в новому суспільстві, якщо вони і мають місце, то є, як правило, незначними (одна-дві позиції): «*Наверное, в среднем, как в Украине, так и здесь. Состояние не изменилось практически. В Украине мы где-то на этой прослойке были, преподаватель и моряк. Но тут почасовая оплата, но и расходы стали больше. Внутреннее оно осталось…*» [Інт.-14]; «*Я б не сказав, шо тут якась американська мрія збулася чи шось таке. Ну, десь на тому самому рівні є.*» [Інт.-18]. При цьому респонденти описують як низхідну мобільність, так і висхідну: «*До середнього, так… Так само, більше до середнього*[в США]*… Скоріше середній до бідного…*» [Інт.-17]; «*До того як я поїхала то був середній, або нижчий середній… Я думаю середній клас* [в США]» [Інт.-20]. Остання є характеристикою для країн призначення постійної міґрації працівників різних сфер, на відміну від переважаючого пониження класових позицій іммігрантів у країнах-реципієнтах низькокваліфікованої трудової тимчасової міґрації.

В ході дослідження автори зіштовхнулись також із проблемою визначення деякими респондентами певних класових позицій (наприклад, «середнього класу»). Зокрема, йдеться про різне розуміння класів в українському та в американському суспільстві. Критеріями для віднесення до певного класу називалась певна приватна власність, важливість якої є різною у двох суспільствах (автомобіль, житло) та дохід (особистий, сімейний): «*Ну, там в Україні було власне житло, тут зйомне, поки що, там.. Але тут уже є власне авто, а там не було. Ну, рівень зарплат складно порівнювати, бо, ну, різні ціни, різні рівні всього такого. То я б сказав, шо десь матеріальне становище десь залишилось приблизно на тому самому рівні.*» [Інт.-18]; «*Бідні нещасні студенти, які жили на стипендію і я власне… я старався по ночах підробляти, як таксіст на тому запорожцю, щоб якось вижити, то були якісь копійки нещасні, але я не мав вибору… Так що, то було все в кризі, можна сказати, на грані виживання, який ми мали вибір. Треба було якось виживати… Напевне, бідний, тому що якщо я маю хату і якщо я маю машину, то знаєте, багато є американців, вірніше, більша частина американців, мають машини і вони, знаєте, бідні, тому що живуть від зарплати до зарплати. Я, власне, живу від зарплати до зарплати, і мій прихід 30 тисяч більш менш стабільно… Тобто рівень зовсім інший і світ зовсім інший. Якщо порівняти з Україною, то кажу велика різниця, просто в Україні більшість людей мають житло, вони до того відносяться як до чогось нормального. Для них то критерій хто має машину, а хто не має машину. Тут на першому місці критерій чи має людина житло чи не має. Машину мають вже всі переважно. От, і навіть ті люди, які отримують державну допомогу , отримують талони від держави в більшості вони мають свою машину.*» [Інт.-8]. При цьому респонденти вимірюють середній клас у США певними сумами, а в Україні лише описують умови життя: «*… ми жили дуже добре в Україні…в мене батьки працювали, тато працював, мама працювала, ми мали свою хату біля Львова, в нас була хата на два поверхи, сім кімнат, дві ванни ми жили я мама, тато, сестра і баба з дідом*.» [Інт.-23]; «*Я жив, якби то сказати не погано… «Москвіч», і була «Волга», квартира трьохкімнатна ... гроші були, автомобіль був, квартира була, в холодильнику весь час якась кісточка була, сметана була, масло було ну, і хліб був, щоб багатий був, то ні, ну, ітс окей*.» [Інт.-30]; «*Ну, я не можу сказати, що я вже середній клас*[в США]*, тому що середній клас це мінімум треба сто тисяч доларів заробляти, ну, але явно не злиденний не бідний, не нещасний*.» [Інт.-5]; «*Бо то є американська шкала, ви знаєте, як кажуть тут якщо заробляєш*

25 тисяч на рік, то ти є ше бідний… Якшо взяти, ви занаєте, нам [в Україні] *все таки бабця помагала з Америки. Все-таки в нас там була і хата, і можна було якось прожити. Коли переїжджаєш до Америки, то набагато більше треба платити за всьо…*» [Інт.-17]. Невизначеність класової позиції в Україні респонденти описують, наприклад, ситуацією, коли вони мали добре фінансове забезпечення, проте відчували брак стабільності чи свободи:«*Це незрівнянно, це зовсім різні речі. Як у мене була квартира трьохкімнатна, була дуже красива, хороший ремонт і всьо такое, і машина у мене була іномарка, і я була престижна, і люди зі мною заходилися із-за того, що «в неї машина». Я машину воджу з* [19]*84 року… В мене був свій бізнес, не можу сказати, що дуже багато заробляла, в мене була своя машина, в мене була своя трьохкімнатна квартира. Але я почувала себе дуже незахищеною і я знала, що мій бізнес може розвалитися в любу хвилину і я можу залишитися без всього і немає ніякого соціального захисту для мене, моєї дитини…*» [Інт.-2].

Частина респондентів описує своє матеріальне становище в Україні як цілком задовільне та зазначає, що в результаті міґрації клас приналежності не тільки не підвищився, а навіть понизився, але незважаючи на це вони цілком задоволені своїм становищем в новому суспільстві оскільки мали інші, важливіші за економічні причини міґрації. Тобто, в цьому випадку загалом йдеться про міґрацію заради самореалізації, у країну, де панують закони, принципи демократії, свобода, комфортне життя, вищий економічний розвиток, а також, заради «кращої долі дітей»: «*…ми не були голодні, правильно, завжди є люди, які живуть ще гірше, але все виглядало дуже песимістично, я б не хотів мати дітей там, вирощувати, бачити, що вони не мають ні шансів реалізуватись.*» [Інт.-31].

Звертаючись до класової самоідентифікації та працевлаштування респондентів ***третьої хвилі***, то у нашому дослідженні вони зараховують себе до середнього класу та мали/мають місце праці/професії та доходи, що загалом відповідають поширеним у США уявленням про середній клас і, з огляду на вік при міґрації із України та нестабільну соціально-політичну ситуацію там, не можуть оцінити зміни, що відбулись у класових позиціях їхніх сімей в американському суспільстві у порівнянні до тогочасного українського і також не можуть охарактеризувати міжґенераційну мобільність у порівнянні із власними батьками.

Серед **причин** же досліджуваної міґрації можемо виділити основні групи: ► економічні: «*Я з такої сім'ї в Україні що, ну, мені не куплять, там, квартиру, машину, знаєш, і приходилось самій про все думати але ще до такої степені,що в мене мета була приїхати в Америку заробити гроші щоб допомогти своїй сім'ї, це була моя головна причина на той час…я переїхала в Америку, то в мене була головна причина допомогти моїм батькам.*» [Інт.-3]; «*Але чесно кажучи мене тут не все влаштовує і через те я не став громадянином…* [сміх] *Отже, я відрізняюся від всіх людей тому, що я приїхав сюди тільки, щоб заробити гроші. На відміну від більшості, хто сюди приїхав.*» [Інт.-9]; «*Жити.. завжди думав, як дотягнути до того, до тої зарплати, до тої зарплати і так дальше.*» [Інт.-29]; «*Ну, я народився ріс, ріс, ріс, я не усвідомлював де я є, поки ти сидиш в тому Юкрейн, в тому болоті, ти не розумієш де ти є… я пішов в аспірантуру… і я одружився, ми жили в гуртожитку, бігали такі великі таракани, стипендії не давали пів року і в той самий час на кафедрі, все давило на мозг, я зрозумів, що там кіна не буде ніколи…*» [Інт.-31]; ► сімейні: «*Приїхала до Америки того, що зустріла американця, вийшла заміж за нього і переїхала до Америки.*» [Інт.-2]; «*Я приїхала з своєю мамою і з сестрою в 1993 році, ми приїхали до тата, який вже був там, він вже тут був рік перед тим як ми приїхали.*» [Інт.-23]; ► комплекс соціально-економічних та політичних: «*… в нас в Києві був свій бізнес, тобто, ми не жили погано, нам всього вистачало. Але цей бізнес маленький з усіх сторін намагалися, ну, не те, щоби придавити, але десь зі всіх сторін знаходити там.. податкова, антимонопольний комітет.. тобто завжди були питання і вирішувати їх треба було.*» [Інт.-19]; «*Так вийшло, що ми навіть ніколи не думали, але сподобалась ідея*[податись на Ґрін Карту]*, плюс на границіу 2000 році… було досить проблематично на Україні роботу знайти, ми обоє з гарною освітою. І ми побачили це як хороший шанс почати життя в новій країні.*» [Інт.-7]; ► політично-

релігійні: «*До Америки я потрапив по біженцях… Дивіться, я є з віруючої сім'ї протестантів, а Сполучені Штати Америки таку розробили програму для тих, кого там радянська влада переслідувала — греко-католиків, протестантів, може ще якісь політичні лінії, то вони давали карту біженця. Я не дуже мав бажання їхати, але так як моя сім'я вже над тим питанням працювала, деякі мої брати ще в дев'яностому році почали виїжджати, оформляти візи, фактично останні ми виїхали в дев'яносто другому році.*» [Інт.-28]; ► політичні: «*… нам надали політичний притулок… ми були оце на Майдані на Граніті, голодували, і якась така політична позиція була, ну, кучмівські на Західній Україні почали прикручувати, я працювала тоді на підприємстві, а в чоловіка був бізнес свій. Ну і, власне, почалися зжимати, пристрашувати, тому що я була членом партії «Батьківщина»… І от почали гоніння конкретно на мене на підприємстві. Чоловік тоді дуже підтримував мене в багатьох ситуаціях, ну і так оприділила свою позицію, і на мітингах участь приймала і так, що о так*.» [Інт.-13]; «*… була створена організація, під час окупації Німеччини, американським військом, назвали UNRA. Ця організація вмішалась в це, і вона заборонила насильно вивозити людей у Радянський Союз. І тому, зробили таку комісію з американського уряду, яка була в таборах, де були скупчені остарбайтери, ну, взагалі, всі наші. Там і росіяни, і білоруси, і поляки, багато націй. Вони мусіли проходити таку перевірку, і там заповняли таку форму, чому вони не хочуть повертатись додому. І там різні причини давали, ну, переважно, більша причина була у тому, що не вірили у комунізм. Ну, і вже після цього, насильно нікого не забирали. А тих людей, яких до цього вивозили насильно додому, ніхто додому не попав, усіх їх відправили на Сибір*.» [Інт.-33]; «*… в* [19]*44 році ми власне втікли від більшовиків, вони назад верталися вже на Україну було дуже тяжко нам, мої батьки всьо покинули. Тато мусів виїхати — був УПА. Теперка нас ссилали більшовики не знали, шо то багато буде гірше як було перед тим. Так щоби врятувати свою сім'ю, то тато сказав: «ми мусимо втікати.»*» [Інт.-35]; «*Коли мадяри забрали, то вони переважно забирали січовиків, а ми не думали виїжджати з України взагалі до Праги… батько був дуже патріот, він з Буковини. Тоді половинна вважала себе українцями, а половина русинами, а тато мав український зв'язок.*» [Інт.-38]; «*Ми жили у Західній Україні перед Другою світовою війною… Зразу, після Другої світової війни, батько включився у нашу визвольну боротьбу. Був у армії УНР, і був членом Кримської центральної влади, разом з Миколою Грушевським…Під час Другої Світової війни, мама мусіла ховатись, бо мама була українською патріоткою і мала в родині жидівське походження. Були злі на батька, тому що батько був у контроверзійній комісії українського кооперативу, і він помітав, що там були, не дуже то прозорі речі, у тій кооперації. Що люди крали гроші просто, і він зреагував на це…тоді більшовики почали наступати на німців, і ми не хотіли, щоб нас більшовики захопили. Перш за все, нам не подобалась більшовицька система, друге — батько, був ворогом народу…Я не хотів їхати до Америки з Німеччини. Ми мріяли про те, що Україна стане вільною і можна буде вернутися додому.*» [Інт.-36]. Також, говорячи про причини міграції можна виокремити випадки, коли причини еміграції із України (наприклад, релігійні чи політичні) є відмінними від причин імміграції саме у США (наприклад, економічні): «*То почалась Друга світова війна,і вони всі втікали до Німеччини… Але ж тут* [в США] *гроші* [сміється]*,то так було смішно,шо на деревах гроші ростуть. На той час так жартували.*» [Інт.-34].

Описуючи особистісні **наслідки** своєї міграції до США, респонденти загалом оцінюють їх позитивно та найчастіше говорять про наступні. ► Самореалізація: «*Я ніколи не шкодував, я був задоволений. Тому, що можна багато чого тут навчитися якийсь прогрес, рух вперед можна якось тут себе реалізувати, що в Україні дуже важко.*» [Інт.-9]; «*Щодо кар'єрного розвитку, то я думаю тут в мене більше можливостей для самовираження і всього такого… Там кар'єрні можливості за межами Києва зовсім погані*» [Інт.-18]; ► розширення світогляду та пізнавальний досвід: «*Я навіть скажу, шо стала набагато речей більше, ширше дивитися ширшим поглядом…*» [Інт.-4]; «*Це просто дуже великий такий скачок, мені здається, я б ніколи такого не сталося б на Україні…Ну просто якби розвиток. Скачок у розвитку. Тому що*

ну настільки, мені здається взагалі кудись от їздити треба періодично це робити, міняти місце проживання тільки для того, щоби просто не… Як це сказати? Не зациклюватись на чомусь одному, а якби бачити що бувають і інші ситуації і інші, не знаю, люди традиції, місця. Тобто це… І кожна людина, мені здається, повинна це робити.» [Інт.-27]; ► покращення фінансового забезпечення: «*…якимось пунктом я думаю, що я і виграла, тому шо якшо брати чисто так от матеріальний і комфорт, то тут то виграла…*» [Інт.-12]; «*Так що я не є голодна, що треба, я собі куплю. Я собі купила машину нову,* [пауза]*, я недавно виплатила. А що б я мала у Яворові? Що б я мала на Україні? — Та нічо.*» [Інт.-22]► матеріальна допомога рідним: «*А зато я знаю, що мої діти не є голодні. Зато мої внуки мають, то що вони мають мати.*» [Інт.-22]; «*…я допомогла і родичам, які залишилися в Україні, мені здається і в моральному, і матеріальному плані… я, не приїдучи сюди, не мала би можливості в матеріальному плані допомогти своїм племінникам вивчитися. А вони всі вивчилися, здобули вищу освіту і це відповідно їм дає шанс на кращий рівень життя навіть в Україні.*» [Інт.-13], а також, ► позитивні зміни особистості: «*Наше життя все одно стало набагато кращим. Навіть зараз… Для мене завжди було головне залишатися собою я відчуваю, що я стала сильніша…*» [Інт.-6]; «*Зараз я вже дивлюся на це все по-інакшому, я вже дивлюся як уроки взяти, наскільки воно збагатило, там, чи змінило мій внутрішній світ. Я вже не шкодую і я вважаю що це надзвичайно унікальний досвід. Не в кожного він є, і я була, як сказати, надавалася впливу двох культур в своєму житті, і причому, двох дуже різних. І там, і там білі люди, так би мовити, але люди надзвичайно різні і я все ж таки думаю, що якщо ти не зламався, ти витримав воно має позитивний вплив на твою особистість. Тому я вважаю, що вплив хороший.*» [Інт.-5]. Негативними же наслідками називають розлуку із рідними та втрату близьких контактів: «*…я не розчарувалася в Америці, тільки то, що я би хотіла бути в Україні тільки одна, одна причина через то, що там є моя мама і моя сестра…*» [Інт.-3].

Лише шестеро респондентів у нашому дослідженні зазначили, що ними керували, в основному, економічні мотиви при прийнятті рішення міґрувати (Інт.-3, 9, 22, 26, 29, 31) і всі вони говорять про власну висхідну мобільність, спричинену переїздом до США. На момент проведення дослідження усі шість респондентів працюють відповідно до своєї роботи та/або освіти, або мають роботу, що за статусом/престижемвідповідає тій, яка була в Україні. Проте, тільки двоє із них (Інт.-22, 26), які працюють як низько кваліфіковані робітники виділяють основним наслідком своєї міґрації покращення фінансового становища та можливість матеріально допомагати родичам в Україні. Інші ж четверо є прикладом порушення причинно-наслідкових зв'язків у міґраційних процесах, оскільки називаючи наслідки вони говорять, перш за все, про самореалізацію, розширення світогляду та розлуку із рідними в Україні.

Ще п'ятеро респондентів, що належать до нової хвилі (Інт.-5, 7, 10, 19, 28) зазначили, що мали в причинах комплекс соціально-економічних та політичних факторів. Для них також характерною є висхідна мобільність у власному трактуванні та трудова активність, що відповідає професії/освіті, або робота у професіях, рівнозначних за престижем/статусом в американському суспільстві. Що стосується особистісних наслідків, то ця група респондентів також говорить найперше про розширення світогляду, новий досвід та самореалізацію. Іншими ж наслідками є ті, що відповідають загалом причинам міґрації. Респонденти, які мають інші причини міґрації, в основному говорять про наслідки, які відповідають причинам та, оцінюючи наслідки зазначають, що загалом задоволені своєю міґрацією.

Респонденти нашого дослідження також оцінюють наслідки своєї міґрації для країни-донора та країни-реципієнта. Отже, найбільш поширеним відповідями серед опитаних українських іммігрантів у США є такі наслідки: ► економічні втрати через еміґрацію працівників-спеціалістів та демографічні втрати — кількісні зміни в сторону зменшення населення (в тому числі, через сімейну еміґрацію та переселення дітей в іншу країну): «*Те, що Україна втратила хороших працівників. Ми вчились в університеті, і вона заплатила за наше навчання, а ми фактично працюємо не на Україну.*» [Інт.-7]; «*Я не працюю в Україні, не плачу*

податки. Ну, напевне, це погіршує економічне становище України. Тобто, ну, можливо я, там, щось би приніс в економіку чи там в шось таке.» [Інт.-18]; «*…то є мінус, тому що ми вивезли дітей, а я рахую, що в мене це на хорошому рівні, а то є мінус для України, бо країна взяла дуже багато хороших людей з України*.» [Інт.-28]; ► поширення знань про Україну та українську культуру (зокрема, поширення знань про те, що Україна не є частиною Росії): «*Ну, по-перше, народ знає за Україну, за українців.При всій, при кожній можливості я стараюсь, не насаджувати... просто американці завжди люблять якусь розмову заводити особливо коли на лижах на ліфтах піднімаємся вверх завжди питаються звідки ви, ну і ми стараємся, я особливо.. особисто стараюся пояснити що я з України, відразу кажу:«Імс нот Раша». І починається, я спокійно пояснюю: «Ні, це окремий народ, це окрема нація, стараюсь пояснити якомога більше фактів про Україну, шоб люди знали шо ми є окрема держава і не асоціювали нас з росіянами, бо мені це дуже боляче і деколи дуже соромно коли таке відбувається я не хочу чути нічого подібного.*» [Інт.-4]; «*…ми з Юрком* [чоловіком] *оплачували, наші оркестри, приїжджали шось там грали Юркову музику і щось там робили ніби в плані культури, щоб бандура, як, так можна сказати, одна діляночка маленька, але шоб бандура прозвучала з оркестрами симфонічними, на то ми вкладували великі гроші, всьо, на нас сі дивили, знаєте, багаті американці приїжджають музикантів оплачують всьо, концерти йдуть, всі раді, файно*.» [Інт.-17]; «*Є така організація в Нью-Йорку, і ми редагуємо статті, які виходять в інформаційний простір. Тобто, ми дивимось, які статті виходять, яка інформація про Україну. Я дивлюся на ті статті, скільки я цих статей можу подивитися в день, і говорю чи це позитивна інформація, чи негативна. Щоб ми просто знали з яких джерел надходить інформація*.» [Інт.-21]; ► матеріальна допомога Україні (учасникам Майдану та українській армії; фінансування благодійних організацій та адресна допомога жертвам Майдану та учасникам АТО і їхнім сім'ям): «*…тепер я маю змогу допомогти якоюсь порадою на цю тему, трошки пожертвувати грошей на допомогу Україні, там, чи знаєте..*» [Інт.-8]; «*Я не знаю, можливо, я б не могла допомагати волонтерам і військовим, якби була в України, а так я хоча б чимось допомагаю…зараз така ситуація в Україні, але я допомагаю фінансово. Я даю гроші на якісь там ліки, і коли ти бачиш своє ім'я серед багатьох людей, воно якось радує, що ти не одна. Ти знаєш, що не зможеш забезпечити всім, але коли є всіх багато, то хочеться давати і давати*.» [Інт.-15]. Остання позиція в класифікації наслідків української еміграції виникла, власне, через військові дії, що точаться на території України та не мала аналогів у дослідженнях авторів, присвячених українській еміграції та проведених до 2015 року, хоча й в попередніх дослідженнях йшлося про підтримку українськими емігрантами, зокрема, Помаранчевої революції [1; 2].

У тому, що стосується наслідків для США, як країни в'їзду, то всі респонденти нашого дослідження вважають, що основним наслідком є приплив кваліфікованих працівників, яких потребує економіка країни та сплата ними податків у державний бюджет: «*Для Америки це добре вони завжди стараються, щоб в них був новий приплив людей, сил, ідей. Таким способом вони свою країну збагачують*.» [Інт.-9]; «*Я думаю, люди* [українці] *набагато кращі, ніж всякі інші терористи. Дешева робоча сила — хто я є.*» [Інт.-11]; «*Ну, Америка побудована іміграмами. Ну, і власне всі оці свої, і лотерея Ґрін Карти це тільки для того, щоб ми підготовились світовим, не знаю, світовою освітою з'їжджалися сюда до Америки...Америка дає можливість заробити, але вона використовує і* [їхні знання]. *І Америка виграє, можна сказати, вісімдесят процентів в плані імміграції.*» [Інт.-13]; «*Ну, якщо, вважай, з дружиною, ну, дві людини з'явилося в населенні, ну, платимо податки тут, якось там сприяємо заробітку грошей іншим людям. Ну, в економічному сенсі, ну, позитивно.*» [Інт.-18]; «*…люди з України, вони всі люди трудолюбиві, вони е-е.., ну, більшість тих, шо я знаю, вони не сидять на велфері, вони якось стараються і дітей підняти і працювати і всі-всі, більш менш всі чесно працюють і… так шо я думаю, що Америка дуже виграла від цього.*» [Інт.-12]; «*США, то так її називають, країною емігрантів. І емігранти для Америки, то як, знаєте, хворому вливати свіжу кров.тобто якщо вливаєш свіжу кров, то вона живе, якщо не вливаєш, то вона може*

померти, так і тут... Ну, не всі правда дають користь Америці, але в основному емігрант попадає в Америку, в іншу країну, він старається стати на ноги і щось добитися в житті, тому, що він приїхав з інших умов на кращі, якщо він є нормальна людина, то він хоче досягнути якогось успіху, і чи дітей влаштувати. Тому, емігранти для Америки то є благо, то є велике благо. Тому що, багато американців … до роботи не кишать, і до науки не кишать.А їх треба утримувати на великій.. така є організація, яка дає гроші, допомогу на їхнє виживання. А емігрант в тому плані абсолютно відрізняється... Наприклад, з наших дітей беруть великий дуже податок, на забезпечення людей тих.» [Інт.-28]; «*Ви знаєте, для Сполучених Штатів, по-перше, що вони мають добрих, добрих робітників, добрих спеціалістів… один програміст, другий лікар, дуже такий хороший і там працюють, відділами в банку завідують і мають під собою по тридцять п'ятдесят людей. Так що, роботяги є, і люди відповідальні… отримали у них робітників і спеціалістів ще і нічьо не вклали в них*.» [Інт.-29]. Другим наслідком, на якому акцентують респонденти є культурне збагачення приймаючого суспільства та поширення в ньому обізнаності про Україну як державу та її культуру: «*Ну, що культурно збагатилася країна* [сміх]» [Інт.-5]; «*…я приїхала тоді ше, коли я казала: «Ай ем фром Юкрейн» — «Фром вот? Іран?», «Ну, а де то є?», я кажу там-то і там-то: «Ооо, ітс Раша», Росія.. і то вчительки так казали, я на них таки видивлялася, думала «Боже, та вже шоб вчительки..» я розумію, ті такі просте.. ото розумієте, ото вічна боротьба була, шо ти не рашн, а ти юкрейніан, і то каждий раз, а то шо, руских професоров, наїхало в* [19]*20-ті роки, після гражданскай вайни ше, а вони ж були виховані, шо то Росія, Імперія, а то Україна навіть шо?... ну, так вони і повиховували, понаписали купу підручників для американців… ну, Всесвітня історія пише «Літл Раша», замість України, я вже скрізь позачеркувала, де могла і понаписувала «Юкрейн», я сама.*» [Інт.-17].

Звертаючись до теоретичних моделей адаптації (Табл. 2), крізь призму яких розглядаємо процеси адаптації українців у країні імміграції, бачимо, що за результатами проведеного дослідження можна припустити, що для українців у США притаманні здебільшого дві моделі: творення діаспор (діаспоризація) та, меншою мірою, асиміляція. Якщо ж розглядати адаптацію опитаних українців у США за складовими асиміляції М. Ґордона (Табл. 3), то можемо говорити про те, що респонденти у більшості пройшли структурну асиміляцію, яка є, на його думку, наріжним каменем всієї асиміляції, та, частково, культурну/поведінкову, а також, частково шлюбну, що притаманна респондентам із змішаних сімей. Для того, щоб пройшов повний цикл асиміляції, М. Ґордон вважає необхідним завершення структурної та культурної/поведінкової асиміляції [5]. Проте, остання, як правило, не є завершеною навіть у респондентів-українців третьої хвилі, оскільки українська культура та участь в українських імміґрантських організаціях та спільнотах залишається важливим елементом життя американських українців: «*То був табір біженців... І я вам скажу, що помогло — помогли тут вроджені українці в Америці, американські українці, що були в війську. Ми контактували. Ми їх знаходили і вони нам помагали через уряд військовий, щоб ми мали захист…Ну, і ми приїхали до Америки, тоді таких багато приїжджало. Ми поселилися у українських громадах…В університеті я чувся як нормальний американець. І вони знали, шо я акцент маю маленький і люди питали, я не встидався того, розповідав, і я не мав, я не мав клопотів і так само як я працю дістав, скажім, то я не мав…Я би сказав шо вони є подібні, бо спосіб та як ми жили вже в Америці я продовжую менш-більш, але ми з часом набрали американський спосіб життя, не були проти того, але своє тримали… більшість мого позашкільного часу то я тримав з українцями… ми себе дуже свобідно чули, але так само і паралельно ми брали участь в американськім житті…Я не мав спеціально, значить, проблем з тим, з асиміляцією, то була значить асиміляція щоби я був такий самий як вони, але мені було не важко — я там був такий а вдома українцем…Вони* [новоприбулі] *кажуть:«Ми приїхали і ми американці», але я не бачу тут конфлікту — може бути і таким і другим, я таким і є...*» [Інт.-40]. Саме тому, ми говоримо про діаспоризацію українців у США, як

переважаючий вид успішної адаптації, а не про асиміляцію. Стосовно шлюбної асиміляції, то вона частково притаманна нашим респондентам, які є першим поколінням іммігрантів, а також вважається респондентами (які мають одружених дітей) нормою для другого та наступних поколінь українців у США: «*Вона*[дочка] *з українцем*[одружена]*, а брат — з американкою*.» [Інт.-38]; «*Він* [зять] *був українець з Канади — Петро Захарків.*» [Інт.-39]; «*Ну, внуки — американці…За американців*[діти одружувались]*…І можливо, як ми були в Клівлянді, можливо б були в Клівлянді з українцями. А тут ми приїхали.. там громада була*.» [Інт.-37]. Що стосується решти складових/стадій асиміляції, то судячи із проведеного дослідження вони лише частково притаманні спільноті українських іммігрантів у США.

Отже, за результатами проведеного дослідження можемо зробити висновки про загалом успішну адаптацію українських іммігрантів у США у формі діаспоризації із елементами асиміляції. При цьому проблемами, які найчастіше виникають на початкових етапах адаптації є оволодіння англійською мовою, працевлаштування, пошуки житла та поінформованість про особливості побуту та соціокультурного контексту американського суспільства. Питання ж проявів дискримінації та приниження є актуальнішим при взаємодії із іншими іммігрантами, ніж із американцями. Окрім цілком очевидних сфер життя, які зазнають змін в ході адаптації (місце проживання та праці) респонденти вказують на сферу відпочинку та сімейного життя, натомість, неочікувано мало зазнають змін професійна та класова приналежність. Порівнюючи країни виїзду та в'їзду, респонденти наголошують, що в Україні їх не задовольняли найбільше недотримання законів, поширення корупції та рівень розвитку сфери обслуговування. Ці ж фактори виштовхування із України стали і факторами притягування, та одночасно й успішної соціокультурної адаптації, у США оскільки респонденти вказують на такі характеристики цієї країни, як законослухняність громадян, поширення принципів демократії та високий рівень розвитку сфери послуг. З огляду на це, зовсім не дивно, що серед основних причин міграції лише кілька респондентів зазвали суто економічні, у решти ж були зовсім інші акценти, а економічна складова могла виступати лише частиною складного комплексу причин. Втім, навіть серед тих респондентів, що мали причинами фактично лише покращення свого фінансового становища, лише частина визначили основним наслідком власне його зміну (при ствердженні абсолютної задоволеності міграцією). На перший же план вийшли наслідки особистісного характеру, як от, самореалізація та розширення світогляду. З огляду на це, міграцію українців до США не варто вважати суто економічною; це скоріше міграція (як правило, довготривала/постійна, сімейна), що виходить із бажання зміни соціокультурних умов проживання та має відповідні наслідки, поєднані із певними позитивними особистісними змінами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ровенчак, Ольга. "Соціокультурні характеристики сучасної української еміграції до Німеччини," Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (серія «Соціологія і політичні науки») 21, вип. 1 (2016): 71—90, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_sip_2016_21_1_10.
2. Ровенчак, Ольга та Вікторія Володько. Міжнародна міграція: теорія та практика. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015.
3. Alba, Richard and Victor Nee. "Rethinking assimilation theory for a new era of migration," International Migration Review 31, no. 4(1997): 826—874. https://doi.org/10.1177/019791839703100403.
4. Fedunkiw, Marianne P. "Ukrainian Americans," Countries and their Cultures website. Accessed July 23, 2018. http://www.everyculture.com/multi/Sr-Z/Ukrainian-Americans.html.
5. Gordon, Milton M. Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion, and National Origins. New York: Oxford University Press, 1974.

6. International Organization for Migration. “World Migration: Global Migration Flows, 2015.” Accessed July 23, 2018. http://www.iom.int/world-migration.
7. Lemekh, Halyna. Ukrainian Immigrants in New York: Collision of Two Worlds. El Paso: LFB Scholarly Publishing LLC, 2010.
8. Lopukh, Vasyl. “The effects of the «Fourth Wave» of immigrants from Ukraine on the Ukrainian diaspora in the United Satetes,” Demography and Social Economy №1(21) (2014): 192—202, https://doi.org/10.15407/dse2014.01.192.
9. Siar, Sheila, ed. Migration in Ukraine: A Country Profile. Geneva: International Organization for Migration, 2008. https://publications.iom.int/books/migration-ukraine-country-profile-2008.
10. United States Census Bureau. “People reporting ancestry, 2010.” Accessed July 23, 2018. http://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_10_1YR_B04006&prodType=table.
11. Wolowyna, Oleh. “Recent migration from Ukraine to the United States: Demographic and socio-economic characteristics,” The Ukrainian Quarterly 61, no.3 (2005): 253—269.

Рожковская Валентина Николаевна – аспирантка кафедры философии и методологии познания Одесского национального университета им. И.И.Мечникова

УДК 1.141.2

ФІЗИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ І ПОНЯТТЯ «РЕАЛЬНОСТІ» У В. ГЕЙЗЕНБЕРГА

У роботі зроблена спроба проаналізувати вживання слова «реальність» В. Гейзенбергом на основі робіт «Фізика і філософія» і «Частина і ціле». Наведено класифікацію вживання слова «реальність» і однокореневих йому. Дана спроба аналізу кожної групи, проаналізовано контекст і специфіка вживання.

Ключові слова: *реальність, квантова теорія, класична фізика, Копенгагенська школа.*

ФИЗИЧЕСКАЯ РЕАЛЬНОСТЬ И ПОНЯТИЕ «РЕАЛЬНОСТИ» У В. ГЕЙЗЕНБЕРГА

В работе сделана попытка проанализировать употребление слова «реальность» В.Гейзенбергом на основе работ «Физика и философия» и «Часть и целое». Приведена классификация употребления слова «реальность» и однокоренных ему. Дана попытка анализа каждой группы, проанализирован контекст и специфика употребления.

Ключевые слова: *реальность, квантовая теория, классическая физика, копенгагенская школа.*

PHYSICAL REALITY AND CONCEPT OF "REALITY" BY V. GEYZENBERG

The paper attempts to analyze the use of the word “reality” by V. Heisenberg on the basis of the works “Physics and Philosophy” and “The Part and The Whole”. The classification of the use of the word “reality” and those of its origin is given. An attempt was made to analyze each group, the context and usage specifics were analyzed.

Keywords: *reality, quantum theory, classical physics, Copenhagen school.*

Цель данной статьи – выявить понимание реальности у Гейзенберга в свете открытия им новых ее измерений (а именно: существование особых объектов микромира – частиц и

закономерностей их движения). Для достижения этой цели мы рассматриваем употребление данного термина в наиболее значимых, по нашему мнению, случаях. В статье сделана попытка представить классификацию употребления слова «реальность» и однокоренных ему, а также показать различие в их употреблении.

Для решения физических задач и осмысления ряда физических явлений Гейзенбергу приходилось обращаться к философской стороне понимания стоящих перед ним проблем. Примеры такого осмысления мы можем найти в работах «Физика и философия», «Философские проблемы атомной физики», автобиографической работе «Часть и целое» и сборник статей «Шаги за горизонт». В работе «Часть и целое» читатель узнает от самого ученого как он осмыслял те или иные научные проблемы, при каких обстоятельствах это происходило. Мы знаем из его работ, что представления философского характера не претерпевали радикального пересмотра.

Мы сосредоточили свое внимание на анализе терминов «реальность» и однокоренных ему, в работах «Физика и философия» (Physik und Philosophie, 1959) и «Часть и целое» (Der Teil und das Ganze, 1969). Немецкое слово (die) Realität (реальность) и родственные ему слова используются Гейзенбергом в нескольких различных значениях. В немецком языке у этого термина достаточно своеобразный круг значений, требующий отдельного освещения [8]. Для нас важно в каких значениях и в каких контекстах использовал термин «реальность» немецкий ученый.

Книга «Физика и философия» наиболее последовательно и полно раскрывает взгляды ученого в доступной для широкой аудитории форме изложения. Во второй из названых выше книг автор обращается в большей мере к своей общественной позиции и личным воспоминаниям, но главной ее темой все же остается развитие научного знания. На основе анализа словоупотребления немецким физиком слова «реальность» и однокоренных ему слов мы постараемся прояснить понимание самой реальности у В. Гейзенберга. Мы начнем с классификации данного термина на основе его семантики в обозначенных работах.

Мы нашли употребление слова «реальность» (die Realität) и однокоренных ему 82 раз в книге «Физика и философия». Из них употребление существительного 72 раз и еще 10 наречий и прилагательных «реально», «реальный». В книге «Часть и целое» мы насчитали 22 случая употребления, из них 10 существительных и 12 наречий и прилагательных. По нашему мнению, не случайно существительное встречается чаще, чем однокоренные слова, поскольку, ученый стремится описать новую реальность и особенно это характерно в «Физике и философии». Гейзенберг использует слово «реальность» и однокоренные в различных смыслах. Классификация сформирована на основе семантики употребления данного термина в двух работах. Было выявлено как минимум три различных значения интересующего нас термина. Первое – бытовое употребление слова, когда «реальность» выступает не как особое понятие, а часть устойчивого лингвистического оборота, служащего для усиления достоверности сказанного, в значении «на самом деле», «настоящий», но, в сущности, не несет никакой онтологической нагрузки. Приведем несколько примеров для прояснения нашей мысли (книга «Часть и целое», глава III ««Понимание в современной физике»): «Ты знаешь также, что у всех нас есть основания ожидать от реального эксперимента точно тех результатов, какие предсказывает расчет» [2, с.162]. Прилагательное «реального» (real) можно заменить на «настоящего» или «эксперимента, который будет реализован/осуществлен» (вероятно, не случайно слово «реализован» в русском языке созвучен слову «реальность»). По нашему мнению, в данном случае интересующий нас термин лишен самостоятельной онтологической нагрузки. Вот еще пример употребления данного термина в подобном значении (книга «Физика и философия», глава VIII «Критика и контрпредложения в отношении копенгагенской интерпретации квантовой теории»): «Поэтому, когда физика-атомника просят дать описание того, что реально происходит в его опытах, то слова «описание» и «происходит» могут относиться только к понятиям повседневной жизни или классической физики» [2, с.88]. Здесь, как и в предыдущем случае, мы можем заменить слово

«реально» устойчивым оборотом «на самом деле». Более того, поскольку оно не несет самостоятельной семантики, то не является необходимым, и его вообще можно убрать из предложения без искажения смысла. В данном случае у нас нет пояснения Гейзенберга, но в данной цитате речь идет об опытах в чувственно данном мире, и о том, как протекает эксперимент. Примеров такого употребления термина в переводе данной работы мы нашли около 10.

Второй тип употребления более сложен для анализа. Он встречается исключительно когда В.Гейзенберг говорит о социальной реальности. В этом случае, кажется, что слово употребляется в обиходном смысле, но оно несет за собой некоторую онтологическую нагруженность. Трудно сказать точное количество раз употребления в таком значении, поскольку в отдельных случаях использование данного термина очень близко первому рассмотренному типу. Но можно точно утверждать, что это значение преимущественно встречается у Гейзенберга в его автобиографической работе «Часть и целое». В ней физик часто обращается к социальной действительности того или иного времени: вспоминает о двух Мировых войнах, о том периоде, когда часть научного сообщества билось над созданием атомной бомбы. Именно здесь, на стыке физических открытий и их реализации в социуме мы обнаруживаем второй тип употребления. В книге «Часть и целое», в главе «Уроки политики и истории» немецкий ученый описывает (по его собственному выражению) «пограничную зону между наукой и политикой» [2, с.175]. Он вспоминает, как впервые попал на доклад А. Эйнштейна, но еще до его начала получил записку о том, что теория относительности – еврейская чушь, противоречащая немецкому духу. Записка была передана не случайным человеком, а известным ученым. Гейзенберг вспоминает, что это происшествие сильно его расстроило и повлияло на его представление о роли индивидуальных предрассудков в научном сообществе. Автор повествует, что спустя полтора года он прибыл в Данию, где однажды отправился на прогулку с Н. Бором. Двое ученых вспоминали Первую мировою войну, и Гейзенберг так выразил свои мысли Бору: «Мы осознали, что были до того времени окружены видимостью прекрасного благополучия, внезапно улетучившегося с убийством австрийского наследника престола, и из-за кулис теперь выдвинулось на первый план жестокое ядро реальности…» [2, с.177].

Вероятнее всего, несмотря на эти слова, что осмысление ситуации автором воспоминаний произошло все же позднее, поскольку в момент убийства эрцгерцога Фердинанда (послужившего, как известно, поводом к началу войны) Гейзенбергу было всего двенадцать лет. По нашему мнению, здесь слово «реальность» получает онтологическую нагрузку. Оно не может быть изъято из текста (в том числе и в немецком оригинале) и служит для противопоставления двух сущностей: видимости и фактического положения дел. Гейзенберг пишет об изменениях в социальном плане, как нам представляется, под «жестоким ядром реальности» понимает систему международных и внутренних социальных отношений в странах, захваченных войной, а также массовое восприятие сложившейся социальной ситуации (готовность убивать, отодвинув в сторону представления о прогрессе и разумности человеческого существа). Не случайно в связи с этим Гейзенберг вспоминает о конкретном эпизоде первого августа 1914 года, когда люди стали вести себя по-другому: бегать и суетиться. На первый план вышли действия людей, склонность к которым было трудно предположить ранее. Слово «реальность» означает в данном фрагменте «то, что существует», «то, что есть», «фактическое положение дел», но при этом преимущественно в мире социального, и получает свое наглядное воплощение (как реальность) в конкретных человеческих действиях и поступках.

Следующая цитата приведена из главы XV той же книги - «Путь к новому началу». В целом, что видно из названия, глава посвящена не столько вопросам научной теории, сколько о новой социальной обстановке, которая отчасти продиктована открытиями физиков. В ней снова излагаются беседа Гейзенберга с Нильсом Бором, в которых автор делится своим мнением с великим датским физиком и в определенной мере своим наставником, что у ученых

физиков есть возможность влиять на решение о строительстве атомной бомбы. В то время, как пишет сам Гейзенберг, он и его коллеги в Германии уже понимали механизм создания атомной бомбы, Бор находился в Дании. При этом немецкий ученый не исключал вероятность слежки с немецкой стороны за датчанином, поэтому был крайне осторожен в формулировках. Однако Бор ужаснулся, лишь услышав о возможности создания атомной бомбы. Сам Гейзенберг не акцентировал внимания на том, какое решение ему представляется верным, но подчеркивал важность, того факта, что техническая трудоемкость процесса открывает возможность ученому влиять на принятие решения. Несмотря на то, что формально они были союзниками, сложности в разговоре обострились тем, что по факту два великих ученых находились на момент разговора по разную сторону разразившейся войны. После этого разговора Гейзенберг подытоживает: «Мне было очень больно видеть сколь полной была изоляция, в которую ввергла нас, немцев, политика Германии, и осознавать, что суровая реальность войны способна на время прервать даже десятилетия складывавшиеся человеческие отношения» [2, с.297]. Словосочетание «реальность войны» (Realität des Krieges) лежит в сфере социального, но наглядно воплощается в действиях конкретных людей. Отношения Гейзенберга и Бора, как мы можем понять из более ранних глав воспоминаний Гейзенберга, до начала Второй мировой войны были значительно теплее. После начала военных действий, все происходящее оценивается через призму новой ситуации в социуме. «Реальность войны» Германии против ее противников заставила Бора вести себя иначе по отношению к Гейзенбергу. Слово «реальность» в этом фрагменте безусловно несет смысловую нагрузку и имеет значение «то, что существует» (и находит свое воплощение в социальной сфере).

В этой же книге в следующей главе «Об ответственности исследователя» Гейзенберг вспоминает, как услышал по радио известие о том, что на Хиросиму была сброшена атомная бомба. По воспоминаниям ученого – первое время до самого вечера он не верил в правдивость информации и лишь к вечеру он убедился, что атомная бомба была сброшена. Это событие натолкнуло его вместе с Карлом Фридрихом фон Вейцзекером поднять тему ответственности исследователя в его научных открытиях. Гейзенберг настаивал на том, что ученый должен двигаться в направлении прогресса, иначе отсутствие достижений науки может привести к бедствиям по масштабам сопоставимым с ударом атомной бомбы. Гейзенберг упоминает О. Гана, чье открытие распада урана легло в основу атомной бомбы: «О реальности атомной бомбы до открытия Гана не мог серьезно подумать ни Ган, ни кто-либо из нас, поскольку тогдашняя физика не открывала подобных перспектив» [2, с.308]. Слово «реальность» здесь имеет значение объективного существования (объективного т.е. независящего от субъекта), обнаруживающего себя в материальном предмете. Как отмечал сам Гейзенберг, еще XIX веке было общепринятым значением слова «реальность» как обозначение материального мира. (Такое значение термина восходит к Канту) [11, с.201]. В рассматриваемом примере, на наш взгляд, под «реальностью» имеется в виду возникновение (факт существования теперь) нового материального объекта, но весь контекст фрагмента указывает, что Гейзенберга интересует не сам по себе этот факт, а его влияние на социальные процессы. Наличие атомной бомбы могло бы изменить ход Второй мировой войны, ее открытие изменило мир, в котором жил Гейзенберг после войны. Здесь можно говорить об употреблении слова в отношении материального и социального одновременно и отличается от бытового употребления слова, описанного раннее и отнесенного к первому типу.

Мы выявили по крайней мере два разных значения при употреблении слова «реальность» в работах В. Гейзенберга. Нами был обнаружен еще один тип употребления, отличающийся от первых двух. В третьем случае слово встречается в тех фрагментах, когда Гейзенберг пишет о своих научных идеях, открытиях, физических экспериментах. Если слово «реальность», относимое к социальным процессам чаще всего встречается в работе «Часть и целое», то третий тип мы, как правило, находим в книге «Физика и философия». Во второй главе «История квантовой теории» ученый описывает, как научное сообщество пришло к созданию квантовой теории. Он описывает тот факт, что в теоретическую физику пришло

новое понятие, «волна вероятности», получившее свое математическое обоснование. Нам здесь нужно отметить, что это понятие отличалось от классического понятия вероятности. В классической механике мы можем просчитать, каким будет результат эксперимента без введения понятия математической вероятности. Поведение частицы в микромире поддавалось описанию только с помощью вероятностной математики. Функция вероятности позволяла рассчитать, какой из вариантов ближе всего к материальному воплощению. По выражению Гейзенберга: функция вероятности фиксирует **стремление** к определенному развитию событий. Гейзенберг утверждает, что это дает возможность переосмыслить аристотелевское понятие «потенция». Немецкий ученый пишет: «Sie führte eine merkwürdige Art von physikalischer Realität ein, die etwa in der Mitte zwischen Möglichkeit und Wirklichkeit steht» [9, с.25]. («Она (вероятность. – В. Р.) ввела странный вид физической реальности, который находится приблизительно посередине между возможностью и действительностью») [2, с.16].

Здесь мы с полным правом можем говорить о философском значении термина «реальность», так как речь идет об онтологии. Мы видим, что реальность, по описанию Гейзенберга, лежит в границах того, что еще только может воплотиться в материи и того, что уже воплотило себя в ней. Это временная сторона, но есть и другие. Сами понятия «возможность» и «действительность» (аристотелевские потенциальность и актуальность) оказываются недостаточными для описания всей реальности, и немецкий физик вводит еще одно понятие – вероятность. Таким образом, здесь открываются несколько уровней реальности. Мы можем считать, исходя из идей Гейзенберга, что определенной степенью реальности обладают все существующие варианты развития событий в микромире, но эти степени отличаются онтологически. Наивысшей степенью реальности обладает тот вариант, который осуществился (то есть воплотился в материальном объекте). Наименьшую онтологическую степень имеет то, что относится к сфере возможного, но все же это тоже включено Гейзенбергом в сферу «реального». Но между этими двумя крайними позициями существуют другие варианты. В классической физике все варианты между собой одинаково равнозначны и могут быть просчитаны заранее, так как каждый из вариантов определен причинно-следственной цепочкой механических воздействий. В определенном смысле можно сказать, что возможное – это необходимое, и хотя во времени оно еще не произошло, но оно уже реально (шарик на наклонной плоскости неизбежно скатится вниз при отсутствии препятствий). Иначе обстоит дело в квантовой механике, где отсутствует подобная механистическая детерминация. В расчете движения электрона функция вероятности позволяет просчитать какова степень реализации каждого из возможных вариантов движения. Важно, что мы сможем узнать результат наблюдения только после того, как он произошел, так как у нас принципиально нет возможности вычислить результат со стопроцентной вероятностью (принципиально, а не из-за недостатка данных). Математизация и расчет дали возможность Гейзенбергу говорить об объективности существования функции вероятности и ее онтологическом статусе. Здесь существуют уровни реальности, лежащие между всеми возможными вариантами и тем, что осуществится в материальном мире. И чем выше математический показатель, тем больше степень реальности. Наивысшей степенью реальности, как уже стало понятно, обладает тот единственный вариант, который получил свое материальное воплощение.

Позиция Гейзенберга в чем-то напоминает концепцию Лейбница, согласно которой в уме Бога существуют идеи, лучшие из которых воплощены в мире, но реальностью обладают все в разной степени. Принципиальная разница состоит в том, что у Лейбница Бог является основой и гарантом всей реальности, тогда как у Гейзенберга Бог в системе отсутствует. В основе доказательства у Гейзенберга лежит математическое обоснование. В той же книге, главе V «Развитие философских идей после Декарта в сравнении с современным положением в квантовой теории» автор пишет: «Die Tatsache, daß wir in der Physik die Natur durch einfache mathematische Gesetze beschreiben können, lehrt uns, daß wir hier mit einem echten Zug der Wirklichkeit zu tun haben, nicht mit etwas, was wir in irgendeiner Bedeutung des Wortes selbst

erfunden haben» [9, с.62]. («Тот факт, что в физике природу можно описать посредством простых математических законов, учит нас тому, что мы имеем здесь дело с подлинными чертами реальности, а вовсе не с тем, что мы в некотором смысле слова изобрели сами») [2, с.44]. В оригинальном тексте стоит слово Wirklichkeit (действительность). Мы не будем останавливаться на различии значений «действительность» и «реальность», отметим лишь, что И. А. Акручин и Э. П. Андреев, переводившие книгу на русский язык, не случайно употребили «реальность». В отрывке речь идет о классической физике, но для нас важно, что в квантовой теории математическое обоснование является критерием объективности того или иного явления, а стало быть и реальности. Иначе говоря, согласно квантовой теории Гейзенберга, не чувственное восприятие является критерием реальности, а возможность строгого математического описания объекта.

Для наглядности проиллюстрируем наш тезис фрагментом, в котором описана главенствующая до открытий Бора, Гейзенберга и других ученых копенгагенской школы «картина реальности», входящая в противовес с новой. В той же «Физике и философии», в главе VIII «Критика и контрпредложения в отношении копенгагенской интерпретации квантовой теории» Гейзенберг детально анализирует положения копенгагенской интерпретации, которые более всего подвергаются критике. Здесь он пишет: «Alle Gegner der Quantentheorie sind sich aber über einen Punkt einig. Es wäre nach ihrer Ansicht wünschenswert, zu der Realitätsvorstellung der klassischen Physik oder, allgemeiner gesprochen, zur Ontologie des Materialismus zurückzukehren, also zur Vorstellung einer objektiven, realen Welt, deren kleinste Teile in der gleichen Weise objektiv existieren wie Steine und Bäume, gleichgültig, ob wir sie beobachten oder nicht» [9, с.105] («Все оппоненты квантовой теории едины в одном пункте. Было бы желательно, по их мнению, возвратиться к представлению о реальности, свойственному классической физике, или, говоря на более общем философском языке, к онтологии материализма, то есть к представлению об объективном реальном мире, мельчайшие частицы которого существуют столь же объективным образом, что и камни и деревья, независимо от того, наблюдаем мы их или нет» [2, с.78]). В немецком тексте интересующий нас термин встречается как композита, то есть составное слово из двух корней Realitätsvorstellung (реальность представления). Противопоставляя старую позицию своим взглядам, Гейзенберг также продолжает использовать слово «реальность» говоря о физическом мире. Реальность в обоих случаях выступает в значении «то, что есть, существует на самом деле», но само существование понимается различно.

Понимание третьего типа употребления слова, возможно, самого осознанного и продуманного, нельзя понять без понимания научных проблем, над которыми работал немецкий физик. Здесь хочется вспомнить воспоминания К. Ф. фон Вейцзеккера: «…Впервые я осознал, что есть надежда соединить две различные части - объективный мир, описываемы классической механикой и мир человека» [1].

Отталкиваясь от своих научных работ и беря за основу предшествующее понятие реальности (см. выше стр. 78), Гейзенберг вносит определенные коррективы в использование этого термина. В определенном смысле значение слова остается тем же (существующее объективно). Вместе с тем Гейзенберг совершенно осмысленно и продуманно противопоставляет новое понятие «реальности», соответствующее теории квантовой механики, старому понятию в классической механике, а вместе с тем и старому представлению о характере и критериях объективного мира.

Однако, ученых, критически относившихся к взглядам копенгагенской школы было много. Они стремились вернуться к устоявшемуся понимаю онтологии материализма и миру объектов и фактов. Надо отметить, что новую теорию критиковали не только физики, но и философы. Принятие идей квантовой теории (в контексте которой часто употреблял Гейзенберг слово «реальность») означал отход от фундаментальных философских принципов, таких как закон причинности. Вся квантовая теория вступает в некоторое противоречие с философией И. Канта. В микромире не существует закона причинности в привычном смысле

слова. На его место приходит закон вероятности (что чем-то напоминает идеи, лежащие в устройстве макромира, которые описывал Д. Юм).

Квантовая теория подверглась критике с разных сторон. Советский философ, историк науки Б. Г. Кузнецов в своей вступительной статье к книге Вернера Гейзенберга «Философские проблемы атомной физики» писал: «И в этом случае Гейзенберг, противореча фактам, насильственно навязывает современной физике отрицание объективной реальности. Аналогичным образом «обосновывает» он и свое отрицание принципа причинности в микропроцессах» [3, с.XXXVI]. Мы не будем подробно останавливаться на критике Гейзенберовской теории с позиции материализма, понятого по марксистско-ленински. Нас интересует как раз понимание «реальности» Гейзенбергом, и свидетельство Б. Г. Кузнецова для нас существенно – он точно уловил наличие нового значения, которое великий немецкий физик вкладывал в привычный термин.

Немецкий философ Герберт Херц (Herbert Hörz) также является критиком квантовой теории с позиции марксизма. В своей книге «Werner Heisenberg und die Philosophie» («Вернер Гейзенберг и философия») посвящает главу представлениям Гейзенберга о реальности. Он пишет: «Heisenberg bemühte sich in den dreißiger und vierziger Jahren, bei der Popularisierung der Ergebnisse der Quantenmechanik die neuen Züge der Wirklichkeitsauffassung zu bestimmen» [10, с.101] («Гейзенберг стремился в тридцатых и сороковых годах определить новые черты понятия реальности, популяризируя результаты квантовой механики» - пер. мой). Отметим, что в оригинальном тексте стоит Wirklichkeitsauffassung, что дословно переводится как «концепция действительности». Несмотря на открытую критику философских позиций Гейзенберга (на которых мы не будем сейчас останавливаться) Херц отмечал связь между открытиями немецкого ученого в науке и новым представлением о реальности, которые повлекли за этим: «In der modernen Physik kann man nach Heisenberg nicht mehr vom Denken und Handeln der Menschen absehen, weil jedes Experiment nicht an einem objektiv gleichen Ding erfolgt, sondern das Elementarobjekt beispielsweise beim Photoeffekt als Korpuskel und bei der Beugung als Welle reagiert und umgekehrt. Es ist also in einem Experiment etwas anderes als im anderen, wobei seine Erscheinungsform von der Anordnung des Experiments abhängt. Insofern hat sich der Erkenntnisprozeß der objektiven Realität prinzipiell verändert» [10, с.104]. («По словам Гейзенберга, в современной физике человек больше не может не учитывать мышление и действие, потому что в любом эксперименте не происходит объективно одна и та же вешь, но элементарный объект при фотоэффекте реагирует как корпускула и как волна при дифракции, и наоборот. Таким образом, оно (поведение объекта) отличается в одном эксперименте от другого, и его проявление зависит от организации эксперимента. В связи с этим познавательный процесс объективной реальности коренным образом изменился» - пер. мой).

На самом деле, изменилось само представление о реальности, что было обнаружено в ходе познавательного процесса. Херц, подобно другим критикам, обвиняет Гейзенберга в том, что он отрицает объективную реальность (полагая под последней марксистское, еще точнее – исключительно материалистическое ее понимание). Гейзенберг подробно отвечает критикам в книге «Физика и философия» (см. главу VIII «Критика и контрпредложения в отношении копенгагенской интерпретации квантовой теории»).

И все же, для нас важно, что, несмотря на эту критику, Херц признавал за Гейзенбергом, новое понимание реальности: «Es vollzieht sich der Übergang vom klassischen Verständnis der physikalischen Prozesse zu einer neuen Wirklichkeitsauffassung, die uns die Kompliziertheit der objektiven Prozesse besser begreifen läßt. Die philosophische Aufgabe besteht nun darin, diese neuen Seiten der Wirklichkeit, die erkannt worden sind, hervorzuheben» [10, с.110] («Происходит переход от классического понимания физических процессов к новой концепции реальности, которая позволяет нам лучше понять сложность объективных процессов. Философская задача состоит в том, чтобы подчеркнуть те новые стороны реальности, которые были признаны» - пер. мой).

Помимо научных и философских проблем, Гейзенберг поднимает вопрос о проблеме реформации научного языка. Физик обнаруживает непригодность сложившегося языка для

описания новой физической картине мира. Сложившееся в классической физике и в обыденном языке такие слова как «пространство», «время», «реальность» с точки зрения Гейзенберга просто не применимы для явлений, которые мы фиксируем в микромире. Ученый даже отмечает, что человеку, не привязанному к европейской культуре, языку и философии было бы легче понять квантовою теорию, чем ученым из его научного сообщества.

Проанализировав два текста, написанных немецким ученым (один из которых посвящен проблемам науки, а второй предлагает личностно-биографический взгляд на формирование новой научной парадигмы), мы сосредоточились на употреблении автором слова «реальность» и его производных форм. Мы обнаружили, что исследуемый термин в двух книгах употребляется ученым 104 раза, но при этом в разных контекстах и с разным значением. Было обнаружено, что можно разделить эти случаи употребления, как минимум, на три отдельных группы. Первая группа составляет употребление слов в обиходном значении и используется, как мы можем предположить, без какого-либо специального значения – как устойчивый оборот языка. В этом случае интересующие нас слова легко могут быть заменены синонимами. Вторая группа составляет те случаи, когда слово «реальность» и однокоренные ему касаются социальной сферы. Они обладают значением «то, что есть на самом деле» и относятся к общественным процессам. Зачастую слово в контексте описывает ситуацию «на стыке», с одной стороны – общественные понятия (такие как война, дружба, человеческие отношения), а с другой – материальные объекты (повлиявшие на изменения ситуации), определенные действия и т.д. Слово «реальность» в этой группе несет онтологическую нагруженность и употребляется в прямом смысле, но сохраняет свое традиционное значение «действительный, объективный материальный мир». Третья группа употребления обнаруживается в контексте описания Гейзенбергом научных работ и связана непосредственно с новым пониманием физической природы мира. Употребляя его, Гейзенберг стремится охватить всю совокупность объектов и явлений, которые составляют чувственный мир и в качестве критерия предлагает применимость к объектам особого вероятностного исчисления. Слово «реальность» при этом употребляется не только в чисто физическом (научном) смысле, но и в философском. Открытия Гейзенберга заставили его внести коррективы в уже существующее представление о реальности в научной картине мира начала XX века.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Вайцзеккер К. Физика и философия [Электронный ресурс] / Карл Фридрих фон Вайцзеккер // Наука. – 1993. – Режим доступа к ресурсу: http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/PHYSPHIL.HTM
2. Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое / Вернер Гейзенберг. – Москва: Наука, 1989. – 400 с.
3. Гейзенберг В. Философские проблемы атомной физики / Вернер Гейзенберг. – Москва: Издательство ЛКИ, 2008. – 192 с.
4. Гейзенберг В. Шаги за горизонт / Вернер Гейзенберг. – Москва: Прогресс, 1987. – 368 с.
5. Гейзенберг В. Избранные философские работы: Шаги за горизонт. Часть и целое / Вернер Гейзенберг. – СПб: Наука, 2005. – 572 с.
6. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант. – Москва: Эксмо, 2012. – 736 с.
7. Рымашевская Э. Л. Современный немецко-русский и русско-немецкий словарь / Эмилия Ларгиевна Рымашевская. – Москва: НИК П, 1999. – 832 с.
8. Eisler R. Realität. Wörterbuch der philosophischen Begriffe [Электронный ресурс] / Rudolf Eisler. – 1902. – Режим доступа к ресурсу: http://www.textlog.de/4991.html.
9. Heisenberg W. Physik und Philosophie / Werner Heisenberg. – Frankfurt am Main: Ullstein Bücher, 1961. – 197 c.
10. Hörz H. Werner Heisenberg und die Philosophie / Herbert Hörz. – Berlin, 1968. – 222 c.

11. Kant I. Kritik der reinen Vernunft / Immanuel Kant. – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1956. – 850 c.

Рибакова Катерина Миколаївна − аспірантка кафедри теорії та методики пізнання факультету історії і філософії Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

УДК

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МОНОТЕОРЕТИЧНИХ ПРАКТИК В СУЧАСНІЙ ПСИХОТЕРАПІЇ

В статті автор робить спробу надати психотерапевтичне теоретизування епістемологічному дослідженню, припускаючи, що недосліджене екзистенціалістське теоретизування, ймовірно, буде епістемологічно неспроможним. Філософські дослідження не є другорядними по відношенню до психотерапії та можуть бути практично доцільними. Спільність та схожість в деяких цілях у філософії та психотерапії є предметом багаточисленних дискусій. Мова йде про можливе встановлення необхідності для психотерапії більш тісної взаємодії з філософією, з метою вдосконалення теоретичної бази психотерапевтичної практики.

Ключові слова: *філософія, психологія, епістемологія, теорія, релігія, психотерапія, людина, антропологія.*

EPISTEMOLOGICAL ASPECTS OF MONOTEORETIC PRACTICES IN THE PRESENT PSYCHOTHERAPY

In the article, the ator attempts to provide psychotherapeutic theorizing to an epistemological study, suggesting that an unexamined existentialist theorizing would probably be epistemologically ineffective. Philosophical studies are not secondary to psychotherapy and may be practically feasible. Community and similarity for some purposes in philosophy and psychotherapy are the subject of numerous discussions. We are talking about the possible establishment of the need for psychotherapy to work more closely with philosophy, in order to improve the theoretical basis of psychotherapeutic practice.

Key words: *philosophy, psychology, epistemology, theory, religion, psychotherapy, person, anthropology.*

ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ МОНОТЕОРЕТИЧНИХ ПРАКТИК В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОТЕРАПИИ

В статье автор пытается предоставить психотерапевтическое теоретизирования эпистемологического исследованию, предполагая, что неисследованное экзистенциализма теоретизирования, вероятно, будет эпистемологическими несостоятельным. Философские исследования не являются второстепенными по отношению к психотерапии и могут быть практически целесообразными. Общность и сходство в некоторых целях в философии и психотерапии является предметом многочисленных дискуссий. Речь идет о возможном установлении необходимости для психотерапии более тесного взаимодействия с философией, с целью совершенствования теоретической базы психотерапевтической практики.

Ключевые слова: *философия, психология, эпистемология, теория, религия, психотерапия, человек, антропология.*

Актуальність. Людство історично прагнуле усвідомити реальність як таку, що долає невизначеність та перебуває на позиції правди. Пізнати реальність в її неупередженості та обєктивності. Розробити більш ефективні технології, вдосконалити наукові теорії, знайти

правильні слова, символи або формули. Як одна із точок зору, це просвітлення та еволюція суспільства. Пошук та виявлення істини.

Християнські та інші вірування, традиції і тексти в якійсь мірі підтримували такі «істини» шляхом віри в ірраціональне.

Мета: В статті робиться спроба обгрунтувати вивчення філософії в психотерапії та вивчити можливі протидії філософського підходу до психотерапевтичної теорії і практики. Показати приклад того, як філософський підхід до мови (як ярлики, що прикріплені до об'єктів) можуть виявити складність з простоти. Вивчити питання, що стосуються того, як ми знаємо і що ми знаємо (епістемологія), і запропонувати скептицизм щодо деяких загальноприйнятих понять в психотерапії.

Виклад основного матеріалу. Психологічні витоки пошуку істини описуються у Ф. Варела [5] наступним чином: становлення людини, як надбудови над собою, виходячи з збагачення власного досвіду, даючи можливість усвідомити силу власного бажання. Зрозуміти, як основу, щоб зрозуміти власні почуття, що є фундаментом, справжнім, самостійним. Почуття – основа реальна, як окремий світ, і сенс створення реальних відносин між собою та світом. Глибоке припущення в цьому "бажанні", це те, що думає, за Р. Декартом існує, свідомість, яка є незалежною, автономною і здатною фіксувати основи власного свідомого життя, ісвіт, у якому існує [3].

Цей модерністський проект піддавався скептицизму, можливо, в деякому сенсі дуже глибокому …, що не існує такої речі, як реальність, а лише наші уявлення про неї. М. Мерло-Понті [6] називає це "контингент об'єктивності" – це об'єктивність сприйняття, яка залежить від психічного, фізичного і міжособистісних процесів, котрі дозволяють нам припустити відчуття об'єктивності. Але, немає кінцевої мови, довершених термінів, щоб пояснити реальність.

Також доцільно сказати про феноменологічні підходи до пізнання з точки зору феноменологічної епістемології. Наприклад, у Ж. Піаже в роботі «Генетична епістемологія» проаналізовано способи, якими «раціональний розум» неодноразово ставав невидимим у нібито об'єктивних умовах побудови сприймання об'єкта. Такий підхід можна розглядати як виклик до прихованої Когіто-позиції Декарта.

Цитуючи Ф. Ніцше: «Факти – це саме те, чого не існує – є тільки інтерпретації». Якщо це той випадок, коли немає прямих фактів стосовно зовнішнього світу, то неминучі і наслідки для шляху, в якому ми формулюємо поняття, що стосуються внутрішнього, суб'єктивного світу. Ми знаходимося в області смислів, концепцій, міфів, метафор та переконань.

Річард Рорті [8] наголошує на тому, що думка є завжди "ситуатизованою" в специфічному контексті. Тобто, в кінцевому рахунку, вибір не обовязково заснований на фактах, які виявивила людина а на її сприйнятті в даній ситуації.

Р. Рорті вважає, що в той час як деякі філософи (наприклад, логічні позитивісти) прагнули наслідувати знання і впевненість, яка характерна для деяких форм наукового знання, сам Рорті відкидає це, як пастку і оману.

Саме в цьому сенсі він синтезує, наприклад, погляди З. Фрейда, Ж. Сартра і В. Вітгенштейна. Фрейд (як і Маркс) зрозумів, що люди можуть мінятися, коли їх самосвідомость змінюється. Мова йде про зміни, які можуть бути викликані словами; це поняття змін є центральним у Ж. Сартра як екзистенційне поняття "становлення" і у Лакана, як ідея "успіху" в лікуванні; Вітгенштейн, який зосереджується на центральному аспекті мови, та твердженні, що метафізика – це "хвороба" мови. Саме такі погляди лежать в основі переоцінки Р. Рорті, якою є філософія сьогодні.[9;8]

У цьому контексті можна припустити, що психотерапія теж мала би відмежуватися від її схильності до ідентифікації з науковими, систематичними знаннями та прийняти відкритий підхід до самоусвідомлення і самозміни.

Тобто питання стоїть про психотерапію з ретельно проробленими науковими з критеріями (і немає ніяких ознак, що окремі теорії, таким чином, підтримуються), або

психотерапія виступає як забезпечення дискурсивних форм, літературних форм, можливостей для людей, щоб створювати свої власні творчі розповіді що могло б створити безлад архаїчних або сучасних моно-теорій, які, зрештою, лише системи вірувань– міфи розуму, ментальної метафори. [8]

Безцінність міфів і метафор, в даному контексті, полягає в тому, що вони не безповоротні для якої-небудь конкретної інтерпретації. Вони не обмежують варіанти. Вони не фіксовані. Але тоді весь сенс міфів і метафор, для психотерапії, є їх недоказовість і їх змінність. Вони можуть бути правдоподібними, але не доказовими. Для опису психотерапевтичних теорій, міфів і метафор ми можемо вважати доцільним звільнення їх від уразливості псевдо-екзистенційності. Вони не повинні бути захищені як позиції так званої "істини"для всіх бажаючих, вони або корисні для певних людей в певних культурах, щоб зрозуміти їх страждання і дилеми, або вони мають бути змінені, щоб спробувати описати всіх людей в одній теорії до утопічної форми екзистенційного гноблення.

Можна припустити, що найбільш доцільним буде сформулювати те, що психоаналіз, в якомусь сенсі, це мистецтво життя. Як тоді в такому мистецтві розгядається мистецтво інтерпретації? Коли пацієнт проживає інтерпретацію, разом з аналітиком, він не відчуває себе транспортованим? Чи пересувається на краще місце? Чи він відчуває, що його радикально неправильно розуміють у своєрідному відключенні від фактичних обставин його життя. "Мені здається, що коли мої пацієнти кажуть, що я інтерпретував те, про що вони говорили, вони відчувають, що я зробив з ними своєрідне насильство", за Р. Рорті. [10].

У розумінні Рорті інтерпритація перетворюється на систему, тоді як переорієнтація є можливо, повчальною. Завжди існують інші можливі способи мислення, побудови, віри, буття і дії, а також «інші способи», які не обов'язково включають або мають на увазі теорію, в яку вірить психотерапевт.

Іншим аспектом цього розкладу традиційних джерел особистого, соціального та екзистенціального сенсу в терапії є усвідомлення того, що й інші релігійні традиції мають цікаві та корисні речі щодо можливостей для людських станів. Книга «Космос у свідомості: психологія Сходу-Заходу» і «Сучасний буддизм» Крука і Фонтани (1990) пропонує певні наслідки для розширення джерел позицій віри, щоб створити більше простору для мислення про людський досвід і можливі значення. Ф. Варел, Е. Томпсон і Е. Рош в книзі «Втілений розум: когнітивна наука і людський досвід» (1993), використовують ширший, ніж звичайно, діапазон можливих рамок для вивчення способів, за допомогою яких можна тлумачити мозок та розумову активність. За їх думкою "Загальне занепокоєння ініціативного підходу до сприйняття полягає не в тому, щоб визначити, яким чином має бути відновлений певний незалежний від сприйняття світ; це, швидше, визначення загальних принципів або законних зв'язків між сенсорними і моторними системами, які пояснюють, як дію може бути сприйняте в сприйнятливому світі."[6]

Їх поняття про сприймання акцентується саме на можливості для різноманітності, а не необхідності або доцільності однаковості суджень.

На відміну від статичного світу задумом Канта та Декарта, постмодерністи підкреслюють необхідність брати до уваги непередбачені обставини, і можливість змін в субєктивному світі. За словами авторів, немає універсальних і вічних істин, які б були виявлені, тому що все відносно і невизначено, що говорить про те, що наші знання завжди неповні, фрагментарні, і історично і культурно обумовлені. Тому не має і не може бути єдиної підстави філософської або теоретичної. [3]

Навпаки, книга Хамфрі "Історія розуму" (1992) представляє сучасний підхід до пошуку істини про свідомість. Не менш цікаво, що заснований він з Дарвінівської точки зору, яка забезпечує значну частину західного мислення і дослідження в області розуму і тіла в межах еволюційної психології. [8]

Додати до релігійної віри – основи те, що можна назвати "екологія релігії", політики ідентичності та інших образів життя, і стає зрозуміло, чому плюралізм – це термін, який часто

використовується для опису сучасності. Дійсно ми живемо в багатокультурному суспільстві, і не лише в плані безлічі позицій релігійних переконань, але і з точки зору великих зрушень в передумовах нашого мислення і пропорційно зростаюче число варіантів переконань, доступних для нас. Були й інші часи, коли зміни викликали екзистенційні проблеми, і людина могла згадувати відомий вислів Геракліта (5-е століття до н. е..): "Ви ніколи не увійти в одну річку двічі."

Тут можна побачити дві опозиційні тенденції.

З одного боку, є докази того, що деякі люди хочуть вірити в нові й модні – хоча те, що здається новим і модним іноді може бути відродженням забутих або і традиційних поглядів. Є докази альтернативної медицини і множинності особистих примх розвитку та моди. В науковій літературі виявлено більше 400 різних форм психологічного консультування та терапії. Цей діапазон, наче супермаркет вибору, доводить споживчий підхід до власної особистості і взаємовідносин, що розширює вибір з екзистенціальних та терапевтичних можливостей. В даний час рідко зустрінеш терапевта, що працює в суто поведінковому або чисто когнітивному напрямі. Частіше ці русла змикаються, переплітаються, і сьогодні більшість терапевтів цього крила працюють в змішаному, когнітивно-біхевіоральному напрямі. В феноменологічному напрямі розвивається в першу чергу гуманістична психотерапія. Вона бере початок в гуманістичній психології і роботах її засновників– К. Роджерса, Р. Мея, А. Маслоу і ін. Сутнісне ядро цього підходу–в розумінні людини як нероздільної і принципово цілісної єдності тіла, психіки і духу, а відповідно - в обігу до інтегральних переживань (щастя, горя, провини, втрати і так далі), а не до окремих ізольованих аспектів, процесів і проявів. Категоріальний апарат гуманістичного підходу включає уявлення про «Я», ідентичність, аутентичність, самореалізацію і самоактуалізацію, особисте зростання, екзистенції, сенс життя і так далі. Методичний апарат пов'язаний з гуманістично-екзистенціальним переосмисленням життєвого досвіду і психотерапевтичного процесу за допомогою впливу терапевта. З цим підходом пов'язаний широкий круг методів: недирективна клієнт-центрована психотерапія (К. Роджерс), психологічне консультування (Р. Мей), біоенергетика (В. Райх), сенсорне усвідомлення (Ш. Сильвер, Ч. Брукс), структурна інтеграція (І. Рольф), психосинтез (Р. Ассаджіолі), логотерапія (В. Франкл), екзистенціальний аналіз Р. Мея і Дж. Бюдженталя, і ін. Сюди ж можна віднести арттерапію, поетичну терапію, терапію творчим самовираженням (М. Е. Бурно), музикотерапію (П. Нордофф та К. Роббінс) і ін. До феноменологічного підходу відносяться також всі системи, що ґрунтуються на директивному або недирективному навіюванні. [7]

Таким чином, на наш погляд, самосвідомість і особистість не є незмінними утвореннями, але соціально, культурно та лінгвістично сконструйованими і тому можуть бути розглянуті з різних боків в філософькому аспекті.

Варіації стандартних способів аналізу і скептицизм з приводу унітарного характеру дають можливість припустити, що у нас є варіанти для забезпечення саморегуляції та самоконтролю свідомості людини, що потребує психотерапевтичного впливу.

З іншого боку, постає питання про обгрунтування, або критерії вибору. Які критерії існують, щоб допомогти нам у нашому виборі? Звідки мені знати (як вибрати) чому вірити? Які докази мають відношення до мого вибору віри? Які джерела інформації існують? Які є варіанти і ресурси для мого вибору, чим/ким я хочу бути? Або, з філософського погляду: які епістемологічні критерії мого вибору і як мій досвід впливає на вибір моїх переконань?

Зростаючий вибір призводить до збільшення безладу. У цьому контексті множинності і складності, можна підсумувати, що клієнти психотерапевта, якщо прийматимуть моно-теоретичний підхід до психотерапії – це майже примушування їх до прийняття чужого голосу, в якому спробувати висловити свій. Це спроба "інтерпретувати" їх в теорії, розробленій іншим. Моно-теоретична психотерапія начебто заміщує собою щось потрібне для розуміння людського досвіду.

Прийняти моно-теоретичні психотерапевтичні позиції значить прийняти і домінування

чужої лексики. Це приєднатися до чужого голосу та вибору. Жорстка прив'язка до моно-теоретичної позиції – це ностальгічна подорож в той час, як і раніше з нами, коли там була фантазія, що одна "істина" може змінити людську реальність.

Принцип міфологізації лежить в нашій потребі виявити когось або щось відповідального за все, що відбувається [5].

Як тільки людські істоти розвинули здатність використовувати мову, вони стали здатні задавати необмежені питання, у деяких з яких в кінцевому підсумку виявилося, що у них є відповіді (або висока ступінь імовірності їх існування), для яких є докази – таким чином, наука розвивалася. Деякі питання так і залишилися загадковими і потрібні відповіді дали (або не дали), міфічні повідання на основі переконань розвинених релігією. Люди є схильними до пошуку причини, до розподілу відповідальності і, навіть, вини.

Філософію можна охарактеризувати і як спосіб викликати потенційно важливі, часто нерозв'язні, але екзистенційно важливі питання. Такі питання із зазначенням пошуку, а не знахідки. Варто відзначити, що питання, як правило, оформлене в мета-наратив та глибоке припущення ці мета-наративи використовуються для перевірки питання і відповіді, під час психотерапії. [1]

Коли питання сформульовані в більш ретельному чином вони приймають на більш філософські почуття. Наприклад:

−Як я можу знати, що те що я знаю – це достовірне знання?

−Чи можливо вірити навіть якщо ми не можемо мати багато доказів, на яких ґрунтується наше переконання?

−Віра потрібна повинна бути заснована на розумі?

−Що вважати переконливим доказом, яке дозволяє (вимагає) перехід від віри до знання?

Які взаємини між вибраною психотерапевтичною теорією і поняттями: пізнання, істина, віра? Тобто, ми повертаємося до питань гносеологічних, пов'язана з тим, як ми знаємо, що ми думаємо, що ми знаємо.

Ці питання поставлені в даній статті з метою уточнення наявності двох тенденцій:

1. Для демонстрації того, що люди схильні думати філософськи, не усвідомлюючи цього, і не виокремлюючи, як окрему діяльність.

2. Щоб вказати, що коли ми починаємо уточнювати і формулювати ці філософські питання ми маємо тенденцію заплутатися.

Формулювання таких питань свідчить про важливість постановки ретельно продуманих запитань, перш ніж прийняти чужі заготовлені відповіді, і в цьому контексті прийняття моно-теоретичних психотерапевтичних підходів.

Філософські проблеми нагадують людям усвідомити, що те, що вони приймають за даність, не завжди вірне. Але це, також, може бути дуже конструктивним. І набагато краще, мати переконання, які можуть бути раціонально захисними. В іншому випадку, коли людина в критичній ситуації чи в важкому стані поставить під сумнів, свою віру, свої переконання її особистість може зазнати втрати чи травми лише тому, що ви не отримали знання, щоб захистити себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания: Методологические проблемы неклассической психологии. – М.: Смысл, 2012. – 480 с.

2. Булатов М.О. Філософський словник. – К.: Стилос, 2009 – 575 с.

3. Витгенштейн Л. Заметки о философии психологии: Философия. - Т. 1: Пер. с нем. С.Д. Латушкина / Под ред. В.В. Анашвили. - М., 2001. – 326 с.

4. Витгенштейн Л. Философия речи. – : Пер. с нем. С.Д. Латушкина / Под ред. В.В. Анашвили. – М., 2001. – 268 с.

5. Варела Ф. Древо познания: Биологические корни человеческого понимания / Пер. с англ. Ю. А. Данилова. - М.: Прогресс-Традиция, 2001. - 224 с.

6. Бражникова, Я. Плоть и история. К идее архитектонического прошлого в философии М. Мерло-Понти//Логос - 2004. - №1 - С. 72-87.
7. Кузнецов Ю. В. Ценностно-адаптивный подход в психотерапии. - СПб.; Иваново, 2000.
8. Пиаже Ж. Генетическая эпистемология // Вопросы философии. - 1993. - № 5.
9. Рорті Р. Філософія і дзеркало природи (фрагменти) // Пер. В. С. Пазенка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія - К.: Ваклер, 1996. - С. 295–358.
10. Рорті Р. Постмодерністський буржуазний лібералізм // Пер. М. Бойченка / Р. Рорті. Р. Козеллек. - К.: Український філософський фонд, 1998. - С. 5-13
11. Рорті Р. Пріоритет демократії перед філософією // Пер. Я. Попіка / Р. Рорті. Р. Козеллек. - К.: Український філософський фонд, 1998. - С. 14-37.
12. Рорті Р. Прагматизм і філософія // Після філософії : кінець чи трансформація? / упоряд. К. Байнес. — К.: Четверта хвиля, 2000. — С. 24-66.
13. Ромек Е. Что может дать философия психотерапевту? (Неокантианцы, «принцип дополнительности» Н. Бора и античные «практики себя»). Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия, 2011, №2. С. 147-163.
14. Ф.В. Спиридонова, М.В Фаликман. Горизонты когнитивной психологии: Хрестоматия. — М. : Российский государственный гуманитарный университет, 2012. — 320 с.
15. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2008. – 748 с.
16. Філософський словник соціальних термінів / [ред. кол.: В.П. Андрущенко та ін.]. – Х.: Р.И.Ф., 2005. – 672 с.
17. Хант Г. О природе сознания. – М., 2004. – 311с.

Савусин Николай Павлович – методист департамента образования и науки Одесского городского совета, соискатель степени кандидата философских наук, Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, факультет истории и философии, кафедра философии и методологии познания.

УДК: 165 / 168: 001.8 (043.3)

ФИЛОСОФСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ДЛЯ РАСШИРЕННИЯ ЯЗЫКА ЯТО, СЛУЖАЩЕГО ФОРМАЛИЗМОМ ПАРАМЕТРИЧЕСКОЙ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ

Язык тернарного описания (ЯТО), служащий формально-логическим аппаратом Параметрического Варианта Общей Теории Систем, нуждается в усовершенствовании. Путь к этому обоснован в ходе анализа философских предпосылок ЯТО. Алфавит ЯТО расширен с использованием категории «универсальность». К набору фундаментальных отношений ЯТО добавлены неопределённое соотношение, а также соотношения обладания и присущности.

***Ключевые слова**: вещи, свойства, отношения, определённое, неопределённое, произвольное, универсальное, система.*

ФІЛОСОФСЬКІ ПЕРЕДУМОВИ ЩОДО РОЗШИРЕННЯ МОВИ ТЕРНАРНОГО ОПИСУ ЯК ФОРМАЛІЗМА ДЛЯ ПАРАМЕТРИЧНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ

Мова Тернаного Опису (МТО), що служить формально-логічним апаратом для Параметричної Загальної Теорії Систем, потребує вдосконалення. Шлях до цього обґрунтовано в ході аналізу філософських передумов МТО. Абетку МТО розширено з використанням категорії «універсальність». До набору фундаментальних відношень МТО додано невизначене співвідношення, а також співвідношення «мати» та «належати».

***Ключові слова**: річ, властивість, відношення, визначене, невизначене, довільне, універсальне, система.*

PHILOSOFICAL PRECONDITIONS for the EXTENSION of the LTD-LANGUAGE SERVING THE FORMALISM OF PARAMETRIC GENERAL SYSTEMS THEORY

The Ternary Description Language (TDL), which serves as the formal-logical apparatus of the Parametric Variant of the General Systems Theory, needs to be improved. The way to this is justified in the course of analyzing the philosophical prerequisites of TDL. The alphabet is extended with the use of the category "universality". Ratio that is undefined (has vagueness), as well as the ratio of possession and inherentness, are added to the set of fundamental relations of the TDL.

***Key words**: things, properties, relations, definiteness, vagueness, arbitrary, universality, formalism, system.*

1. Проблема расширения *Языка Тернарного Описания* (ЯТО-4).

1.1. *Актуальность темы*. В настоящее время *язык тернарного описания* (ЯТО) как формально-логический аппарат, в частности, служит весьма действенным средством не только для логики и методологии науки. Он эффективен также и для применения и развития Общей Теории Систем, в её Параметрическом Варианте (ОТС ПВ) [1 - 28]. Опыт использования четвёртой версии языка тернарного описания (ЯТО-4) для ряда злободневных задач показал, что необходимо обогатить синтаксис и семантику у ЯТО-4, расширив данную версию до следующего варианта ЯТО [5 – 28]. Назовём его ЯТО-5. Сам А.И. Уёмов, подходя к ЯТО как его разработчик, также многократно его совершенствовал. В основах ЯТО заложен потенциал гораздо большей *выразительности* и *конструктивности*, чем есть в ЯТО-4. При расширении ЯТО-4, его *выразительность* резко возрастёт.

ЯТО базируется не на пространственном, а на *качественном* понимании вещи. То есть, - на понимании вещи *как единства её свойств*. Понятия «вещь» «объект», «предмет» в ЯТО рассматриваются как синонимичные. Во взаимосвязях с категориями «свойство» и «отношение» они играют ту же роль, что и категория «вещь».

1.2. *Суть проблемной ситуации и состояние разработок по её разрешению.*

1.2.1. В версии ЯТО-4 оказывается сильно затруднённой формализация многих понятий и суждений, крайне необходимых для описания операций в ходе осуществления системного подхода, при моделировании и оптимизации систем. Непомерно громоздкими в ЯТО-4 оказываются уже и дефиниции *системного дескриптора вообще* (как такового), *системного параметра вообще* (как такового), *значений системного дескриптора или параметра*. Чрезмерно сложными и трудно обозримыми становятся операции синтеза, анализа и т.д. [15 – 27].

1.2.2. Очень важным в ЯТО является *принцип синтаксического приоритета, или принцип контекстуальности*, который распространяется на всякую неопределенность в ЯТО [4: Part III, p. 35 - 40, п. 2.1]. Изначально, неопределённый объект может, в частности, интерпретироваться как абсолютно *неизвестный*. А, согласно *принципу контекстуальности*, неопределённый объект трактуется более или менее ограниченно, в зависимости от того контекста, точнее говоря, - от той *ситуации*, в которой он участвует. Действительно, неопределённый объект конкретизируется той *ролью*, которую он играет, занимая конкретное место в этой конкретной *ситуации*. Неопределённый объект (то есть, объект, являющийся неопределённым в *семантическом* смысле) приобретает при этом *синтаксическую определённость*. Он как бы *доопределяется* контекстом.

Однако, *синтаксическая определённость семантически неопределённого объекта* в ЯТО-4 не формализуется и поэтому там возникают большие трудности при *выводах*.

Процедуры *вывода* в ЯТО-4 опираются на предварительный, достаточно

неопределённый этап по выяснению того, *инициальным* либо *не инициальным* является вхождение избранного символа в обосновываемую формулу. Это усложняет, например, *правила вывода через подстановку.* По другим *правилам вывода*, нужно исследовать, каков *тип* неопределённости у неопределённого объекта: является ли она *распределённой* (*исходной*) или *нераспределённой контекстуальной*) [2, с. 156; 3; 4: 1-2 as, p. 360; 5, с. 98 – 101; 26, с. 64, 81; 10, с. 58; 28, с. 14]. А эта задача достаточно затуманена в ЯТО-4. Речь идёт о задаче узнать, какая неопределённость скрывается за одним и тем же символом в его разных вхождениях в формулу: *распределённая* либо *нераспределённая* неопределённость. Трудно также выяснять, какая неопределённость является *кондициональной* [25]. К тому же, и *произвольность* также может оказаться либо *инициальной*, либо *неинициальной*. Но эти её типы в сложных формулах тоже трудно различать [25; 42]. Образно выражаясь, все неопределённости в ЯТО могут проявляться как в *ординарной* форме, так и в некоей *выспренней, экзальтированной* форме, претендуя на универсальность.

Вывод в ЯТО-4 (по правилу *Modus Ponens*, например) должен быть таким, чтобы *нераспределённая* неопределённость объекта, оказавшегося в заключении, не допускала бы своего *экзальтированного* понимания (понимания её – как *распределённой* неопределённости). Однако в ЯТО-4 остаётся весьма трудным делом - определять характер того, каков тип неопределённости, *уместной* для данного коррелята исходной ситуации. В связи с этим в более поздней редакции правил *Modus Ponens*. и *Modus tollens* учитывается кроме истинности и *квази-истинность*, а кроме ложности – и *квази-ложность* [4: Part III]. Формализовав в ЯТО-5 то, что отражено в понятии «*уместный объект*», можно резко упростить набор правил вывода в ЯТО и сделать ЯТО более *операциональным*.

1.2.3. Язык ЯТО-4 используется в ОТС, где изучаются *сильные* (или *валидные*) системы [1, с. 171 – 172; 5, с. 66, 129 - 130]. Их структурой служат *сильные* (или *действенные*) отношения (т.е, - те, которые выступают как *действия*). Однако, в ЯТО-4 нет таких аксиом, которые описывают именно *действенные* отношения. Хотя, там много аксиом для таких отношений, которые аналогичны свойствам для вещей. Таким образом, в ЯТО-4 недооценена роль категории «отношение» в деле моделирования *действий* (в частности, *операций, поведения, деятельности* и т. п.). А ведь отношения играют *творческую роль* в мире! Реализуясь на вещи, они (в отличие от свойств) способны коренным образом изменить её. И лишь в последнее время для ЯТО стали предлагаться аксиомы касательно *действенных* отношений [22 – 24; 26].

1.2.4. Используя определение тождества по Аристотелю [29; 30: Топика, 152в 25 – 30; 31], А.И. Уёмов построил (средствами ЯТО) несколько моделей *направленного тождества.* В частности, - модель *направленного атрибутивного тождества*. При этом, одна вещь, обозначенная через А, отождествлялась с другою вещью, обозначенною знаком В, по каждому свойству. Для этого предполагалось, что вещь А (*идентификандум*) обладает каждым свойством объекта В (*идентификата*).

Останавливаясь на фразах, где встречается отождествление, мы будем иногда (для удобства речи) вместо слова «тождество» употреблять слово «совпадение» как его синоним.

Вначале (на более ранних этапах моделирования тождества) неявно предполагалось, что речь идёт о *внутренних* свойствах вещей. Затем учитывались любые свойства (брались и *внутренние* и *внешние* свойства). Однако, потом, в работах [2 – 5; 25; 26; 28] использовалась более сложная модель атрибутивного тождества (модель *Дранкарда-Ланжерона* [25; 28, с. 27]). Эта модель привела к следующей дефиниции *направленного тождества* [4, Part 1, p. 362]:

$$\mathrm{jA}j\mathrm{A} =_{def} (\mathrm{j}A)[([(jA)[(\mathrm{j}A^{*})A]]^{*}A]. \qquad (1)$$

Затем она свелась к такой:

$$\mathrm{jA}j\mathrm{A} =_{def} (\mathrm{A})[([(\mathrm{A})[(\mathrm{A}^{*})\mathrm{A}]]^{*})\mathrm{A}]. \qquad (2)$$

Здесь джей-оператор в прямом его написании обозначает *идентификандум*, а в

курсивном написании – *идентификат*. В итоге оказался заметным следующий факт. Для фиксации тождества (неправомерно, на наш взгляд) стали учитываться лишь свойства, типичные для обладателей каждым свойством *идентификата*.

При этом также вводились довольно громоздкие правила использования этой модели. Они касались снятия операторов отождествления (*джей-операторов*), по аналогии с правилами снятия *йота-операторов*. Йота-операторы же связывали уже отождествлённые объекты [28, с. 25 - 27].

1.2.5. Очень важно, что при использовании модели *Дранкарда-Ланжерона* предполагалось следующее обстоятельство, касающееся дефиниенса в определении тождества (2): формула в таком дефиниенсе истинна только, если три первых вхождения в неё символа произвольной вещи обозначают один и тот же объект [4, Part 1, p. 362]. С нашей точки зрения, это допущение является весьма спорным. Аргументы, подкрепляющие эту позицию мы изложим ниже (в п. 8).

Поэтому, на наш взгляд, в ЯТО следует отказаться от упомянутых моделей направленного атрибутивного тождества. А взамен – перейти к той модели, где вещи отождествляются *по всяким их свойствам*. Аналогичные доводы касаются также известных из литературы по ЯТО моделей *реляционного* тождества. То есть, - тождества *по отношениям* [25; 28; 42].

1.2.5.1. Ещё ряд трудностей при использовании ЯТО-4 появился из-за введения его автором *ненаправленного* тождества для неопределённых и произвольных объектов. *Ненаправленное* (или *обоюдное*) тождество состояло из двух *направленных* тождеств. Оно было синтезом двух тождеств, направленных во взаимно противоположных направлениях. Однако, у дефиниции *обоюдного* тождества имеются серьёзные недостатки [11, с. 128 - 129].

1.2.5.2. Под вопросом оказалась корректность в ЯТО-4 дефиниции для конкретных объектов (*конкрет*), определяемых контекстуально. В ЯТО-4 *взаимно тождественные конкретные* объекты (*конкреты*) определялись через *ненаправленное* тождество, а их формулы снабжались буквами «*йота*» (*йота-операторами*). В более ранних версиях ЯТО *перевёрнутые йота-операторы* обозначали те конкретные объекты, которые совпадают с ранее введенными [1, с. 78 – 79; 14, с.133; 25]. Однако, автор ЯТО-4 отказался от прежней функции *перевёрнутых йота-операторов* в символах одиночных конкретных объектов [2, с. 163 – 164; 3; 4]. Такие операторы стали обозначать лишь *тождественность*. А *прямые йота-операторы* - лишь *взаимную отождествлённость объектов*. Это привело к существенным недостаткам ЯТО-4 (см. об этом ниже и в [25; 42]). По такой причине, например, стало трудным проследить иерархию объектов, производных от исходной вещи.

1.2.5.3. Поэтому для определения конкретных объектов нужно использовать *направленное* тождество (как в ЯТО-3), но *не обоюдное*. Отождествлять в разных направлениях можно лишь уже ранее определённые, *конкретные* объекты. Подробнее о *ненаправленном* (*обоюдном*, или *двустороннем*) тождестве – смотри в [25; 42].

1.2.6. В ЯТО-4 среди правильно построенных формул (ППФ) была так называемая списочная ППФ по имени «*список формул*». При изложении ЯТО-4, его разработчики опирались на такую опасную философскую предпосылку ЯТО-4, согласно которой «образованию списка не соответствует никакого … онтологического эквивалента». Причём, отметив наличие критического отношения к такой предпосылке, соавторы учебника [5, с. 97 - 98] на подобную критику не ответили. Тем не менее, при применении ЯТО-4, *списочные* формулы ЯТО-4 всё же, явно или неявно, интерпретируются как *объекты, взятые вместе либо порознь*. В ЯТО-5 *списочные формулы* также должны интерпретироваться на объектах, имея предметные значения.

В ЯТО-4 *связный список* считается частным случаем *свободного* [10, с. 61], а «просто списки отождествляются со свободными списками», как и в работе А.И Уёмова для VIII- го Всемирного конгресса по логике [28, с. 24]. По нашему мнению, «*связный*» – это «*не свободный*», и наоборот. Здесь мы не согласны с автором работы [29, с. 24] в том, что каким бы

ни было отношение между A и B , оно «превращает свободный список в связный». Ибо, лишь наличие *связи* между компонентами списка делает его *связным*. В свободных списках «не предполагается какого-либо отношения между их компонентами» - пишет А.И. Уёмов [4, Part I, p. 359]. Здесь следует уточнить так: «…не предполагается *определённого* отношения…». Но всегда, *по крайней мере, какие-то неопределённые отношения* в списке найдутся. Однако, в *свободном списке* они не являются *связями*.

1.2.8. В ЯТО-4 такие, приписываемые формулам *валентности*, как *истинность* (**T**) либо *ложность* (**F**), взятые в их обобщённом смысле, а также *контрадикторное отрицание* (**n**) - все они моделируются в ЯТО-4 чрезмерно *общо*. В работах [3: II-(2s), p. 78 – 81; 4: Part II p. 138 - 142] они обозначаются, соответственно, как **T**, **F** и **n**. Однако, там, например, требованиям к валентности **T** удовлетворяет также *возможность*, а требованиям к валентности **F** - *отсутствие* (как *не истинность, но и не ложность*).

Во-вторых, валентности в ЯТО-4 определены достаточно сложно. В-третьих, там все упомянутые валентности (объекты **T, F** и **n)** определены не сами по себе. Там, фактически, даны лишь схемы дефиниций для некоторых атрибутивных предикаций с их участием Конкретные же дефиниции предикаций вводятсятся по этим схемам и по достаточно громоздким правилам.

Тот факт, что *валентности* не определены явно, ведёт к отсутствию у них и чёткого категориального статуса, и ясного онтологического статуса. *Контрадикторное отрицание*, **n**, является, по сути, *операцией*, то есть, особым *отношением* (типа – *действия* для операнда): оно превращает *операнд* в существенно иной *продукт*. На самом же деле, такое *отношение*, будучи реализовано на *операнде* в виде *целевой ситуации*, свойственно *не операнду*, но полученному из него *продукту* [20; 23]. Тем не менее, в ЯТО-4 *контрадикторное отрицание* обозначается как *свойство для операндов* этой *операции*.

1.2.9. ЯТО-4 приспособлен для доказательства определённого ряда теорем, описывающих некие *общесистемные закономерности* [1 - 5]. Но при этом, до сих пор, оказалось довольно проблематичным делом расширить круг подобных теорем. *Конструктивность* и *операциональность* ЯТО-4 остаётся весьма ограниченной.

1.3. Связь работы с предыдущими исследованиями. Данную работу выполнено в связи с хоздоговорной темой (НИР), которая прорабатывалась коллективом под руководством А. И.Уёмова в отделе Института проблем рынка и эколого-экономических исследований НАН Украины в 1988 году [24].

1.4. Состав исследовательских задач.

В статье исследуются философские предпосылки для разработки более *выразительной*, *конструктивной* и *операциональной* версии языка ЯТО (его пятой версии, ЯТО-5). Расширяются следующие компоненты ЯТО-4: набор фундаментальных соотношений языка, его алфавит, набор основных дефиниций для тех понятий и суждений, которые являются производными (производными - от исходных, фундаментальных).

Результаты работы, характеризующиеся научной новизной, они проиллюстрированы на теоретически и практически значимых примерах. Показаны перспективы применения новаций, предложенных автором в ОТС ПВ.

2. Некоторые элементы языка ЯТО как формально-логического аппарата Параметрической ОТС.

1. Для более подробного изложения своей позиции по затронутой теме, в данной работе мы будем применять язык ЯТО в его 4-й версии.

2. В качестве метаязыковых символов, обозначающих *правильно построенных формулы* ЯТО (ППФ ЯТО), используются большие буквы *готического* алфавита: A , B , C , D , E , F , G , … , Z . То есть, большая готическая буква обозначает *схему формулы* (иначе говоря, -

формульную схему, или – *схематическую формулу*). В дальнейшем, там, где это не вызывает недоразумений, можно поступать следующим образом. Вместо слов «*схематическая формула*» (а также вместо слов «формульная схема») – вместо этих слов можно писать слово «схема» или – слово «*формула*».

3. Ради большей краткости, иногда, вместо словосочетания «объект, формула которого имеет схему А», мы будем писать также слова «объект по имени А» или – даже просто слова «объект А».

4. Предполагается, как обычно в логике, что одна и та же буква обозначает одну и ту же формулу. Кроме того, вместо выражения «по определению, означает» применяется *метаязыковый* символ $=_{\mathbf{def}}$.

5. В ЯТО определялось такое (*направленное*) *атрибутивное тождество*, когда объект А отождествлялся с вещью В, поскольку обладал каждым её свойством (не только внутренним, но и внешним) [25]. Это тождество обозначалось формулой { **Γ** A **J** B }.

6. Для теоретико-множественных языков характерна такая панорама: изначально фиксируется множество определённых объектов, скажем, натуральный ряд чисел. Такие определённые объекты служат для интерпретации языка. Однако, ЯТО – язык *не теоретико-множественный*. Разработчик ЯТО, А.И. Уёмов, вводил в рассмотрение не множество определённых объектов, а один определённый объект **t** и *конкретные ситуации*. Причём, - не сразу все ситуации, нужные впредь, на будущее, но лишь возникающие по мере необходимости. Объект **t** определён по смыслу, по своей интерпретации.

7. Конкретные объекты возникают в ЯТО как аналоги вещи **t**, участвующей в той или иной конкретной ситуации, на том или ином месте, в той или иной роли. И тогда избранный конкретный объект оказывается, как бы *равнорольным* с исходной определённой вещью **t**.

8. Дефиниция *конкретных* объектов даётся в ЯТО-4 как дефиниция взаимно тождественных объектов, определённых *контекстуально*, или *синтаксически* [3 - 4].

9. В ранних версиях ЯТО [1, с. 78 – 79; 14, с.133; 25] синтаксически конкретный объект (или *конкрета*) определялся непосредственно. А именно - как участник *конкретного фундаментального соотношения* ЯТО или как участник ситуации, производной от *фундаментального соотношения*.

При таком подходе к объектам эмпирического базиса для ЯТО, мы получаем подобие следующей картины. Объект ι_α A можно именовать как «эта вещь»; объект ι_β B можно назвать «той вещью», на объект ι_γ C можно сказать «вот эта вещь»; на объект ι_δ D можно сказать «вон та вещь» и т. д. Иначе говоря, *конкреты* (или так называемые *йотированные объекты*), т.е., объекты, имеющие формулы типа (1), аналогичны объектам, определяемым путём *указания* (*остенсивно*).

Здесь буква ι (*йота*) индексируется. Можно также вместо индексирования *йота-операторов* ι , при формулах (или их схемах) умножать число таких *операторов* (удваивать их, утраивать и т.д.).

В ЯТО-4 водятся в рассмотрение лишь *взаимно тождественные* конкретные объекты. Они также вводятся по мере необходимости и имеют схемы

$$\iota_\alpha \text{ A} , \iota_\beta \text{ B} , \iota_\gamma \text{ C} , \iota_\delta \text{ D} , \iota_\varepsilon \text{ E} , \iota_\zeta \text{ F} , \iota_\eta \text{ G} , \dots , \iota_\omega \text{ Z} . \qquad (3)$$

3. Трудности при обобщении импликации В ЯТО-4 из-за контекстуальной неопределённости в её консеквенте.

1. В ЯТО и***мпликатия*** является обобщением импликации. При этом, и в антецеденте, и в консеквенте ***импликатии*** может стоять как суждение, так и понятие. Тогда как коррелятами импликации (в традиционном понимании импликации) служат лишь суждения. В ЯТО с помощью ***импликатий*** можно делать выводы и из суждений, и из понятий. В ЯТО можно выводить как истинные (***существующие***, ***бытийные*** - в ЯТО) не только суждения, но можно

выводить также и понятия. Понятия, согласно ЯТО, также могут быть истинными (***существующими***, ***бытийными***).

Если из исходного объекта **М** ***имплитируется*** данная вещь **В**, то есть, если мы имеем ***импликатию*** **М → В** , то это означает следующее: «Имея исходный объект **А**, мы, тем самым, имеем данную вещь **В**» [1, с. 70 - 79; 25].

2. В ЯТО-4 некоторые *импликатии* были истинными для конкретных объектов, но, как оказалось, те же *импликатии* нельзя было непосредственно обобщить, распространив их на случай неконкретных объектов. Это – из-за того, что *неинициальная* неопределённость в их консеквенте формализовалась слишком сложно.

По причине описанных выше трудностей (в том, чтобы выяснять характер *уместной* или *неуместной* неопределённости), А.И. Уёмов (под псевдонимом А. Грузтилин [25]) отказался от некоторых, прежде используемых определений. Например, - от дефиниции для особого *импликативного* отношения от А к В как тождества {**Γ** А **J [**(В)***a***]}. Тем не менее, такая *импликатия* в ЯТО-4 всё же используется: но это ограничено правилом RF_1 [4: Part III, п.2.2.7]. Эту *(конкретную*) *импликатию* А.И. Уёмов толкует в [4] как представлене вещи Ачерез Genus proximum (объект В) и Differentia specifica (свойство ***a***).

3. По сути, вещь **а**, взятая как *нераспределенная* (или *контекстуальная*) неопределённость, - это то, что в натуральном языке называется следующими словами: «*уместная* вещь», «подходящая вещь», «соответствующая вещь», «надлежащая вещь». Имеются там и другие синонимы для понятия о такой вещи. Это - «по крайней мере, некоторая вещь», «хотя бы что-то», «хотя бы, что-нибудь», «то, что найдётся (или попадётся)», «вещь, необходимая в данном случае», «достойная вещь» и т.п. На сленге - "… it depends". Мы, по этому поводу, чаще будем употреблять слова «*уместная* вещь» и «*подходящая* вещь».

4. Для нас важно, что такие понятия, как «*уместный* объект» следует определять в ЯТО через особую (производную) ППФ. Такая ППФ (производная от «*первородных*» ППФ) должна учесть *контекстуальный* характер неопределённого объекта. Точнее, - *его зависимость от вещей* (учесть - тот факт, что он не является независимым). Это резко упростит все выводы в ЯТО.

4. Проблема расширения ЯТО-4 и её составляющие.

Проблема расширения ЯТО-4 упирается в несколько подпроблем. Например, - в проблему того, как обогатить алфавит ЯТО. В ЯТО-4 этот алфавит трёхбуквенный. Там формула **t** обозначает *определённый*, заранее *фиксированный* объект, *вещь, которая задана* по своему смыслу. Формула **а** обозначает неопределённый объект, а формула **А** символизирует *произвольный, любой* объект.

1. Для того, чтобы в ЯТО-4 иметь *право на подстановки любых других формул*, необходимо различать места, доступные и недоступные для подстановок, несмотря на то, что там уже стоит символ произвольного объекта (знак **А**).

2. В ЯТО нужно различать понятия «любая вещь» и «каждая вещь». Последнему понятию («каждая вещь») в английском языке соответствует слово «Every» (и, частично, – слово "each"). Например, одно дело сказать ученику: «Возьми любую книгу из этих книг», а совсем иное дело – сказать ему: «Возьми каждую книгу из этих книг». Любая вещь – отображена в категории «*произвольность*». Категория «*универсальность*» соответствует понятию «каждая вещь», или «каждый объект» ("*every thing*"). Это – не *универсум. Универсум* – это то, что содержит в себе *каждую* вещь.

Обозначим буквой **Е** то качество, которое отражено в понятии «*каждая вещь*». В формуле ЯТО, где на данном месте стоит знак **А** (знак любой вещи), на это место (вместо знака любой вещи) можно *подставлять* знак любой вещи. Но то место, где стоит знак **Е** *каждой* вещи, уже занято. На это место уже нельзя *подставлять* ничего иного. Поэтому следовало бы добавить в ЯТО новую букву **Е** для объекта по имени «*каждая* вещь». Это

понятие имеет частичную аналогию с понятием о *потенциальной бесконечности*. Пользуясь формулой **E**, можно резко упростить в ЯТО *правила вывода путём подстановки*. Там, где подстановки, естественно, не уместны, фактически подразумевается символ *не любой* вещи. но символ *всякой*, или *каждой* вещи. Например, всеобщее свойство – это то, что свойственно именно каждому объекту. И неверно думать, будто, в частности, всеобщее свойство – это то, что свойственно именно данному объекту **t.**

5. Фундаментальные соотношения, на которые опирается ЯТО-4 и путь к их формализации.

1. Среди ППФ ЯТО-4 имеются формулы, отображающие различного рода *предикации*, или *соотношения, являющиеся предикациями*: {(A)B} ; {(B*)A} ; {B(A) } ; {A(*B)} . В изложении ЯТО-4 [2, с 169] для этих предикаций указывается схема A ***p*** B . А. И. Уёмов, видимо, принял её по предложению Л. Леоненко. По сути, здесь, на *метауровне* для ЯТО, указывается то соотношение, которое можно назвать *предикацией* ***P*** *как таковой вообще*. Оно оказывается также фундаментальным для ЯТО-4. Его можно выразить во фразе «А обладает свойством или отношением В , или А присуще как свойство или как отношение для В ». Разные предикации можно нумеровать индексами, например, так: $\boldsymbol{p_1}$, $\boldsymbol{p_2}$, ... $\boldsymbol{p_i}$ **…** Отношение предикации ***P*** подобно *предикабилиям* Аристотеля [31: Гл. 2 – 6; 1a, 15-6a, 35; 29, Т.2, с. 53 – 66; 30; 32, с. 20, 41; 33]. Позже в ЯТО-4 такие предикации обозначались буквой **K** [4: Part II, p. 140; Part III, 2.1.1, p. 8 - 9].

2. Вводя предикации как фундаментальные соотношения ЯТО (а их схемы A ***p*** B - через синтаксис ЯТО) мы ещё не конкретизируем характер предикаций. Мы не конкретизируем упомянутые обладания или присущности (или реализуемости и т.п.). Например, как считает, А.И. Уёмов, «Вещь, обозначаемая А, может иметь отношение, обозначенное через В , имея его «в себе, между своими элементами, она также может относиться этим отношением к другим вещам» [2, с. 158; 3: 1-2 as, p. 33; 26, с. 66;]. Кроме того, записав в ЯТО формулы (или формульные схемы) предикаций, *мы еще не считаем их истинными, то есть, мы еще этим самым их не утверждаем*. Известный в логике *принцип утверждения* относится в ЯТО лишь к *тождествам* и к тем формулам, которые снабжены знаками их *валентности*. Вообще, записав ППФ ЯТО, этим мы ещё не указываем то, *в каком смысле обозначенная предикация понимается*, не указываем *тип* этой *предикации*. Например, записав схему { (A) B } , *мы ещё не указываем то, каким образом здесь объект обладает свойством* (случайно ли оно, или необходимо и т.п.). Иначе говоря, мы ещё не указываем, является ли свойство *внутренним* либо *внешним* для объекта. Записав схему { A (* B) }, мы ещё не указываем то, каким образом здесь отношение под знаком A *придаётся* объекту под схемой B. То есть, - мы ещё не указываем тот *способ* (или *режим*), *в котором отношение реализуется*. Мы ещё не указываем *аппликацию* отношения (в обычном смысле этого слова) и т.п.

3. Отношение предикации ***P*** часто оказывается нужным в таком его виде, когда оно определено явно, на *объектном* уровне ЯТО, а не на *метауровне*. По сути, предикации в ЯТО фиксируют логические *связи и/или зависимости* между категориями вещей, свойств и отношений. Такие *связи и/или зависимости* очень важны в общем виде.

Поэтому в ЯТО-4 предикацию ***P*** , взятую в её обобщённом виде, приходится моделировать и определять по методу «*через абстракцию*». Назовём предикацию, взятую в её обобщённом виде, *аппликацией*. *Аппликацию* $\dot{\boldsymbol{P}}$ можно *абстрагировать, как именно то' общее, что есть у перечисленных выше четырёх конкретных предикаций*: {(A)B}; {(B*)A}; {B(A) }; {A(*B)}.

Скажем, *аппликацию* можно определить как *объект, обладающий произвольным свойством, принадлежащим каждой из перечисленных в ЯТО-4 конкретных предикаций*.

4. Действуя в этом направлении, можно было бы отдельно обобщить предикации { (A)B } и { B(A) }, обобщить их до фундаментального для ЯТО соотношение типа «объект А

обладает вещью В ». Или – до соотношения «объект А ***имеет*** вещь В ». В английском языке этой ситуации отвечала бы схема «А ***have*** В » (или – ситуация, когда «А ***has*** В ».

В этом случае, вещь, скрытую под схемой В , можно назвать не предикатом, а *придатком* (или *адъюнктом*) для объекта, скрытого под схемой А . *Адъюнкт* отображается в русском предложении как *дополнение*. В частном случае, вещь, играющая роль *адъюнкт*а, могла бы интерпретироваться и как свойство или отношение. В дальнейшем, схему «А ***have*** В » короче можно переобозначить так: { A > B }.

5. Аналогично, можно было бы отдельно обобщить предикации {(B*)A} и {A(*B)}, обобщить их как фундаментальное для ЯТО соотношение типа «вещь А ***присуща*** **(*принадлежит*)** объекту В ». В английском языке этой ситуации бы отвечала ситуативная схема « А ***belong*** В » (или – ситуация, когда «А ***belongs to*** В »). См. также [17 - 20]. Соответственно, при переходе от соотношения обладания («А ***have*** В») к обратному соотношению, то есть, - к отношению *присущности* (« А ***belong*** В »), *дополнение* входит в роль *подлежащего*. На будущее, схему « А ***belong*** В » можно переобозначить так: { A < B }.

6. Как известно, глаголы английского языка ***to have*** и ***to belong*** также выражают в этом языке *связи* и *зависимости*. А последние (как соотношения) имеют *определённые направления*: прямое и обратное(*инверсное*). Такие отношения в филологии назывались *партитативными* или отношениями *посессивности* [34 - 35].

7. Итак, можно заметить, что, набор фундаментальных соотношений в ЯТО-4 (таких как предикации), как минимум, отображает следующие соотношения «А ***обладает*** объектом В» и «А ***присуще*** объекту В». Их следует иметь в ЯТО в явном виде, но в явном виде они ещё пока не заданы. Эти соотношения имеют весьма обобщённый характер.

8. Анализ различных переводов для аристотелевских текстов показывает, что *обладание* (выраженное глаголом «*иметь*») и *обратное* отношение (*присущность* или *принадлежность*), как таковые, выступают у Аристотеля в роли категорий [36, с. 275; 37, с. 20 - 22, 25]. В частности, в таких текстах, как «Категории» (глава седьмая) и «Метафизика» (книга пятая, глава пятнадцатая), через способности *иметь* и *принадлежать* выражается понятие «*соотнесённое*». А оно занимает существенное место в учении Аристотеля [51, с. 20 - 22, 25]. Скажем, в оппозиции «хозяин – раб» участвуют *хозяин, имеющий раба* и раб, *принадлежащий* хозяину. И они участвуют в соответствующей ситуации именно так, как *соотнесённые* объекты.

9. Соотношения типа «А ***have*** В » и типа « А ***belong*** В » очень часто приходится использовать при моделировании систем. Но их модели в ЯТО-4, либо отсутствуют, либо чрезмерно сложны и не адекватны (скажем, их дефиниции несоразмерны).

9.1. Например, А.И. Уёмов в [10, с. 82; 11, с. 87], определяя понятие «*обладание*», даёт такое определение, которое, с одной стороны, фактически, приравнивает *обладание* ко *внутреннему* отношению для его коррелятов, а именно, - к импликативному соотношению. Так, у Уёмова обладание становится синонимом *мереологической импликации* [2, с. 163]. Получается следующее. Фраза «Уёмов имеет велосипед» означает: «Уёмов имплитирует велосипед». Однако же, ясно, что иметь велосипед – это внешнее отношение и для Уёмова, и для объекта по имени «велосипед». И неверно, что как только мы имеем Уёмова, то тем самым, мы имеем велосипед. Ведь только, находясь в особом состоянии (в особое время его жизни), Уёмов имел велосипед.

9.2. С другой стороны, обладание выражается А.И. Уёмовым через *связный список*, то есть через синтез того объекта, коим исходная вещь обладает и ещё чего-то. Но результат синтеза (его продукт) может существовать, когда уже синтезируемый объект (как ресурс для этого продукта) уже исчез и превратился в результат синтеза. Это бывает, например, когда объект синтезируется с действенным отношением, изменяющим этот объект. Скажем, - с операцией по разрушению этого объекта [27; 29; 30]. Тогда, о каком обладании (при таком разрушении) можно говорить? Можно ли говорить о том, что разбитая чашка обладает

чашкой?

9.3. Кроме того, модель в ЯТО-4 того, что такое «связный список» довольно сложна ([2; 4: Part II, p. 137]); Она также весьма косвенно и опосредованно отражает связь объектов, упоминаемых в *связном списке* [31].

9.4. Однако, и такая модель *предикации* (и, вообще, - *ситуации*) которая определена по *методу абстракции*, оказывается в ЯТО-4 также не эффективной. Она предстаёт не только громоздкой, но и недостаточно определённой, а также и недостаточно операциональной. Для такой обобщённой модели трудно выяснять, удовлетворяет ли данная вещь определению предикации, по формальным критериям.

Недостатки упомянутой модели объясняются частично следующим обстоятельством. В ЯТО *суждения* выражаются открытыми (пропозициональными) формулами. *Понятия* же отображены *закрытыми* (*концептуальными*) формулами. Закрытые ППФ получаются из соответствующих исходных, открытых ППФ. Получаются - путём операции *концептуального замыкания* этих открытых ППФ. Таким путём, понятие строится как нечто, производное от суждения.

Если модель *предикации* как таковой получать по методу «*определения через абстракцию*», то предикация окажется понятием, выраженным закрытой ППФ ЯТО-4. А она, по сути ведь является соотношением, которое, естественно, должно отображаться открытой формулой.

Подобный недостаток характерен, кстати, и для известного в ЯТО-4 определения так называемой *нейтральной импликатии* A → B. Здесь импликатия даётся как «произвольный объект, обладающий произвольным свойством, принадлежащим как *конкретной* (или *атрибутивной*), так и *мереологической* импликатии» [2, с. 165]. Однако, в ЯТО-4 выражение A → B интерпретируется как суждение «если есть A, то, тем самым, есть и B» [1, с. 72 - 73].

Поэтому, развивая ЯТО-4, необходимо определять *импликатии* так, чтобы они отражались в *открытых* ППФ ЯТО. В [3; 40, с. .73], а затем и в [4: Part II, p. 138], импликатия моделируется уже так, что ППФ для импликатии *открывается* (делается открытой, пропозициональной формулой). Но такая модель импликатии уже не совсем служит продуктом обобщения её разновидностей по методу абстракции. А главное, - она определяется через неадекватно определённую в [4: Part II, p. 137] *реляционную* импликатию, которая не является импликатией вообще (см. ниже п. 6).

Если в *дефиниендуме* и в *дефиниенсе* дефиниции стоят открытые формулы (ППФ) ЯТО-4 (по схеме $A\ \boldsymbol{p_1}\ B =_{def} C\ \boldsymbol{p_2}\ D$), то не всегда, замыкая порознь эти формулы, мы получаем эквивалентные, или синонимичные понятия. Подобное случается, например, в случае часто используемого определения системы:

$$(\iota A)\ \textit{Система} =_{def} ([a (* \iota A)])\ t\ . \qquad (4)$$

Замкнув *дефиниендум*, получим понятие «Вещь ιA , характеризующаяся как система». А, замкнув *дефиниенс*, получим понятие «некоторое отношение вещи ιA , обладающее свойством t ». Получается так: именно то', что отображено дефиниенсом, нельзя использовать вместо того, что отображено дефиниендумом. Из-за этого, например, при построении весьма широко развёрнутых определений системы, возникают трудности, если мы захотим алгоритмизовать процесс детализации этих определений.

6. Недооценка в ЯТО-4 существенного отличия категории «отношение» от категории «свойство».

Отношение иногда образует *сильные* (или *валидные*) системы [1, с. 171 – 172; 5, с. 66, 129 - 130]. Вещь, на которой оно реализовалось, может уже существенно измениться; при этом и само это отношение может уже исчезнуть. Поэтому образовавшаяся вещь не обязательно

имплитирует собою то, образовавшее её отношение [27; 29; 30].

Реляционная импликатия, которая определена Уёмовым в ЯТО-4 лишь для конкретных вещей [4: Part II, p. 137], как соотношение

$$\{ \iota A \succ \iota\iota A \} =_{\text{def}} \; j\iota A \, j[\iota\iota A(a)], \qquad (5)$$

не является импликатией вообще.

Например, по этой формуле (3), осколки (*ιA*) чашки – это нечто (а именно, - чашка), к чему применено отношение разрушения (то есть, отношение *ιιA как действие*). Но при этом, имея осколки *ιA* чашки, мы уже не имеем ни самой чашки, ни отношения разрушения*ιιA*, поскольку оно уже завершилось как действие.

Уже точнее было бы вместо (3) написать так:

$$\{ \iota A \succ \iota\iota A \} =_{def} \; j\iota A \, j[\iota\iota A(\iota a)]. \qquad (6)$$

Это было бы ближе к более точным определениям в [10, с. 77; 11, с. 81]. Тогда бы это было бы верным для случая, когда отношение *ιιA* не служит действием для объекта *ια* своего применения.

7. Проблемы определения предикаций и списков (связных и свободных) в ЯТО-4.

1. На ещё более высоком уровне обобщения схем A ***p*** B (по методу абстракции), можно было бы получить и определение фундаментального для ЯТО *соотношения* связи **или** зависимости (типа «A ***have*** B» или типа «A ***belong*** B»). Ведь всякая предикация – это, по сути, такое *соотношение*: «Вещи A ***и*** B ***как-то связаны или зависимы***» Иными словами, - «Вещи A ***и*** B ***соединяются*** (***соединены***)».

Это соотношение также может интерпретироваться, например, как та ситуация, когда вещи ***скоррелированы***. В этом *соединении* вещи как-то *соответствуют* друг другу. Здесь ещё не указано, какого типа *корреляция* между вещами имеет место (они, по крайней мере, *соединимы*). В этом соотношении вещи *проявляют* свою *значимость* друг для друга. Они проявляют себя *в плане обладания друг другом или принадлежности друг другу*.

Обозначим такое соотношение схемой { A • B }. Замкнув это соотношение, мы перешли бы к схеме [A • B]. Она может служить моделью для объекта по имени «Вещи A и B, ***соединённые*** (т.е., вещи, *как-то связанные* или *зависимые*)».

Иначе говоря, - это модель для объекта, который в ЯТО-4 отображался так называемым *связным списком* [10, с. 61; 11, с. 64]. Это – вещи A и B , вместе взятые. По сути, - это *комплекс* (или единство) вещей. Здесь ещё нет порядка внутри единства. Его не предполагалось и внутри соответствующего *связного списка* (по терминологии ЯТО-4 [2, с. 162 - 163]). Однако, позже А.И. Уёмов счёл, что запись *связного списка* предполагает порядок объектов в *списке* [10, с. 61]. Тем не менее, это у А.И. Уёмова не обосновано (из дефиниции связного списка этого не видно).

2. На самом же высоком уровне обобщения (по методу абстракции), можно было бы получить и определение фундаментального для ЯТО *соотношения* вообще как такового. Ведь всякая *предикация* в ЯТО – это, по сути, такое *соотношение* «Вещи A ***и*** B ***как-то соотносятся***». Обозначим его схематически так: { A ÷ B } . Соотношение { A ÷ B } - важнейший вид отношения. Это соотношение может служить моделью того, что такое *ситуация вообще как таковая*.

Его можно интерпретировать, скажем, - как ситуацию, когда вещи A и B *сосуществуют (соналичествуют)* или *проявляются друг для друга*.

3. Замкнув это соотношение, мы перешли бы к схеме [A ÷ B].

4. Повторимся, отметив, что схема { A ***p*** B } – это, по сути, схема соотношения. Оно выражает *ситуацию*. У Аристотеля, фактически, через соотношение определяется то, что он именовал как «соотнесённое» [36; 37, с. 20 - 22, 25]. Соотношение трактуется как *ситуация* и в

так называемом *ситуационном управлении* (оно служит разделом теории *искусственного интеллекта* [38 - 40]).

Соотношение как таковое (*соотношение* «Вещи А ***и*** В ***как-то соотносятся***») также очень часто приходится использовать при моделировании систем. Но его дефиниция в ЯТО-4, опять же–таки, отсутствует. Это отношение не имеет определённого направления, в отличие от соотношений типа «*обладания*» и «*принадлежности*».

Допустим, что модель *соотношения*, имеющего схему «Вещи А ***и*** В ***как-то соотносятся***» мы решили бы получить по методу «*определения через абстракцию*». Тогда это *соотношение*, опять же, окажется понятием, выраженным закрытой ППФ ЯТО-4. А ведь ситуация «Вещи А ***и*** В ***как-то соотносятся***», по сути является соотношением, которое, естественно, должно отображаться открытой формулой. И мы снова получим такие же недостатки модели, которые оговорены выше для предикации как таковой (полученной через абстракцию). Обозначим, для краткости, ситуацию «Вещи А ***и*** В ***как-то соотносятся***» - через формульную схему {А÷В}.

Замыкая указанную схему соотношения вещей (схему «Вещи А ***и*** В ***как-то соотносятся***»), можно было бы получить схему для объекта по имени «Вещи А ***и*** В ***как-то соотнесённые***». Иначе говоря, для этого объекта мы получили бы схему **[** А ÷ В **]**, замкнув схему { А ÷ В }.

В ЯТО-4 такой объект **[** А ÷ В **]** отображался так называемой *списочной формулой* [2, с. 155, 157; 3: 1-2 as, p. 359 - 360; 5, с. 97 - 98].

5. В итоге, мы выделили всего восемь типов фундаментальных соотношений (это – упомянутые результаты обобщения схемы предикаций { А ***р*** В }). Их существование должен учитывать расширенный вариант ЯТО (ЯТО-5). Используя эти восемь пропозициональных (или открытых) ППФ, мы бы значительно повысили выразительные и конструктивные возможности ЯТО.

6. Обновлённый ЯТО должен предполагать то, что существует иерархия этих соотношений.

7. В дальнейшем, *отвергая* соотношение { А • В }, то есть связь А и В, можно получить сокращённую запись { А **,** В } для производного соотношения, которое интерпретируется так: « А и В *не связаны* (то есть, *изолированы*)». Например, здесь может быть налицо ситуация: «Вещи А и В как-то соотносятся без связи *(сосуществуют соналичествуют, сорассматриваются), порознь*». А, замкнув формулу { А **,** В }, то есть, перейдя к формуле **[** А **,** В **]**, мы бы отразили понятие «вещи А и В , *не связанные* (то есть, - *взятые порознь, по-отдельности*)». Последнее понятие соответствует понятию о *свободном списке* в ЯТО-4.

8. В этих двух формулах ({ А **,** В } и **[** А **,** В **]**) не предполагается никакого определённого порядка между их подформулами. Здесь мы не согласны с автором работы [28, с. 24] в том, что каким бы ни было отношение между А и В , оно «превращает свободный список в связный». Ибо, лишь наличие связи между компонентами списка делает его связным.

9. В ЯТО-4 А.И Уёмовым была принята такая нотация правильно построенных формул (ППФ), которая предложена Л.Л. Леоненко [25]. Её мы и намерены придерживаться в ЯТО-5.

8. Дефект в дефиниции тождества внутри ЯТО-4.

8.1. В работах [2 – 5; 26; 27; 29] использовалась довольно сложная модель атрибутивного тождества (модель *Дранкарда-Ланжерона* [26**;** 29, с. 27]). Эта модель привела к следующей дефиниции *направленного тождества* [4, Part 1, p. 362]:

$$jAjA =_{def} (jA)[([(jA)[(jA*)A]]*A]. \quad (7)$$

Затем её автор свёл её к такой:

$$jAjA =_{def} (A)[([(A)[(A*)A]]*)A]. \quad (8)$$

Здесь джей-оператор в прямом его написании обозначает *идентификандум*, а в

курсивном написании – *идентификат*.

При использовании модели *Дранкарда-Ланжерона* предполагалось следующее обстоятельство, касающееся дефиниенса в определении тождества (8): формула в таком дефиниенсе истинна только, если три первых вхождения в неё символа произвольной вещи обозначают один и тот же объект [4, Part 1, p. 362]. Назовём это обстоятельство *допущением Дранкарда–Ланжерона*. С нашей точки зрения, это допущение является весьма спорным (если не ложным) [42]. Объясним, почему, оно, по крайней мере, спорно, записав отдельно *дефиниенс* определения (8):

$$(A)[([(A)[(A^*)A]]^*)A]. \qquad (9)$$

Для дальнейшего, полезным будет заметить, что здесь несколько *замкнутых* (или *концептуальных*) подформул, по сути, выражают следующие понятия. Это - или «свойство, присущее любому объекту», или «свойство, присущее любому объекту, типичному (или *типовому*) в определённом смысле».

8.2. *Объяснение № 1*. Обратимся к формуле дефиниенса (9). Сперва (по правилам ЯТО-4) выясним, какое вхождение подформул в дефиниенс (9) *инициально*. Видим, что этот дефиниенс говорит о следующем: любая вещь обладает любым свойством, типичным для обладателей всяким свойством *любой вещи*. Здесь оборот «типичным для обладателей…» употреблён вместо слов «присущим каждому обладателю…». Учтём теперь, что свойство любой вещи – это не что иное, как *всеобщее свойство*. Всеобщие свойства истинны [4: Part III, Axiom (70)]. Итак, любая вещь обладает любым свойством, типичным для обладателей любым всеобщим свойством. Но, поскольку любая вещь характеризуется всякими всеобщими свойствами, то дефиниенс (9) истинен и без того, чтобы в нём три первые вхождения символа произвольной вещи обозначали один и тот же объект. Действительно, свойства, типичные для обладателей любым всеобщим свойством, - это и есть всеобщие свойства.

8.3. *Объяснение № 2*. Чтобы уточнить смысл этого *дефиниенса* (9), мы используем символ **E** для понятия о каждой вещи. Рассмотрим любое свойство, присущее каждой вещи. Тогда его формула в ЯТО будет такая: [(**E***)**A**]. По сути, - это *всеобщее свойство*. Пусть теперь у нас есть свойство, схематически обозначенное через **P**. Назовём его здесь *реперным свойством*.

Теперь рассмотрим каждую вещь, обладающую свойством **P**. Её формула будет [(**E**)**P**]. В роли *реперного свойства* пускай выступит *всеобщее свойство*, то есть, [(**E***)**A**]. Так мы получим формулу [(**E**) [(**E***)**A**]]. Она указывает на каждую вещь, обладающую *всеобщим свойством*. По сути, такова именно каждая вещь: понятие о вещи [(**E**) [(**E***)**A**]] и понятие о вещи **E** эквивалентны. Они, в частности, *равнообъёмны*. Поэтому, любое свойство вещи [(**E**) [(**E***)**A**]], - а оно имеет формулу [([(**E**) [(**E***)**A**]] *)**A**] , - тоже будет *всеобщим свойством*. Помеченное через [([(**E**) [(**E***)**A**]] *)**A**] любое свойство вещи [(**E**) [(**E***)**A**]] – это свойство, *типичное* для обладателей нашим *реперным свойством,* обозначенным как [(**E***)**A**]].

Спорность *допущения Дранкарда Ланжерона* станет ещё более ясной, если теперь вернуться к формуле (j*A*)[([(*jA*)[(j*A**)*A*]]**A*], то есть, к (7). По ней видно, что второе и третье вхождения подформул с *джей-операторами* являются *неинициальными* вхождениями. Поэтому на таких местах в формуле (9), фактически фигурирует именно *каждая* вещь. Именно вещь **E**, но не вещь **A**, здесь неявно имеется в виду. Ибо на место вещи **E** нельзя подставлять любую вещь. То есть вместо (7) вернее было бы писать

$$(A)[([(\mathrm{E})[(\mathrm{E}^*)A]]^*)A]. \qquad (10)$$

В итоге, мы обнаруживаем, что формула (10) истинна. Она означает: *любая вещь характеризуется любым всеобщим свойством*. Учтём теперь, что формула (9) понимается, фактически, как формула (10). И, при этом, вовсе не требуется, чтобы первые три вхождения подформул **A** в формулу (9) обозначали один и тот же объект.

8.4. Автор работ **[**2, с. 160; 27, с. 68; 3, II-(2s). p.73**],** отождествляя вещь **A** с объектом B (по более ранней модификации формулы *Дранкарда-Ланжерона*), пишет для тождества **ɿ A ι**

В определение такого типа:

$$\boldsymbol{\eta}\,\mathbf{A}\quad \boldsymbol{\iota}\,\mathrm{B} =_{def} (\mathbf{A})[([(A)[(\,\mathrm{B}\,*)A]]*)A]. \qquad (11)$$

Однако, по изложенным выше причинам, эта формула дефектна: в ней дефиниендум $\boldsymbol{\eta}\,\mathbf{A}\quad \boldsymbol{\iota}\,\mathrm{B}$ становится несовместимым с дефиниенсом, когда схема B обозначает формулу *A*. Ведь этом случае, дефиниендум приобретает вид $\boldsymbol{\eta}\,\mathbf{A}\quad \boldsymbol{\iota}\,\boldsymbol{A}$, и мы возвращаемся к уже отвергнутому нами дефиниенсу (9). Дефиниендум стал ложным, а дефиниенс (по смыслу) истинным. Тем не менее, А.И Уёмов и в более поздней работе [4, Part 11, p. 141] вновь использует определение (11): «Следующим шагом должна стать реализация определения j-тождества:

j*A j* [(*a*) *t*] = def (*A*) [([(*A*) [([(*a*) *t*] *) *A*]] *) *A*]».

9. Конкретные объекты, или *конкреты,* и проблема, связанная с ними в ЯТО-4.

1. Среди философских оснований ЯТО имеется тезис о *качественной трактовке вещей*. Согласно ему, вещь понимается не как *предмет* в пространственно-временном континууме, а как *единство свойств*. С этой позиции, в одном и том же *месте пространства-времени* могут существовать *разные* вещи (вещи *различаются* тоже чисто *качественно*). А одну и туже вещь можно обнаружить сразу в *разных* местах *пространственно-временного континуума* [1 – 11; 15 – 28; 37; 41; 42].

2. ЯТО - язык не теоретико-множественный. Он не базируется на понятии множества. Среди *ППФ* ЯТО, составляющих алфавит ЯТО, нет и заранее заданного *натурального ряда чисел*. В ЯТО не задаётся заранее определённого множества определённых объектов. В алфавите ЯТО есть один определённый объект **t**. Его определённость семантическая [55; 1 - 5]. Интерпретация формулы **t** задаётся заранее перед описанием объектов в ЯТО.

3. Все конкретные объекты (*конкреты*) в ЯТО-5 определяются только посредством того, что заранее задано через ППФ ЯТО. Метод, используемый для этого в ЯТО-4 предложен (в 1985 – 1986 гг.) А.И. Уёмовым в [26]. Этот метод можно назвать методом *локализаторов*. *Локализатор* – это то, что указывает место подформулы (т.е. локализует её) в формуле [26; 28, с. 29; 4: Part 1, p. 363]. *Локализатор* как *отношение,* – это то синтаксически определённое соотношение, через которое определяется *конкретный объект*. *Локализующее соотношение* синтезируется из фундаментальных соотношений ЯТО. Конкретный объект (или *конкрета*) определяется *остенсивно*, то есть, так, что на него явно *указывают*, подобно тому, как указывают на определённый объект **t**, находящийся на конкретном месте в избранной ситуации. Например, конкретный объект может интерпретироваться так: *эта* вещь, *та* вещь, *вот эта* вещь, *вон та* вещь и т.п.

Дефиниция конкретного объекта давались в ЯТО как дефиниция объекта, определённого *контекстуально*, или *синтаксически* [25]. Синтаксически *конкретный* объект (*конкрета*) определялся как *участник* конкретного фундаментального *соотношения* ЯТО (основного или производного от основных). То есть, – как *участник* конкретной *ситуации*. Определяемый конкретный объект участвовал в избранной *ситуации*, подобно определённой вещи **t**. Он участвовал там, реализуя конкретную *роль*, то есть, - то отношение, придаваемое вещи **t,** которое свойственно избранной *ситуации*. Он уподоблялся вещи **t**, играющей ту же *роль*. Формула той *ситуации*, из которой определялся конкретный объект, отображалась в *метке*, стоящей при *йота-операторе* $\boldsymbol{\iota}$ перед формулой вводимого конкретного объекта.

4. Как уже говорилось, в ранних версиях ЯТО конкретные объекты (вводящиеся в рассмотрение по мере необходимости) имеют схемы (1):

$$\boldsymbol{\iota}_{\alpha}\,\mathrm{A}\,,\ \boldsymbol{\iota}_{\beta}\,\mathrm{B}\,,\ \boldsymbol{\iota}_{\gamma}\,\mathrm{C}\,,\ \boldsymbol{\iota}_{\delta}\,\mathrm{D}\,,\ \boldsymbol{\iota}_{\varepsilon}\,\mathrm{E}\,,\ \boldsymbol{\iota}_{\zeta}\,\mathrm{F}\,,\ \boldsymbol{\iota}_{\eta}\,\mathrm{G}\,,\ \ldots\,,\ \boldsymbol{\iota}_{\omega}\,\mathrm{Z}\,.$$

В [14, с. 133; 39], исходя из данной *конкретной вещи* ι_{α} A , определялся также и объект, тождественный ей, короче говоря, - совпадающий с нею. Его формула $\boldsymbol{\eta}_{\alpha}$ X. В ней стоит

перевёрнутый йота-оператор, который отсылает нас к ранее определённому объекту ι_a A.

Затем в ЯТО-4 давались формальные модели *конкрет*. Однако, модели *конкрет*, данные через работы [2 – 4; 26; 28], весьма громоздки и несут в себе тот же отмеченный выше недостаток, что и *ненаправленное* (или *обоюдное*) тождество. Они также предполагают и ряд неявных допущений. В частности, - допущений о *нераспределённоё неопределенности* и о *нераспределённой произвольности; допущений об инициальных и не инициальных вхождениях объектов в соответствующие соотношения*. Иначе говоря, - об использовании любого объекта как *кондиционала* [25], то есть, как *любого подходящего* объекта (но не *вообще любого*).

В работе [4, Part 1, p.363 –364] ситуация

$$([\mathrm{j}AjA])[\mathrm{j}AjA]. \qquad (12)$$

Сокращённо она записывается так:

$$(\imath A)\imath A\ . \qquad (13)$$

Для этого вводится дефиниция:

$$(\imath A)\imath A =_{def} ([\mathrm{j}AjA])[\mathrm{j}AjA]. \qquad (14)$$

Здесь (в дефиниенсе) ситуация $([\mathrm{j}AjA])[\mathrm{j}AjA]$ означает: любая вещь, тождественная любому объекту, характеризуется любым объектом, совпадающим с любою вещью. Однако, само по себе, это утверждение $([\mathrm{j}AjA])[\mathrm{j}AjA]$ ложно. Оно истинно, если считать, что уже вместо формул любых вещей везде подставлена формула одной и той же вещи. Неявно такое *наличие тождественных вещей* в предикации $([\mathrm{j}AjA])[\mathrm{j}AjA]$ уже предполагается везде, где она в текстах ЯТО-4 встречается. Это приводит к дефекту такого рода дефиниций, отмеченному в [11, с. 128 - 129].

5. Кроме того, в ЯТО-4 формула $\imath A$ не считается ППФ. Это приводит к излишним трудностям в чтении сложных формул, описывающих *конкретные объекты*. В явном виде подобные модели конкретных объектов также трудно использовать. Их нужно переформулировать, однако для этого недостаточно иметь ЯТО-4.

6. С нашей точки зрения, более естественным было бы пользоваться конкретными объектами непосредственно. Вместо этого ЯТО-4 предлагает работать только с парами взаимно тождественных объектов. На практике же мы вводим в рассмотрение конкретные объекты так: «этот», «тот», «вот этот», вон «тот». То есть, - путём указания на них.

Опыт моделирования конкретных объектов, как *указываемых (или остенсивно определяемых) объектов* [21], также свидетельствует о том, что для этого необходимо расширить ЯТО-4. В ЯТО-5 так и предлагается- определять конкретный объект по аналогии с тем, как мы указываем на него практически. А, значит, - *остенсивно*.

Основные понятия и суждения, характерные для ЯТО-5 даны в работе [42],

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.

2. Уёмов А.И. Основы формального аппарата параметрической общей теории систем // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник 1984. – М.: Наука, 1984, С. 152 – 180.

3. Avenir I. Uyemov. The Language of Ternary Description as a deviant logic. Boletin da Sociedade Paranaense de Matematica: Editora UFPR. 1-2 as, 1995, V.15 n 1/2, p. 25 – 35; II-(2s). V.17, 1/2, p. 71 – 81 (1997); III – 1998, V.18, N 1-2, p. 173 – 190.

4. Avenir Uyemov. The Ternary Description Language as a formalism for the Parametric General System Theory; Part 1—Int. J. General Systems, - 1999 OPA, N.Y., Vol. 28 (4-5). Part II—2002, Vol. 31 (2), p.p.131 - 151. Part III – 2003, Vol. 32 (6), p. 583 – 623.

5. Ujomow A., Sarajewa I., Cofnas A. Ogolna teoria systemow dla humanistow. – Wydawnictwo Uniwersitas Rediviva, 2001. – 276 s.

6. Философ Уёмов. Biblioteka dialogu. Под ред. Анджея Горальского и Арнольда Цофнаса. – Warszawa: Wydawnictwo Universitas rediviva, 2014. - 374 с.

7. Уёмовские чтения 1 - 1V (2013 – 2016). Материалы Научных чтений памяти Авенира Уёмова. – Одесса: «Печатный дом», 2016. – 310 с.

8. RES SYSTEMICA. Збірка робіт, присвячених 90-річчю професора Авеніра Івановича Уйомова. За редакцією К. В. Райхерта. – Одеса: Видавництво 2018. - 101 с.

9. Параметрическая общая теория систем и её применения. Сб. трудов, посвящённый 80-летию проф. А.И. Уёмова. – Одесса: «Астропринт», 2008. - 248 с.

10. Уёмов А.И. Метафизика. Учебное пособие. - Одесса: «Астропринт», 2010. - 260 с.

11. Уёмов А.И., Терентьева Л.Н. Лекции и задачи по метафизике: в 2 ч. – Одесса: Астропринт, 2009. – 280 с.

12. Уёмов А.И. Формализация элементарных приёмов познавательной деятельности в языке тернарного описания // Системно-кибернетические аспекты познания. – Рига: «Зинатне», 1985. – С. 41 – 88.

13. Уёмов А. И. Анализ операций как средство изучения динамики систем // Философия: вопросы методологии и логики. Научн. труды Лат. Ун.-та. – Рига, 1990. – Вып. 551. С. 143 – 170.

14. Уёмов А.И. Формальные аспекты систематизации научного знания и процедур его развития // Системный анализ и научное знание. – М.: Наука, 1978. – 247 с. С. 95 - 141.

15. Савусин Н.П. Формализация определения системы средствами новой версии ЯТО // Проблемы системных исследований. Межвузовский сб. научн. трудов. – Новосибирск: Изд.-во НГУ, 1985. С. 89 – 96.

16. Савусин Н.П. Критерии сравнения простоты-сложности систем в языке тернарного описания // Философ Уёмов. Biblioteka dialogu. Под ред. Анджея Горальского и Арнольда Цофнаса. – Warszawa: Wydawnictwo Universitas rediviva, 2014. - 374 с. С. 239 – 240.

17. Савусін М.П. Філософські й теоретико-системні передумови критеріїв порівняно більшої визначеності об’єктів у мові тернарного опису (*МТО*). // Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія: філософія, соціологія, політологія. № 4 (62). 2014. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2014. С. 45 – 57.

18. Савусін М.П. Складність-простота системи як визначеність-невизначеність у значенні системного дескриптора // Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія: філософія, соціологія, політологія. № 2 (64). 2015. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2015. С. 107 – 120.

19. Савусін М.П. Категоріальні й теоретико-системні засади концепції простоти-складності // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. Випуск 1 (34) 2015. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2015. С. 151 – 167.

20. Савусин Н.П. Взаимосвязь категорий «вещь», «свойство» и «отношение» в терминах языка ЯТО // Уёмовские чтения 1 - 1V (2013 – 2016). Материалы Научных чтений памяти Авенира Уёмова. – Одесса: «Печатный дом», 2016. – 310 с. С. 257 – 265.

21. Савусин Н.П. Указание объектов в языке тернарного описания (ЯТО) с помощью аналогий // Современная логика: проблемы теории, истории и применения в науке (научная конференция) 16 – 17 июня 1994 г. Тез. докл. Часть 1. Современные направления логических исследований. – СПб.: Изд.-во СПб. гос. ун.-та, 1994. – 105 с. С. 66 – 68.

22. Савусин Н. П. Системное исследование процедур формирования целевых комплексных программ. // Целевые комплексные программы хозяйственного освоения ресурсов Мирового океана. /А.И. Уёмов, Киев: Наукова думка, 1988. С. 107 – 117.

23. Савусин Н. П. Системный подход к операциям как действиям // RES SYSTEMICA. Збірка робіт, присвячених 90-річчю професора Авеніра Івановича Уйомова. За редакцією К. В. Райхерта. – Одеса: Видавництво, 2018. С. 29 – 47.

24. Отчёт по НИР «Разработка элементной базы машины, основанной на логике девиантного типа». – Одесса. ООИЭ АН УСССР. 1988. – 220 с. Машинопись.

25. Системология в Одессе. Сборник трудов республиканского семинара «Проблемы параметрической общей теории систем». Т.1 – 40. Одеса: ОТУСА ИПРЭЭИ НАН Украины, 1975 – 1996. Машинопись.

26. Уёмов А.И. Оновы формального аппарата параметрической общей теории систем, используемого для моделирования научных исследований по ЦКП // Отчёт по НИР «Моделирование научных исследований по ЦКП освоения ресурсов моря и Мирового океана». – Одесса. ООИЭ АН УСССР. 1988. – 218 с. Машинопись. С. 60 – 87.

27. А.И. Уёмов А.И. Операции в языке описания систем ЯТО // Кн.: [40]. С. 88 - 118.

28. Уёмов А.И. Язык тернарного описания как формализм параметрической общей теории систем. – Одесса, 2004 (?). Рукопись. – 38 с.

29. Аристотель. Соч. в 4-х т., т. 2, - М.: Мысль, 1978. – 687 с.

30. Аристотель. Топика. В кн.: [29].

31. Аристотель. Категории. В кн.: [29].

32. Кондаков Н.И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – 656 с. С. 20, 41.

33. Микеладзе З.Н. Основоположения логики Аристотеля. Предисловие к Т.2. В кн.: [38]. С.5 – 50.

34.disserCat http://www.dissercat.com/content/predikaty-partitivnoi-semantiki-v-sovremennom-angliiskom-yazyke#ixzz5cUINnfjm

35.disserCat http://www.dissercat.com/content/predikaty-partitivnoi-semantiki-v-sovremennom-angliiskom-yazyke#ixzz5cUGdj3Gf

36. Луканин Р.К. Органон Аристотеля. – М.: Наука, 1984. – 291 с.

37. Терентьева Л.Н. Лекции и задачи по логике для тех, кто любит философию. Учебно-методическое пособие / Л.Н. Терентьева. – Одесса: Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, 2017. – 256 с.

38. Альбани Э. Чеккато С., Маретти Э. Семантическая классификация, правила и код операциональной грамматики, предназначенной для машинного перевода // Математическая лингвистика. – М.Прогресс, 1964.

39. Скороходько Э.Ф. Информационный язык для технических наук. Семинар «Математическая и структурная лингвистика». Вып.1. – Киев, 1962.

40. Клыков Ю.И. Семантические основы ситуационного управления. – М.: Изд.-во МИФИ, 1974. – 171 с.

41. Уёмов А.И. Вещи, свойства и отношения. М.: Изд.-во АН СССР, 1963. – 184 с.

42. Савусин Н.П. Логико-методологические основы для расширения формального аппарата (языка ЯТО), обслуживающего параметрическую общую теориюи систем // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. 2019. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2019. У друці.

Стовпець Олександр Васильович - доктор філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного морського університету,

Стовпець Василь Григорович - кандидат філологічних наук, професор кафедри кримінального і адміністративного права, директор Центру освітніх послуг Одеського національного морського університету

УДК 130.2 : 378 + 37.07 + 629.12

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ

З соціально-філософських позицій аналізується сучасна проблематика стосовно розвитку післядипломної освіти в Україні. Увагу зосереджено на освітньому просторі морської транспортної галузі. Здійснений аналіз дозволяє нам констатувати, що нинішній попит на різні форми підвищення кваліфікації фахівців морського транспорту обґрунтовується зміною характеру та змісту роботи на займаній посаді, моральним застарінням знань під тиском невпинного прогресу, частковою втратою вмінь і навичок виконувати професійні обов'язки внаслідок серйозних інституційних, нормативно-правових, техніко-технологічних, організаційно-управлінських змін у структурі морського транспортного бізнесу. Освітні мотивації також значно підсилюються в результаті безперервної та все зростаючої конкуренції на даному ринку праці.

***Ключові слова**: реформування післядипломної освіти, Україна, підвищення кваліфікації, морський транспорт, євроінтеграція.*

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ МОРСКОГО ТРАНСПОРТА

С социально-философских позиций анализируется современная проблематика развития последипломного образования в Украине. Внимание данного исследования сосредоточено на образовательном пространстве морской транспортной отрасли. Проведенный анализ позволяет констатировать, что нынешняя востребованность различных форм повышения квалификации специалистов морского транспорта обосновывается изменением характера и содержания работы на занимаемой должности, моральным устареванием знаний перед лицом безостановочного прогресса, частичной утратой умений и навыков исполнять профессиональные обязанности вследствие серьёзных институциональных, нормативно-правовых, технико-технологических, организационно-управленческих изменений в структуре морского транспортного бизнеса. Образовательные мотивации также значительно усиливаются непрерывной и всё возрастающей конкуренцией на данном рынке труда.

***Ключевые слова**: реформирование последипломного образования, Украина, повышение квалификации, морской транспорт, евроинтеграция.*

SOCIAL-PHILOSOPHIC ASPECTS OF PROFESSIONAL TRAINING IN THE FIELD OF MARITIME TRANSPORT

Current issues of the development of postgraduate education in Ukraine are studying here from standpoints of the social philosophy. This paper is focused on the educational space of maritime transport industry. Performed analysis allows us to state that today's demand for various forms of advanced professional training for maritime transport specialists is connected with significant changes in the nature and content at the work of marine professionals, as well as the moral obsolescence of knowledge by the face of unceasing progress, and partial loss of skills and abilities to perform their professional functions due to serious institutional, legal-regulatory, technical & technological, organizational and managerial changes inside the structure of maritime transport business. Educational motivations are also strongly enhanced by continuous and ever-increasing rivalry at this kind of labor.

***Key words**: postgraduate education reform, Ukraine, professional training, maritime transport, European integration.*

Постановка проблемы. После подписания в 2014 году Соглашения об ассоциации между Европейским Союзом и Украиной начался новый этап сотрудничества нашей страны с

европейскими структурами в области политики, юстиции, экономики, культуры, в образовательной сфере. Среди всех названных областей, имеющих невероятно большое значение для развития Украины, в рамках данной статьи основной акцент делается на проблемах образования. Ведь именно его эффективность, в конечном счёте, определяет конкурентоспособность национальной экономики, культурное влияние страны на остальной мир, реальный геополитический статус, закладывает предпосылки к стабильности и процветанию того или иного государства.

У каждой страны объективно обнаруживаются те или иные перспективные возможности, которые, при грамотном их использовании, могут значительно усилить экономический и социокультурный потенциал этой страны. Во многом такие возможности обусловлены естественными факторами: географическим положением, природными особенностями, количеством и качеством населения (а уровень его образованности – один из ключевых критериев качества). В случае Украины набор этих факторов можно считать более чем благоприятным: приморское расположение, благоприятная климатическая зона, богатые недра и плодородные почвы, значительное население (32-е в мире). Всё это закладывает предпосылки к развитию производства (аграрного и промышленного), торговли и других доходных секторов. Морская торговля, во всём многообразии её форм, объективно нуждается в специалистах морского транспорта. От уровня их квалификации зависит как судьба морского сектора национальной экономики Украины, так и успех многих смежных отраслей. Нынешняя система повышения квалификации специалистов морского транспорта пребывает в процессе реформирования.

Цель исследования видится в том, чтобы проанализировать основные социальные тенденции в сфере последипломного образования и, в частности, в секторе повышения квалификации специалистов морского транспорта, ввиду особой значимости данной отрасли для социально-экономического и общегуманитарного развития Украины как морской державы. Анализ этих тенденций поможет прояснить реальные потребности, которые должны быть удовлетворены в процессе реализуемой реформы образования, в отношении подходов к последипломному образованию «морских» кадров (в широком понимании), и относительно содержания такого образования.

Изложение основного материала. Принимая во внимание результаты довольно длительной общественно-политической дискуссии вокруг реформы системы образования в Украине, попробуем обозначить текущее состояние дел в этом сложном, многоаспектном процессе. Однако наиболее пристальное внимание обратим на проблемы образовательных реформ в области «морских» специальностей.

Следует вспомнить, что достаточно значимым шагом на пути реформирования национальной системы высшего образования стало присоединение Украины к Болонской декларации, которую она подписала в 2005 году в норвежском городе Берген на Конференции министров образования стран Европы [1; 2]. Задачей этой декларации было создание европейского научного и образовательного пространства высшего образования с целью повышения конкурентоспособности университетов Европы и предоставления выпускникам высших учебных заведений стран-участниц равных возможностей трудоустройства на мировых рынках труда. Благодаря евроинтеграционным процессам в области образования началось активное внедрение единых стандартов обучения студентов и требований к аттестации выпускников всех европейских университетов.

На основе такой стандартизации стало возможным международное признание профессиональных дипломов выпускников морских вузов тех стран, которые присоединились к Евросоюзу или подписали с ЕС соглашение об ассоциации. Между тем, за рубежом до сих пор признаются лишь дипломы наших моряков т.н. «плавающих» специальностей, потому что их подготовка и дипломирование осуществляется в Украине с учетом требований международной Конвенции ПДНВ-78/95 [3]. В этой Конвенции, принятой в 1978 году Международной морской организацией (англ. International Maritime Organization, IMO),

участвуют более 80 стран, в том числе и Украина, которая присоединилась к Конвенции 1 ноября 1996 года.

После принятия 25 июня 2010 года на Дипломатической конференции под эгидой IMO «Манильских поправок», которые являются фактически новой редакцией Конвенции ПДНВ и Кодекса ПДНВ-95, существенно изменились международные нормы подготовки, требования к образованию, к оценке компетентности и к дипломированию моряков. В частности, это требования относительно надлежащей квалификации моряков, наличия достаточного опыта, соответствие для работы в море по возрасту, состоянию здоровья, личным и профессиональным качествам. Всё это в совокупности должно вести к развитию необходимых социальных механизмов, которые бы гарантировали выполнение моряками своих должностных обязанностей на уровне, который обеспечивает охрану человеческой жизни на море, сохранность имущества на борту судна, охрану морской экологии, безопасность в морских портах. Кроме того, возникают новые методы обучения, включая дистанционное обучение через Интернет.

В развитие этих идей Британский Институт морских инженерных наук и технологий (IMarEST) запустил кампанию в поддержку дистанционного повышения квалификации моряков, в том числе с целью получения степени магистра наук. К примеру, диплом магистра по специальности «Безопасность морских операций» открывает моряку возможность в будущем работать на берегу старшим менеджером. Инициаторы кампании считают, что получение этого диплома можно и нужно совмещать с работой на судне. IMarEST также поощряет моряков использовать свой рабочий диплом, чтобы повысить профессиональный уровень до так называемых дипломированных уровней «Chartered» или «Registered». При этом рабочий диплом такого уровня рассматривается как эквивалент капитанских курсов, что значительно повышает ценность сотрудника в глазах работодателя.

Модернизационные образовательные стратегии в исследуемой сфере основываются на активном внедрении в учебный процесс новых учебных планов подготовки специалистов морского транспорта, главным образом, судовых механиков, электромехаников и судоводителей. Современные планы подготовки разрабатываются с учётом требований международных конвенций ПДНВ-78/95, СОЛАС-74, МАРПОЛ 73/78, МКУБ, рекомендаций и директив IMO, национальных нормативно-правовых положений, включая требования Инспекции по вопросам подготовки и дипломирования моряков (ИПДМ), созданной Министерством инфраструктуры Украины.

Внедрение новых принципов в построение учебных программ оказывает влияние не только на содержательную часть учебного процесса, но и на ценностную составляющую образования. Исследованию закономерностей влияния новых образовательных стратегий на ценностную составляющую посвящены специальные исследования [4; 5].

Что же принципиально нового в модернизированных программах подготовки и повышения квалификации специалистов морского транспорта? Здесь обозначаются несколько важных моментов, как узкопрофессионального, так и общесоциального плана.

Во-первых, освоение нового учебного материала позволяет учащимся приобрести новые компетенции, знания и умения, необходимые для работы на современных судах, оборудованных сложной техникой. Научно-технический прогресс является тем императивом, который диктует необходимость перманентного повышения квалификации морских кадров. Так, например, судоводители во время тренажёрных занятий приобретают практические навыки по использованию электронно-картографических информационных систем (ECDIS), по управлению ресурсами навигационного мостика и систем регулирования движением судов (VTS); знакомятся со стандартами по умению осуществлять руководство судовым персоналом, обновляют свои знания по мореходной астрономии, световой сигнализации, охране окружающей среды.

Кроме очных курсов повышения квалификации, в украинских профильных вузах началась работа по организации и внедрению дистанционного обучения для моряков, которые

хотят приобрести или повысить свой образовательный уровень (от бакалавра до магистра) по той или иной аккредитованной специальности, с возможностью пройти обучение на профессиональных курсах без отрыва от производства. Важным социальным результатом такой подготовки является возможность для специалистов морского транспорта, после окончания службы на судне, с большей вероятностью найти работу на берегу, например, в судоходных или стивидорных компаниях, на других предприятиях морехозяйственного комплекса.

Во-вторых, многие студенты и выпускники украинских вузов имеют реальную возможность продолжить образование за рубежом. Этому способствует внедрение в университетский учебный процесс так называемой накопительной Европейской кредитной трансферно-накопительной системы (англ. European Credit Transfer System, ECTS). Она уже давно применяется в европейском пространстве высшего образования с целью унификации учебных программ университетов Европы и обеспечения взаимного признания их дипломов и, соответственно, подтверждения квалификации их обладателей.

Вместе с тем реализация подобных образовательных проектов в нашей стране будет более успешна лишь при условии проведения определённых национальных реформ высшей школы, которые имеют целью преодолеть ряд препятствий на пути присоединения Украины к европейскому образовательному содружеству. Некоторые проблемы уже начали решаться после вступления в силу 6 сентября 2014 года нового Закона Украины «О высшем образовании» [6], положения которого способствуют, например, замене существовавшей до недавнего времени многоступенчатой системы подготовки (сохранявшей многие черты бывшего советского «ведомственного» подхода к образованию как объекту подготовки кадров для конкретной отрасли народного хозяйства) и переподготовки специалистов – на более понятную европейцам структуру «функциональной» подготовки по типу «бакалаврат / магистратура».

Как известно, в соответствии с действующим законом о высшем образовании, подготовка специалистов для различных отраслей осуществляется в Украине на таких уровнях высшего образования: начальный уровень (короткий цикл) высшего образования; первый (бакалаврский) уровень; второй (магистерский) уровень; третий (образовательно-научный) уровень и научный уровень. Получение высшего образования на каждом из этих уровней предусматривает успешное выполнение учащимися соответствующей образовательно-профессиональной программы (ОПП) или образовательно-научной программы, что является основанием для присуждения таких степеней, как бакалавр, магистр, доктор философии, доктор наук. Кроме того, высшее учебное заведение может вводить также и отдельные специализации в пределах лицензированной специальности.

На основании образовательной программы для каждой специальности (специализации) разрабатывается учебный план, который определяет перечень и объём учебных дисциплин в кредитах ECTS, последовательность изучения дисциплин, формы проведения учебных занятий, их объём, график учебного процесса, формы текущего и итогового контроля. Неотъемлемой частью украинского диплома бакалавра, магистра, доктора философии является приложение к диплому европейского образца, в котором содержится, кроме указания о факте завершённого обучения, также структурированная информация о результатах учащегося, включая сведения о названиях дисциплин, полученных оценках, объеме кредитов ECTS и др. Так, в дипломе бакалавра и в приложении к нему отмечается, что его обладатель получил (на основе предыдущей степени, т.е. младшего бакалавра) следующий (первый) уровень высшего образования в результате успешного выполнения им ОПП программы в объёме не менее 180-240 кредитов ECTS, что полностью соответствует общеевропейским нормам. Но для получения диплома магистра ему дополнительно необходимо выполнить соответствующую ОПП в объёме 90-120 кредитов ECTS, как того требуют европейские нормативы. Кроме того, ОПП магистра обязательно включает исследовательскую (научную) компоненту в объёме не менее чем 30 процентов, и при условии наличия у соискателя степени бакалавра.

Сегодня образовательные системы предусматривают внедрение всеми странами-участницами Болонского процесса не только двух традиционных циклов обучения: предварительного (pregraduate) и выпускного (graduate), но и дальнейшее развитие последипломного образования (postgraduate). Таким образом происходит воплощение в жизнь европейской образовательной концепции, известной под названием «обучение в течение всей жизни». Благодаря Болонскому процессу наравне с академическими образовательными европейскими программами, которые лежат в основе подготовки бакалавров и магистров, возникла также потребность в неформальных программах обучения. Регламентация образовательных услуг такого вида обучения нашла своё отображение в международном стандарте ISO FDIS 29990-2010 (E) «Learning services for non-formal education and training – Basic requirements for service providers» [7].

В нашей стране подобная система профессионального обучения специалистов зачастую представлена Центрами последипломного образования, которые являются обычно структурными подразделениями вузов. Однако, будучи по существу альтернативной формой заочному обучению, эта почти невостребованная сегодня разновидность обучения является довольно слабым конкурентом традиционной форме подготовки специалистов, поскольку во многом уступает последней в качестве предоставляемых студенту образовательных услуг.

Чтобы не подвергать себя риску стать лишним звеном в системе высшей школы, центры последипломного образования в настоящих условиях должны приспособиться к новой конъюнктуре, сложившейся на рынке образовательных услуг. Ведь современный мир давно перешёл от экстенсивной эксплуатации рабочей силы с низким уровнем базовой профессиональной подготовки – к интенсивному использованию меньшего числа уже высококвалифицированных кадров, адаптированных к условиям экономики инновационного типа. А это требует как переосмысления самих подходов к концепции неформальной последипломной подготовки, так и определения места для системы повышения квалификации специалистов в рамках обозначенной концепции.

На наш взгляд, система последипломного образования – это ступенчатое усовершенствование дипломированным лицом своей образованности путём углубления, расширения и обновления его профессиональных знаний, умений и навыков, с целью достижения более высокого образовательно-научного уровня, в том числе и по другой специальности. А система профессиональной переподготовки кадров должна стать одной из её подсистем. Она базируется на овладении уже дипломированным бакалавром или магистром – в качестве слушателя курсов повышения квалификации – новыми профессиональными компетенциями (дополнительной квалификацией) в области полученной ранее им специальности, не изменяя при этом своего образовательно-научного уровня.

Следовательно, главной целью для слушателя курсов повышения квалификации является не получение диплома специалиста по нужной ему специальности, как говориться, «под конкретную должность», а приобретение им так называемых «функциональных компетенций». Последние необходимы ему как для реализации типичных производственных задач, так и для выполнения специфических профессиональных обязанностей, которые могут обнаруживать особенности данной специальности в том или ином социально-экономическом контексте.

Исходя из этих соображений, перспектива развития современных центров образовательных услуг при украинских вузах видится именно в том, чтобы предложить дипломированному бакалавру или магистру, имеющему (в соответствии с государственным классификатором профессий), например, квалификацию «инженер по транспорту», пройти необходимый курс повышения квалификации с целью приобретения дополнительных профессиональных компетенций. Слушатель курса (инженер по транспорту) в итоге получает более конкретную функциональную компетентность для работы, например, стивидором, фрахтовым брокером, морским агентом или др.

Обучение по таким программам повышения квалификации может осуществляться в разных формах: как переподготовка, или как курсы повышения квалификации. Аттестация же может проводиться в форме защиты выпускной квалификационной работы, или в форме экзамена в Государственной квалификационной комиссии, уполномоченной выдавать после переподготовки квалификационное свидетельство установленного образца о получении слушателем соответствующей функциональной компетенции (в рамках аккредитованных вузом специальностей), или Свидетельства о повышении квалификации по тому или иному виду экономической деятельности.

При этом важно, чтобы в состав Государственной квалификационной комиссии, помимо университетских преподавателей, входили также и высококвалифицированные специалисты соответствующего ведомства во главе с председателем, назначенным профильным министерством. Значимым также было бы участие представителей отраслевых профсоюзов, заинтересованных не только в качественной профессиональной подготовке работников для отрасли, но и в обязательном систематическом повышении их квалификации, и в регулярном прохождении ими переаттестации. Тем более что в Украине такая переаттестация предписана нормативными документами многих ведомств. Например, в Департаменте государственного регулирования и развития рынков финансовых услуг работники в обязательном порядке должны проходить переаттестацию каждые три года, с предоставлением работодателю соответствующего свидетельства об успешной сдаче квалификационного минимума [8]. Что же касается специалистов морского транспорта, то они обязаны повышать свою квалификацию каждые пять лет.

Так, по действующим международным и национальным правилам через каждые пять лет украинские моряки всех специальностей, работающие на морских судах, подтверждают свои рабочие дипломы (т.е. сертификаты компетентности в определённой сфере) или повышают свои звания в постоянно действующих Государственных квалификационных комиссиях, создаваемых Инспекцией по подготовке и дипломированию моряков. При этом подлинность и действительность всех документов об образовании и профессиональной подготовке, предоставленных моряками в Комиссию, обязательно проверяется в соответствии с Правилом I/10 Конвенции ПДНВ-78/95 автоматизированной системой Государственного реестра документов моряков Украины (англ. State Register of Seafarer's Documents of Ukraine), в базе которого сегодня насчитывается более 700 тысяч таких документов.

Упомянутые меры направлены на исполнение как национальных, так и международных требований современности в части борьбы с фальшивыми документами. В настоящее время практически все субъекты морского бизнеса и государственные учреждения заинтересованы в том, чтобы на море работали исключительно моряки с законно полученными документами. Особенно это актуально в свете серьёзно возросшей опасности терроризма и введения в действие в 2004 году Кодекса по охране судов и портовых средств, ОСПС (англ. International Ship and Port Facility Security Code, ISPS) в рамках известной международной конвенции SOLAS-74/88 (англ. International Convention for the Safety of Life at Sea) [9].

Свою лепту в укрепление безопасности мореплавания вносят и украинские профильные университеты, в которых за последнее десятилетие активно разрабатываются и проводятся курсы повышения квалификации по специально разработанным (в соответствии с требованиями ОСПС) программам подготовки офицеров охраны судов и портовых сооружений. А в связи с ужесточением международных и национальных требований к оценке компетентности и дипломированию членов экипажей морских торговых судов, важной задачей для университетских преподавателей на курсах повышения квалификации моряков является качественная подготовка слушателей курсов к ведомственной аттестации в Инспекции по вопросам подготовки и дипломирования моряков (ИПДМ). Поскольку созданные этой инспекцией Государственные квалификационные комиссии оценивают компетентность моряков по программам, содержащим, прежде всего, требования Манильских поправок к Конвенции ПДНВ 78/95, то разрабатываемые вузами учебные программы повышения

квалификации моряков должны быть согласованы с ИПДМ (и затем утверждены Министерством инфраструктуры Украины).

В основу новых педагогических стратегий в деле повышения квалификации специалистов морского транспорта закладываются стандарты оценки компетентности, изложенные в конвенции ПДНВ и других документах IMO. При этом они рассчитаны на использование как традиционных подходов к проведению аттестации слушателей курсов, так и новейших методов, предусматривающих использование при оценке компетентности моряков тренажёрного, лабораторного оборудования и современных компьютерных технологий.

Социальная востребованность таких педагогических стратегий побуждает философов, социологов, экономистов, инженеров глубже вникать в их суть и содержание. Обнаруживается тенденция к обращению за услугами курсов повышения квалификации в морском транспортном секторе не только со стороны собственно моряков (плавсостава), но также и многих работников иных предприятий и организаций морехозяйственного комплекса, с целью организовать для них курсы повышения квалификации по самым различным учебным программам. При этом, как показывает обобщённая статистика по разным прибрежным государствам Европы (включая Украину), только около тридцати процентов из таких слушателей изъявляют желание обучаться на этих курсах исключительно с целью подготовиться к ведомственной аттестации. А все остальные респонденты мотивируют необходимость их учёбы на курсах повышения квалификации изменением характера и содержания работы на занимаемой должности, моральным устареванием знаний, частичной утратой умений и навыков исполнять профессиональные обязанности, непрерывной и всё возрастающей конкуренцией на данном рынке труда, и другими мотивами.

Поэтому, в зависимости от персональных установок и целей слушателей – восстановить ли былое мастерство, приспособиться к новым производственным условиям, либо использовать аттестацию для карьерного роста – в каждом из этих случаев университеты, проводящие такие курсы, должны предложить учащимся самые разные учебные программы группового или индивидуального обучения. Повышение квалификации может осуществляться в таких формах: профессиональные курсы, курсы целевого назначения, стажировки для приобретения практического опыта, и многие другие.

Профессиональные курсы проводятся в целях повышения квалификации, углубления и расширения знаний, навыков и умений (компетенций) специалистов преимущественно одной специальности или родственных специальностей. Курсы целевого назначения проводятся с целью ознакомления практиков с новыми видами и формами услуг, правилами, соответствующими нормативно-правовыми актами, с требованиями к документации, с более эффективными методами организации работы. Кроме традиционных курсов повышения квалификации, профильные вузы занимаются также организацией обучения с целью подготовки специалистов для прохождения процедуры международной сертификации, с помощью которой устанавливается уровень компетентности специалистов в той или иной области знаний, а также проверяются практические навыки и умения выполнять ими определённые должностные обязанности.

Наконец, в современном мире наблюдается общественный спрос на некоторые универсальные специальности, грамотные выпускники которых востребованы в любом бизнес-секторе (особенно в морехозяйственном, строительном, инвестиционном, транспортном). Речь идёт о бакалаврах и магистрах, имеющих квалификацию в области проектного менеджмента [10; 11]. Да и любой социальный проект в Украине и в мире сегодня не обходится без таких специалистов. Нередко они являются одновременно обладателями гуманитарного образования.

Выводы. Проанализировав некоторые тенденции в развитии украинского и зарубежного последипломного образования в столь значимом для Украины в социально-экономическом плане морском транспортном секторе, можно заключить, что на сегодняшний день назрела реальная необходимость в дальнейшем совершенствовании, и даже частичном

реформировании, таких форм образования, как переподготовка, стажировка, повышение квалификации специалистов морского транспорта. Социальная роль последних несоизмеримо возрастает вследствие регулярного подтверждения ими своих знаний и умений, а также приобретения новых профессиональных компетенций, которые соответствуют современным мировым квалификационным стандартам.

На наш взгляд, это улучшит общее финансовое благополучие нашей страны, и в особенности Одесского региона. Кроме того, устойчиво возрастающий профессионализм украинских специалистов морского транспорта закономерно ведёт к всё большей их востребованности. Ведь императивы технологической и социогуманитарной эволюции изменяют характер и содержание работы в морском транспортном секторе. Неизменно возникают проблемы морального и технического устаревания знаний перед лицом безостановочного прогресса, сопровождаемые частичной утратой умений и навыков в исполнении профессиональных обязанностей, непрерывной и всё возрастающей конкуренцией на данном рынке труда.

Своевременное и качественное повышение квалификации специалистов морского транспорта видится нами в качестве залога успеха украинских кадров на этом динамичном, социально-мобильном рынке. Более высокие компетенции, даваемые последипломным профильным образованием и, что важно, признаваемые в остальном цивилизованном мире, являются наиболее надёжной гарантией трудоустройства украинских специалистов морского транспорта. В конечном счёте, такое положение дел позитивно скажется и на общем благосостоянии страны, и на гуманитарной обстановке внутри, и на международном имидже, и на уровне психологического комфорта украинцев. Не говоря уже о выживании и развитии наших «морских» вузов, в которых созданные центры последипломного образования и повышения квалификации помогут занять свою «легитимную нишу» в национальной системе высшего образования. Это, в свою очередь, будет дополнительно способствовать дальнейшей интеграции украинских университетов в современное европейское и мировое образовательное пространство.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Болонський процес у фактах і документах: Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін / М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук; за ред. І. І. Бабіна. – Тернопіль: вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.
2. Загальноєвропейський простір вищої освіти – досягнення цілей: комюніке Конференції міністрів країн Європи, м. Берген, 19-20 травня 2005 р.) // Вища школа. – 2005. – № 4. – С. 20-25.
3. Міжнародна конвенція про підготовку та дипломування моряків і несення вахти 1978 р., із Манільськими поправками 2010 р.: пер. з англ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2nsf/link1
4. Peters R. Education and Values. – New York: Sloan, 2009. – 229 p.
5. Rogers C. R. Toward Becoming a Fully Functioning Person // Perceiving, Behaving, Becoming: A New Focus for Education. Yearbook / edited by A. W. Combs. – Washington, DC: Association for Supervision and Curriculum Development, 2012. – 256 p.
6. Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37-38, ст. 2004 (в чинній редакції від 25.07.2018 р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
7. Learning services for non-formal education and training. Basic requirements for service providers : ISO FDIS 29990-2010 (E). – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.iso.org/standard/53392.html
8. Про затвердження змін до Положення про навчання, перепідготовку, підвищення кваліфікації та складання екзаменів особами, які провадять діяльність на ринках фінансових послуг: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 832 від

4 листопада 2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/doc2.nsf/link1/RE18459
9. International Ship and Port Facility Security (ISPS) Code and SOLAS amendments 2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/DISG_pdf
10. Питання проектного менеджменту: пер. з англ. / за ред. С. Д. Бушуєва . – К.: Ділова Україна, 2018. – **199** с.
11. Управление проектами. Основы профессиональных знаний и система оценки компетенции проектных менеджеров / под ред. С. Д. Бушуева. – К.: ІРІДІУМ, 2016. – 208 с.

Ткаченко Катерина Валеріївна − здобувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1.316.3

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ П. РІКЕРА

В статті автор приділяє увагу розгляду проблеми ідентичності в контексті феноменологічної філософії, звертаючись до поглядів П. Рікера. Феноменологія намагається побудувати схему, в межах якої особистість отримує онтологічне підґрунтя, хоча феноменологічна онтологія принципово відрізняється від класичного розуміння онтології. Якщо класичні системи минулого намагалися знайти трансцендентний ґрунт для особистості (на кшталт гегелівського Абсолютного духу), то феноменологія переводить дискурс у площину проблеми тілесності. Постмодернізм актуалізував проблему пошуку власної ідентичності в певному негативному смислі. Якщо ідентичність особистості (в тому числі – її культурно-історична ідентичність) розглядається в довільно прийнятих ілюзорних ідеологіях, то розпадається і сама культура, а з нею – і особистість.

Ключові слова: *ідентичність, особистість, прагматизм, етична настанова, самість, наратив.*

ПРОБЛЕМА ИДЕНТИЧНОСТИ И КОНЦЕПЦИЯ ЧЕЛОВЕКА В ФИЛОСОФИИ П. РИКЕРА

В статье автор уделяет внимание рассмотрению проблемы идентичности в контексте феноменологической философии, обращаясь к взглядам П. Рикера. Феноменология пытается построить схему, в рамках которой личность получает онтологическое основание, хотя феноменологическая онтология принципиально отличается от классического понимания онтологии. Если классические системы прошлого пытались найти трансцендентное основание для личности (вроде гегелевского Абсолютного духа), то феноменология переводит дискурс в плоскость проблемы телесности. Постмодернизм актуализировал проблему поиска собственной идентичности в определенном негативном смысле. Если идентичность личности (в том числе ее культурно-историческая идентичность) рассматривается в произвольно принятых иллюзорных идеологиях, то распадается и сама культура, а с ней – и личность.

Ключевые слова*: идентичность, личность, прагматизм, этическая установка, самость, нарратив.*

PROBLEM OF IDENTITY AND HUMAN CONCEPT
IN PHILOSOPHY P. RIKER

In the article the author pays attention to the consideration of the identification problem in the context of phenomenological philosophy, referring to the views of P. Ricker. Phenomenology tries to construct a scheme in which a person receives an ontological basis, although, of course, the phenomenological ontology is fundamentally different from the classical understanding of ontology. If classical systems of the past tried to find transcendental soil for an individual (such as the Hegelian Absolute Spirit), then phenomenology translates discourse into the plane of the problem of corporeality. Postmodernism has actualized the problem of finding its identity in a certain negative sense. If the identity of the person (including − its cultural-historical identity) is rooted in arbitrarily adopted illusory ideologies, then culture itself collapses, and with it – and personality.

The identity problem occupies a special place in the philosophy of P. Ricker. The task of his work, Ricker considered the development of a generalized concept of a man of the twentieth century, taking into account the completion of the contribution to her phenomenology, existentialism, personalization, psychoanalysis, and others. Actually Ricker's philosophical constructions are based on a critical rethinking of the psychoanalytic doctrine of S. Freud and the phenomenological doctrine of Husserl.

Key words: identity, personality, pragmatism, ethical setting, self, narrative.

Актуальність обраної проблеми. Проблема ідентичності є однією з домінантних в розвитку філософської думки. В даному дослідженні вона розглядається в контексті феноменологічної філософії, зокрема, як така, що є невід'ємною від проблеми Іншого, так як індивід завжди діє в горизонті інтерсуб'єктивної спадщини. Людина завжди народжується в певній культурній традиції, без інтерсуб'єктивного виміру якої не можливе самовизначення людини. Людина народжується у світі, у який вже наділений смислами інших. Завжди існує необхідність ідентифікації особистості, яка відбувається лише за участі Іншого. Феноменологія стверджує, що необхідно знайти своє місце у цьому світі і чітко відокремлювати межі Свого-Чужого, так як переступання цієї межі містить небезпеку для особистості. "Немає жодного світу, в якому ми повністю перебуваємо вдома, і немає жодного суб'єкта, котрий був би господарем у власному домі." Водночас, Чужий – не є абсолютно і повністю чужим, що уможливлює відсутність ворожого ставлення до мене і посягання на мій власний світ. Вальденфельс протиставляє Чуже Своєму і намагається феноменологічно описати співвідношення цих двох понять на різних рівнях культурної, соціальної і політичної реальностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Власне філософські побудови Рікера ґрунтуються на критичному переосмисленні психоаналітичного вчення З. Фройда і феноменологічного вчення Гуссерля. Він прагне подолати крайнощі обох вчень з метою створення свого власного бачення людини, заснованого на плюралізмі тих психоаналітичних, екзистенціальних, феноменологічних, герменевтичних ідей. Рікер апелює до гегелівських ідей, використовуючи їх для модифікації психоаналітичного вчення Фройда. Не виключено, що у своєму зверненні до гегелівської феноменології духу з метою доповнення редуктивної феноменології засновника психоаналізу Рікер завдячує Лакану.

Мета: розглянути проблему ідентичності та концепцію людини у філософських поглядах П. Рікера.

Виклад основного матеріалу. Проблема ідентичності займає особливе місце у філософії П. Рікера. Задачею своєї творчості Рікер вважав розробку узагальненої концепції людини двадцятого століття з врахуванням доробку внеску в неї феноменології, екзистенціалізму, персоналізму, психоаналізу та ін. Рікера вважають представником феноменологічної герменевтики. "Сам як інший" – його головний твір про людину, про здатність людини на вчинок, слово як відповідь на запитання: хто я є? В цій праці як і в працях попередніх філософів має місце переосмислення проблеми людського існування взагалі. Рікер задає

питання: «хто є людина?» і, як Кант, він стверджує, що це питання не може стояти першим в ряду питань, таких як: що я можу знати? що я повинен робити? на що я можу сподіватися? Головним предметом філософії Рікер вважав особистість як творця світу культури. Він засуджує погляд Сартра і називає його руйнівним, тому що він починає свій аналіз існування Іншого з досвіду бачення, пастки пильного погляду, який заморожує мої рухи, краде у мене мій світ і знищує свободу разом з моєю суб'єктивною позицією. Але Рікер зауважує: "Якщо Інший відкривається мені через свої споконвічні права як права на вторгнення і крадіжку, то чи не тому, що сама свобода описувалась без врахування досвіду великодушності і дарування?" [4, с. 206]. Отже, мета рікерівської філософії – створення умов для примирення людини з собою, своїм тілом і світом. Він пише: "Особистість – це не окрема від історії та пам'яті проблема, особистість – це центральне поняття. Особистість в історії – це питання знаходження себе по відношенню до інших і по відношенню до минулого, і з цим пов'язане те, як людина проектує себе в майбутнє." [4, с. 130]. Рікер показує рівні, за якими відбувається становлення особистості: від особистості до "я". Він виділяє три рівня: лінгвістичний, практичний, етичний.

На першому рівні ми маємо справу з універсальними можливостями нашої мови, які виявляються в осмисленому мовленні про людей як про особистостей і як про "я". В цьому випадку особистість ще не можна охарактеризувати як "я", але про неї можна вже дещо сказати. Тут ми відрізняємо одну конкретну особистість від усіх інших. Це частина того, що ми називаємо ідентифікацією. Ми можемо тут ідентифікувати дану конкретність лише відносячи її або до класу тіл, або до класу особистостей.

Другий рівень з'являється завдяки переходу від семантики до прагматики, тобто до ситуації, в якій значення речень залежить від контексту діалогу. Лише тут вперше виникають передбачені самим процесом спілкування "я" і "ти". Прагматика висуває на перший план, як необхідну імплікацію акту висловлювання, "я" і "ти" ситуації співбесіди. Висловлювання імплікує водночас "я", котре говорить, і "ти", до якого звертаються. "Я стверджую, що …" еквівалентне "я тобі заявляю, що …". Коротко кажучи, висловлювання дорівнює співбесіді.

Будь-який крок у напрямку самості того, хто говорить, або діє, має для еквівалента уподібнений крок, спрямований до інакшості партнера. Отже, наприкінці першого шляху особа з'явилася як базова конкретність, що не зводиться до жодної іншої: особа була "він", про кого ми говоримо і кому приписуємо предикати фізичні і психічні. Наприкінці другого шляху суб'єкт з'явився як пара, що складається з того, хто говорить, і того, до кого говорять.

Третій рівень – етичний. Він пов'язаний з поняттям "етичної настанови". Етична настанова міститься у судженнях, які стверджують, що люди несуть відповідальність за найближчі наслідки своїх діянь. "Етичний намір" – намір доброго життя разом з іншим і для іншого на підставі справедливих настанов." [2, с. 206]. Рікер погоджується з Левінасом, який насмілився перевернути формулу: "немає іншого ніж сам без самого" для того, аби замінити її на обернену формулу: "немає самого без іншого, який закликає до відповідальності". Самому приписується відповідальність через іншого. Тобто, повернення до свого власного "я" відбувається в результаті переходу через етап зацікавленості іншим, власної дестабілізації, порівняння з іншим.

"Сам як інший" визначає, що самість самого до такої міри імплікує інші, що перша виявляється немислимою без другої, і постає через другу. Сама назва праці містить у собі відповідь на запитання: хто я є? Самість немислима без іншості, не можна говорити про самодостатнє "я" без Іншого. В цій книжці Рікер вводить поняття "людини, яка може" (l'homme capable). Дане поняття він вважає основоположним, як таке, що символізує принцип здатності людини на будь-що.

Важливим моментом філософії Рікера є те, що він виокремлює поняття "idem" та "ipse", де перше означає "ідентичний" у сенсі аналогічний, такий самий, який містить у собі певну форму незмінності у часі. Друге поняття "ipse" – це термін "ідентичний", але пов'язаний з поняттям самості, себе самого. Це означає, що індивід є тотожнім сам собі. Саме тут

виступає протилежним поняття "Іншого". Ідентичності в сенсі самості відповідають зміні. Замість не є тотожністю. Тобто, мислення має справу з поняттям ідентичності, в якому змінюються два значення: ідентичності з самим собою (самості) та ідентичності як того ж самого. "Двозначність, як на мене, полягає у тому, що змішуються ідентичність-самототожність (яку я співвідношу з латинським словом idem) та ідентичність-самість (співвідносна з латинським ipse). Ідентичність-самототожність, як мені здавалося, відповідала об'єктивним або об'єктивізованим характеристикам суб'єкта, який говорить і діє, тоді як ідентичність-самість, як на мене, краще характеризувала суб'єкт, спроможний визначити себе як автора слів та дій, суб'єкт не субстанційний і не незручний, а проте відповідальний за сказане ним і зроблене."[4, с. 74]. Рікер ставить завдання: дослідити чисельні можливості встановлення зв'язків між сталістю та змінами, тобто, перехід від ідентичності в сенсі "такий самий" до ідентичності в сенсі "самості".

Рікер вводить поняття "наративної ідентичності", під яким він розуміє "таку форму ідентичності, до якої суб'єкт здатен прийти через наративну діяльність."[2, с. 19]. Наратив у філософії Рікера виступає як те, що пов'язує індивіда з самим собою, вписує його в пам'ять та проектує. Цілісність, автономність, творча сутність людини розглядається ним як наративна ідентичність, без якої, за Рікером, проблема особистої ідентичності приречена до антиномічності: або ми вважаємо суб'єкта постійно ідентичним самому собі, або вважаємо самоідентичного суб'єкта ілюзією.

На його думку, людська самість може уникнути цієї дилеми. В тому числі і якщо її ідентичність буде заснована на часовій структурі, що відповідає моделі динамічної ідентичності, яку утримує в собі поетика наративного тексту. Справа в тому, що "сам" пізнає себе не без посередника, а виключно через нього, через знаки культури, якими наділяють світ інші. Як було вже зазначено, за Рікером, значну роль в самопізнанні відіграє інтерпретація самості. І саме ідентифікація читача з вигаданим персонажем є основним провідником цієї інтерпретації. Завдяки інакшому характеру персонажа "сам", що інтерпретується в плані "наративу", перетворюється в певне таке ж інакше Я, в Я, що зображує себе як ту або ту особу (наратив виступає темпорально організованою розповіддю; сама реальність носить наративний характер). Тобто згідно концепції наратива, те, що сприймається, може бути засвоєним свідомістю лише через розповідну фікцію, через розповідь суб'єкта про те, що він пережив.

Отже, світ є досяжним людині лише у вигляді розповідей про світ. Відповідь на запитання про те, ким є певна людина, по суті означає відповідь на запитання про те, які події відбувалися в її житті і якою була реакція на них. "Кожний розповідає про те, що з ним відбувалося, щоб показати, ким він є. В цьому сенсі "хто" еквівалентно своїй власній історії." [2, с. 112]. Відтак, особиста ідентичність може бути належно артикульованою лише в темпоральному вимірі людського існування. І саме в процесі формування своєї життєвої історії, яка є упорядкуванням подій, людина набуває цілісності і стійкості своєї ідентичності, де наратив є її необхідним аспектом. До того ж, жодна людина не конституює власну ідентичність насамоті, власна оповідь завжди вже переплетена з оповіддями Інших про себе, про світ, про чужі історії.

Отже, ідентичність Я є невіддільною від ідентичності Іншого, тому що вони знаходяться у неперервному інтерпретативному відношенні: власний наратив вже несе в собі фрагменти чужих наративів і сам включається в них. Ця інтерсуб'єктивність є підставою переходу від Я до Сам.

Яким чином це відбувається? По-перше, це включення мови Іншого про себе і про Я в мову Я (цитатність). Тобто, я включає у власну ідентичність розповідь Іншого про Я: напряму цитуючи, переосмислюючи, заперечуючи або погоджуючись. Вони переходять один в одного, як два тексти з перехресними посиланнями. По-друге, етапом у становленні ідентичності є, за Рікером, уявна ідентифікація Я з Іншим. На цьому етапі відбувається перехід від оповіді про Іншого через ототожнення з його образом до оповіді про себе. "Завдяки наявності наративної

ідентичності можна розглядати нації, народи, класи, різного роду співтовариства як утворення, що взаємно визнають одне одного, визнають кожного тотожнім собі і одних – іншим.” [2, с. 45]. А ґрунтується зв'язок з Іншим, на думку Рікера, тим універсальним виміром, що примушує мене поважати в Іншому саме його людяність.

Але, як свідчить Рікер, на шляху самоідентифікації існує небезпека самоомани. Справа у тому, що у пошуках ідентичності суб’єкт не може не зійти зі шляху. Він може зіштовхнутися із загрозою втрати ідентичності і відсутності Я. Бо, з одного боку, бути людиною означає бути здатним переміститися в інший центр перспективи. А з іншого боку, виникає запитання: що тоді буде відбуватися з моїми власними цінностями, коли я буду намагатися зрозуміти цінності іншої людини, інших народів?

Наратив є особливою епістемологічною формою, що організує способи нашого емпіричного сприйняття і нашу ідентичність в цілому. Виходячи з концепції наратива, те, що сприймається, може бути засвоєне свідомістю лише за допомогою наративної функції: світ є доступним людині лише у вигляді розповідей про світ. "Під наративною ідентичністю я розумію таку форму ідентичності, до якої людина здатна прийти через наративну діяльність." [4, с. 19].

Відповідь на питання, ким є певна людина, по суті, означає відповідь на питання про те, які події відбувалися в її житті і якою була її реакція на них. "Кожний розповідає про те, що з ним відбувалося, щоб показати, хто він є. В цьому значенні "хто" еквівалентно своїй власній історії." [4, с. 112]. При цьому наративна ідентичність не просто одна з можливих форм ідентичності, наративність складає необхідний аспект будь-якої ідентичності, тому що лише форма оповіді дозволяє помислити поєднання сталості і несталості, яке утворює життєвий зв'язок. Термін "життєвий зв'язок" характеризує єдність життєвої історії; як такий він відсилає до темпорального виміру ідентичності. Наративність є необхідним елементом ідентичності.

Рікер замислюється над тим, чи можна створити для себе будь-яку ідентичність, викресливши зі своєї історії певні події, елементи своєї минулої оповіді про себе. Ніхто не конституює власну ідентичність насамоті, власний наратив завжди вже є переплетеним з наративами Інших про себе, про світ, про чужі історії-ідентичності. "Життєві історії настільки взаємно переплетені, що оповідь про власне життя, яку кожний з нас створює або вислуховує, стає частиною інших оповідей, що викладені іншими" [4, с. 45]. Важливим моментом є те, що ідентичність Я є невід'ємною від ідентичності Іншого, тому що вони знаходяться у неперервному інтерпретативному відношенні і власний наратив вже несе в собі фрагменти чужих наративів і сам включається в них.

У книжці "Я-сам як інший" Рікер говорить про те, що Я як Інший від самого початку передбачає, що індивідуальність Я настільки інтимно пов'язана з інакшістю, що не можна подумати про Я, не подумавши про Іншого, що Я переходить в Іншого.

Наративний монолог включає думки і слова інших осіб в структуру оповіді: "мовлення оповідача продовжує мовлення персонажа оповіді, беручи при цьому його голос і засвоюючи його манеру говорити."[4, с. 32]. Інший опиняється персонажем в оповіданні Я про самого себе, і в цій якості він має бути вже зрозумілим. Я говорив від імені Іншого, інкорпоруючи його монолог у свій. Це не означає, що Інший знімається в певній загальній тотальності. Хоча можливо з їхніх оповідей про себе та один про одного і не утворюється єдиний несуперечливий опис подій.

Ми хочемо тут звернути увагу на те, що можливість цитувати Іншого має базуватись на зрозумілості його дискурсу. Його мовлення слід спочатку розпізнати як мовлення, воно має бути інтерпретоване. Таким чином, в нас є Інший як погляд на себе збоку, Інший Я як персонаж оповіді, та інший як інша ідентичність, що знаходиться у взаємодії з ідентичністю Я.

Ідеальною моделлю відносин Я та Іншого є взаємодія у суспільстві, яка зрозуміла як обмін знаками. Рікер пише: "...нас об'єднує світ мови. В дійсності існують не дві людини, що розмовляють одна з одною, а ціле лінгвістичне суспільство, що дає нам інструменти, за допомогою яких ми ведемо розмову." [4, с. 108]. Взаємини з Іншим завжди так чи інакше

опосередковані системою обміну символами. Ідентифікація постає як моя власна оповідь про життя, що порівнюється з оповіданнями Інших, у спробі надати цілісності відмінному. Я та Інший – це не лише ідентичності, але й завжди ще щось.

У філософії Рікера зв'язок між Я та Іншим розглядається як діалог. Посередником між ними є мова. Відношення до себе та відношення до Іншого базується на тексті, створеному розвитком культури і людського досвіду багатоманітності знаків, інтерпретація яких дає нам розуміння самих себе, Інших, смислу світу. Отже, взаємодію Я та Іншого людина уявляє як обмін знаками, а будь-яка людська діяльність як таку, що включає компонент розуміння та інтерпретації.

Рікер прагне продемонструвати, що уявлення про історичний час залежить від тих наративних структур, які ми накладаємо на наш досвід: ...між вимислом та історичною оповіддю існує дещо загальне. Це – можливість по-різному відтворити одні й ті самі події." [4, с. 112]. Спілкування індивідів також постає як обмін знаками. "під розумінням ми будемо мати на увазі мистецтво осягнення значення знаків, які передаються однією свідомістю і сприймаються іншими свідомостями через зовнішнє вираження." [2, с. 21]. Життя як інтерпретативна діяльність стає суттєвою характеристикою людини. Відповідь на питання, ким є певна людина, по суті, означає відповідь на питання про те, які події відбувалися в її житті і якою була її реакція на них. "Кожний розповідає про те, що з ним відбувалося, щоб показати, хто він є. В цьому смислі "хто" еквівалентно своїй власній історії." [4, с.112].

Рікер вказує на нерозривний зв’язок між теорією тексту, теорією дії та теорією історії. Тобто оповідь утворює перехрестя між трьома названими категоріями: наративна композиція оперує на текстуальному рівні; оповідь наслідує людські дії; і, нарешті, оповідь подає якусь історію. “Я прагну якомога довше утримати проблеми “конфігурації” відокремленими від проблем “перезображення”, саме для того, щоб прояснити паралелізм між історичною оповіддю й оповіддю художньої вигадки.” [1, с. 68].

Рікер конкретизує, що він розуміє під ідеєю інакшості: уявлення про іншого як про власне тіло; а також про іншого, що виступає як співрозмовник; і, нарешті, про іншого як про носія іншої історії, ніж моя, у заплутаній сукупності життєвих історій. “Ідентичність певної особи, певної спільноти значною мірою збудовані з ідентифікацій стосовно цінностей, норм, ідеалів, моделей, героїв, в яких особа чи спільність себе впізнають.” [3, с.148].

Під кутом зору наративності Рікер осмислює філософське розуміння суб'єкта. Цілісність, автономність, творча сутність людини розглядаються ним як наративна ідентичність, без якої, за Рікером, проблема особистої ідентичності приречена на антиномічність: або ми покладаємо суб'єкта постійно ідентичним самому собі, або вважаємо самоідентичного суб'єкта субстанціалістською ілюзією. Людська самість може уникнути цієї дилеми, якщо її ідентичність буде ґрунтуватися на часовій структурі, яка відповідає моделі динамічної ідентичності, яку, зокрема, утримує в собі поетика наративного тексту. Наративність виступає як те, що пов'язує індивіда з самим собою, вписує його в пам'ять і проектує вперед.

Французький мислитель зробив спробу окреслити чотири важливі сфери людських можливостей. По-перше, здатність говорити, виступати у спілкуванні з іншими за допомогою мови. «Я можу говорити». По-друге, здатність вмішуватись в плин речей через дії, зусиль, якщо можна так сказати, прокладати свій шлях у фізичному світі. «Я можу діяти». По-третє, здатність розповідати про своє життя і, відповідно, формувати свою власну ідентичність через наративи, базуючись на своїх спогадах. «Я можу розказати про себе». В четвертих, здатність бути суб’єктом дії, розглядати самого себе в якості автора власних вчинків. Говорячи так, Рікер підкреслює одвічно суспільний характер індивідуального суб'єкта. Тут віднаходиться незгода французького філософа з гайдегерівською трактовкою часу та історичності. У Гайдеґера час є риса людської кінцевості, буття-до-смерті, а тому його характеризує внутрішня замкнутість і монологічність. Хоча поняття "горизонту очікування" Рікера та "буття-попереду-себе" Гайдеґера практично співпадають один з одним, перше розуміється як структура діяльності,

відкритої майбутньому і включеної в історичну практику всієї людської спільноти.

Таким чином, виповнення художнього твору завершується створенням нової життєвої позиції, новим саморозумінням читача і його наступною діяльністю, в якій, в кінцевому підсумку, і реалізується твір. Він, за словами французького феноменолога, повертається в життя, вписує поетичну діяльність в життя повсякденного досвіду. Але, повертаючись в життєвий світ, твір потрапляє не в ту точку, де він починався, а в іншу, зміщену стосовно висхідної завдяки набуттю читачем нового досвіду і наступному його втіленню.

Ідентифікація, на думку Рікера, не можлива без усвідомлення приналежності суб'єкта до тієї чи тієї культури. Справа в тому, що національна культура виступає своєрідним генератором життя, упорядником життєвого хаосу, де національне – це структурований упорядкований лад. Звісно, національна ідентифікація, тобто усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільноти, виявляється, насамперед, через констатацію "Я-Інший", відокремлення певного етносу від інших за принципом "Своє-Чуже". Розпізнання Свого і Чужого уникнути не можливо, тому що людина живе серед інших людей, культур і усвідомлює, що крім її світу, такого рідного для неї, існують інші світи, які є теж рідними для когось, але зовсім чужими для неї. Своє завжди вимагає самоідентифікації. Але самоідентифікація у сучасній ситуації не може виражатися в простій приналежності до чогось. Я не є самим собою, так як йому необхідне співвіднесення з місцем, часом, етносом, тобто, елементами Свого.

Висновки. Постмодернізм актуалізував проблему пошуку власної ідентичності в певному негативному смислі, приблизно в той же спосіб, в який діяльність софістів сприяла появі класичних філософських систем Античності – передусім, системі Платона та Аристотеля. Ми маємо на увазі цікавий терапевтичний ефект, що став наслідком діяльності постмодерністів, і який виразився в бажанні багатьох інтелектуалів Заходу протиставити якісь онтологічно значимі висловлювання постмодерній проповіді. Адже, якщо ідентичність особистості (в тому числі – її культурно-історична ідентичність) розтворяється в довільно прийнятих ілюзорних ідеологіях, то розпадається і сама культура, а з нею – і особистість.

Феноменологія намагається побудувати схему, в межах якої особистість отримує онтологічне підґрунтя, хоча, звісно, феноменологічна онтологія принципово відрізняється від класичного розуміння онтології. Якщо класичні системи минулого намагалися знайти трансцендентний ґрунт для особистості (на кшталт гегелівського Абсолютного духу), то феноменологія переводить дискурс у площину проблеми тілесності. Остання є однією з головних у феноменології.

В феноменології тілесність постає як царина реального дотику і спілкування різних людей, де їх внутрішні життєві світи реально взаємовідкриваються. Сенс існування людини полягає в існуванні Іншого, в його осягненні, що проявляється вже на стадії тілесного досвіду. Власне людський (культурний) світ виникає в той момент, коли утворюється система "Я-Інший", коли між свідомістю і тілом Я, і свідомістю і тілом Іншого з'являється внутрішнє відношення, коли Інший виступає не як фрагмент світу, а як бачення світу і носій поведінки. Первинний зв'язок людини зі світом, що здійснюється у сприйнятті, є одночасно і перший прояв людської суб'єктивності, і перший крок у створенні світу культури. Отже, процес сприйняття мною цього світу без існування Іншого є неможливим. Світ, що розуміється з точки зору феноменології, є смисл, що просвічується крізь перетин досвіду "Я" та досвіду "Іншого», у їхньому взаємному переплетенні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рикёр, П. (2002a). История и истина (И. С. Вдовина & О. И. Мачульская, Trans.). Санкт-Петербург: Алетейя.

2. Рикёр, П. (2002b). Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике (И. Вдовина, Trans.). Москва: «КАНОН-пресс-Ц»; «Кучково поле».

3. Рикёр, П. (2004). Память, история, забвение (И. И. Б. и. др., Trans.). Москва: Изд-во гуманитарной литературы.

4. Рикёр, П. (2008). Я-сам как другой. Москва: Издательство гуманитарной литературы.

Торгашина Анастасія – студентка 4 курсу соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Погорєлова Олена Олександрівна – кандидат філософських наук, викладач кафедри гімнастики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК:

СОЦІАЛЬНІ ВАЖЕЛІ ЯК ФАКТОР СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Стаття присвячена питанню соціокультурних трансформацій суспільства. Розкривається зміст поняття «соціальні зміни». Розглядаються соціальні важелі, які впливають на соціокультурні трансформації, основні типи причин соціальних змін та фактори впливу соціальних змін на суспільство.

***Ключові слова**: соціальні зміни, соціокультурні трансформації,соціальні важелі, фактори соціальнокультурних трансформацій.*

СОЦИАЛЬНЫЕ РЫЧАГИ КАК ФАКТОР СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Статья посвящена вопросу социокультурных трансформаций общества. Раскрывается содержание понятия «социальные изменения». Рассматриваются социальные рычаги, которые влияют на социокультурные трансформации, основные типы причин социальных изменений и факторы влияния социальных изменений на общество.

***Ключевые сло**ва: социальные изменения, социокультурные трансформации, социальные рычаги, факторы социальнокультурных трансформаций.*

SOCIAL LEVERS AS A FACTOR OF SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATION

The article is devoted to the issue of sociocultural transformations of society. The content of the concept of "social changes" is revealed. It considers social levers that influence on sociocultural transformations, the main types of causes of social changes and the factors of social changes that influence on society.

***Key words**: social changes, sociocultural transformations, social levels, factors of socio-cultural transformation.*

Тема соціальних важелів як фактору соціокультурних трансформацій є актуальною, тому що розвиток суспільства неможливий без процесу соціокультурних трансформацій. Соціальні трансформації виступають найбільш глибоким типом змін суспільства, зачіпаючи всі його сторони і зв'язки.

Мета статті – виявити найбільш сучасні та актуальні фактори соціокультурних трансформацій та визначити як вони впливають на суспільство в цілому.

Під соціальними важелями ми розуміємо сукупність соціальних змін, соціальних форм та соціальних чинників. Вони також виступають факторами соціокультурних трансформацій.

У будь-якому суспільстві на певних етапах його розвитку, які називають точками біфуркації, відбуваються кардинальні соціальні зміни. Це неминучий, закономірний процес, внаслідок якого відбувається перехід до нового стану системи: змінюється економічний уклад, соціальна структура суспільства та ін. [12, с.138].

Трансформація означає якісні базові зміни, коли в основі соціальної реальності відбуваються зрушення. Відгомін цих зрушень зазвичай відчувається у всіх сферах соціального життя [7, с.262].

Соціальні зміни − постійні процеси трансформації організації суспільства, способи мислення і зразки поведінки; одночасно − це історично об'єктивний процес, спосіб існування товариств, який має конкретно-історичне вираження, проявляється в змісті, формі, темпі соціальних процесів. Соціальні зміни розуміються, перш за все, як системні зміни, які, в той же час, не можуть розглядатися незалежно від діяльності та взаємодії людей [с.116, 9]. Соціальні зміни є історично унікальною сукупністю процесів, в результаті яких нова соціальна організація заміщує колишню [с.20, 9].

Під соціальними змінами розуміються перетворення, що відбуваються з плином часу в структурі суспільства, в мисленні, культурі і соціальній поведінці людей [7].

Штомпка дає таке визначення соціальних змін: «Соціальні зміни означають спостережувані з плином часу відмінності у відносинах між індивідами, групами, організаціями, культурами і суспільствами. Соціальні зміни є чергуванням у часі поведінкових зразків, соціальних взаємозв'язків, інститутів і соціальних структур » [16].

Можна погодитися цілком зі Н. Смелзером в тому, що соціальна зміна - це «зміна способу організації суспільства». При цьому, зрозуміло, мова йде не тільки про спосіб організації суспільства в цілому, але і про спосіб організації будь-яких соціальних систем - соціальних груп, інститутів, інших спільнот, в тому числі і світової спільноти. Таким чином, поняттям «соціальні зміни» позначаються різні зміни, що відбуваються протягом деякого часу всередині соціальних систем і у взаєминах між ними, в суспільстві в цілому як соціальній системі [17].

За соціальними змінами трансформацій зазвичай стоять певні соціальні сили, зацікавлені історичні особистості, організації, держави та рухи. Вони грають важливу роль в соціальній трансформації. Н. Смелзер визначає соціальний рух як організоване зусилля групи для здійснення соціокультурних змін. А. Турен називає їх виробниками «історичних діячів». На теперішній день сучасною та відносно новою формою участі в суспільному житті, яка може бути пов'язана з соціальними рухами і в той же час бути абсолютно автономною від них, є «соціальні мережі». По суті, це − децентралізовані системи зв'язків між людьми, які можуть мати координаторів, можуть ущільнюватися до ступеня об'єднань, клубів за інтересами. Їх децентралізованість дозволяє виходити за межі держав. Вплив соціальних мереж на соціальні зміни в суспільстві стають все більш значними [5].

Ю. Плотинський виділяє такі основні типи причин соціальних змін:

- природні причини (виснаження ресурсів, забруднення середовища проживання, катаклізми);
- демографічні чинники (коливання чисельності населення, перенаселеність, міграція, процес зміни поколінь);
- зміни в сфері культури, економіки, науково-технічний прогрес;
- соціально-політичні причини (конфлікти, війни, революції, реформи);
- соціально-психологічні причини (звикання, насичення, спрага новизни, зростання агресивності) [с. 111, 10].

Е. Гідденс соціальні зміни розглядає як багатофакторний процес, на який впливають

зміни і середовища, і економіки, і культури, і політичних інститутів [6]. Визнаючи множинність факторів, що впливають на соціальні процеси, К. Поланьї приділяє увагу одному − економічному, відзначаючи, що саме фактор економічних перетворень став поштовхом до всебічної трансформації суспільств рубежу XIX-XX ст. [7].

Джерелами соціальних змін можуть бути економічні, політичні чинники, а також фактори, що знаходяться всередині суспільства (взаємодія між соціальними інститутами, спільнотами) [18]. Соціальні трансформації торкаються практично усіх сфер соціального життя суспільства. Серед них ми можемо виділити такі сфери як інтернет та телебачення, культуру, дозвілля, релігію та технології.

Телебачення стає для переважної більшості громадян визначальним елементом не тільки дозвілля, але і способу життя як базової і визначальної категорії в системі соціокультурної трансформації. Ефективне національно і культурно орієнтоване і забезпечене телебачення (як і радіо) здатне стати важливішим засобом прискорення соціокультурних трансформаційних змін і не тільки модернізації, але й постмодернізації українського суспільства. [с.195, 2].

Поява Інтернету радикально змінила соціально-інформаційну ситуацію. Інтернет є унікальним засобом масової комунікації, бо він колосально збільшує можливості інформаційного користування практично в необмеженому діапазоні, пропонує найнижчі ціни доступу до клієнта, створюючи нові можливості для самореалізації особистості [с.197, 2].

Зараз ми не можемо уявити наше життя без Інтернета. Його поява торкнулася основних сфер людства.

В економічній сфері − це формування Інтернет-економіки і проникнення нових інформаційних і телекомунікаційних технологій в усі традиційні галузі народного господарства. Політичне життя також поступово починає організовуватися навколо комп'ютерних мереж (все більшого поширення набувають такі терміни, як «електронний уряд», «інтернет-голосування» і т.д.). У культурній сфері - це формування нового середовища комунікативної взаємодії. Різні види мистецтва починають активно використовувати комп'ютерні технології, а також Інтернет перетворюється на основний засіб самоосвіти. Якщо розглядати безпосередньо сферу освіти, то можна відзначити, що в сфері освіти - під впливом нових інформаційних технологій відбуваються і будуть відбуватися досить кардинальні зміни. У сучасному світі все більше набуває поширеня дистанційне навчання [12].

Культура підпадає під вплив змін в економічній, соціальній і політичній організації суспільства. Норми культури мінливі, так як сама культура носить відкритий характер і відображає всі ті зміни, що відбуваються в суспільстві. Культура містить в собі і стійкі, і мінливі моменти. Стійкими є традиції - ті цінності, звичаї, обряди, які передаються поколінням. Завдяки їм суспільство продовжує розвиватися, вже спираючись на наявний людський досвід. Оновлення в культуру вносить мода, яка уособлює мінливість, безперервну зміну культурних зразків і норм.Формуються різні типи людей зі своїм специфічним мисленням, ціннісними орієнтаціями. Таким чином, культура (її оновлення) є одним з факторів, завдяки яким відбуваються соціальні зміни в суспільстві [1].

Соціокультурна трансформація сфери дозвілля забезпечується комплексом об’єктивних соціально-економічних умов та суб’єктивною мотивацією учасників дозвіллєвого процесу. Соціокультурні умови і фактори реалізації і трансформації дозвіллєвих потреб складають комплекс взаємозалежних об’єктивних і суб’єктивних складових. Першою і важливою із них є економічно-фінансова складова. Другою детермінантою можливої трансформації дозвіллєвої діяльності є фактор наявності у громадян вільного часу. Третьою детермінантою функціонування і розвитку, як і трансформацій, структури дозвілля громадян є якість роботи культурно-дозвіллєвої мережі,рівень культурних послуг [с.230-231, 2].

Релігія як трансформаційний елемент культури народу має свої функції, за допомогою яких вона формує чи підтримує, а в певний період змінює менталітет нації [с.206, 2]. Нова соціокультурна реальність характеризується зміною суспільного статусу релігії,релігієзацією

значних верств населення, а також зростаючим впливом релігії на всі сфери життя суспільства, особливим місцем в ній релігійної сфери [с.208-209,2].

Вплив фактора науково-технічного прогресу на соціальне життя стало очевидним в XVII-XVIII ст. З одного боку, науково-технічні нововведення вели до консолідації та інтеграції всередині різних соціальних спільнот, змінили характер взаємин між ними, загострили боротьбу як між групами і класами, так і між державами (світові війни). З іншого боку, нова техніка безпрецедентно розширила можливості спілкування, обміну інформацією та культурними цінностями, змінила весь характер комунікацій між людьми. Глибокі соціальні наслідки мали винахід телефону, телевізора, автомобіля, літака, комп'ютера, балістичної ракети і ін. [18].

Серед соціальних форм, які впливають на соціокультурні трансформації в суспільстві ми можемо виділити традиції, модернізацію та інновації.

Традиції характеризуютьсоціальні зміни, відмінність «старовини» від сучасності. Традиція забезпечує безперервне існування минулого в сьогоденні, нерозривність існування народу (особистості) в часі, тобто національну (індивідуальну) ідентичність. П. Штомпка зазначає, що традиції несуть в собі функціональну амбівалентність, тобто можуть впливати як позитивно, так і негативно на соціальні зміни[5].

Основний соціологічний зміст поняття модернізації проявляється в досягненні і підтримці суспільством стану, який визначається країнами-лідерами. Модернізація протиставляється традиціям [5]. Під модернізацією найчастіше розуміються прогресивні соціальні зміни, в результаті яких соціальна система (підсистема) покращує параметри свого функціонування. Модернізація в сучасному звучанні означає досягнення певних світових стандартів [14].

Інновації наочно характеризують необхідність управління змінами. Інновації включають в себе соціокультурний процес, тому що вони змінюють структуру і функції організації, а також ціннісно-нормативну систему членів колективу. Де є інновації, там завжди наявні конфлікти, бо впровадження нововведень часто зачіпає інтереси членів організації, які не бажають змін та незадоволені ними. Безкомпромісне вирішення конфлікту може викликати розкол організації, спад виробництва, відтік цінних кадрів. Тому інновація як соціальна зміна і як колективна поведінка передбачає наявність лідера, інноваційного потенціалу організації [5]. Інновації - кумулятивна послідовність переданих з покоління в покоління нарощуваних знань з рядом нових елементів. Чим більша кількість культурних елементів, на яких можуть базуватися інновації, тим вища частота відкриттів і винаходів [3].

Також необхідно виділити соціальні дії, які ведуть до трансформацій. Без дій трансформацій в суспільстві не буде. До них ми відносимо реформи та революції.

Сутність поняття реформи визначається як сукупність великих інновацій, що веде до трансформації певної системи - галузі, сфери життя, системи влади, держави або суспільства в цілому. Чим сильніша соціальна напруженість в суспільстві, тим глибша, як правило, має бути реформа [5]. Реформи, як правило, проводяться «зверху» за допомогою проектів, програм, законодавчих актів і спрямовані на якісну зміну існуючої системи. Вони на відміну від модернізацій мають локальний характер, проводяться на певній території, в точно зазначеній сфері життя, наприклад реформи вищої школи [14].

Глибокі реформи при певному способі їх проведення, темпі і просторі поширення можуть перерости в революції. Революції є формою найбільш швидких соціальних змін. Соціальна революція передбачає стихійну або цілеспрямовану мобілізацію соціальних сил. На відміну від реформ революції - це фундаментальні зміни, що знаменують відлік новим суспільним порядкам, закінчують попередні епохи і починають нові. На хвилі революцій суспільства як би народжуються заново [5].

Можна виділити такі особливості революцій як формсоціальних змін:

1) зачіпають всі рівні і сфери суспільства: економіку, політику, культуру, соціальну організацію, повсякденне життя індивідів;

2) у всіх цих сферах революційні зміни мають радикальний, фундаментальний характер;

3) зміни, що викликаються революціями, виключно швидкі;

4) революції викликають незвичайні реакції у тих, хто в них брав участь або був їх свідком.

Звідси можна зробити висновок, що революція як одна з форм соціальної трансформації є найбільш швидким методом перетворення суспільства. Під час революції багато соціальних процесів протікають в десятки разів швидше, ніж у звичайний час [с.10, 15].

З часів Маркса революції розуміються як докорінна зміна суспільства в ключових аспектах, яка веде до зміни характеру цього суспільства. Сьогодні переважна більшість дослідників сходяться в тому, що революції ведуть до фундаментальних, всеосяжних, багатовимірних змін, які зачіпають саму основу соціального порядку [6]. Революція приходить в результаті кризи: коли складається такий перехідний стан соціальної системи, який передбачає радикальні зміни для вирішення актуальних проблем розвитку суспільства [14].

Дослідники виділяють ряд особливо важливих чинників змін, вплив яких різниться в залежності від ситуації, часу і місця:

- стан суспільного середовища. Стихійні лиха (повені, урагани, виверження вулканів і посухи) можуть викликати радикальні зміни соціальних структур. У 30-ті роки посуха в Оклахомі майже повністю зруйнувала там сільське господарство. Не маючи можливості платити кредиторам, фермери втрачали свою землю і будинки. Багато з них їхали до Каліфорнії, де влаштовувалися сезонними сільськогосподарськими робітниками. Засуха зробила безпосередній вплив на економіку Оклахоми і Каліфорнії, викликавши ряд соціальних конфліктів в обох штатах [14, 11].
- зміни в чисельності, структура та розподіл народонаселення. Цей чинник також позначається на культурі і соціальній структурі суспільства. Наприклад, покоління "бебі-буму" справило значний вплив на музичні смаки і політичний клімат західних суспільств. "Старіння" суспільства, також створює серйозні проблеми з робочими місцями. Все більше число людей чекає свого шансу для просування по службі, але вакансій з'являється менше, ніж кандидатів, які бажають їх зайняти [14, 3].
- наявність конфліктів і криз в суспільстві. Конфлікт стає джерелом соціальних змін. Для досягнення своїх цілей в ході боротьби члени групи повинні мобілізувати свої ресурси і можливості. Наприклад, під час війни громадяни бувають змушені відмовитися від звичного способу життя, терпіти незручності воєнного стану. Звичайно, конфлікт також часто передбачає переговори, досягнення компромісу або вміння пристосовуватися, що призводить до виникнення нових інституціональних структур. Однак історія показує, що результатом такої взаємодії рідко буває повне досягнення цілей [14, 3].
- цінності і норми. Вони прийняті в суспільстві, діють як свого роду "цензори", що дозволяють або забороняють якісь нововведення. Вони також можуть діяти як "стимулятори" [3].

Для сучасних соціальних змін характерно наступне:

а) пошук інноваційних шляхів розвитку, впровадження наукових досягнень в системи управління і організації виробництва;

б) переважання серйозних науково-технічних змін, від яких відстають організаційні зміни, а ще більше відстають зміни моральні;

в) нова взаємодія традиції і модерності: країни, які зуміли зберегти традиційні цінності і прийняти інновацію (Китай, Південна Корея, Малайзія, Бразилія, Індія), досягли вражаючих результатів у розвитку та змаганні з розвиненими західними країнами;

г) зростання просторів невизначеності, зростання суспільної небезпеки у всіх країнах;

д) глобалізаційний супровід соціальних змін (зростання міграції, поширення культурних зразків, фінансової нестабільності, обмеження суверенітету держав) [5].

Дослідники зосередили свою увагу на таких факторах впливу соціальних змін на

суспільство:

1. Зміна в складі досліджуваного населення. Вчений, якого цікавить, як вплинула поява залізниці на життя населення невеликого міста, напевно, досліджує зміни етнічного складу, занять і доходів його жителів.Зв'язок з великим сусіднім містом може, мабуть, залучити людей, яким по кишені покупка нового будинку і щоденні поїздки до великого міста. В такому випадку можна очікувати зміни складу населення невеликого містечка.

2. Зміна способів поведінки. Вчені, які вивчали вплив мотосаней на життя населення Арктики, відзначали зміну рівня соціальної взаємодії, способів полювання в цих суспільствах.

3. Зміна соціальної структури або зразків взаємодії. У народів Арктики відзначені зміни в економіці і розподілі влади. Зміни можуть відбутися також в сімейному житті, освіті та релігії.

4. Зміна культурних моделей. Нові галузі знань, нові вірування, цінності, виразні засоби мистецтва не тільки викликають зміни в інших аспектах, а й самі можуть змінюватися під їх впливом [11].

Отже, як ми можемо побачити що всі названі види соціокультурних змін тісно пов'язані між собою. Зміни одного виду несуть за собою зміни інших видів. При аналізі реальних соціальних явищ дуже важливо вміти відмежовувати один вид змін від іншого. Це необхідно, оскільки така диференціація дає більш чітке, конкретне розуміння соціальної дійсності і тих реальних зрушень, які в ній відбуваються.

Разом з тим слід мати на увазі, що соціальні зміни безпосередньо взаємопов'язані з іншими змінами, що відбуваються в суспільстві, - економічними, політичними, технологічними і т. д. Характер цього взаємозв'язку дуже непростий, він не однолінійний і не однозначний.

Ми можемо зробити висновок, що соціальні зміни є основою соціокультурних трансформацій в суспільстві. Вони позитивно впливають на нього, адже без соціальних змін наше суспільство не може змінюватися та модернізуватися, що у свою чергу не може відбуватися без соціальних дій, які є одним із найважливіших способіврозв’язання конфліктів у сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аскерова Н.В, Белова Е.В, Мельникова Н.А./ Шпаргалка по социологии. 2011;
2. Борінштейн Є. Р.Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : автореф. дис ... д-ра філос. наук:09.00.03 / Є. Р. Борінштейн . – Одеса : Б.в., 2010 . – 31 с. – На укр. яз.
3. Волков Ю.Г., Добреньков В.И., Нечипуренко В.Н., Попов А.В. Социология: Учебник / Под ред. проф.Ю.Г. Волкова – Изд. 2-е, испр. и доп.;
4. Иноземцев В. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. Введение. М.: Логос, 2000;
5. Капицын В.М., Романов В.Ф.Социология социальных изменений, 2011;
6. Кирдина С.Г. "Социальные изменения" / Социологическая энциклопедия, т.2, 2003, с.480-483;
7. Ламажаа Ч. К. Социальная трансформация // Знание. Понимание. Умение. 2011. № 1. С. 262–264;
8. Мак-Люэн М. Галактика Гуттенберга : Сотворение человека печатной культуры : пер. с англ. /М. Мак-Люэн. – К., 2004;
9. Нечитайло И.С. Изменение общества через изменение образования: иллюзия или реальность : монография / И. С. Нечитайло ; Нар.укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2015. – 552 с;
10. ПлотинскийЮ.М. Модели социальных процессов. М., 2001;

11. Смелзер Н. Социология. М.: Феникс, 1994.- 688 с.;
12. Смирнова Н. С. Информационные технологии как фактор общественных изменений // Социальные явления. 2012. № 1(1). С.138-143;
13. Сучасна культурологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / К. В. Кислюк, В. А. Суковата, З. І. Алфьорова, О. В. Титар, Г. П. Ковальова / за заг. ред. К. В. Кислюка. — К. : Кондор-Видавництво, 2016. — 342 с.;
14. Тощенко, Жан Терентьевич. Тезаурус социологии: темат. слов.-справ. / под ред. Ж.Т. Тощенко. — М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 487 с.. 2009;
15. Шаповалов В.Ю. Роль социальных трансформаций в процессе развития общества // Теория и практика общественного развития. 2010. № 4. С. 9-12;
16. Штомпка П. Социология социальных изменений. М., 1996. Лапин Н.И. Проблемы социокультурной трансформации // Вопросы философии. 2000. № 6;
17. [Електронный ресурс] – Режим доступа:http://www.grandars.ru/college/sociologiya/ponyatie-socialnyh-izmeneniy.html.
18. [Електронный ресурс] – Режим доступа:https://students-library.com/ua/library/read/25521-istocniki-i-faktory-socialnyh-izmenenij.

Цибра Микола Федорович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 101+13+16+17

МЕТАНОЙЯ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ: ДЕФІНІЦІЇ, КОНСЕКВЕНТНІ ОСОБЛИВОСТІ

В статті розглядаються дефініції філософського поняття «метанойя», як категорії та загальнолюдської цінності. Людина у цьому стані піддається таємному перетворенню свідомості, яка не завжди підконтрольна волі. Метанойя маніфестує суб'єктивне царство пізнання та світовідчуття. Зміна стану на рівні підсвідомості і розуму тут торкається індивідуального, глибинного, що співвідноситься з поняттям піднесення, як прогресу. Метанойя це цілеспрямована дія, правдомовний вчинок, що має намір на збільшення позитивної ситуації у суспільстві.

***Ключові слова**: метанойя, особистість, свідомість, прогрес, цінність.*

МЕТАНОЙЯ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА: ДЕФИНИЦИИ, КОНСЕКВЕНТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье рассматривается философское понятие «метанойя», как категория и общечеловеческая ценность. Человек только в ней поддается определённому качественнному превращению сознания, которое не всегда вчистую подконтрольно воле. Метанойя проявляет субъективную сторону познания и мировосприятия, перемена состояния разума здесь касается глубоко индивидуального, что соотносится с внутренним совершенствованием. Метанойя – это целенаправленное действие, искренний поступок, который имеет позитивные намерения.

***Ключевые слова**: метанойя, личность, сознание, прогресс, ценность*

METANOYA IN LIFE OF MA: DEFINATION, CONSEKVENT FEATURES

The philosophical concept of metanoya is examined in the article.

It is underlined that metanoya comes forward as totalhuman value. A man only in her yields to the devoted transformation of consciousness and that not control to will. Metanoya shows the subjective side of cognition and perception of the world - the change of reason at metanoya touches individual reason that is correlated from progress. Metanoya is this purposeful action, sincere act that means on the increase of the positive state in society.

***Key words**: metanoya, personality, consciousness, progress,value*

Є сенс передусім пояснити семантику слова, що окреслює поняття, обране темою статті. Спочатку зробимо необхідний крок в межах російськомовного філософського словника, що подає таке визначення: *"Метанойя — от греч. **Metanoja** — раскаяние; изменение в понимании собственного Я, жизненной цели; выработка нового взгляда на мир, на объективное, ведущее к отдаванию себя" [2, с. 264]*.

Метанойя переважно асоціюється терміном каяття, як зміни розуму. Це слово грецького походження, літеральний переклад означає «зміна розуму». Розум, у данному випадку, слід розуміти специфічно, не лише в межах теології, оскільки у православній традиції існує множина уявлень про особливості людського розуму. Наприклад, окремо говорять про духовний інтелект, окремо розглядається розсуд, як глузд, і т. інш. Можна повідати про дух і в інших його аспектах, але важливо розуміти, що зміна розуму (як думки, переконання) відповідає не лише за етичний аспект, а й за екзистенційний, за потяг до зміни власного життя.

В метанойї міститься своєрідний принцип таємного, прихованого перетворення свідомості на рівні підсвідомості. Ця подія захоплює свідомість раптово, як інсайт.

У такому стані немає ніяких особливих онтологічних ознак, але саме по собі воно призводить до зміни картини світу. Помилково було б міркувати, що метанойя завжди пов'язана з прогресом, розвитком розуму чи свідомості у позитивному напрямку. Цей вектор залишається остаточно невизначеним, його слід ще дослідити. Справа у тому, що метанойя проявляє суб'єктивну сторону пізнання та світовідчуття – переміна розуму в метанойї торкається індивідуального а не тотального, що співвідноситься з поняттям прогресу. В історії відомі приклади проявів і тотальних суспільних змін: після франківська Іспанія, пострадянське минуле.

Поняття гріха, спокути, метанойї, покаяння, розкаяння і каяття давно використовуються не лише у релігійному письменництві. Не оминають його філософи, соціологи, психологи. Кожен зауважує, що каяття це добровільне визнання скоєної провини або помилки, це здається однозначним і абсолютно зрозумілим, а далі суть того, що відбувається, на жаль, не анатомується. Спостерігається досить хибний, зверхній погляд на проблему. Взагалі, гріховність у християнській традиції, визначається наче відсутність, інобуття добра, як вільне волевиявлення у виборі зла, котре помилково може сприйматись за душевність, зичливість. У Посланні Святого апостола Павла до Єфесян [1. Павл.3:6] є чудове пророцтво: "ми врятуємося, як сотілесники Слова".

Завжди виникає нагальна необхідність обмінятись Словом, думками, з приводу вічної надії людини жити і реформувати себе в гуманному суспільстві. Індивід приваблює лише те оточення, де ще не остаточно втрачено можливість виховувати власну волю в єдино досконалому та зручному у всіх відошеннях напрямку подвійно корисної «економіки: і собі, і людям» і, бажано, щоб це відбувалось не у вигляді забави, або заграванння з власним народом фарисейською (лицемірною) квестією: мовляв, хто не бажає собі добра?

Проблематично не погодитись з поширеною сентенцією, що ми живемо у світі, де одна нерозумна людина створює багато собі подібних, тоді коли одному мудрому — вдається виховати рівних, або кращих за себе — одиниці. У цьому місці роздумів, корисно пригадати ще один вислів: "Краще коритись розумному, ніж керувати дурнем". Слід репрезентувати це гасло молоді, в ньому безумовна істина і застава позитивного майбутнього. Однак, мета даного дослідження навантажена іншим знаком — допомогти відбутись особистості в особі,

сприяти у реалізації самості на найвищому рівні самоствердження, для високодуховних суспільних подій. Очевидно, що високоморальні народні прояви — завжди були каркасом цивілізації. Почуття провини, справедливості найбільш складні з соціально-етичних категорій, бо торкаються широкого ареалу людських відносин.

Зміст категорії «метанойя» безпосередньо і опосередковано віддзеркалює економічні, політичні, правові, культурологічні умови життя суспільства і тенденції його морального вдосконалення. Упевненість у досконалості, прозорості того або іншого правового, етичного, політичного, економічного гасла, ідеї, або вимоги, як і в якості конкретної особистості, — пробуджує до праці людський дух, допомогає переносити незгоди з меншими ресурсними збитками. Значення метанойї, на тлі сучасності, набуває особливого прояву, моральна недосконаліть суспільних відносин на новітньому «олігархічному» етапі, вимагає ультрасучасного вимогливого аналізу. Категорія «метаноїя» покликана бути дійовим засобом, що допомогає єднанню людей, їх толерантній виваженості на шляхах до демократичних перетворень, торованих багатьма високорозвиненими, цивілізованими країнами, вистражданих їх народами, до переліку яких ми бажаємо приєднати і свій народ.

Сучасні політологи, соціологи, філософи розглядають каяття, як релігійну праведність, з суб'єктивістських або релятивістських позицій. На підставі суперечностей у тлумаченні суті дефініцій поняття, багатоманітності його інтерпретацій, формується висновок, що поняття метанойї може бути додано різними, рівноцінно істинними вимогами до особистості. Відвертий релятивізм нерідко сполучається з розумінням каяття, як суб'єктивного темпераменту, що надається людині разом зі свідомістю і характером у пошуках джерела моральності, як у кантівській "іманентній трансцендентності". Це певні наукові вербальні конструкції, але не існує абстрактної людини, незалежної від наявних суспільних відносин і безпосереднього оточення.

Не можна розглядати проблему метанойї і рефреном, у загальному зв'язку з вивченням паралельних питань. Деякі площини покаяння, метанойї, як етико-філософського аспекту категорії, залишаються у цілому не дослідженними. Заперечення проти етичної площини питання метанойї безпідставні. Рівно як неможливо спростувати і соціально-філософське навантаження проблеми. Головними є необхідність зберігати суспільний ресурс, зосереджувати здоровий глузд на гідну відповідь викликам часу. Гносеологічний потенціал зберігається, як конструктивний фундамент цивілізації. Народна мудрість має тенденцію до самозбереження, у більшості випадків — через каяття, через порозуміння і подолання власних недоліків і проблем. Суспільству, як і людині, необхідні активне, результативне життя, для якого слід себе готувати і виховувати. Людство повинно вести себе, як прагматик і оптиміст. Мобілізувати громаду до метанойї і плідної праці на користь суспільству, складне, але необхідне завдання, бо це тест на виживання. Певні аспекти метанойї як філософсько-етичної категорії, залишаються науковцями нез'ясованими. Це завдання нагальне і має наступні складові:

Перше — необхідно вирішити теоретичне питання місцезнаходження категорії метанойї в етиці, філософії, й ширше — у соціально-філософській площині впливу;

друге — слід з'ясувати запити ареалів впливу метанойї, визначитись з загальнолюдським і особистісним значенням категорії, співвідношенням об'єктивного і суб'єктивного, морального і правового, з місцем "дороги до храму";

третє — варто дослідити питання *форм* відображення загального змісту метанойї, як морального феномену; *діапазон* і основні *риси* метанойї, як категорії етики і філософії, їх взаємозв'язок з іншими філософськими категоріями;

четверте — належить розглянути напрямки подальшого опрацьовування колізій та етапів впливу метанойї на сучасні суспільні інститути і конкретні обставини людського існування;

п'яте — безсумнівна додаткова розробка проблеми специфіки суто філософського аспекту категорії «метанойя» відповідно рівней самоствердження особистості;

шосте — необхідно розробити *методологію* аналізу категорії метанойя, з'ясувати шляхи її ініціативного виховного впливу на ідеали високої моралі, гідності, толерантності і гуманізму.

Цінність особистості, це її змістовна, сутнісна аксіологічна вага. Людина здавна є предметом досліджень вчених різних наукових спеціальностей. Опікуються грунтовними філософськими висновками і українські науковці всіх суміжних дисциплін. Аналізу вимагає оновлене і збуджене помаранчевими і постпомаранчевими подіями українське суспільство, добробут якого цілком залежить від кількості достойних, позитивних особистостей на суспільну масу.

Німецький драматург Християн Дітрих Граббе у свій час промовляв, те, що перемагає зло є те, що править світом і одночасно руйнує його. Доводиться постійно шукати противагу, щоб зло не сподівалось правити світом одноосібно. Передусім, слід запобігати стрімкому, очевидному скороченню самого терміну існування нашої цивілізації. Відверто, життя у злі брудне і неприваблив**е**, реальність доводиться оздоблювати, відвойовувати у обставин різного роду важких, негативних, проте життя одне, воно дивовижне вже самою данністю, це подарунок**,** від якого не варто відмовлятись, але попрацювати для цього доведеться.

Здавна так повелось, що істина, справедливість асоціюються з ревізуванням і покаранням. Вчиняй справедливо, поступай людяно — і «верховна сила» твоє життя не понівечить. Ми запевняємо себе не вагаючись, що думка про кару Всевишнього, у певному сенсі, тримає суспільство в шорах. Однак, чим пояснювати війни в ім'я Бога? Як виправдовувати вбивство безгрішних немовлят? За що вони розраховуються? Чи то правда, що кожен з нас зобов'язаний понести покарання не лише за себе, але і за ближнього? Бентежить і не погоджується з цим аналізуючий, логічний розум, але з дитинства пам'ятаю прислів'я «на бога сподівайся, а сам не плошай»! Адже всі вчинки перехідні, через істинне каяття повинні підлягати забуттю. Чому страждає не той, хто винен безпосередньо, а сім'я чи громада?

Однак, зрозуміло, що питання складніше, ніж спроможний зрозуміти. На побутовому рівні комусь (і сам собі) відповідаєш, що все у світі пронизане ієрархічними відносинами. Всі і все комусь, або чомусь підпорядковуються, а Бог (чи Абсолют) не у кожній душі селиться. Не бажає він жити скрізь, імовірно, гребує деякими особами, та це, звісно, жарт! А можливо наш Спостерігач не встигає відслідковувати кожного? Можливо не планувалося несамовитої кількості неспроможних дати собі раду людей!? Та це думки швидше саркастичні, ніж тямущі. Душею людини опікується і держава, і церква, і громада, і сім'я, але найбільші повноваження все ж таки залишаються у господаря душі.

З корисливістю, самолюбством складність людської природи навела на думку богословів зробити висновок**,** що з зарозумілістю, чванливістю, пихатістю, марнославством, гординею, заздрощами, плотською пристрастю, воювати складно тому, що вони як природна данність. Тут сутність у мірі зловживання цими рисами**.** Знівечене єство, девіантна особистість, засуджується і не сприймається громадою. Психофізична недуга вимагає лікування тіла і духа, очищення думок та вгамування пристрастей. Головний шлях до здужання і просвітлення — це самоаналіз, покаяння, спокута, розкаяння, каяття і т. п. Спокутування не як самопринижен**н**я або самозречення, а як визнання розумом власної недосконалості, провини, переборення своїх недоліків. Це повинен бути творчий акт духовної праці після усвідомлення скоєнного перед людяністю**.**

Спокута це предстояння перед людьми у повному усвідомленні вчиненного**,** це готовність піти довгим, сутужним шляхом самовдосконалення, самоперетворення. Релігійні люди сподіваються на чудо євхаристії, т. т. на участь Бога в їх пошуках. Агностики сподіваються на власний розум у збагненні довершеності. Існує думка, що власними силами свою досконаліс**т**ь (богопричетність) людина умотивувати не здатна, тому повинна звертатись до бога. Скоєний гріх спокутувати можна лише за допомогою істинної любові, як здатності розуміти і співчувати ближньому. Євангеліє від Іоанна глаголить: "Пробувайте в мені і я в вас.

Яко ж вітка не може овощу родити від себе, коли не перебуватиме на виноградині, так ані ви, коли в мені не будете пробувати" [1. Іоан.15: 4].

Атеїсти і агностики мають свої логістичні маршрути до доброчинності. Істинно люблячі належать не собі, а тим, кого люблять, в істинному почутті любові не існує прагнення до пригноблення, рабства, володарювання. Благотворне відбувається з доброчинною наснагою, тут теорії непотрібні. Гріховностям, їх подоланню покликана допомогти категорія метанойї. Клерикальний і секулярний світи принципово відрізняються за модусами буття людей. Вважається, що існує унікальне, особисте духовне буття іпостасі, що перебуває у часі. Далі розкривається індивідуальне буття тіла, обмежене віком і простором. Християнські постулати наполягають на тому, що особистість існує і утверджується у бутті завдяки доброчинності і любові. Все те, що віддано в любові і через любов, допомагає добробуту. Тут важко щось заперечувати, це очевидність.

Теологи наполягають, що божественна любов — неперевершена і досконала, а людська — грішна, тілесна. Це не бездоганний посил, тому що обмежений, а любов поняття складне і досі досконало не вивчене, не дивлячись на гори трактатів фахівців від різних наук. Почуття повніше розкриваються через спілкування. Коли особистість випромінює любов (відношення) безкорисливу і жертовну, відкрита у спілкуванні, вона більш переконлива і приваблива. Як це не парадоксально, щирість раціональніша за якістю впливу на оточуючих.

Індивідуальність за атрибутом вимагає певної автономності, ізольованості, замкненності у самій собі (інтровертивності). і лише у процесі соціалізації, самоствердкуючи себе, індивідуальність відбувається на певному суспільно-позитивному рівні. На противагу тому — *самозаперечення* веде до асоціальної поведінки (епатаж, злочин, девіантні викривлення, т.п.**).** Індивід раціонально зрозумілий, коли *самоствердкується* через інтереси, котрі стосуються людських потреб і піддаються оцінюванню, обрахуванню, осягненню та розпізнаванню. *Самоствердження це акт виключно позитивний, воно додає, будує, а не руйнує і реквізує, як самозаперечення*. Не приставайте до опонентів, вони за межами логіки і семантичного навантаження слів «утвердження і заперечення».

Особливості сучасності можуть тлумачитись, через складний симбіоз взаємовідносин людей, які належать церквам і секулярному ареалу, що перебуває поза ними, проте, моральність у суспільному житті вимагається від всіх його членів, для їх же блага. Кожна особистість, кожне «Я», навіть найнедосконаліше, є найскладнішим світом, безладом, розгардіяшем, нерідко несумісних конфігурацій, конструктів і станів. Це завжди ще і примхи генетики, суспільного стану, особистих обставин і можливостей. Проте, кожен індивід дивиться на цей гармидер, як на єдність, і розуміє власну свободу, як данність, як сталену, монолітну форму в яку втілене його особисте «Я». Це помилкові думки і уяви, що переслідують навіть дуже освітчених особ. Ця похибка швидше є природньою необхідністю, вимогою, на кшталт потреб у їжі, диханні та співчутті. Ще давні мислителі, філософи, зрозуміли причинність аберації, річ у тому, що тіло у людини данність, воно особливе, але конкретне, цілісне, а душа, як квінтесенція Духа, ні. Ніхто не знає меж і можливостей Душі, всі потуги надати їй характеристик, тлумачити її горизонти безсилі, бо вона споріднена Космосу.

За консеквентними, методичними роздумами, в людському середовищі взагалі діє вічний і справедливий закон — отримати щось можна лише за умови особистого і безпосереднього діяння, напруги, зусилля розуму, душі й тіла. Це стосується кожного життя, кому б воно не належало, якщо мова йде про щось ціннісне чи матеріальне. Вчиняти неморально — гріх, але і спокутування гріхів не повинно поставати надмірним тягарем. Людина не повинна впадати у зневіру, або втрачати надію на можливість прощення і повноцінного життя. Спокута (метанойя) можлива тільки за умови з'ясування, заради чого індивідуум щиро і чесно сам жадає і веде постійний пошук добротворчої протидії негативним обставинам власного життя.

Бажання – це матеріальна субстанція. Існують вже комп'ютери, що здатні зчитувати людські думки. Телепатичні дослідження теж не спростовують цієї можливості. Очевидно, що думка (бажання) подібна магніту, що притягує до себе необхідні складові. Поєднуючись з духовними аргументами, дезидерат (від лат. — жадане) повертається до джерела свого походження, зміцнюючи його силу та можливості. Тут безпосередня, результативна взаємозалежність, котра постійно надходить до нас з безодні великого цілого, з матеріального і духовного Всесвіту, що «дозволив собі» існування Розуму.

Досвід власного життя дає можливість увірувати, що думка матеріальна, вона, за певних допоміжних умов, набирає пружної сили, розриває власні межі і впливає на середовище, на ціль, яку особистість окреслює спочатку власною уявою, а потім позиціонує, концентрує свої дії відповідно до завдання. Покладатись краще на себе, в облаштуванні особистого балансу з незгодами. З власною персоною, т.т. зі своїм внутрішнім сітом, краще жити у злагоді, і не займатись дискомфортним паскудством. Бажаєш змінити стан – змінюй думки. Сум, нудьга це бездіяльність, що призводить до хвороб. Слід пам'ятати про те, що медитація, як і кожна думка, що народжується в голові, це інформаційний посил у простір. Він має здатність притягувати до себе подібне у річищі необхідного, потрібного, бо саме на це спрямований. Побажання набуває вагомості, сили, необхідної для того, щоб здійснити мету, яку переслідує мозок. Легковажні думки та ідеї, за умови цілеспрямованої психічної напруги і поведінки, набувають відповідного негативного предметного впливу на власне життя.

Метанойю не слід ототожнювати з історичними феноменами масових, навіть високодуховних, дій, зі станом афективних настроїв гурту, що більше скидається на стан екзальтації, або пропагандистського політичного акту. Класифікація аналогічних суспільних явищ є предметом розгляду соціологів, психологів, релігієзнавців, фахівців гуманітарних наук. Метанойя співвідноситься з ареалом вільних і свідомих дій особистості. Ці відносини вибудовують нове уявлення аксіологічного існування і духовності особистості, яка спрямована у бік самоствердження індивіда на вищому рівні, коли «самість» відкрита для альтруїзму і філантропії. Метанойю можна оздобити етикеткою з написом: засіб, інструмент духовного очищення.

Мета метанойї, точніше, співвідносини мети і засобів, складаються з того, що її модус — є шляхом до мети, котра потім живе власним прагматичним життям. У випадку, коли метанойя виступає в атрибуті засобу, вона не лише підтримує мету, вона постійно присутня в її череві. Метанойя є важелем у тому випадку, коли є бажання досягти панування або домінування власних позитивних якостей. Властивості, які піднімають особистість над побутом, всупереч звичного негативу людського існування, якісні у всіх іпостасях. Мета, котра підтримується метанойєю, не може існувати автономно, як і навпаки, метанойя, як засіб, втрачає сенс безвідносно до мети, з якою має спільну пуповину.

Метанойю слід індивідуалізувати від конфігурацій суспільного примусу і від природної властивості на зразок сорому. Суспільний примус відбувається з безпосереднього потурання тими, хто самі підлеглі такому примусу. Найбільш типовими є патерналістський і правовий примуси. Батько, що апелює до моральності сина, має думку, що останній вже дорослий і тому має право на все — виправдовує його дії. Правосуддя керується тим, що кожен громадянин є співзасновником законів, і, тим самим, дає згоду на апеляцію до моралі. Означені форми примусу сприймаються як легітимні, справедливі.

Метанойя — не ординарний вітальний акт, або завдання індивіда, це цілеспрямована дія, щирий вчинок, що має намір широкого впливу на збільшення справедливого, позитивного становища у суспільстві. Метанойя задає поштовху до змістовних зв'язків у суспільстві, її прагнення апелюють до свідомості, справедливості, совісті, до тих необхідностей, що засівають поле аргументованої публічної дії і поведінки.

Поняття моралі, як відомо, теж є полісемічним. Воно залишається предметом широких суспільних дискусій. Нам достатньо підкреслити, що за умови всіх розбіжностей і концептуальних різниць в інтригах сучасного стану моралі, суспільні і наукові суперечки не

можуть уникати її загальногуманістичного переконання. Головними ознаками такого розуміння є дві ідеї: перша про самоцінність і самодостатність людської особистості; і друга про універсалізм взаємовідносин, обумовлений золотим правилом моралі: *не роби іншому того, чого не бажаєш собі.*

В усі віки і у всіх народів цей постулат віддзеркалював практичний досвід, декларував почуття невигідності, шкідливості зла; виховував усвідомлення, що кожного неодмінно наздожене кара за лихо, яке скоїв по відношенню до іншого. За світоглядом, до якого схиляються науковці в останні роки, інформація пронизує весь простір, як вода, що виявилось, теж має пам'ять, і, за відкриттям фізиків, як хвиля, без якої у Всесвіті нічого «не святиться». Ніщо не щезає, не втрачається остаточно — тому покарання (оцінка), як платіж в універсамі. За логічним і досвідним аналізом, це не такий вже і жарт.

Отже, метанойя є стрижнем, вона сприяє морально-позитивному спрямуванню вчинків індивіда, наповнює життя гідним змістом. Можливо і тема метанойї, як сила покаяння, її чудодійний вплив — працює в цій площині. Слід розглянути ще одне питання: навіщо людині каятись, навіщо засмучуватись від скоєного, адже воно вже відбулось, а змінити щось в дотеперішньому неможливо! Однак, є сенс наполягати, що категорія метанойї, її осмислення і обгрунтування, виникли на вимогу суспільства виключно заради його майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сьвяте письмо Старого і нового завіту. Мовою Руcько-Українською. Відень, Видання Британського і Заграничного Біблійного товариства.- 1903

1. Ермаков С. А. Святоотческая мысль о впадении во грех и борьба с ним. // Человек. №1., М., Наука. 2004. С.86.

2. Философский энциклопедический словарь.-М.: ИНФА-М,1997.-576 с.

3. Толстой Л.Н. Три притчи//Л.Н. Толстой. Собр. Соч. в 22 т. М.: Художественная литература,1962.Т.12. С.283-296.

4. Цыбра Н. Ф. Самоутверждение личности. Социально-философский анализ. Киев: Одесса: Выща шк. 1989. 192 с.

5. Цибра М. Ф. Метанойя: Філососько-етичний аспект: Монографія.– Одеса: Астропринт, 2006,-240 с.

Рубский Вячеслав Николаевич −кандидат богословских наук, старший преподаватель кафедры практической психологии Одесского национального морского университета

УДК 140.8

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ІСТИННОСТІ СВІТОГЛЯДУ

У статті використані різні методи визначення істинності світоглядних положень або всього конструкту в цілому. Досліджено можливість верифікації внутрішньої істинності світогляду. В роботі проведений епістемологічний аналіз психологічних аспектів боротьби за істинність свого світогляду як психічної потреби. Обгрунтовано, що доводи світоглядних положень дієві і дійсні тільки в рамках своєї парадигми, неістинним їх робить несвідоме переміщення аналізованих суджень в інший дискурс.

***Ключові слова**: світогляд, істина, психологія, аргументація, парадигма, доказ, епістемологія, суб'єктивність.*

ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ИСТИННОСТИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ

В статье использованы различные методы определения истинности мировоззренческих положений или всего конструкта в целом. Исследована возможность верификации внутренней истинности мировоззрения. В работе проведен эпистемологический анализ психологических аспектов борьбы за истинность своего мировоззрения как психической потребности. Обосновано, что доводы мировоззренческих положений действенные и действительны только в рамках своей парадигмы, неистинной их делает бессознательное перемещение рассматриваемых суждений в другой дискурс.

***Ключевые слова**: мировоззрение, истина, психология, аргументация, парадигма, доказательство, эпистемология, субъективность.*

PROBLEMS OF IDENTIFICATION OF TRUTH WORLD VIEW

The article uses various methods for determining the truth of ideological positions or the entire construct as a whole. The possibility of verifying the inner truth of the worldview is investigated. The paper presents an epistemological analysis of the psychological aspects of the struggle for the truth of one's world view as a mental need. It is substantiated that the arguments of ideological positions are effective and valid only within the framework of their paradigm, the unconscious movement of the considered judgments into another discourse makes them unreal.

***Key words**: worldview, truth, psychology, argumentation, paradigm, proof, epistemology, subjectivity.*

Істина є основоположним і актуальним богословським і філософським поняття. Водночас воно – одне з небагатьох наукових понять, що входять у плоть і кров буденного мовлення й свідомості. Жоден із рівнів усвідомлення світогляду не може обійтися без поняття істини й істинності. Однак цей комплекс понять, що широко використовується у всіх світоглядних структурах, відзначається філософською неоднозначністю.

1. Внутрішня істинність світогляду

Як певний філософський прототип постмодерністської дискурсивності, безмежний потенціал систем вимірювання, точок зору, а також їх генерації ми знаходимо в філософії джайнізму, основний епістемологічний принцип якого – Анекантавада, що має схожість із принципами суб'єктивістського релятивізму в західній філософії. Принцип анекантавада виражений у двох доктринах про можливості суджень: найявада і сьядвада. Це – методологічні основи постулювання відносної і часткової істинності, яка справедлива лише в межах умовно прийнятих вихідних постулатів. Отже, висловлюючись мовою європейської філософії, дискурсивної істини. Названі джайніські принципи виходять із передумови відсутності однієї об'єктивної точки зору, правильного підходу, правильного бачення і т. ін. Застосовуючи принцип анекантавади, можемо фіксувати, що навіть питання про існування/неіснування не може вирішуватися в межах тільки одного підходу.

У певному відношенні для нашої свідомості існує Вінні-Пух і П'ятачок, Чебурашка та інші вигадані герої. Для психічного рівня свідомості вони існують як персонажі, що увібрали в себе певні фабули і поведінкові психотипи. П'ятачок присутній у мовній системі як референт із набором якостей. «Існувати – це означає бути екстенсіоналом, референтом або денотатом якоїсь знакової системи. – пише Д.М.Ляшенко. – Чи існує Пегас? Так, він існує щодо онтології знакових систем міфу про Пегаса. Чи існують кварки? Так, вони існують щодо онтології знакових систем квантової хромодинаміки» [1, с. 45-46]. В цьому відношенні буде неправильним сказати: «Вінні-Пух їсть свинячу тушонку» або «у П'ятачка немає друга». Не можна порушувати фабулу персонажа. У П'ятачка як компонента знакової системи є друг. Хоча в іншому відношенні немає і ніколи не було ні П'ятачка, ні друга, ні, відповідно, їхніх взаємовідносин. На раціональному рівні ми їх чітко відрізняємо від реальних людей за предикатом існування в іншому типі реальності, тобто в тому, в якому існуємо ми.

Проте в певному відношенні багато історичних осіб (Пушкін, Наполеон, Сократ, Бандера та ін.), що існували в минулому, за характером свого становища в нашій свідомості не

мають принципових відмінностей від вигаданих фігур. Вони також займають фабулу власної персони і так само віртуальні для нас, як і персонажі книг та кіно, котрі ніколи не існували. Більш того, навіть герої сучасності (музиканти, актори, політики і т.д.) також в певному відношенні належать до віртуальних фігур більше, ніж до реальних людей. І хоча одним із предикатів їх існування є реальність, але для психічного рівня сприйняття життя вони перебувають у свідомості як моделі, образи, які ми формуємо мірою освоєння інформації про них. Так, наприклад, вивчення біографії Т.Г.Шевченка може оживити його образ набагато більше, ніж чергові новини про Д.Трампа. В межах психічного моделювання всі люди є шопенгаурівськими уявленнями, які майже так само відокремлені від реальності. Навіть і сама «реальність» завжди має певну частку неузгодженості зі світом як річчю в собі або, в іншій термінології, об'єктивним світом. Це відкриває перспективу розгляду рівнів реальності в психології сприйняття.

Якщо ми скористаємося термінологією Ж.Піаже і Ж.Гебсера, то зможемо виявити не тільки наявність, але і неминучість різних рівнів світогляду. Ж.Піаже ділить трансформацію психічних структур на три рівні: preop – дооперaційний, conop – конкретно-операційний і formop – формально-операційний. У Ж.Гебсера рівні світосприйняття діляться на магічне, міфічне і раціональне. Ці два типи поділу відповідають один одному.

Якщо рівень трансформації інтерсуб'єктивності структур є корелятом індивідуальних структур, то тільки третій рівень розвитку когнітивних потенцій індивіда може визначити існування або неіснування об'єктів як абстрактних моделей. На рівні preop (магічний світогляд) і conop (міфічний світогляд) це питання не вирішується, точніше – воно не буде поставлене. Не може бути Яхве пізнаний давніми євреями як референт знакової системи. Тому і неможливий був монотеїзм, а тільки ревнива монолатрія.

Ж.Піаже також стверджує, що при проходженні суб'єктом стадій розвитку індивідуальних когнітивних структур (тобто світогляду) preop, conop і formop зберігається доступ від вищого до нижчого рівня. Але на рівні колективних уявлень, перейшовши на рівень formop, ми втрачаємо індивідуальний доступ до попередніх рівнів за принципом досвідченого знання, зберігаючи лише описове знання [4, с. 286-296]. Ту ж думку в іншій формі проводив А.І.Уйомов, який виділив п'ять критеріїв системного мислення. Четвертий і п'ятий, зокрема, звучать так: «4) вміння переходити на мета-рівень у відношенні до сконструйованої системи (об'єкт-система може стати лише одним із дескрипторів у мета-системі); 5) вміння виділяти специфічні характеристики систем (знаходження параметрів)» [5, с. 9]. Індивід, що не володіє цими критеріями, за оцінкою А.І.Уйомова, не здатний працювати з системним моделюванням.

К.Хорні в своїй книзі «Невроз і особистісне зростання» [7] представила розроблену концепцію принципово неминучої відмінності і «центрального внутрішнього конфлікту» між реальним та ідеальним «Я». З середини XX ст. позначена проблематика розбіжності сприйняття себе і свого з тим, що є «Я» і «моє». Це не в останню чергу належить до світогляду, оскільки «світогляд – це ядро духовного буття людини» [6, с. 105], її репрезентативне «Я». Говорячи «це – мій світогляд» суб'єкт, як правило, випускає з аналізу дистанцію між світоглядом як смисловою конструкцією і світоглядом як формою задоволення його психологічних потреб. Проте ця різниця завжди є. Один із сучасних метрів когнітивної психології Аарон Бек в якості вихідної посилки в когнітивному аналізі світогляду виходить із того, що люди приймають конкретні тези, гасла, цілі в своє кредо не для того, щоб їх виконувати, а для того, щоб їх мати. Своєю наявністю в свідомості вони виконують психологічну (мотиваційну, компенсаторну, антидепресивну та ін.) функцію. У цьому контексті висловлювань тез свого світогляду немає розрізнення модальностей «de dicto» і «de re» («як сказано» і «як є»), оскільки вони є тільки для того, щоб бути сказаними.

Це одночасно є і психологічною, і філософською причиною, за якою докази будь-яких світоглядних параметрів дієві і дійсні тільки в межах своєї парадигми. Вона забезпечує їх можливість і «поле аргументації» (С.Тулмін). Будь-яка істина як якась жива істота живе в своєму «екологічному» ореолі. Це – простір передумов, категорій і понять, в яких народжене

судження як справжнє, і тільки в межах якого воно і може бути таким. Народження тези було б неможливим, якби їй не передувала явна або прихована антитеза. Артикульована істина прямо або побічно завжди протистоїть своїй протилежності або спотворенню. Немає необхідності формулювати якусь тезу, якщо простір передумов робочої парадигми не містить у собі імпліцитно опору цій тезі. Ми можемо сказати «йде дощ» тільки тоді, коли припускаємо, що хтось у цьому сумнівається або ігнорує. Отже, істинність тези повністю залежить від прихованого або відкритого простору висловлювання, що містить у собі спростовуючу передумову. В іншому випадку теза не буде зрозумілою автентично.

У цьому контексті не існує і не може існувати помилкових істин. Будь-яке судження, висловлене як істина, народжене в тому смисловому континуумі, в якому воно мислилося як повноцінне свідоцтво істини. Принаймні, в свідомості того, хто висловлює, на момент висловлювання воно було таким. Відповідно, назвати його помилковим або неістинним було б некоректно, тому що таким його робить несвідоме переміщення аналізованого судження в інший дискурс. Таке суб'єктивістське розуміння істинності суджень близьке до точки зору Протагора. Платон устами Сократа в діалозі «Теєтет» (152a-171e) розглядає цю епістемологічну перспективу. У переказі Сократа, Протагор, виходячи з посилки про те, що «людина є мірою всіх речей» аж до їх не/існування, стверджував, що судження кожної людини здійснюються «за істиною» для неї самої, тобто в континуумі її власних уявлень. Зіткнення таких «істин» повсюдні, вони найбільш характеризують природу дискусій, від філософських до побутових.

Так, наприклад, резонансні твердження Ноама Хомського про тероризм розкрили багатозначність вимірювання цього явища, одноголосно засуджуваного світовою спільнотою. У відповідь на силові заходи США в боротьбі з тероризмом, Хомський заявив, що основними джерелами міжнародного тероризму є самі США. У стилі антитоталітаризму Г.Маркузе Н.Хомський розкриває те, що тероризм, що виходить не зі світових держав, просто не називається тероризмом тому, що «сильні також контролюють систему доктрин, і їх терор не вважається терором. Це практично універсально. Я не можу пригадати історичного контрприкладу, навіть найгірші масові вбивці дивилися на світ таким чином. Наприклад, візьміть нацистів. Вони не проводили політику терору в окупованій Європі. Вони захищали місцеве населення від тероризму партизан. І як в усіх рухах опору, там був тероризм. Нацисти здійснювали політику контртероризму» [8]. Таким чином, від переміщення поняття тероризм змінюється значення того, чому протиставлена теза про тероризм. Відповідно, змінюється і смисл висловлювання. Але обидва вони виявляються помилковими, коли розглядаються поза своїм смисловим континуумом та обидва опиняються істинними, коли розглядаються в тій системі понять, в якій були народжені.

Дійсність виявляється на багато порядків складнішою простору аргументації і правильних суджень. Вона неоднорідна, багатогранна і багатовимірна. Всі судження одного порядку, одного дискурсу, однієї парадигми принципово приречені на однобічність і редукцію. Безумовно, ця теза частково девальвує саму себе, але в методології співвіднесення світоглядів вона абсолютно необхідна.

2. Істина як потреба психіки

«Філософ підозри» Ф.В. Ніцше також розвивав свою підозру істини в її психологічній самодостатності. Якість його деконструкції істини як умоглядного конструкту настільки фундаментальна, що жоден тип світогляду не може використовувати його як свій аргумент проти іншого. «Віра в істину, – писав філософ, – потреба мати опору в чому-небудь, що вважаєш істинним, – психологічна редукція, незалежна від усіх укорінених почуттів цінності. Страх, лінь. Так само невіра – редукція. Якою мірою невіра може набути нової цінності, якщо істинного світу зовсім не існує?» [2, с. 585].

Істині в контексті матеріалізму або соціального конструктивізму залишається тільки простір конвенціальності й антропоморфності мови. Якщо вірна основна посилка теорії еволюції, то форм свідомості й пізнання буття може бути як завгодно багато. І людська

посилка не має об'єктивних підстав стверджувати, що вона – найкраща. Може бути гусениця, що жує лист, досконаліше вкорінена в бутті, ніж майже завжди стурбована людина. Ми цього не знаємо, і гусениця – теж. «Потрібно було б знати, що таке буття, для того, щоб вирішити, чи реальне те чи інше (наприклад, "факти свідомості"). – писав Ф. Ніцше. – Також – що таке достовірність, що таке пізнання і т. ін. Але оскільки ми цього не знаємо, то критика пізнавальної здатності безглузда: як може знаряддя критикувати саме себе, якщо воно для критики може користуватися тільки собою? Воно навіть не може само визначити себе!» [там само, с. 486]. І в іншому місці читаємо: «Якщо характер буття брехливий, – що ж загалом кажучи можливо – чим була б тоді ... вся наша істина? Безсовісною фальсифікацією фальшивого?» [там само, с. 542]. У схожому стилі Ніцше написав багато сторінок, відстоюючи істину про те, що «істина є родом омани» [там само, с. 493].

Загальні когнітивні установки людської свідомості орієнтовані на те, щоб істина, котра звучить, збігалася з певним комплексом відчуттів. Це, передусім, евристичне розширення горизонту мислення, «ага-ефект» (В. Келлер), відчуття глибини й мудрості. Переживання цих афектів суб'єкт пізнає як властивості істини. В.С. Соловйов вважав однією з ознак істини красу, яка, в свою чергу, апелює до задоволення. Але «хіба задоволення слугувало коли-небудь доказом істини? Аж ніяк ні, швидше за все навпаки: якщо почуття задоволення брало участь у вирішенні питання про те, що істинне, то це викликає сильну недовіру до "істини". Доказ від "задоволення" – це доказ на користь "задоволення", і не більше того; хто, заради всього на світі, міг би покладатися на те, що саме істинні судження дають більше задоволення, ніж помилкові, і що, в згоді з попередньо встановленою гармонією, саме вони неодмінно спричинять за собою приємні почуття? Досвід всіх строго мислячих, глибоких умів вчить протилежному» [3, с. 104].

Як проміжний висновок до цього підпункту, важливо підкреслити, що істина не повинна збігатися з полем психологічних потреб. В іншому випадку, не можливо судити про істину, оскільки не буде способу відокремити її від потреб психіки в певних переживаннях, лише побічно пов'язаних із нею.

3. Методи верифікації світоглядних положень

Ж.-Ф.Ліотар звертав увагу на те, що положення істинного знання після Другої світової війни поміщене в таку «мовну гру», в якій цінність знання вимірюється не його істинністю, а його ефективністю. Такий стан залишається актуальним і на перший погляд не викликає заперечень. Істинність тези або судження верифікується повсякденним досвідом. Верифікація ідеї або судження, що шукає підстави в їх практичній застосовності, як правило, зводиться до їх ефективності. Та істина, що людині потрібен будинок, засоби безпеки і харучвання підтверджує себе тим, що на практиці приносить вигоду. Істини заперечення доводять себе тим, що в іншому випадку буде шкода або неефективність. З цієї причини відбувається фатальна термінологічна підміна: особистість, оперуючи поняттям «істина», найчастіше має на увазі ефективність. Істина в цій виставі повинна відкрити нові можливості, допомогти у вирішенні проблем, сприяти матеріальному або психологічного комфорту. Як мінімум, вона повинна розбурхувати, пробуджувати або жахати свого слухача.

Однак пошук істини-ефективності ризикує виявити, що, наприклад, в сфері психології терапевтичне майже все. Протилежні й суперечливі одна одній теорії виявляються однаково ефективними. Найбільш маргінальна секта може представити своїх репрезентантів такими, що задоволені змінами в житті й свідчать про крайню ефективність їх моделі реальності. Отже, пошук істини за прикладним критерієм розбивається об безліч однаково ефективних теорій і практик.

Як можлива така поліфонічність істин, що однаково працюють, про людину при такому значному різноголоссі в їхніх тезах? Не вдаючись у подробиці, вкажемо на те, що багато великих психологів XX ст. свого часу були вигнані з провідних психологічних спільнот за хибність їхніх теорій. Але ті ж психологи стали творцями цілих напрямків психотерапії, що успішно працюють із клієнтами (А.Алдер, К.Хорні, В.Райх, Ф.Перлз і ін.). Така ситуація

можлива з тієї причини, що людська свідомість сприймає як справжню, так і помилкову теорію за одним і тим же принципом – психологічного задоволення.

Для психічного рівня сприйняття світоглядних ідей не важлива логічність, когерентність, відповідність фактам або наукова фальсифікованість. Єдиним найважливішим фактором є їх емоційно-ідеологічне наповнення. Світоглядна теорія повинна задовольняти спектр вищих запитів психіки. В цьому випадку немає значення, наскільки щирими є ті чи інші її постулати. Можна вірити, скажімо, в життя на Марсі, перевтілення і енергію «ци» або заперечувати все перелічене в ім'я інших переконань, проте це не має значення. Важливе тільки те глибинне означуване, та емоційна спрямованість, яка асоціюється з теоретичними конструкціями в межах того або іншого світоглядного набору тез. Так, наприклад, теорія атеїстів-просвітників XXI ст. (С.Пінкера, Р.Докінза, Л.Крауса, Д.Тайсона, Д.Деннета, С.Харріса та ін.), що представляє релігійність у якості перешкоди розвитку суспільної та індивідуальної свідомості, задовольняє психічний запит на архетип Прометея, що несе світло людям, або Мойсея, котрий виводить своє покоління з полону неуцтва й ідолопоклонства.

Таку ж позицію можемо простежити і в світогляді християн, мусульман, веганів (ідейних вегетаріанців), прихильників ЗСЖ (здорового способу життя), нетрадиційної медицини і багатьох інших світоглядних конструкцій. Для задоволення запиту свідомості на певне архетипічне переживання за фактом підходить майже будь-яка теорія. У цьому сенсі світоглядні моделі майже з однаковим успіхом надають свідомості індивіда простір самореалізації, ціннісну навігацію і повну гаму переживань аспектів істинності, як-от: позитивна самоідентифікація, сотеріологічний патерн боротьби з невіглаством і оманою оточуючих, теоретична складність і практична ефективність проголошуваної світоглядної теорії. Якщо скористатися метафорою, то психологічний механізм людської свідомості сприймає будь-яку світоглядну теорію як корова – букет квітів: вона пережовує його, засвоюючи собі тільки необхідні їй інгредієнти.

Таким чином, аналіз психологічного аспекту сприйняття світогляду дає нам інструмент розтотожнення співрозмовника з його світоглядом. У чималому ступені ймовірно, що світоглядні позиції, з якими він себе ідентифікує, не мають для нього того ж смислового навантаження і якості звучання, що і для слухача. Можливо, він не сприйняв їх повною мірою або сприйняв вибірково. Людина далеко не завжди може усвідомити фрагментарність та еклектичність свого православ'я, ісламу, атеїзму, скептицизму і т. ін. Також ймовірно, що співрозмовник ідентифікує себе не за тими компонентами світогляду, які значимі для його співрозмовника. Розуміння психологічного виміру світоглядної ідентичності значно послаблює ступінь антагонізму протилежних або незбіжних позицій, оскільки ступінь конфронтації дивергентних позицій проявляється значно вище на рівні теоретичних моделей світогляду, ніж параметрів свідомості учасників дискусії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ляшенко Д.Н. Семиотическое моделирование реальности. – Одесса: Печатный дом, 2015. – 164 с.
2. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Пер. с нем. Е.Герцык/ – М.: Культурная Революция, 2005. – 880 с.
3. Ницше Ф.В. Антихрист. – Харьков: Фолио, 2009. – 192 с.
4. Пиаже Ж., Инельдер Б. Генезис элементарных логических структур / пер. с фр. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 416 с.
5. Уёмов А.И. К характеристике системного мышления // Категории: Философский журнал. – 1997. – № 3. – С. 5-15.
6. Финогентов В.Н., Кононова Е.С. Рационализация мировоззрений как императив современной эпохи / Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – № 4. – 2014. – С. 104-110.

7. Хорни К. Невроз и личностный рост. / Пер. Замфир Е.И. – М.: Академический проект, 2010. – 363 с.

8. The New War Against Terror / Noam Chomsky interviewed by various talk participants/ – MIT, October 18, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://chomsky.info/20011018/

Зміст

Атаманюк Зоя Миколаївна, Торгашина Анастасія 6

МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ ЗАСОБАМИ КУЛЬТУРИ

Большакова Ольга Віталіївна 11

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КАТЕГОРІЇ «ЯКІСТЬ» ДО ПОСЛУГ СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРОБЛЕМ ВСТАНОВЛЕННЯ СТАНДАРТІВ ЯКОСТІ

Борінштейн Євген Руславович 17

ФІЛОСОФІЯ ІНФЛЯЦІЇ ТА ФІЛОСОФІЯ ДЕФЛЯЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Гансова Эмма Августовна 26

МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ СУСПІЛЬСТВА

Грішина Богдана Володимирівна, Петінова Оксана Борисівна 31

«ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ» ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ОСНОВА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Добролюбська Юлія Андріївна 37

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ПОЛЬСЬКОЇ

ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Кіссе Антон Іванович 45

ГРОШІ І ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА ЯК СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

Кравченко Ганна Станіславівна 51

РОЛЬ СІМ'Ї ТА ШЛЮБУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ – СОЦІАЛЬНО – ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Кучерук Олег Алексеевич 56

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЦЕННОСТНОГО МИРООЩУЩЕНИЯ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Литинская Надежда Викторовна 62

СОВРЕМЕННАЯ АУДИОВИЗУАЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР МОДЕРАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Олійник Діана Олександрівна 67

СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ:

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Олейніков Юрій Васильович 75

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Орленко Ирина Николаевна 85

ВЗАИМНАЯ СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТОВ КАК ОСНОВА СОВРЕМЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Прокопович Лада Валеріївна **90**

АПЛОДИСМЕНТИ В ПОЛІТИЧНОМУ «ТЕАТРІ»: СОЦІОКОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ТЕХНОЛОГІЇ

Плавич Володимир Петрович **97**

ДУХОВНА ОСНОВА ПРИРОДНОГО САМОКОНТРОЛЮ СУБ'ЄКТА

Поплавская Татьяна Николаевна **109**

ФИЛОСОФИЯ ЗДОРОВЬЯ В КОНТЕКСТЕ ХОЛИСТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ (аксиологический аспект)

Ровенчак Ольга Адамівна, Володько Вікторія Володимирівна **116**

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ІММІҐРАНТІВ У США

Рожковская Валентина Николаевна **119**

ФІЗИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ І ПОНЯТТЯ «РЕАЛЬНОСТІ» У В.ГЕЙЗЕНБЕРГА

Рибакова Катерина Миколаївна **125**

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МОНОТЕОРЕТИЧНИХ ПРАКТИК В СУЧАСНІЙ ПСИХОТЕРАПІЇ

Савусин Николай Павлович **131**

ФИЛОСОФСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ДЛЯ РАСШИРЕННИЯ ЯЗЫКА ЯТО, СЛУЖАЩЕГО ФОРМАЛИЗМОМ ПАРАМЕТРИЧЕСКОЙ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ

Стовпець Олександр Васильович, Стовпець Василь Григорович **137**

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ

Ткаченко Катерина Валеріївна

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ П. РІКЕРА

Торгашина Анастасія, Погорєлова Олена Олександрівна

СОЦІАЛЬНІ ВАЖЕЛІ ЯК ФАКТОР СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Цибра Микола Федорович

МЕТАНОЙЯ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ: ДЕФІНІЦІЇ, КОНСЕКВЕНТНІ ОСОБЛИВОСТІ

Рубский Вячеслав Николаевич
ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ІСТИННОСТІ СВІТОГЛЯДУ

Наукове видання

**НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ**

Редакція:

Боріштейн Є. Р., головний редактор,
Цибра М.Ф., заступник головного редактора
Балашенко І.В., відповідальний секретар
Кавалеров А.А., технічний редактор
Орленко І.М., коректор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кімната 73
Тел.: (0482) 732-09-52
Реєстраційний № 17195-5965 Р

Здано на виробництво – 11.03.2019.
Підписано до друку з оригіналу-макета – 04.03.2019.
Формат по ISO 216 A4, 297x210, 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 19. Наклад 100 прим.
Інформаційно-видавничий центр Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (048) 731-19-14